

ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ
І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
НАН УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ІНСТИТУТ
ГЛОБАЛІСТИКИ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ

О. Г. Білорус
Ю. М. Мацейко

ГЛОБАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА І СТАЛИЙ РОЗВИТОК

(Системні маркетингові дослідження)

Київ 2005

Рецензенти: *Ю. М. Пахомов*, акад. НАН України
О. В. Гаврилюк, д-р екон. наук, проф.
В. А. Зленко, д-р іст. наук, проф.

*Рекомендовано Вченою радою ICE і МВ НАН України
(протокол № 3 від 01.03.05)*

Білорус О. Г.

Б61 Глобальна перспектива і сталий розвиток : (Системні маркетинг. дослідж.) / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. — К. : МАУП, 2005. — 492 с. : іл. — Бібліогр. : с. 474–491.

ISBN 966-608-586-0

У пропонованій монографії вперше комплексно досліджено світові і національні проблеми сталого розвитку в умовах глобалізації економіки. На основі узагальнення й оцінки міжнародного досвіду розкрито теоретичні і політичні аспекти сталого розвитку в таких його основних вимірах, як економічний, соціальний, екологічний, інформаційний. Подано компаративну оцінку міжнародних і національних стратегій сталого розвитку.

На основі об'єктивної оцінки нових можливостей і викликів глобалізації сталого розвитку розроблено актуальні проблеми сталого розвитку України в результаті реалізації європейської інтеграційної моделі екосоціальної ринкової економіки та глобальних цілей розвитку тисячоліття.

Для науковців, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів, а також для всіх, хто цікавиться проблемами глобального національного розвитку.

ББК 17+65.5

© О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко, 2005

© Міжрегіональна Академія

управління персоналом (МАУП), 2005

ISBN 966-608-586-0

**“Наше глобальне майбутнє
залежить від сталого розвитку...”**

Г. Брундтланд,
голова всесвітньої Комісії
з проблем навколишнього середовища
і розвитку “Наше спільне майбутнє”

Зміст

Передмова

Глобальний маркетинг сталого розвитку.

Економічні, соціальні і цивілізаційні межі

глобалізації і сталий розвиток у ХХІ столітті 8

РОЗДІЛ I. Теоретичні і політичні аспекти

сталого розвитку 22

- 1.1. Можливості і виклики глобалізації у сфері
сталого розвитку 23
- 1.2. Концептуальна сутність сталого розвитку 50
- 1.3. Принципи сталого розвитку 69
- 1.4. Регіональні аспекти сталого розвитку 90
- 1.5. Маркетингові виміри і оцінки процесу
глобалізації сталого розвитку 112
- 1.6. Деякі підсумки і маркетинговий прогноз
перспектив сталого розвитку 123

РОЗДІЛ II. Стратегії сталого розвитку: маркетингова

оцінка світового досвіду 144

- 2.1. Національні стратегії сталого розвитку:
аналіз основних підходів 145
- 2.2. Етапи маркетингу і планування сталого розвитку ... 178
- 2.3. Учасники процесу стратегічного маркетингу
і планування сталого розвитку 196
- 2.4. Імплементация національних стратегій сталого
розвитку 221
- 2.5. Національний досвід стратегічного планування
і маркетингу сталого розвитку 244
- 2.6. Деякі нові міжнародні аспекти сталого розвитку 278

2.7. Прийняття рішень, фінансування, маркетинг і моніторинг сталого розвитку	290
2.8. Оцінка досягнутого і перспектив сталого розвитку	312

Розділ III. Глобальна перспектива і проблеми національної стратегії сталого розвитку України	324

3.1. Національна стратегія України і проблеми сталого розвитку	325
3.2. Сучасні наукові і прикладні концепції сталого розвитку України	365
3.3. Європейська модель еко-соціальної ринкової економіки і перспективи сталого розвитку України	384
3.4. Національна стратегія сталого розвитку України і реалізація глобальних цілей розвитку тисячоліття	397
3.5. Нова глобальна економіка і сталий розвиток України. Чи допоможе Україні Глобальний план Маршалла?	412

Післямова

До постіндустріального суспільства ноосферизму і демократичного солідаризму	422

Додаток 1	425
Додаток 2	437
Додаток 3	464

<i>Література</i>	474

Contents

Foreword

Global Marketing of Sustainable Development. Economic, Social and Civilization Limits of Globalization and Sustainable Development in XXI Centenary	8

CHAPTER I. Theoretical and Political Aspects of the Global Sustainable Development	22

1.1. New Possibilities and Challenges of Globalization in the Sustainable Development Sphere	23
1.2. Conceptual Essence of the Global Sustainable Development	50
1.3. The Principles of the Global Sustainable Development	69
1.4. Regional Aspects of the Sustainable Development	90
1.5. Marketing and Assessing of the Sustainable Development Globalization Process	112
1.6. A Certain Summary and Marketing Forecast for the Global Sustainable Development	123

CHAPTER II. Sustainable Development Strategies: Marketing Assessing of the World Experience	144

2.1. National Sustainable Development Strategies: Analysis of the Main Approaches	145
2.2. The Sustainable Development Marketing and Planning Stages	178
2.3. The Participants of the Sustainable Development Strategic Marketing and Planning Process	196
2.4. Implementation of the Sustainable Development National Strategies	221
2.5. National experience of the Sustainable Development Strategic Planning and Marketing	244

2.6. Some New International Aspects of the Sustainable Development	278
2.7. Taking Decisions, Financing, Marketing and Sustainable Development Monitoring	290
2.8. The Assessing of Achieved and Perspectives of the Global Sustainable Development	312
CHAPTER III. Global Perspective and Problems of the National Ukraine's Sustainable Development Strategy	324
3.1. National Strategy for Ukraine and Sustainable Development Problems	325
3.2. Modern Scientific Concepts of Ukraine's Sustainable Development	365
3.3. European Model of Eco-Social Market Economy and Perspectives for Ukraine's Sustainable Development	384
3.4. Ukrainian National Strategy for Sustainable Development and Global Targets for Millennium Development	397
3.5. New Global Economy and Ukraine's Sustainable Development. Will The Global Marshall Plan help Ukraine?	412
Afterward	
Toward Postindustrial Society of Nooshperism and Democratic Solidarizm	422
Addition 1	425
Addition 2	437
Addition 3	464
<i>Literature</i>	474

ПЕРЕДМОВА

**ГЛОБАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ.
ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ
ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ МЕЖІ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І СТАЛИЙ
РОЗВИТОК У ХХІ СТОЛІТТІ**

Лавиноподібне наростання процесів глобалізації, її сучасний силовий характер і негативні соціально-економічні наслідки для багатьох країн об'єктивно висувують на порядок денний питання про перспективи, місце та роль глобалізації і **системи глобалізму** у світовому розвитку. Насамперед ідеться про визначення раціонально допустимої і прийнятної для світової спільноти крайньої межі сучасної силової, або “ліберальної”, глобалізації, яка може спричинити неминучі неконтрольовані й некеровані конфлікти — аж до конфліктів міжцивілізаційного характеру і загрози глобальної катастрофи.

Дослідження останніх трьох десятиріч засвідчують, що модель глобалізації, яку нав'язує світові Захід, і **вся силова система глобалізму об'єктивно мають допустимі межі**. Однак їх повинні встановлювати не глобалізатори, а солідаризована світова спільнота, адже йдеться про виживання і розвиток мільярдів людей, про існування людської цивілізації загалом.

У ХХІ століття людство ввійшло з небаченими науково-технічними досягненнями, але й водночас з реальною загрозою глобальної катастрофи, яка, за визначенням професора Д. Медоуза (США), не лише не усунена, а навіть посилилася в останні 30 років ХХ століття¹. На наш погляд, доповідь Д. Медоуза “Межі зростання”, яку він підготував для Римського клубу в 1972 році², у постіндустріальну інформаційну епоху нинішнього століття мала б звучати так: “Цивілізаційні межі глобалізації і глобалізму” або “Глобалізм як глобальна катастрофа”. Саме такі підходи висловив професор Д. Медоуз під час свого виступу на засіданні круглого столу в Москві в листопаді 2004 року: він порівняв сучасний глобальний світ із “Титаніком” — кораблем, який рухається в напрямі глобального айсберга-катастрофи.

Нині в усьому світі відбувається пошук науково обґрунтованих шляхів та механізмів розвитку економіки — і національної, і світової. Можна стверджувати, що ми наближаємось якщо не до консенсусу, то до конструктивного компромісу в тому, що без глобальної інтеграції процесів світового і націо-

¹ Медоуз Д. Пределы роста. — М., 1975.

² Медоуз Д. Доповідь на засіданні круглого столу “Глобальные модели Римского клуба и реалии XXI века”. — М.: АФК “Система”, 2000.

нального розвитку вирішити нинішні і перспективні проблеми людства неможливо. Та чи не основною проблемою залишається визначення характеру, напряму і структури глобалізаційних процесів, їх допустимих та прийнятних меж. Сучасні силові глобальні перетворення вже вийшли за рамки економіки. Вони спричинили небачену негативну трансформацію державного суверенітету, коли для більшості країн він значно обмежується, а для США, навпаки, — переростає межі абсолютного національно-державного суверенітету, набуваючи ознак глобального надсуверенітету і домінування у світі. Причому провідні доктринери Сполучених Штатів, зокрема Збігнев Бжезінський, вважають таке явище природним і говорять лише про вибір для США між глобальним домінуванням та глобальним лідерством, вважаючи останнє більш прийнятним¹. Питання про межі глобалізації і глобалізму вони взагалі не порушують, але це не означає, що його не ставить світовий розвиток.

Чимало експертів вважають, що американська та євроатлантична глобалізація є безальтернативною. Втім, чи так це насправді? Можливо, існують якісь нові чинники і зрушення в структурі глобалізаційних процесів, здатні вплинути на характер глобалізації та породжену нею систему глобалізму? Наші дослідження показують, що такі альтернативи і дієві фактори є. Вони формуються переважно у таких трьох площинах:

- постіндустріально-інформаційна глобальна економіка;
- азійська економічна глобалізація як альтернатива євроатлантичній глобалізації “золотого мільярда”;
- наука, освіта та індустрія інформації як основа нової сфери глобальної всезагальної праці та інтелектуалізації розвитку в напрямі його “ноосферизації”.

З позицій сучасної політичної економії категорія “всезагальна праця” виходить за національні межі і трансформується у всезагальну глобальну працю. У формуванні її ефективності беруть участь не лише країни — наймогутніші лідери міжнародної конкурентоспроможності, а й економічно відсталі нині держави, які мають великий освітній та науково-технічний потенціал. Серед таких держав і Україна, яку на Заході до “по-маранчевої” революції 2004 року називали “несподіваною” або

¹ *Brzezinski Z. The Choice: Domination or Leadership. — Wash. D. C., 2004. — 256 p.*

неочікуваною (*unexpected*) нацією, що апріорі здатна впливати на хід світового розвитку¹. Не втрачена для Європи і Росія, що має потужний науково-технічний і освітній потенціал.

В останні роки великі азійські економічні лідери Індія та Китай агресивно виходять на світову арену, демонструючи так званий новий глобальний розвиток. У його основу покладено новітні економічні моделі, що передбачають випереджальний розвиток сфери інформаційних послуг (Індія) або “нової” промисловості (Китай). І в першому і в другому випадках досягається розширення міжнародного поля конкуренції обох країн на глобальних ринках². Відтак очікується, що, будучи лідерами в гонці світового економічного розвитку, Китай та Індія спільно могли б проголосити про настання і наступ ери масштабнішої та могутнішої глобалізації, яка серйозно вплине на розвинені й бідні країни світу.

До речі, бідні країни пропонують нову, ширшу глобалізацію, що виходить за межі та зони інтересів розвинених країн-глобалізаторів. Це абсолютно нове світове явище, яке неминуче впливатиме не тільки на загальну еволюцію глобалізації для глобалізаторів, а й на історичну долю глобалізму як системи світопорядку. В основі нового напрямку глобалізму — азійський ноосферизм і великий науковий, освітній та інтелектуальний потенціал країн Азійського регіону.

Таким чином, окрім іманентного внутрішнього конфлікту, сучасний західний глобалізм отримує могутнього конкурента — азійський глобалізм. Останній розвивається нетрадиційними методами, нехтуючи правила Заходу і дедалі більше виходячи з-під його контролю. Азійський глобалізм трансформується з економічного в інформаційно-інтелектуальний — ноосферний.

Могутнє збільшення масштабів “азійської глобалізації” і глобальної конкурентоспроможності таких нових світових економічних лідерів, як Китай та Індія, призводить до небачених раніше драматичних парадоксів у країнах Заходу. Економічне піднесення тут супроводжується посиленням безробіття і па-

¹ Wilson E. The Ukrainians. Unexpected Nation. — Kiev, 2004 (укр.).

² Роуч С. Индия и Китай: новое развитие с новыми проблемами // Деловая неделя. — 2004. — № 35 (195). — С. 20.

дінням рівня доходів, а отже, абсолютним і відносним зубожінням не тільки тих, хто втратив роботу, а й людей, які працюють.

На зазначені нові проблеми політичної економії глобалізму на Заході ще не знайдено жодної конструктивної відповіді. Поширені там теорії лібералізації економіки та глобалізації торгівлі тривалий час не визнавали нових загроз азійського глобалізму, проповідували й захищали тотальний “атлантичний глобалізм”¹, заспокоюючи себе тим, що бурхливий економічний розвиток Азії сприяє розширенню ринків збуту продукції Заходу. В їхніх доктринах поширений такий спрощений підхід: додаткові доходи, які отримують азійські виробники товарів і послуг, підуть переважно на купівлю споживчих товарів, що виробляються в західних країнах. При цьому не враховується, що азійський глобалізм є позаекономічним — його трансформація відбувається в напрямі інтелектуалізації виробництва і споживання на базі інформатизації.

В останні 15–20 років абсолют західного гіперглобалізму виявився дуже серйозно підірваним. Відносна деіндустріалізація країн Заходу, перенесення “брудного” виробництва в країни, що розвиваються, а отже, мають дешеву робочу силу, базувалися на тому, що втрату частини ринків багатими і розвинутими західними державами не можна вважати стратегічною загрозою. Адже вона компенсуватиметься глобальною монополією Заходу на послуги освітньої, науково-технічної, інформаційної та сервісної індустрії, які були надійно відгороджені й захищені від міжнародної конкуренції за межами країн “золотого мільярда”.

Проте такий захист виявився нестійким і неефективним. Індія знайшла способи прориву закритого інформаційного поля розвинених країн. Вона агресивно продукує та експортує небачені обсяги знання, не вивозячи робочу силу і капітали у США та інші надрозвинені країни. Індійські програмні продукти мають необмежений попит, що постійно підвищується. Не зменшується світова популярність і китайських промислових товарів.

Президент Російської Федерації В. Путін під час недавнього візиту до Індії виявив неабияке зацікавлення діяльністю

¹ *Wilson E. The Ukrainians. Unexpected Nation. — Kiev, 2004 (укр.). — С. 473.*

всесвітньо відомого центру програмних продуктів у Банглові. І, безперечно, рано чи пізно поряд з азійським глобалізмом на світову арену вийде євразійський глобалізм на чолі з Росією. Він, очевидно, матиме освітній і науково-технічний характер.

Країни Південно-Східної Азії, де лідирує Японія, також можуть створити власний альтернативний інформаційний плацдарм “азійського глобалізму” — особливо у такій його формі, як використання робочої сили. Таким чином, у подальші два — три десятиріччя загальна картина глобалізації неминуче набуватиме інших масштабів, структури та політичної якості.

Важливим, зокрема, є питання про місце і значення “європейського цивілізаційного глобалізму”, який потенційно є могутнім інтелектуальним рушієм світового розвитку. Для цього виду глобалізму характерно те, що основну роль у розвитку продуктивних сил відіграватиме не дешева робоча сила, а інформація, освіта, знання, інтелект, ноосферні стратегії.

Нині вже немає сумнівів, що XXI століття стане епохою реалізації змін і надій, які запропонує Азія, що також інтелектуалізується і переживає інформаційну революцію. Багато залежатиме й від того, яку відповідь дасть глобалізований світ, особливо Захід та Європа, на нові виклики ери Азії. При цьому потрібно враховувати не лише економічну динаміку і перспективи країн — лідерів Азії, а й нову, небачену раніше синергетичну силу азійської інтеграції. Наведемо лише деякі факти. Вже нині Китай став другим за масштабами торгівлі партнером Японії, а Південна Корея — найбільшим торговельним партнером Китаю. Обсяг іноземних інвестицій у КНР не може не вражати: лише за останні два роки до країни надійшло \$53 млрд закордонного капіталу, що дорівнює приблизно п'яти річним державним бюджетам України. Річна норма заощаджень у Китаї сягає 45 % і вони зазвичай перетворюються на внутрішні інвестиції, надаючи поштовх саморозвитку. У 2020 р. ВВП Китаю становитиме майже 25 млн дол. США, а ВВП США лише близько 13 трлн дол. США.

Названі фактори свідчать про фантастичну динаміку промислового розвитку Китаю, що демонструє різкий відхід від традиційного індустріалізму, характерного для Росії, України та інших пострадянських і постсоціалістичних країн. Інтенсивна китайська індустріальна модель розвитку зумовила великі

структурні зрушення в економіці, але й водночас — великі соціальні та екологічні проблеми. Питома вага промисловості у ВВП Китаю збільшилася з 41,6 % у 1990 р. до 52,3 % у 2003-му, за рахунок чого ВВП країни за 13 років збільшився на 54 %¹.

Прискорена “нова індустріалізація Китаю” відкриває шлях до інтенсивного зростання сфери послуг, освіти і науки. Тут прикладом може бути такий азійський економічний гігант, як Індія, де основним економічним локомотивом став швидкий розвиток сервісу, що базується на індустрії інформації, науки та системи освіти. За останні 13 років питома вага сфери послуг у ВВП Індії збільшилася з 40,6 % у 1990-му до 50,8 % у 2003 р., завдяки чому ВВП країни збільшився на 62 %. І це за умови, коли іноземні інвестиції в індійську економіку залишаються відносно незначними (\$4 млрд у 2003 р.), а внутрішні — дуже обмежені. Отже, Індія досягає феноменальних результатів, застосовуючи неінвестиційну, інформаційну модель розвитку, і тим самим доводить, що освіта, наука, інформація стали провідними складовими продуктивних сил суспільства.

Індія стала на шлях глобалізації пізніше, ніж Китай, але модель її економічного розвитку містить багато цікавих елементів інноваційно-випереджувального характеру. Здається, що у своїй національній стратегії розвитку Індія відмовилась від традиційного консерватизму і стає на шлях нового типу інформаційного корпоративно-конкурентного глобалізму азійського типу.

Чи зможуть індійський, китайський, японський та корейський глобалізм зінтегруватися і створити азійську систему глобалізму, альтернативну Заходу? Основа для такої майбутньої азійської системи є — це торговельні імперії Китаю, Японії, Індії. Очікують, наприклад, що Індія збільшить удвічі свою питому вагу в глобальній торгівлі вже протягом наступних п'яти років². Азійська інформаційна глобалізація дедалі більше впливатиме на загальний характер світового глобалізму. Глибина цього впливу залежатиме насамперед від того, якою буде американська та європейська політика в Азії, а також від

¹ Див.: газ. “Деловая неделя”. — 2004. — № 35 (195). — С. 20.

² Long L. H. Asia's era of change and promise // Economist. The World in 2005. — 2004. — P. 74.

балансу інтересів і сил. Проблем тут багато. Одна з них — прагнення Великого Китаю приєднати Тайвань, що може викликати світовий конфлікт, зокрема і збройний. Але головну роль відіграватимуть колосальні економічні фінансові і політичні інтереси цих країн.

Виходячи з можливостей та загроз глобалізації, великі, середні й малі держави повинні готувати свої народи до життя в новому глобалізованому світі. Головною метою більшості країн є подолання бідності, яка сьогодні існує не лише в рамках національних державних кордонів, а й у глобальному вимірі. Доходимо висновку, що подолати бідність у кожній окремій країні надзвичайно важко. До того ж в останній період світового розвитку, окрім традиційних форм бідності, з'явилися нові — у державах перехідного періоду і транзитивної економіки, серед тих, хто працює, тощо. Остання форма бідності, що поширена в багатьох країнах, прямо пов'язана з процесом глобалізації та системою глобалізму. Йдеться про несправедливий розподіл вигод від глобалізації серед бідних країн, посилення їх експлуатації шляхом жорсткого застосування механізмів глобалізму через дискримінаційну торговельну політику Заходу. Стає очевидно, що ініційовані ООН цілі Саміту тисячоліття (2000 р.) і проголошений ним намір до 2015 р. знизити бідність на 50 % досягнуті не будуть. Розвинені країни фактично відмовляються надавати бідним країнам економічну допомогу на рівні 0,7 % їх річного ВВП, що могло б становити понад \$125 млрд щорічно. США як головний глобалізатор світу подає в цьому відношенні дуже негативний приклад. Уряд Дж. Буша, знижуючи податки на доходи багатьох своїх громадян, зменшив річні надходження до бюджету Сполучених Штатів на \$200 млрд, скоротивши на \$60 млрд іноземну допомогу бідним країнам. На 2006 р. США на подолання глобальної бідності планують виділити лише 0,17 % ВВП, що є найнижчим рівнем серед усіх країн-донорів¹.

Інформаційна ера відкриває перед євроатлантичною спільнотою нові цивілізаційні можливості. Але потенційна потуга Євроатлантики як центру й локомотива світового розвитку за-

¹ *Sachs J.* How to halve world poverty // *Economist*. The World in 2005, SE. — 2004.

лежить від здатності Європи та Америки перевести сучасну силову глобалізацію на шлях **демократичної глобальної інтеграції**, що передбачає використання нових інформаційних, інноваційних та інтелектуальних ресурсів. Євроатлантична спільнота повинна відмовитися від побудови системи силового глобалізму, який є модерною формою “глобального тоталітаризму”, і повернутися до реалізації доктрини **глобальної демократії** та **глобального солідаризму** на основі принципів ноосферного розвитку. В основі такого розвитку має бути нова інтегрована система освіти і науки, тобто виробництво та споживання знань.

Сучасне інформаційне суспільство не може обмежуватися національними рамками — Америкою чи Західною Європою. Воно повинно стати глобальним суспільством знань, людського розуму, де на першому місці стоятимуть інтереси якості життя для всіх, а не отримання надприбутків для небагатьох сімей чи “золотого мільярда”. Тільки через розвиток освіти і науки західні європейські та азійські еліти зможуть зрозуміти сучасну світову альтернативу: новий глобальний світ повинен або стати єдиною сім’єю, або загинути¹. З огляду на це катастрофу в Південно-Східній Азії, що сталася на початку 2005 р., треба розглядати як глобальну, загальнолюдську, і насамперед інформаційну. Адже регіон не був попереджений про землетруси та цунамі. ООН не виконала своєї глобальної ролі. Як наслідок, людство зазнало небачених жертв і втрат, у тому числі економічних.

Тут не можемо не згадати слів Т. Шевченка, нашого Пророка: “Учіться, брати мої, думайте, читайте. І чужому навчайтесь, свого не цурайтесь”. Драматичне запитання Шевченка, чому до нас не йде “апостол правди і науки”, ще не знайшло відповіді в процесі нинішнього етапу українського суверенного державотворення. В період “втрачених років” епохи кучмізму Україна втратила лідируючі позиції “найбільш освіченої нації Європи і світу”. Державна система освіти та науки деградувала і вражена небаченою корупцією. Відбувається величезний відплив наукових та освітніх кадрів за межі України.

¹ Тойнбі А. Цивілізація перед судом історії. — М., 1995; Тойнбі А. Постигание истории. — М., 1991.

Українська “велика” наука штучно відірвана, дезінтегрована від “університетської” науки. Відтак впровадження наукових результатів у процес підготовки професійних кадрів блокується. Академічна наука опинилася в лещатах самоізоляції. Наукові структури, які створювалися ще в рамках СРСР, не відповідають сучасним вимогам ані кількісно, ані якісно. Система атестації наукових кадрів є архаїчною, неконкурентоспроможною на міжнародному рівні. Наука старіє. Інтелектуальний капітал ігнорується і використовується неефективно.

Вважаємо, що вихід із цього скрутного становища полягає у здійсненні **глибокого реформування галузі освіти і науки як єдиної системи виробництва та споживання знань**. Залишковий принцип державного фінансування наукової сфери необхідно замінити на бюджетне стимулююче кредитування нових наукових результатів. Праця кожного дослідника повинна оцінюватися не за посадою, а за досягненнями. Потрібно, очевидно, відмовитися від паразитування на довічній науковій ренті “псевдовчених” і чиновників від науки, яких сьогодні в Україні надто багато.

Без змагальності та чесної конкуренції серед учених національна наука, техніка і економіка не в змозі стати конкурентоспроможними. Коли колишній президент України Кучма нагороджував науковими, державними преміями своїх родичів — невчених бізнесменів, то це означало, що хвора є не лише ця високопосадова особа, а й сама держава. Вчені, які своїми підписами благословляють таке гвалтування науки, беруть на себе величезну відповідальність. Низькопоклонництво завжди принижувало. Науковець повинен бути громадянином-сувереном або не бути науковцем взагалі.

Українська демократична революція 2004 р. відкрила шлях до очищення нашої інтелектуальної сфери, що є необхідним підґрунтям для створення конкурентоспроможного наукового та освітнього потенціалу країни — важливої складової продуктивних сил випереджального розвитку.

Побудова суспільства знань — єдино можливий стратегічний курс України. Нова українська влада повинна розробити довгострокову національну стратегію, в основу якої покласти інноваційно-інтелектуальний, випереджальний принцип розвитку.

Сьогодні вже неможливо говорити про сталий розвиток безвідносно до проблем глобалізації, розвитку постіндустріального інформаційного суспільства, оновлення нової (інтелектуальної) економіки. Різні виміри стійкості і сталості розвитку, такі як економічний, соціальний, екологічний, у своїй єдності набувають нового характеру в умовах інформаційного суспільства, основною критеріальною ознакою якого є певна дематеріалізація виробництва і економіки в цілому. У стратегічних сценаріях глобального розвитку у XXI столітті особлива увага приділяється співвідношенню і взаємозв'язку між новою технологічною основою інформаційного суспільства і сталим розвитком. Останніми роками стало зрозуміло, що фактично в кожному вимірі сталого розвитку — економічному, соціальному, екологічному — нові технології інформаційного суспільства можуть відігравати не лише позитивну, а й негативну роль, що залежить від рамок політичних систем, в які інтегрована нова технічна база. Своєю чергою і політичні системи (держави), й економічні системи трансформуються під впливом глобалізаційних процесів, які у своїй сучасній силовій формі ведуть до формування нового глобального світопорядку — системи глобалізму. Утворюється своєрідний трикутник взаємозв'язку: глобалізація — глобальне інформаційне суспільство — сталий розвиток. Очевидно, що саме сталий розвиток є імперативом і метою. Глобалізація та інформатизація не є самоціллю, це лише передумови і фактори, які впливають на сталий розвиток як на національному, так і на глобальному рівні.

Виклик та імператив сталого розвитку полягає в тому, що вже нині людство, набагато перевитрачаючи і не обмежуючи витрачання природних ресурсів, у принципі може завдати глобальній системі нічим не компенсованої шкоди. У людства є лише два шляхи: а) сталий розвиток, в рамках якого національні уряди успішно справляються із завданнями ефективного управління ресурсами; б) нестійкий, несталий розвиток, який неминуче веде як до національних, так і до глобальної катастроф¹. Основні загрози сталому розвитку — неконтрольоване збільшення світового населення; незбалансоване економічне

¹ Шауэр Т. Влияние технологий информационного общества на устойчивое развитие. 2004. Веб-сайт Internet.

зростання; непропорційне збільшення навантаження на навколишнє середовище.

Головна проблема сталого розвитку — неконтрольоване збільшення населення і споживання природних ресурсів. За даними ООН збільшення кількості населення зумовлює економічне зростання і непропорційне збільшення навантаження на навколишнє середовище. Глобальне надзавдання національних урядів у XXI столітті — забезпечити ефективний контроль кількості населення і навантаження на навколишнє середовище і водночас підтримання необхідного економічного зростання. Якщо це триєдине завдання не буде вирішено — глобальна катастрофа неминуча.

То ж які шляхи досягнення сталості розвитку? Перший шлях — дематеріалізація розвитку. Це означає, що розумні потреби людей повинні задовольнятися з мінімальними затратами природних ресурсів через підвищення ефективності ресурсокористування і зміну стилю людського споживання. Другий шлях — глобальна і національна солідаризація і послідовне підвищення рівня справедливості в розподілі благ і ресурсів. Ні колишня радянська “зрівнялівка”, ні американська споживацька система не стали шляхами до сталого розвитку. Для досягнення глобального стійкого розвитку людство повинно створити такі соціальні системи і соціальні стандарти, які допомагали б підтримувати необхідний рівень справедливості розподілу благ, до якого нині наблизились країни Європи. Дослідження показують, що поєднання дематеріалізації і справедливого розподілу може вести до підвищення добробуту, якщо збільшення кількості населення відповідних регіонів перебуватиме під ефективним контролем¹. Ці висновки можна застосувати і на національному рівні.

Демократична українська революція 2004 року відкрила новий шлях для розвитку України. Це реінтеграція до євроатлантичних структур на основі послідовного підвищення конкурентоспроможності економіки, розвитку демократії і соціального прогресу. Потенційно Україна має всі необхідні потенційні можливості для модернізації і просування вперед

¹ *Шауэр Т.* Влияние технологий информационного общества на устойчивое развитие. 2004. Веб-сайт Internet.

високими темпами в усіх вимірах розвитку: і в економічному, і в соціальному, і в екологічному, і в інформаційному. Але вирішити такі масштабні завдання без мобілізаційної національної стратегії розвитку на 20–25 років неможливо. Україна повинна розвивати економіку темпами 12–15 % річного приросту ВВП, зменшуючи при цьому питомі витрати сировини, енергії, здешевлюючи працю, підвищуючи рівень продуктивності праці і конкурентоспроможності.

Як і стосовно інших транзитивних країн, новій народній владі України на чолі з В. Ющенком дуже нелегко забезпечити стратегічний поворот до сталого розвитку. Надто сильною є інерція традицій пізньоіндустріального екстенсивного розвитку. Але стратегічної альтернативи сталому розвитку для України не існує. І це мають зрозуміти і Президент, і Уряд, і суспільство.

Головним імперативом глобальної перспективи для всіх країн, і особливо для таких великих транзитивних країн, як Україна, є трансформація просування шляхом сталого розвитку суспільства одночасно з формуванням постіндустріального інформаційного суспільства (knowledge society). Україна відстає в реалізації “Порядку денного на XXI століття” і це негативно впливає на процеси європейської та євроатлантичної реінтеграції України.

Згаданий стратегічний і програмний документ ставить для всіх країн єдину, уніфіковану основну мету розвитку.

Українська демократична революція 2004 року стала можливою завдяки нездоланному прагненню народу до ідеалів свободи, демократії, прав людини, суверенітету громадян. На початку XXI століття в Україні народилася нова українська політична нація і нова держава. Як наголосив Президент України В. А. Ющенко у своєму виступі перед главами держав, урядів і міжнародних організацій 23 січня 2005 р., ми починаємо нову епоху української і європейської історії третього тисячоліття. Це епоха солідаризму, співробітництва, єднання у спільному європейському домі, епоха модернізації і гуманізації розвитку.

Український народ остаточно покінчив з тоталітарним минулим, а нова держава Україна покінчила з політикою залежності від сусідів. Нова держава прагне до реального народо-

владдя, справедливості і добробуту для всіх громадян. А для цього треба будувати нове українське суспільство — солідарне суспільство духовності, знань, культури і добробуту, водночас розбудовуючи соціальну державу і соціально-орієнтовану економіку, яка базуватиметься на народному підприємстві, економічній демократії і конкурентності. Отже, потрібно вирішувати проблеми нової якості розвитку і принципово нової національної стратегії розвитку.

РОЗДІЛ I

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

1.1. Можливості і виклики глобалізації у сфері сталого розвитку

Останні десятиріччя ХХ століття і початок ХХІ століття характеризуються суттєвими змінами у світовій ситуації. Основна особливість світового розвитку — прискорена глобалізація, що виявляється в посиленні міжнародних потоках товарів, послуг та фінансів. Це, у свою чергу, стало результатом дій багатьох чинників, зокрема й дій урядів щодо лібералізації торгівлі і ринків капіталу, приватизації і дерегуляції економічної діяльності. Важливою силою в цьому аспекті є також швидкий розвиток інформаційних і комунікаційних технологій. Посилені фінансові потоки інтернаціоналізуються і стимулюються саме глобальними інформаційними системами.

Наприкінці ХХ століття відбувається безпрецедентна за масштабами і глобальна за характером економічна інтеграція. Елементи глобалізації діяли і раніше, але то був лише її початок. Сьогодні цей процес бурхливо відбувається через торгівлю, міграцію, потоки капіталу. Історично, а саме до 80–90-х років ХХ століття, ці три чинники не були достатньо масштабними і вирішальними, щоб говорити про зрілу глобалізацію. Цей процес у першій половині ХХ століття ще не став невідворотним. Глобалізація припиняється в період Першої світової війни, її замінює в 1914–1945 рр. епоха націоналізму (включаючи такі його крайні і небезпечні форми, як фашизм і націонал-соціалізм) і протекціонізму. Після 1945 року починається відродження глобалізації. Ця друга хвиля аж до 80-х років була фактично поверненням до зразків першої хвилі. Третю хвилю глобалізації можна охарактеризувати трьома особливостями.

По-перше, велика група країн, що розвиваються, увірвалася до світових ринків. І цьому сприяло драматичне збільшення обсягу готових виробів в експорті цих країн — з 25 % у 1980 р. до більш як 80 % сьогодні¹.

По-друге, інші країни, що розвиваються, стають дедалі сильніше маргіналізованими у світовій економіці, в них різко падають прибутки і посилюється бідність.

¹ World Development Report 2003. World Bank. — Wash. D. C., 2004.

По-третє, міжнародна міграція і рух капіталів, які були порівняно незначними під час другого етапу, стали знову значущими і набули великих масштабів під час третього етапу.

Характерною для сьогодення є поява нових країн-глобалізаторів (на додачу до старих — індустріально розвинених країн). До них можна зарахувати Аргентину, Китай, Індію, Малайзію, Мексику, Філіппіни і Таїланд, які здійснили суттєві економічні і структурні реформи, включаючи інвестиційну лібералізацію, стабілізацію, право власності, і вийшли на світові ринки. Інтенсивно формується система глобалізму¹.

Початок сталого розвитку як світової проблеми припадає на 90-ті роки ХХ століття, коли вже суттєво прогресував процес глобалізації в його третій стадії. Безперечно, що прогресивні сторони глобалізації позитивно впливають на сучасний хід сталого розвитку. Водночас негативи глобалізації, які особливо дошкуляють більшості країн, що розвиваються, є стримуючим чинником, суттєвим бар'єром на шляху глобального сталого розвитку. Навіть З. Бжезинський визнає, що монополярна глобалізація означає формування нової системи експлуатації².

Вигоди і можливості глобалізації залишаються сконцентрованими у відносно невеликій кількості країн. На жаль, глобалізація для багатьох людей принесла серйозні виклики, загрози і непередбачуваність. Це означає загрозу економічній стабільності, соціальному ладу. Глобалізація веде часто-густо до певної обмеженості і навіть ізолюваності в економічній сфері. Нерідко вона розвивається відокремлено від складної соціальної і екологічної ситуації. Для більшості людей в країнах, що розвиваються, глобалізація залишається сумнівною цінністю, доки ці країни не відчують справді позитивного впливу глобалізації на свою долю. Глобалізація, щоб перетворитися на реальний загальносвітовий процес, має стати благом для всього людства і для кожної людини.

На жаль, саме сучасний світовий розвиток свідчить про наявність значних бар'єрів, що перешкоджають глобалізації працювати на користь всіх країн і народів. Йдеться про перешкоди на шляху торгівлі товарами і послугами, потоків робочої

¹ Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. — К., 2003.

² Brzezinski Z. The Choise: Domination or Liedership. — Wash. D. C., 2004.

сили, про відсутність достовірної національної звітності, інтернаціоналізацію злочинності, міжнародний тероризм. Згадані негативи поглиблюють вже існуючу в світі нерівність, величезний розрив між багатими і бідними.

І якщо для країн-глобалізаторів глобалізація означає можливість пожинати вагомі плоди зростаючої інтеграції, взаємовпливу і взаємозалежності, переважна більшість людства такої нагоди не має. Це є своєрідним відторгненням, ізоляцією від сучасної цивілізації, від рівноправного справедливого користування її плодами.

Чим усе це може закінчитися? Як вельми вірогідний варіант — згадаймо мудру пересторогу Джона Кеннеді: “Вільне суспільство, яке не здатне допомогти своїй бідній більшості, не зможе врятувати і свою багату меншість”.

І все ж таки, зберігаючи хоча б помірну частку виваженого оптимізму, не будемо забувати, що розширені потоки товарів, послуг, технологій, ідей, мігрантів у світі стимулюють економічне зростання і продуктивність, поліпшення життєвих стандартів. Ці процеси сприяють також підвищенню глобальної ресурсної ефективності. А це може означати, що вигоди глобалізації вочевидь здатні перевищити витрати, якщо ринкові сили є вільними щодо генерування економічного зростання і скорочення бідності. Це підтверджує сталий розвиток. Підсумкові вигоди будуть також значними, якщо політика соціальна і щодо навколишнього середовища виявиться перспективною. Це передбачає потребу сильного курсу на координацію між урядами, а також між урядами і приватним сектором. Інакше кажучи, дедалі більше визріває проблема глобального солідаризму.

Розвинені країни і країни, що розвиваються, мають співпрацювати на взаємовигідних умовах. І найважливіша арена цієї співпраці — це боротьба з бідністю, її скорочення. Саме це є очевидно найважливішою сферою, де розвинені країни і країни, що розвиваються, мають співпрацювати в справі сталого розвитку. Сталого розвитку не можна досягти без створення кращого майбутнього для бідних всього світу. Певного прогресу тут вдалося досягти, проте один з п'яти жителів Землі живе сьогодні на дохід менше 1 дол. США на день, в Африці — це кожна друга людина. Скорочення бідності справа складна.

Вона потребує, звичайно, економічного зростання, але цього недостатньо. Потрібні інвестиції в освіту, охорону здоров'я. Величезну роль у розвитку відіграють міжнародна торгівля та інвестиції. Упродовж 90-х років минулого століття країни, що розвиваються, які були більш відкриті для торгівлі, досягли рівня економічного зростання на душу населення 5 % на рік. Водночас інші країни, що розвиваються, зменшили рівень зростання на 1 % на рік¹.

З огляду на викладене можна констатувати, що орієнтування глобалізації на реалізацію цілей сталого розвитку залежить від бажання і спроможності урядів стимулювати і регулювати механізми доступу на ринки з тим, щоб забезпечити якомога максимальніше поширення економічних вигод. Для цього конче потрібні структурні перетворення. Слабкі інституційні можливості призводять до небажаних наслідків у сталому розвитку.

Проблеми, що постають перед країнами у зв'язку із сталим розвитком — різні. Країни Півночі фокусують свою увагу в основному на промисловій реорієнтації та інтеграції, добровільних стандартах розвитку і локальних (місцевих) цілях, контролі над навколишнім середовищем і економічних підходах до розвитку.

Південь значною мірою зосереджується на проблемах свого економічного розвитку, бідності, інвестицій.

Країни з перехідною економікою мають взяти на озброєння все цінне і перспективне з досвіду обох зазначених груп і доцільно адаптувати цей по суті світовий досвід до своїх національних реалій, сприяючи визначенню свого власного шляху розвитку.

Серед факторів, що впливають на сталий розвиток у глобальному вимірі, потрібно сказати про відносини Південь — Північ. Йдеться насамперед про корінні істотні суперечності між ними, про доленосні глобальні питання, які становлять основу стратегії світового розвитку і її відповідної імплементації. Проблема полягає в тому, що Північ практично не виконує своїх зобов'язань, і насамперед у сфері фінансових і технологічних

¹ Overview of Progress Towards Sustainable Development Report of the Secretary General. E/CN.17/2004/2 UK. 2004.

трансфертів, зменшення тягаря величезної заборгованості “третього світу”. Ця проблема стала основною причиною глибокої і масштабної суперечності між багатими і бідними на глобальному рівні, а саме між Півднем і Північчю. Але, як свідчать реалії, не тільки ця проблема викликає занепокоєння в “третьому світі”.

Йдеться про очевидну відмову ключових держав Півночі визнати принцип “спільної, але диференційованої відповідальності”. Цей принцип, як відомо, був ініційований країнами, що розвиваються, ще на Конференції ООН із захисту навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.). У згаданому принципі (і в цьому полягає його доленосна сутність) сконцентрувалася позиція “третього світу” — відповідальність за стан справ у сучасному світі справді спільна. Але вона не є однаковою для всіх, вона не є рівною між Півднем і Північчю, вона є диференційованою. “Третій світ” не може і не хоче (і цілком законно і резонно) брати на себе або, точніше, ділити з Північчю відповідальність за існуючі в сучасному світі глобальні політичні, економічні, соціальні й екологічні біди і несправедливості. Це питання безпосередньо пов’язане з долею сталого розвитку. Протидія диференційованій відповідальності означає на практиці протидію сталому розвитку. Про яку спільну, а не диференційовану відповідальність можна говорити, коли дві третини людства живуть у бідності, в очікуванні допомоги ззовні. Водночас невелика, економічно розвинена меншість насолоджується таким не виправдано розкішним рівнем життя, яке аж ніяк не можна визнати прийнятним. Це спричинює абсолютно не виправдане і небезпечне навантаження на глобальне навколишнє середовище¹.

Наявний світовий порядок є не просто несправедливим щодо країн, що розвиваються, він є також безперспективним, навіть небезпечним для майбутньої глобальної цивілізації.

Північ у своїх хижацьких егоїстичних інтересах не тільки продовжує, а й посилює застосування сили — політичної, військової, економічної, фінансової, технологічної і такої, що базується на знаннях, щоб контролювати процес глобалізації,

¹ IMF Policy Discussion Paper. Globalization: Facts and Figures by Paul Masson. — Wash. D. C., 2001.

включаючи сталий розвиток. Захід повчає країни, що розвиваються, за формулою “роби це сам”, живи в штормових хвилях сучасного світового порядку, як знаєш, як умієш. Глобалізація, змодельована і скерована неоліберальним політичним і економічним фундаменталізмом, заохочує на ділі такий розвиток, який не тільки не зменшує, а суттєво збільшує розрив між бідними і багатими, між Півднем і Північчю.

Втім, сама по собі глобалізація не є причиною деградації “третього світу”. Ця деградація проявилася задовго до початку процесу глобалізації. Своєю чергою глобалізація спричинила і спричиняє загострення всіх політичних, економічних, соціальних і екологічних проблем, які властиві для “третього світу”. Під серйозною загрозою опинився суверенітет цих країн. Послаблюється необхідна для сталого розвитку продуктивна роль держави і її механізмів.

Сила, яка визначає характер змагання у світовій економіці і політиці, сконцентрована на Півночі. Новітня історія ознаменувалася появою такого глобального феномену, як однополярність, домінування, моногегемонія¹. Вона уособлюється Сполученими Штатами Америки, які досягли цієї позиції завдяки величезній, переважаючій силі — економічній, фінансовій, військовій, стратегічній, науково-технологічній, інформаційній тощо. Саме США вирішально впливають нині на позицію Півночі в цілому. Саме це визначає, врешті-решт, небажання Півночі вести суттєві переговори з Півднем щодо корінних проблем розвитку.

Підходи Півночі базуються на прагненні поставити проблеми Півдня повністю у контекст ринкових механізмів. Отже, йдеться про опору на приватний сектор, на транснаціональні (глобальні) корпорації, які, мовляв, єдині здатні ефективно реагувати на виклики сталого розвитку. Південь не має практично жодних важелів ефективної протидії конкурентній силі Заходу, аби більш-менш на рівних змагатись з ним. Човни Півдня не піднімаються на хвилях глобалізації, як обіцяє Північ.

Сталий розвиток є сьогодні корінною, центральною проблемою для всіх країн світу, але особливо для тих, що розвиваються. Саме сталий розвиток потрібно поставити в центр нової міжнародної стратегії нового глобального економічного і політичного порядку.

¹ *Brzezinski Z.* The Choice: Domination or Leadership. — Wash. D. C., 2004.

Країни, що розвиваються, у тому числі Україна і Росія, мають обов'язково виступити з принципово новою, перспективною ініціативою, а не пасивно очікувати ініціатив Півночі. Через те, що Північ своїми ініціативами здійснює тиск на Південь, щоб поставити його в оборонну позицію. Таким чином, Північ намагається зняти з порядку денного міжнародного розвитку актуальні для Півдня проблеми і повністю перекласти на нього відповідальність за сталий розвиток. Гасло зменшення бідності, яке стало основним і першочерговим для міжнародної спільноти, намагаються розглядати так, ніби все тут залежить від динаміки спонтанної глобалізації. І відповідно вирішити її можна насамперед шляхом міжнародної благодійності. Північ намагається абстрагуватися від своєї політичної відповідальності за незадовільний стан справ у світі, в тому числі в "третьому світі". Це робиться шляхом надання допомоги Півдню. Але ця політика давно вже жодною мірою не відповідає новим викликам і потребам.

Країни, що розвиваються, розглядають лінію Півночі поставити торгівлю разом із навколишнім середовищем на порядок денний СОТ як знаряддя Півночі з метою протекціонізму. Йдеться про намагання подати себе як відданого захисника навколишнього середовища в сучасному світі. А насправді ця лінія провадиться у власних егоїстичних інтересах Півночі.

Майбутній глобальний порядок, на нашу думку, має враховувати основні політико-теоретичні настанови і принципи, зафіксовані в Новому міжнародному порядку (1974–1975 рр.), у рішеннях V і VI Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН. Нова міжнародна стратегія має, звичайно, не просто повторювати минулі рішення, а йти значно далі, враховувати такі історичні реалії, як глобалізований, сталий розвиток, тенденцію міжнародного сьогодення йти від нинішньої однополярності до майбутньої багатополярності.

При цьому треба враховувати, що бідні країни виступають проти подвійних стандартів і, зокрема, проти лінії Півночі в СОТ об'єднати проблеми навколишнього середовища з проблемами торгівлі. Країни Півдня також не схвалюють західних проектів "глобального управління навколишнім середовищем". Південь вважає, що реалізація цієї ідеї може призвести до ще більшого контролю Півночі. Як відомо, вона пропонує створи-

ти Всесвітню організацію навколишнього середовища. Країни, що розвиваються, побоюються, що це може бути організація, схожа на СОТ, з панівним впливом західних держав¹.

Усе сказане, природно, турбує Південь, який дедалі більше розуміє необхідність корінних змін в ситуації, що склалася в сучасному світі щодо сталого розвитку. Для того щоб зробити це, Південь має запропонувати ряд суттєвих заходів, аби мобілізувати і використати свою власну колективну силу і потенціал, взяти на себе перспективну політичну ініціативу. Певною мірою це стало зрозуміло під час підготовки і проведення Глобального саміту в Йоганнесбурзі. Південь має поставити на порядок денний стратегію нового глобального економічного порядку, що сприяло б формуванню та імплементації такої міжнародної політики, яка б підтримувала сталий розвиток. Разом з тим надмірне фокусування на проблемі сталого розвитку на Півдні може приводити до небажаного результату, який означатиме применшення ролі Півночі, а відтак і його відповідальності.

Отже, звідси випливає важливий висновок, що не можна розривати Південь від Півночі, як і від міжнародної економіки загалом, не бачити асиметричної взаємовигідності двох світів.

По суті лінія Півночі не відповідає рішенням, прийнятим не тільки в Ріо-де-Жанейро, а й у Йоганнесбурзі. А це, своєю чергою, веде до посилення політики, яка поглиблює розрив між Північчю і Півднем у сфері сталого розвитку.

Йоганнесбург продемонстрував, що питання захисту навколишнього середовища, опустелення, водопостачання, людського розселення, розвитку відновлюваних джерел енергії були в центрі уваги, яка, проте, обмежилася засіданнями, дослідженнями і публікаціями. Конкретні заходи щодо вирішення згаданих проблем залишаються локальними і малоефективними. Ці заходи мають скоріше філантропічний характер — численних удосконалень, а не кардинальних проривів².

З огляду на викладене інколи створюється враження, що сталий розвиток перетворюється на глобальне гасло, яке легко

¹ Worldwatch Institute State of the World. — Wash. D. C., 2003.

² World Summit on Sustainable Development. Plan of Implementation Johannesburg Declaration on Sustainable Development. UN. — N.Y., 2002.

схвалити, але яке не є достатньо чітким, через що його часто по-різному інтерпретують. Саміт у Йоганнесбурзі засвідчив відданість міжнародної спільноти цілям і принципам “Порядку денного XXI” і певною мірою сконцентрував увагу на імплементаційному аспекті цієї справді історичної справи. Це дало можливість визнати цей документ, унікальний, можливо, не так за реальністю самого просування шляхом сталого розвитку, як за зосередженням уваги на фундаментальних питаннях щодо сучасної світової системи. А це у глобальній перспективі може стати важливою міжнародною програмою. В Йоганнесбурзі треба було підтримати будь-що саме цей підхід, започаткований у Стокгольмі і Ріо-де-Жанейро.

Обмеженість досягнутого пояснюється переважно тим, що на цих форумах не вдалося подолати принципово різних стратегічних і політичних підходів Півночі і Півдня. Основна лінія Півночі полягає в тому, що долю глобальних проблем, зокрема і сталого розвитку, зможуть найкраще вирішити ринкові механізми і процеси. Крім того, Північ виступає за внесення деяких корекцій, особливо в маргінальному полі, і за орієнтацію значною мірою на науково-технологічний прогрес. На думку Півночі, країни, що розвиваються, повинні поліпшити управління у своїх країнах і діяти в них згуртовано, включаючи і технічну допомогу від Півночі. Країни, що розвиваються, повинні орієнтуватись дедалі більшою мірою на приватний сектор і особливо на транснаціональні корпорації, які, мовляв, мають і знання, і матеріальні можливості, щоб упоратися з різними викликами сталого розвитку. Отже, долати нові глобальні виклики Північ залишає фактично на розгляд Півдня, який, звичайно, неспроможний вирішити цих проблем.

Яка ж стратегічна ситуація складається з нинішнім Півднем в умовах глобалізму? Він практично не має гарантованих реальних важелів впливу, в тому числі торговельних можливостей, щоб тиснути на Північ і нав'язувати свої умови щодо своїх індивідуальних або колективних дій. Північ відмовляється визнавати основоположний принцип, на якому будується позиція Півдня, — диференційованої й історичної відповідальності. Північ продовжує контролювати міжнародні інституції, і насамперед ООН, СОТ, МВФ, Світовий банк. Увагу цих організацій було відвернено від глобальних і системних питань і зо-

середжено на специфічних проблемах. Це досить переконливо продемонстрував саміт у Йоганнесбурзі. Що ж до допомоги, яку Північ надає Півдню, то її обмежують численними умовами, включаючи ті, що стосуються вибору їх внутрішнього управління ними власне Півднем. Північ використовує багатосторонні інструментарії заохочення і тиску — торговельні режими, встановлені СОТ, жорстко контрольовані режими доступу на ринки Півночі, нові заходи захисту інтелектуальної власності.

Погляди на сталий розвиток у країнах, що розвиваються, відрізняються від тих, що існують у розвинених країнах. Досить тривалий час у країнах, що розвиваються, домінувало переконання, що захист навколишнього середовища є своєрідною розкішшю, яка заважає, мовляв, економічному розвитку. Відповідно мало в яких країнах, що розвиваються, існували якісь сильні рухи на захист навколишнього середовища. Однак зв'язок між бідністю і навколишнім середовищем існує, як і між навколишнім середовищем і розвитком загалом. Глобалізація політики у сфері навколишнього середовища виявилася рушійною силою, яка сприяла активній участі країн, що розвиваються, у Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.). Виконуючи рішення цього важливого форуму, і насамперед “Порядку денного на ХХІ століття”¹, багато країн, що розвиваються, активно приступили до процесів планування та інвестиційних програм. Країни, що розвиваються, здобувають цінний досвід щодо сталого розвитку. Цей процес характеризувався такими основними особливостями:

- залучення громадськості до проблематики захисту навколишнього середовища і ресурсозбереження;
- створення форумів для започаткування діалогу між соціальними секторами з проблем сталого розвитку і вирішення їх у цьому контексті;
- інновації екологічної політики у правовій та організаційній сферах;

¹ United Nation. Agenda XXI: Programme of action for sustainable development report. UN Publications, 1992.

- започаткування модельних проєктів щодо сталого розвитку;
- удосконалення можливостей урядів країн, що розвиваються, відповідати на потреби, що виникають у міжнародних компаній¹.

Деякі країни, що розвиваються, досягли певного, хоч і обмеженого прогресу щодо скорочення бідності, охорони здоров'я тощо. Бідні країни, як правило, потребують фізичної інфраструктури, ідей, людських спроможностей, щоб інтегрувати сталий розвиток в їх планування та імплементацію програм національного розвитку. Ключ до глобального партнерства полягає у включенні, інтегруванні торгівлі в процес розвитку. Торгівля, насамперед міжнародна, має відповідати на проблеми, пов'язані з розвитком. Це потребує реформування нинішньої політики, правил і умов міжнародної торгівлі, фінансів, інвестицій, прав щодо інтелектуальної власності та економічної допомоги. Зусилля щодо успішного розвитку передбачають відповідну політику як на національному, так і на міжнародному рівні. При цьому треба враховувати, що роль міжнародних чинників останніми роками підвищилася в результаті пошуків шляхів і методів глобального партнерства для розвитку. Відбувається помітна інтегрованість країн, що розвиваються, у світову економіку. У свою чергу це означає поширення перспектив їх розвитку в плані більшої залежності від глобальних економічних структур і тенденцій.

У внутрішній політиці означених країн багато чого суттєво залежить від дебатів на міжнародних форумах і діяльності міжнародних організацій, насамперед СОТ, Світового банку і Міжнародного валютного фонду. Це особливо стосується тих країн, що істотно залежать від міжнародних фінансових інституцій. Отже, збільшилася роль зовнішнього навколишнього середовища. Звідси постає потреба у сприянні “глобальному партнерству для розвитку”, де вирішальною є взаємодія національної політики і світової економіки. Інтегруватися чи ні, як, коли, до якої міри, в яких секторах, у якій послідовності? — ці та інші важливі питання потребують оперативності і виваженої відповіді. Консенсусу тут немає, є гострі дебати, роз-

¹ Earth Negotiations Bulletin // IISD. — 2002. — № 51. — Vol. 22.

ходження щодо характеру, змісту, впливу глобалізації та її наслідків.

Як відомо, у 80-х і 90-х роках ХХ століття домінував такий підхід, як “Вашингтонський консенсус”. Він означав, що повна, швидка і всеохоплююча інтеграція країн, що розвиваються, у світову економіку вигідна і важлива для їх розвитку. Домінування цієї парадигми досить помітно занепадає, якщо йдеться про політику швидкої лібералізації. Що це таке — переконливо продемонструвала світова фінансова криза 1997–1998 рр. та інші кризи (Аргентина і Уругвай). Водночас і в галузі торгової лібералізації виникли серйозні загрозові тенденції і проблеми. В результаті почала окреслюватися інша парадигма, яка наголошує на зниженні рівня лібералізації торгівлі, посиленні конкурентоспроможності місцевих фірм і підприємств з тим, щоб реалізувати експортний потенціал країн¹.

Нові підходи виявляються і в сфері прямих іноземних інвестицій — з боку приймаючих країн, що розвиваються. Отже, згадана парадигма означає прагматичний підхід і до глобалізації, і до лібералізації. Йдеться також не просто про інтеграцію на будь-яких умовах, а про інтеграцію селективну, яка здійснюється виважено і вибірково. Але при цьому потрібно враховувати, що більшість країн, що розвиваються, не мають широкого вибору. Їх маневр досить обмежений через наявність визначального впливу позик і кредитів, які цим країнам надаються, а також жорстких правил СОТ.

Отже, очевидно, що нинішню міжнародну торговельну систему потрібно відповідним чином реформувати з тим, щоб піти назустріч країнам, що розвиваються, і країнам з транзитивною економікою. Два аспекти потребують особливої уваги: ціни на сировинні товари і правила СОТ. Як відомо, країни, що розвиваються, зазнають величезних економічних втрат: у 1980–1991 рр. ці втрати через погіршення умов торгівлі становили 52 %. Тільки в 1989 р. втрати зерна досягли 16 млрд дол. Намагання стабілізувати ціни на сировину були спробою реалізу-

¹ *Milner and Red* (eds). *Trade Liberalization, Competition and the WTO*. — N. Y.: Edward Elger, 2002.

вати ідею “глобального партнерства заради розвитку”. Численні угоди під егідою ЮНКТАД, включаючи створення Спільного фонду для сировинних товарів, практично мало що дали позитивного. Тут позначилася втрата інтересу з боку країн — споживачів сировини. Отже, проблеми цін на сировину з їх гостротою і нагальністю зберігаються¹.

Не менш нагальною і важливою залишається проблема реформування СОТ. Йдеться про існування величезної асиметрії: розвинені країни не виконують своїх зобов’язань щодо відкриття своїх сільськогосподарських і текстильних ринків для товарів з країн, що розвиваються. Водночас розвинені країни тиснуть на країни, що розвиваються, з вимогою лібералізації їхнього імпорту та інвестицій. Країни, що розвиваються, і далі перебувають у скрутному становищі.

Виконання правил СОТ створило багато проблем для країн, що розвиваються, зокрема це стосується інвестиційних заходів і багатьох видів субсидій. Сільськогосподарська угода заохочує розвинені країни сприяти такому розвитку свого сільського господарства, який дає можливість експортувати сільськогосподарські товари за штучно низькими цінами. Тим часом багато країн, що розвиваються, змушені мати низькі тарифи на ці товари. Несправедливим для країн, що розвиваються, є і режим передачі нових технологій.

Згадані проблеми активно обговорюються на форумах СОТ, але практичних результатів поки що це не дало. Водночас розвинені країни порушують так звані нові питання (розробки нових угод щодо інвестицій, конкурентоспроможності і транспарентності щодо урядового втручання і сприяння). Йдеться про нові зобов’язання країн, що розвиваються, у відповідь на неіснуючі зобов’язання розвинених країн відкрити свої ринки. А це якраз викликає невдоволення країн, що розвиваються.

Лінія розвинених країн, представлена у вигляді трьох нових угод, полягає в посиленні прав транснаціональних (глобальних) компаній дістати значно більший доступ на ринки країн, що розвиваються. Для цього Північ запропонувала:

¹ United Nation Conference on Trade and Development (UNCTAD). Trade and Development report, N. Y., 2002.

- Угоду щодо інвестицій, яка розширює право іноземних фірм інвестувати й оперувати в країнах, що розвиваються, з мінімумом обмежень і право одержати режим “національного ставлення” (сприяння), тобто коли іноземні фірми фактично розглядаються як національні;
- Угоду щодо конкурентоспроможності, за якою країни, що розвиваються, ухвалюють такі закони, які надають іноземним фірмам “ефективну рівність можливостей”;
- Угоду щодо транспарентності в урядовому сприянні і заохоченні: іноземні фірми матимуть ті ж самі права, що й національні, щодо урядового постачання, контрактів і проектів.

Практично все викладене означає не що інше, як повну і всеосяжну свободу дій для іноземного капіталу, для здійснення курсу на глобалізм без обмежень. Це підриває національні інтереси країн, що розвиваються.

Перегляд проблем імплементації, які випливають з існуючих угод по лінії СОТ, повинен встановити відповідні зміни в правилах цієї міжнародної інституції з тим, щоб допомогти вирішити проблеми ускладнення дисбалансів і сприяння сталому розвитку країн, що розвиваються. Мета розвитку повинна стати основоположним принципом, що спрямовує діяльність СОТ. Це має, зокрема, сприяти реалізації Глобальної мети тисячоліття — “глобального партнерства заради розвитку”¹.

Глобалізація є домінуючою реальністю сталого розвитку. Втім, очевидно, що глобалізація не працює на користь всіх країн і всіх народів. На шляху глобалізації існують численні бар’єри — у торгівлі товарами і послугами, щодо потоків робочої сили, неспроможність бідних і знедолених країн досягти високого рівня конкурентоспроможності, ризики для міжнародної безпеки². Потрібно також зауважити, що глобалізація паралельно супроводжується процесами регіоналізації і локалізації. Потрібні глобальні, регіональні і національні інституції,

¹ Human Development Report 2003. Millennium Development Goals. — N. Y.: UN, 2003.

² Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації. — К., 2004.

які б негайно реагували на швидкі зміни в світі і надавали глобалізації ширшого позитивного впливу.

Збільшується відстань між громадянським суспільством і політичною системою. Отже, потрібно відновлювати і зміцнювати довіру, аби максимально використовувати потенціал урядів, громадянського суспільства і бізнесу, працювати разом на користь сталого розвитку. Наприклад, збільшення транспарентності і звітності у багатосторонньому і двосторонньому прийнятті рішень і в розподілі громадських фондів може запобігти діям, які підривають сталий розвиток.

Однією з негативних сторін глобалізації є те, що вона сприяє невпинному (надмірному) збільшенню обсягів споживання товарів і послуг. Крос-граничний рух капіталу і послуг не є паралельним і не відповідає рівню і швидкості руху праці. Бар'єри, які продовжують стримувати рух праці, свідчать про недостатність, недосконалість глобалізаційних рамок. Тим часом як творче використання людського капіталу є вирішальною передумовою для суспільства майбутнього. Глобальний контекст для руху праці є важливим свідченням руху світової економіки, що базується на знаннях. Логічним результатом цього є підвищення попиту на кваліфікованих працівників. Розвинені країни одержують їх з країн, що розвиваються. Це особливо характерно для сучасної Європи. Україна, наприклад, вже експортувала до Європи більш як 5 млн чол. робочої сили¹.

Певні шанси для активізації міжнародних зусиль щодо використання можливостей глобалізації в інтересах сталого розвитку надають рішення Саміту тисячоліття, проведеного ООН у 2000 році, і насамперед Глобальної мети тисячоліття. Йдеться, зокрема, про те, щоб інтегрувати принципи сталого розвитку в реальну політику і програми більшості держав світу.

Стратегії сталого розвитку допомагають країнам реагувати на виклики сучасності в динамічній і перспективній спосіб. Але при цьому не треба забувати, що немає і не може бути

¹ Перша Європейська Конференція з питань практики сталого розвитку // Економіка України. — 2004. — № 8.

якогось універсального, обов'язкового для всіх підходу. Кожна країна має намітити свій власний курс згідно із своїми соціальними й економічними особливостями. Отже, стратегії сталого розвитку можуть набувати різних форм. І щоб бути успішними, стратегії сталого розвитку мають відповідати таким загальним важливим принципам:

- стратегії мають визначатися країнами — бути справою загальнодержавною;
- в основі стратегії має бути перспективне, розраховане на значні строки бачення розвитку, який відображає історію країни та її основні цінності;
- стратегія має характеризуватися із самого початку транспарентністю за активної взаємодії численних учасників, що представляють уряд, бізнес, виробництво і громадянське суспільство;
- цілі стратегії мають базуватися на реалістичних підходах, які легко піддаються моніторингу і пов'язані з бюджетними пріоритетами¹.

Першочерговою глобальною проблемою сучасності є проблема ліквідації, скорочення бідності. Саме з цього виходять Глобальні цілі тисячоліття, визначені Організацією Об'єднаних Націй на саміті 2000 року. Ця проблема має розглядатися і вирішуватися в контексті сталого розвитку, включаючи всі інші стратегії і плани. І в них вирішальною має бути проблема скорочення бідності, яку проголосив саміт у Йоганнесбурзі (2002 р.). Схвалений там підхід зокрема передбачає зменшення вдвічі до 2015 р. кількості людей, які живуть на дохід менш ніж 1 долар США на день. Прийнятий у Йоганнесбурзі курс характеризується суттєвою діловитістю в життєво важливих питаннях доступу до чистої води і санітарії, до джерел енергії, щодо промислового розвитку, мешкання в нетрях, дитячої праці тощо.

Такий підхід передбачає водночас існування взаємозв'язку між бідністю і станом навколишнього середовища. До цього варто додати, що бідність негативно впливає на навколишнє

¹ Dalal-Clayton and Bass. Sustainable Development Strategies — A Resource Book. International Institute for Environment and Development. — London: Earthscan Publications Ltd., 2002.

середовище, а саме: відбувається зменшення площі лісів, забруднення водоканалів, що спричиняє ерозію ґрунтів, зміну клімату, використання дешевого, але шкідливого палива тощо.

За всієї важливості існуючих програм і стратегій скорочення бідності було б неправильно, безперспективно розглядати цю проблему в короткостроковому контексті, що насправді спостерігається нині, особливо з огляду на гостроту і нагальність цієї проблеми. Програма її вирішення має, на нашу думку, перетворитися на довгострокову стратегію сталого скорочення бідності.

Існує ряд напрямів, де виявляється взаємозв'язок між бідністю і навколишнім середовищем. Це зокрема такі три сфери:

- охорона здоров'я — чверть захворювань у сучасному світі можна пов'язати з незадовільною екологією;
- погіршення добробуту в результаті втрати місцевих природних ресурсів, деградації ґрунту, погіршення якості підземних вод;
- збільшення вразливості в результаті екологічних лих і природних катастроф.

Конференція в Ріо обґрунтовано визначила екологічні проблеми як такі, що потребують пріоритетного ставлення в тому аспекті, що стосується задоволення потреб нинішнього покоління. Водночас конференція наголосила, що сталий розвиток має обов'язково охоплювати економічні, соціальні й екологічні цілі. При цьому йдеться про існування цих компонентів разом, у взаємодії, взаємозалежності, інтеграції¹. Між трьома складовими сталого розвитку означають часто нелегкий вибір: що має абсолютний пріоритет, чим можна тимчасово пожертвувати, що треба робити негайно? Це складні питання і їх потрібно вирішувати в контексті таких доленосних факторів, як зміцнення миру і безпеки, економічні і політичні інтереси, інституційні проблеми, традиції, звичаї тощо. Мета сталого розвитку зрештою в тому й полягає, щоб максимально оптимізувати реалізацію багатьох різних і важливих проблем в максимально розумні і виважені строки.

¹ United Nation. Agenda XXI: Programme of action for sustainable development report. UN Publications, 1992.

Як уже зазначалося, “Глобальні цілі тисячоліття (1990–2015)” віддають абсолютний пріоритет зниженню всесвітньої бідності. Безперечно, домогтися цього можна шляхом передусім сталого економічного зростання. Це дасть можливість збільшити продуктивність і доходи глобально, але насамперед у країнах, що розвиваються, і в країнах, що перебувають на перехідному етапі свого розвитку. Проте історичний досвід досить переконливо показує, що для сталого розвитку недостатньо економічного зростання. Потрібно дещо значно більше. Це демонструють незадовільні результати трьох стратегій міжнародного розвитку, що здійснювалися під егідою і з допомогою ООН (60-ті, 70-ті і 80-ті роки). Саме там була допущена принципова помилка — тотальний економізм або орієнтація тільки на економічне зростання¹.

З огляду на такий світовий досвід постає нагальна потреба, по-перше, включити у розвиток, крім економічних, екологічні і соціальні виміри. По-друге, розглядати ці три компоненти в їх інтеграційній єдності, взаємовпливові, взаємодії. Тобто сталий розвиток передбачає як комплексність, так і інтеграцію всіх складових вимірів. Соціальна трансформація суспільства і належне управління навколишнім середовищем неодмінно мають включати екологічні і соціальні виміри. Якщо ігнорується або не враховується належно один із названих вимірів, страждають інші, страждають сучасні принципи та імперативи безпеки соціально-економічного розвитку.

Як відомо, Саміт тисячоліття ООН визнав збільшення масштабів бідності, а також вирішив сприяти захисту навколишнього середовища як на національному, так і на глобальному рівні. За час, що минув відтоді, зроблено перші кроки до реалізації Глобальних цілей тисячоліття. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан 1 жовтня 2002 р. повідомив про досягнутий прогрес у цій справі. За останнє десятиріччя у країнах Східної Азії бідність зменшилася наполовину — з 28 до 14 %, Південної Азії — з 44 до 37 %, Африки — з 48 до 47 %². В Украї-

¹ Satya Dev Gupta: *The Political Economy of Globalization*. — Boston: Zed Books, 1999.

² United Nation Conference on Trade and Development (UNCTAD). *Trade and Development report*, N. Y., 2002.

ні та Росії цього, на жаль, не сталося. Тут характерною є нова “бідність”, якої раніше не було.

Особливо важлива роль у сприянні вирішенню проблеми бідності належить безперечно міжнародній торгівлі і розвитку.

Міжнародна торгівля і потоки капіталу сприяють довгостроковому економічному розвитку і дають певні можливості для досягнення екологічних та інвестиційних цілей. Коли торгівля, інвестиційна, екологічна і соціальна політика взаємно підтримують одна одну, то внесок кожної з них до сталого розвитку збільшується. Тут виникає ефект додавання факторів їх синергії. Отже, для успіху сталого розвитку треба постійно дбати про цей зв'язок як у національній діяльності, так і на міжнародній арені. Як же здійснювати цю дуже важливу лінію на практиці? Які шляхи і напрями є прийнятними?

Це насамперед:

- скасування і реформування такої внутрішньої політики, яка перешкоджає зовнішній торгівлі і завдає шкоди навколишньому середовищу;
- оцінка екологічних і соціальних впливів торгової та інвестиційної лібералізації і заохочувальних заходів, спрямованих на залучення прямих іноземних інвестицій і розвиток прогресивних технологій;
- розвиток практичних підходів щодо забезпечення того, аби торговельна й екологічна дисципліна і відповідні політико-соціальні інструменти взаємно підтримували один одного;
- розробка і використання екологічних і соціальних кодексів поведінки у приватному секторі, надання йому підтримуючих регулятивних рамок, виконання існуючих міжнародних зобов'язань щодо діяльності ТНК.

Сталий розвиток потребує комплексного підходу, аби успішно вирішувати серйозні екологічні загрози з тим, щоб він відповідав економічному розвитку і соціальним пріоритетам різних країн. Це принципово важливо з огляду на всесвітній характер багатьох нинішніх викликів. Глобальна екологічна ситуація стала такою серйозною і загрозливою, що кожна країна

не може успішно впоратися з цими проблемами самотужки. Вони остаточно трансформувались у всесвітні і вирішувати їх можна лише на міжнародному рівні¹.

До цього треба додати, що глобалізація економічної діяльності і зміни у відносній економічній могутності і конкурентоспроможності держав також змістили пріоритети від локальних і національних рівнів до глобальних. В результаті регіональна і національна політика в багатьох сферах стала менш ефективною, вона потребує нових багатосторонніх підходів. Необхідна стратегія глобального солідаризму.

Що стосується екологічної сталості, то її можна досягти тільки в контексті широкої стратегії розвитку, що охоплює стале економічне зростання, фінансову спроможність, інституційний розвиток, поліпшення управління, ефективні інвестиції в освіту, охорону здоров'я і зниження бідності.

Глобалізація не даватиме людству потенційних вигод, якщо нові технології, капітал і експортні ринки будуть надбанням тільки багатих і могутніх країн. Рівень багатства, інституційної інфраструктури і соціального добробуту робить мету досягнення екологічної сталості реальнішою.

Останнім часом стало досить поширеним поняття “соціальний капітал”. Суспільство з соціальним капіталом характеризується високим рівнем взаємної довіри, взаєморозумінням, солідарністю. Такі суспільства можуть бути більш сприятливими і ефективними в досягненні колективних цілей і соціальної злагоди. І це, звичайно, прямо стосується сталого розвитку, а також є важливим з точки зору реалізації мети скорочення бідності, як вона була визначена в Глобальних цілях тисячоліття.

За авторитетними розрахунками близько двох мільярдів людей поповнять населення світу в майбутні 30 років, ще один мільярд — протягом подальших 20 років. При цьому треба мати на увазі, що цей вельми суттєвий приріст припаде в основному на країни, що розвиваються, і майже повністю на міські райони. Сьогодні, за даними Світового банку, 2,8 млрд

¹ *Bhagwati Jagdish N.* In defense of globalization. — N. Y.: Oxford University Press, 2004.

чоловік у країнах, що розвиваються, живуть на дохід менший ніж 2 дол. на день¹.

Сталий розвиток має відповісти на цей серйозний і абсолютно неприйнятний для світової цивілізації виклик. Надзавдання сталого розвитку полягає якраз у тому, щоб забезпечити гідний рівень життя не тільки для нинішнього покоління, а й до прийдешніх поколінь. Підвищення якості життя потребує суттєвого збільшення доходів в усьому глобальному суспільстві, а особливо в країнах, що розвиваються. Це воістину історичне завдання має органічно поєднуватися з необхідністю підтримувати і захищати навколишнє середовище, екосистемні механізми і зміцнювати соціальну тканину світового розвитку. Людство не має іншого виходу, крім одного: відповідально розпоряджатися фізичними, фінансовими, людськими, соціальними й екологічними активами. Саме це конче потрібно, щоб розвиток став справді сталим.

У цьому ж напрямку мають діяти такі інституції, як право власності і верховенство закону. Потрібні механізми координації і забезпечення таких активів, які не поставляються ринком, а саме: чиста вода, свіже повітря, рибальство, лісництво. До цього треба додати соціальні чинники, зокрема механізми збалансування інтересів різних верств населення. Абсолютно непринятною є ситуація, коли в країнах перехідного періоду (Україна, Росія) народну власність узурпували олігархічні клани.

Демократизація власності — важливий імператив сталого розвитку. Не менш істотним імперативом є соціалізація розвитку. На цьому довгому і нелегкому шляху вже є певні, може ще й не дуже відчутні, але все-таки позитиви. Світовий банк наводить зокрема такі дані. Завдяки економічному і соціальному прогресу дитяча смертність за 30 останніх років зменшилася в країнах з низькими і середніми доходами наполовину — з 11 до 6 %. Неписьменність серед дорослих знизилася з 47 до 25 %, а для жінок — з 57 до 32 %. Реальний дохід на душу населення (в цінах 1995 р.) збільшився з 989 дол. у 1980 р. до 1354 дол. у 2000 р. Певні позитивні зрушення відбулися і в

¹ World Bank. World development Report 2003. — Wash. D. C., 2004.

сфері захисту навколишнього середовища. За останні 10 років доступ до лікувально-санітарних служб збільшився з 44 до 52 %¹.

Однак попри це соціальний і екологічний стан як у промислово розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються, свідчить про те, що розвиток не став ще сталим, а стратегії цього розвитку реалізуються в багатьох країнах без помітних позитивних зрушень. У світі все ще переважає масова тотальна бідність. 1,2 млрд чол. живуть на дохід менший як 1 дол. на день (хоча ця цифра становила 1,4 млрд чол. 20 років тому). Збільшується розрив між бідними і багатими на міжнародному рівні. Середній дохід у 20 найбагатших країнах у 37 разів більший, ніж у 20 найбідніших. Це співвідношення збільшилося вдвічі за останні 40 років. Спостерігається бідність працюючих навіть у високорозвинених країнах Європи².

З цією незадовільною соціальною ситуацією пов'язане так чи інакше виникнення внутрішніх суспільних конфліктів. У 90-х роках ХХ ст. 46 країн були ареною таких конфліктів. Йдеться насамперед про бідні і найбідніші країни. Більш як 1 млрд чол. у країнах з низьким і середнім доходом страждають від відсутності доступу до питної води, 2 млрд чол. не мають доступу до санітарних послуг. Збільшується відставання в галузі освіти, науки і технологій.

Продовжують погіршуватись екологічні умови на нашій планеті. Візьмемо хоча б такі дані: близько 2 млн га землі, придатної для сільського господарства (а це 23 % від загальної цифри) з 1950 р. невпинно деградують. За деякими підрахунками, до 2025 р. три чверті населення світу буде жити на відстані менш як 100 км від моря. А це означатиме величезний тиск на прибережні екосистеми. Дві третини вилову риби здійснюється поза встановленими лімітами. Кожні десять років 5 % тропічних лісів вирубується. Людина погіршує світовий клімат. Одним із наслідків цього небезпечного процесу є пряма загроза жителям приморських районів постраждати від підвищення рівня води.

¹ Overview of Progress Towards Sustainable Development Report of the Secretary General. E/CN. 17/2004/2 UK.

² Там само.

З огляду на викладене, постає вельми доречно запитання: а де вихід, що робити людству, як ефективно протистояти цим серйозним небезпечним викликам? Відповідь очевидна: людство має запроваджувати відповідні механізми соціально-еколого-економічних трансформацій. Основним реальним і перспективним рушієм є сталий розвиток. На нашу думку, є чотири напрямки діяльності, які можуть створити необхідні умови для сталого розвитку. Це наукові і технологічні інновації, збільшення доходів, збалансоване по регіонах збільшення народонаселення і урбанізація. І тут йдеться не тільки про створення необхідних умов, а й про фактичне сприяння сталому розвитку.

Наука і технологія є рушійною силою в сприянні сталого розвитку. Це особливо стосується країн, що розвиваються, і країн, що перебувають на перехідному етапі розвитку. Це дає згаданим країнам можливість запозичувати цінний досвід і успішно діяти в напрямку сталого розвитку.

ООН прогнозує збільшення доходів на глобальному рівні 3 % щорічно протягом наступних 50 років (2003–2053 рр.). Це передбачає, за даними Світового банку, збільшення світового внутрішнього продукту в чотири рази. У свою чергу таке значне збільшення буде уможливлено за рахунок великих інвестицій, особливо в соціальну та екологічну сфери¹.

Важливим чинником у сприянні сталому розвитку залишаються демографічні зміни. Передбачається, що глобальне населення вірогідно стабілізується на рівні 9–10 млрд чол. у цьому столітті. Причому 85 % цього збільшення відбудеться до 2050 р. збільшуватиметься пропорція населення працездатного віку. Це відкриває великі можливості для зосередження уваги урядів на підвищенні якості життя. Зміни у міському населенні мають бути вельми суттєвими. До 2050 р. вперше в історії більшість населення в країнах, що розвиваються, житиме в містах². Але саме тут передбачається зростання продуктивності, зайнятості, соціальних трансформацій. Як відомо, нинішні темпи нарощування ВВП у світі вже становлять 3 %

¹ World Development Report 2003. World Bank. Pathways to a Sustainable Future. — Wash. D. C., 2004.

² Там само.

щорічно. А це означає, що через 50 років масштаби світової економіки збільшаться в чотири рази. Постає просте запитання: а чи така економіка генеруватиме менше економічних і соціальних проблем, аніж нинішня? Адже очевидно, що того обсягу фізичного капіталу, який знадобиться, ще немає.

Це означає, що необхідно вже зараз включати критерії сталого розвитку в нинішні інвестиційні програми. Тобто інвестиції мають створюватися з обов'язковим врахуванням потреб, що виникнуть протягом майбутніх 50 років. Розвиток інвестицій має орієнтуватися саме на потреби сталого розвитку, який вимагає багатосторонності. Йдеться насамперед про такі пріоритети, як проблема води, енергетики, охорони здоров'я, сільського господарства і біорізноманітності. Ці секторальні перспективи мають доповнювати і підтримувати одна одну. Отже, з усією силою постає проблема координації і відповідно нових ефективних міжнародних інституцій. Велику роль тут мають відігравати інституційні інновації. Оцінюючи цю ситуацію, Світовий банк визначає такі, на нашу думку, резонні і перспективні пропозиції¹:

- посилення інформаційної діяльності;
- транспарентність;
- форуми для переговорів;
- компенсації і заохочення;
- посилення творчих можливостей у країнах, що розвиваються, через дослідні організації;
- науково-дослідні організації, які базуються в країнах, що розвиваються;
- використання сучасних інформаційних технологій для обміну знаннями;
- активізація діяльності неурядових організацій;
- розширення інституцій, які займаються глобальними дослідженнями;
- зміцнення сталої демократизації і участі громадян в управлінні;
- кращий розподіл доступу до різних активів.

¹ *Chen John-Ren (ed). The role of international institution in globalization: the challenges of reform. — Northampton, MA: Edward Elger, 2003.*

Підтримуючи роль і значення Глобальних цілей тисячоліття, Світовий банк виступив у своєму звіті за 2003 рік із ще радикальнішими пропозиціями:

- ліквідувати глобальну бідність повністю і остаточно (а не певні відсотки, як це встановлюють Глобальні цілі тисячоліття);
- поставити світову економіку на більш стабільний шлях розвитку уже до середини XXI століття.

Ці нові, радикальні рекомендації настійливо вимагатимуть створення системи глобального менеджменту і дієвого контролю експансії сучасної системи глобалізму¹.

Проблеми глобального сталого розвитку мають регулюватися і вирішуватися шляхом виконання майбутнього глобального договору. Такий договір запропонував у 1999 р. на форумі в Давосі Генеральний секретар ООН Кофі Аннан. Глобальний договір потрібен обов'язково за участі всіх зацікавлених сторін і країн. Надійні глобальні зобов'язання необхідні, оскільки національних дій вочевидь недостатньо, щоб мати справу з викликами, які генерує сучасний світ і глобальна економіка. Глобальний договір має охоплювати зобов'язання щодо дій країн, що розвиваються, країн, які перебувають на перехідному етапі, розвинених країн — індивідуально і колективно — громадянського суспільства і приватного сектору, бізнесу.

Країни, що розвиваються, а також транзитивні країни мають, очевидно, зміцнювати свої інституції, які зайняті проблемами розвитку (включаючи і сталий), ефективніше використовувати природні ресурси.

Розвинені країни мають посилити допомогу бідним країнам, зменшити тягар зовнішньої заборгованості, відкрити сільськогосподарські, промислові ринки і ринки праці, передавати нову технологію країнам, що розвиваються. Громадянські суспільства можуть допомогти зближувати позиції різних груп, інтересів, намірів і давати незалежну об'єктивну оцінку діяльності учасників процесу сталого розвитку. У розробці стратегій і програм сталого розвитку, у навчанні, моніторингу й оцінці велика роль належить академічній, фундаментальній науці.

¹ Див.: Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. — К., 2003.
Панченко Є. Г. Міжнародний менеджмент. — К., 2004.

Приватний сектор може допомогти створити рамки, які надають відповідні заохочення (стимули) для фірм, щоб сприяти реалізації економічних, екологічних і соціальних цілей одночасно. А це серцевина процесу сталого розвитку.

Стає все більш очевидною необхідність дій саме через сталий розвиток. Планета стоїть перед серйозними викликами. Дії потрібні сьогодні, зараз, терміново. Реалії сучасності такі, що інакше ситуація все більше характеризуватиметься подальшими дуже серйозними стресами на навколишнє середовище — на водні ресурси, на повітря, на землю. Невідворотними стають соціальні стреси. У доповіді Світового банку обґрунтовано наголошується: “Ключ у тому, щоб діяти зараз, щоб ініціювати ефективні (надійні), а не зловісні кола — створити плацдарми для стабільності, а не для деградації навколишнього середовища і соціальної поляризації”¹.

Глобальний саміт у Йоганнесбурзі (2002 р.) означав спробу створити багатосторонню систему сталого розвитку в епоху глобалізації. Водночас з’явилися нові процеси, які фактично протидіють цій системі. Це новий регіоналізм, акцентування на регіональних, локальних інтересах. Це створення групи країн за інтересами. Це концепція глокалізації, яка поєднує — за всієї своєї умовності — глобалізацію і локалізацію. Це збільшення ролі і місця в глобальних процесах громадян — самого суспільства².

На внутрішньому національному рівні демократизація суспільства і влади, здорове навколишнє середовище, справедлива соціальна і економічна політика, демократичні інститути, що відповідають потребам і правам народу, верховенство права, антикорупційні заходи, гендерна рівність і сприятливий клімат для внутрішніх і зарубіжних інвестицій є надійною базою сталого розвитку. Особливо гострими і назрілими є ці проблеми в таких транзитивних країнах, як Росія і Україна, які фактично перетворюються на країни, що розвиваються.

В результаті глобалізації зовнішні фактори стають критичними у визначенні успіху або провалу країн, що розвиваються

¹ Доповідь Світового банку з глобального розвитку, 2003.

² *Bello, Waldon F. Deglobalization: ideas for a new world economy.* — L.; N. Y.: Zed Books, 2002.

ся, в їх національних зусиллях. Розрив між країнами розвиненими і тими, що розвиваються, свідчить про постійну потребу в динамічному і сприятливому міжнародному навколишньому середовищі, яке б працювало на міжнародне співробітництво, особливо в сферах фінансів, трансферу технології, заборгованості і торгівлі. Повну й ефективну участь країн, що розвиваються, в глобальному творенні, для глобального прогресу щодо сталого розвитку потрібно підтримувати і зміцнювати. Мир, безпека і повага до прав людини і основних свобод, включаючи право на розвиток і нову якість життя, є суттєвими для досягнення сталого розвитку і забезпечення вигод від сталого розвитку для всіх. Усунення бідності є найвагомим глобальним викликом, який стоїть перед світом сьогодні, і неодмінною потребою сталого розвитку, особливо країн, що розвиваються.

Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у зв'язку з Самітом тисячоліття (2000 р.) висунув три основні мети перед світовою спільнотою¹:

- позбавлення від нужди;
- позбавлення від страху;
- забезпечення стабільного майбутнього.

Ці глобальні цілі мають бути реалізовані в кожній країні.

Визнання фактору глобалізації аж ніяк не означає курс на анархію або закон джунглів. У глобалізації не буде людського обличчя, якщо не будуть встановлені міжнародні норми та інструменти, здатні регулювати глобалізацію на всіх її рівнях — економічному, фінансовому, торговому, технологічному, екологічному і правовому. Розробка норм і залучення міжнародних ефективних інвесторів не може бути прерогативою вузької групи держав, коли переважна більшість країн будуть пасивними спостерігачами. Потрібна радикальна і демократична реформа сучасного світового порядку. В цьому сенсі на серйозну увагу заслуговують ініціативи держав, висунуті в Йоганнесбурзі і на інших міжнародних форумах. Глобалізація стала реальністю, вона не має альтернативи. Але це аж ніяк не означає, що людство не має вибору. Сталий розвиток — це і є вибір людства.

¹ 55th session of the UN General Assembly. General Debate. Official records UN. — N. Y., 2000.

1.2. Концептуальна сутність сталого розвитку

Концепція сталого розвитку має тривалу передісторію. У світі досить довго і не просто формувалося саме право на розвиток. Визначальну роль тут відіграла ООН. Так, Генеральна Асамблея ООН ще 1979 року своєю резолюцією 34/36 визначила, що “...право на розвиток є правом людини і що рівність можливостей на розвиток є прерогативою як народів, так і окремих осіб”¹.

Децю пізніше Генеральна Асамблея ООН підтвердила цю формулу в резолюції 35/174 і доручила Комісії ООН з прав людини сприяти реалізації цього права. Саме ця ідея була вперше висловлена в § 12 резолюції Генеральної Асамблеї ООН про “Міжнародну стратегію на друге десятиріччя розвитку”². І хоча в названих рішеннях немає чіткого визначення права на розвиток, але вони безперечно сприяли процесу формування цього права. Комісія ООН з прав людини визначила обов’язок всіх держав-членів спільно й індивідуально створювати необхідні умови для реалізації права на розвиток.

Подальший розвиток згаданої ідеї відображений у дослідженні Генерального секретаря ООН (1980 р.), де зокрема сказано: “Існування права на розвиток визнається дедалі ширше. Водночас воно не може бути відокремлене від прав людини, викладених у міжнародних документах, це право на розвиток є чимось більшим ніж сумою цих прав... Право на розвиток має сильні етичні основи і дедалі ширше розглядається як таке, що досягло статусу позитивного права як у внутрішній сфері, так і на рівні міжнародному”³.

Важливим напрямком у розвитку ідеї права на розвиток є відхід від колишніх трактувань поняття “розвиток” тільки як економічного зростання. Розширення цієї ідеї відбувається за рахунок насамперед соціальної проблематики. Ще Тегеранська конференція з прав людини (1968 р.) своєю відомою Прокламацією заявила, що “досягнення усталеного прогресу в здійснен-

¹ ООН. Резолюція Генеральної Асамблеї № 34/36, 1979.

² United Nation. 35th session of the General Assembly Resolution and Decisions. — N. Y., 1980.

³ United Nation Report of the Secretary General on Development. — N. Y., 1980.

ні прав людини залежить від твердої і ефективної національної і міжнародної політики економічного і соціального розвитку”¹.

“Декларація соціального прогресу і розвитку” означала подальше просування вперед у плані багатформатності поняття “розвиток”. Цей важливий документ ООН проголосив, що “міжнародний мир і безпека, з одного боку, і соціальний прогрес і економічний розвиток — з другого, тісно взаємопов’язані і впливають один на одного”².

Можна стверджувати, що по суті це був початок формування концепції сталого розвитку з комплексністю й інтегрованістю її компонентів — економічного, соціального та екологічного. Процес творення зазначеної концепції містив як одну з головних умов необхідність поваги до гідності і цінності людської особистості і забезпечення основних прав і свобод людини. Соціальний прогрес і розвиток повинні ставити за мету послідовне підвищення матеріальних і духовних стандартів життя всіх членів суспільства.

Поява власне ідеї сталого розвитку пов’язана з діяльністю спеціальної Комісії ООН під керівництвом екс-прем’єра Норвегії Брундтланд, яка мала нелегкий мандат розробити важливі питання майбутнього світового розвитку. Підсумки і рекомендації цієї діяльності містилися у відомій доповіді “Наше спільне майбутнє” (1987 р.)³. Проте автори цього документа не були першими, хто запровадив у політичний і науковий вжиток поняття “усталений розвиток” або “сталий розвиток”. Власне прикметники “усталений”, “сталий” означають, що певний процес є стійким, міцним, надійним, перспективним. У цьому сенсі досить вдалими є французьке “durable” (сталий, довготривалий) і особливо англійське “sustainable”. Якщо говорити про сучасний стан розвитку доктрини сталого розвитку, то тут безперечно домінує англomовне поняття “sustainable development”.

Проте варто зауважити, що прикметники “усталений”, “сталий” за всієї своєї влучності аж ніяк не можуть відповісти на вельми складне, комплексне і доктринальне запитання, а що ж

¹ International Conference on Human Rights. The Proclamation. Teheran, 1968.

² Декларація соціального прогресу і розвитку, ООН, 1968.

³ World Commission on Environment and Development. Our common future. — Oxford U. K.: Oxford University Press, 1987.

таке “сталий розвиток”? Чому він посідає таке помітне місце в численних дискусіях, що відбуваються в сучасному світі, коли йдеться про його майбутнє?

Поняття “усталеність” у концептуальному плані глобального розвитку починає вживатися десь на початку 70-х років у дебатах про стан навколишнього середовища. Тут можна послатися на таких відомих дослідників цієї проблематики, як Адамс, Кідд, Пірейджис, Браун та ін. Цей акцент на екологію суттєво і з самого початку позначається на подальшій еволюції власне ідеї сталого розвитку. “Усталене використання” систем природних ресурсів дедалі активніше починає вживатися міжнародними і національними колами захисників довкілля. Поняття “усталеного суспільства” вони використовують для того, щоб екологічно просвітити й активізувати міжнародну громадськість.

“Сталий розвиток” включається до порядку денного важливих міжнародних форумів та організацій, у тому числі міжнародних інституцій системи ООН. Це зокрема виразилося у появі в 1980 р. Всесвітньої стратегії збереження навколишнього середовища. Варто також згадати плідну діяльність Всесвітнього фонду захисту природи і Програми ООН щодо навколишнього середовища (ЮНЕП). Саме з них починається новий і перспективний процес поєднання традиційних екологічних занепокоєнь з глобальними проблемами сучасного і майбутнього розвитку. Водночас на початку 80-х років ХХ століття активізуються зусилля щодо підготовки, а потім і імплементації Всесвітньої стратегії збереження навколишнього середовища. Відповідно посилюється наукова розробка цих проблем у контексті комплексного розвитку. Пошлемося в цьому зв'язку на ґрунтовні дослідження Кларка і Манна, Редкліфта та ін. Така наукова і загальнополітична діяльність як на національному, так і міжнародному рівні виявилася, по суті, вагомим підготовчим процесом до проведення принципово важливого міжнародного форуму — Конференції ООН щодо навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.). Це був не тільки найбільший форум, який збирався будь-коли під егідою ООН. Ця конференція мала надзвичайно важливе значення в плані розробки принципово новаторської концепції, яка б

тракувала проблему розвитку як комплекс і взаємодію трьох складових елементів — економічного, соціального і екологічного.

Конференція ООН 1992 р. наголосила на суттєвій ролі урядів, влади в імplementації сталого розвитку. Підхід форуму в Ріо характеризувався (і це був принципово новаторський курс) максимально можливою комплексністю в трактуванні проблеми розвитку. У цьому полягає сутність основного рішення в Ріо — “Порядку денного на ХХІ століття”¹. Цей справді вагомий документ передбачав необхідність декількох взаємопов’язаних складових щодо вирішення глобальної проблеми розвитку. Насамперед це була орієнтація на визначальну роль влади, центрального уряду за допоміжної ролі місцевих і регіональних адміністрацій. Цей логічний і вельми необхідний курс здійснювали і продовжують здійснювати насамперед розвинені країни. Втім, досить активно його почали реалізовувати і багато країн, що розвиваються. Наголос на ролі влади, урядів у проведенні лінії на сталий розвиток аж ніяк не означає, що в Ріо недооцінювалася роль двох інших абсолютно необхідних рушіїв сталого розвитку — бізнесу і громадянського суспільства.

Форум у Ріо наблизив світову громадськість до розуміння суті урядової діяльності щодо сталого розвитку. Проте цієї загальної констатації замало. Адже перед урядами, що стали на шлях сталого розвитку, постають численні, невідомі дотепер і принципово важливі проблеми:

- Як саме сталий розвиток має концентруватися в національному, загальнодержавному контексті? Якою має бути принципова реакція уряду? Як саме можна досягти сталого розвитку, маючи на увазі специфічні екологічні, економічні, соціальні, політичні та культурні обставини і проблеми цієї країни?
- Чи має сталий розвиток необхідну законодавчу силу? Які механізми мають бути створені для успішної реалізації цілей сталого розвитку? Що у цьому сенсі мають робити державні інституції? Які структурні зміни потрібно здійс-

¹ United Nation. Agenda XXI: Programme of action for sustainable development report. UN Publications, 1992.

нити в існуючій системі влади? Як вирішувати проблему матеріального і фінансового забезпечення?

- Як має здійснюватися на практиці моніторинг і контроль за імплементацією сталого розвитку? Якою відповідно має бути система індикаторів як конкретного засобу вимірювання досягнутого прогресу? Як налагодити процес взаємодії, взаємовідношень, а, можливо, зрештою, й інтеграції економічних, соціальних і екологічних вимірів у єдиному глобальному процесі сталого розвитку?
- Як забезпечити участь у процесі сталого розвитку інших, крім уряду, учасників, рушіїв, а саме бізнесу і громадянського суспільства?
- Якщо сталий розвиток — це питання як національної, так і міжнародної політики, то як досягти найефективнішої співпраці, співвідношень між ними? Як досягти такої непростой, але водночас конче необхідної інтеграції національних і міжнародних дій на користь сталого розвитку?

Безперечно, що солідним фундаментом для оцінки і відповіді на зазначені запитання стала плідна і новаторська діяльність Комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку. Досягнуте нею було таким вагомим і переконливим, що не могло не зацікавити широкі кола світової громадськості. Доповідь цієї Комісії була по суті авторитетним закликком до активної і невідкладної діяльності в напрямку принципового оновлення вже, застарілої на той час концепції розвитку, яка ґрунтувалася тільки на економічному зростанні. Комісія Брундтланд запропонувала взаємодію, взаємовплив та інтеграцію екологічних і економічних, а згодом і соціальних вимірів. Це означало, що було запропоновано таку концепцію розвитку, яка вперше доповнювала економічне зростання соціальними і екологічними чинниками¹.

Втім, це аж ніяк не означає, що комплексність сталого розвитку обмежується цією тріадою. Йдеться про ще масштабніше, зокрема про інвестиційні реформи, інноваційні процеси, демократизацію і роль громадянського суспільства, повагу і

¹ World Commission on Environment and Development. Our common future. — Oxford U. K: Oxford University Press, 1987.

забезпечення основних прав і свобод людини, інформаційні технології тощо. Але саме цій тріаді в процесах сталого розвитку, безперечно, належить провідна роль. До того ж ця тріада визначила необхідність активного співіснування названих вимірів у напрямку їх взаємодії як умови прогресу у вирішенні глобальної проблеми розвитку.

Комісія Брундтланд переконливо заявила про необхідність нового підходу до проблеми розвитку. Згідно з цим підходом, всі країни мають планувати і здійснювати такий курс, де виробництво інтегрується із ресурсозбереженням і його відновленням як основи життєдіяльності людства при рівному і справедливому доступі до ресурсів.

Комісія Брундтланд вперше в історії визначила саме поняття сталого розвитку. Це “розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління у такий спосіб, щоб не зашкодити здатності прийдешніх поколінь задовольняти свої потреби” (WCED, 1987 р.). Зазначена теза доповнюється положеннями про взаємодію економічних, соціальних та екологічних секторів глобальної проблеми розвитку. Сталий розвиток, як він характеризується згаданою Комісією, містить у собі дві ключові складові: **концепцію потреб** (з особливим акцентом на потребах світової бідності) і **концепцію обмежень**, які зумовлені впливом технологічними і соціальних чинників на екологічну здатність задовольнити нинішні і майбутні потреби. Отже, сталий розвиток становить собою тривалий процес суспільних удосконалень з наданням пріоритету потребам найбільш знедолених. Водночас цей процес скерований на захист системи підтримки навколишнього середовища, від чого зрештою залежить добробут нинішнього і прийдешніх поколінь. Концепція Брундтланд охоплює в єдине ціле — і це робиться вперше в новітній історії — всю багатогранність і екології, і глобалізації розвитку. У 60–70-ті роки ХХ століття міжнародні дебати щодо розвитку значною мірою зосереджувались на суперечностях між навколишнім середовищем і економічним зростанням. А 90-ті роки минулого і початок нинішнього століття характеризуються новим підходом до сталого розвитку, де відносини між екологією і економічним зростанням трактуються в прагматичному і конструктивному контексті. Йдеться про

таку екологічно-економічну модель розвитку, про таку переорієнтацію процесу економічного зростання, яка насамперед має піти назустріч загальним потребам світової бідності, а також зменшити нинішній страшенний тиск економічної активності на навколишнє середовище. Концепції розвитку, які раніше висувалися в основному для потреб країн, що розвиваються, в наш час глобалізуються за рахунок поширення цих концепцій і на індустріальні розвинені країни. Це є переконливим свідченням можливостей глобалізації, її справжньої універсальності. Проте це аж ніяк не означає, що ця універсальність не містить політики, підходів, пріоритетів з урахуванням різного ступеня розвитку різних країн, їх специфіки і прагнень.

Отже, підсумовуючи аналіз концепції Брундтланд, можна стверджувати, що основна ідея людських суспільств має полягати в активізації пошуку кращого життя, добробуту. Але робити це треба у такий спосіб, який би надавав пріоритет потребам світової бідності, водночас захищаючи основні підвалини усталеності в природних системах, від яких зрештою залежить процвітання прийдешніх поколінь. Тут значна роль має належати реалізації таких доленосних принципів, як спільна відповідальність, взаємна солідарність і диференційованість взятих зобов'язань. Саме ці принципи виникли як впливова інтеграційна частина благородної ідеї сталого розвитку. Якщо викладати цю ідею в найкоротшому, стислому виразі, можливо, вона мала б такий вигляд. Сталий розвиток, схоже, є динамічним балансом, такими рамками, які не просто містять, а примиряють, зближують, гармонізують різні (часто дуже різні!) інтереси — щодо економіки, екології, соціального прогресу, збереження, ефективності і рівності, включаючи відносини Північ — Південь.

Доповіді Комісії Брундтланд фактично започаткували підготовку до скликання масштабного міжнародного форуму під егідою ООН — Конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку. Скликана в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро конференція мала справді історичне значення і саме з огляду на рішення, які були ухвалені безпосередньо щодо проблеми сталого розвитку. Ідея сталого розвитку фігурувала у 12 з 27 статей Декларації, двох конвенціях, а також у Заяві щодо лі-

сових принципів. Ця ідея фактично домінує і в основному, принципово важливому документі конференції — “Порядку денному на ХХІ століття”¹.

Конференція не зосереджувалася на визначенні поняття “сталий розвиток”, тим самим, по суті, погодившись з підходом Комісії Брундтланд. Принципово важливий наголос у Ріо було зроблено на підтвердженні історичного значення для долі людства сталого розвитку, а також на конкретних заходах, які мають наблизити світ до реалізації ідеї сталого розвитку. Процес у Ріо помітно активізував міжнародні зусилля в рамках “Порядку денного на ХХІ століття”. Саме в цьому плані треба розглядати створення на згаданому форумі Комісії ООН із сталого розвитку. Тим самим було започатковано новий і принципово важливий напрямок у міжнародній діяльності, яка пізніше ознаменувалася визнанням системи ООН як основного рушія сталого розвитку в глобальному масштабі.

Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН (червень 1997 р.) предметно оцінила п’ятирічний етап у реалізації “Порядку денного-ХХІ”, включаючи, звичайно, і сталий розвиток. Прийнята тоді резолюція підтверджувала рішення Ріо і визначила важливі пріоритети подальшої роботи в реалізації концепції сталого розвитку².

Отже, можна констатувати, що на початок ХХІ століття ідея сталого розвитку не тільки стала глибоко вкорінена в міжнародні дебати щодо питань навколишнього середовища і розвитку. Йдеться, по суті, про більше: ця ідея дістала фактичний статус визначального чинника при обговоренні проблеми розвитку у світовому масштабі.

Після прийняття рішень на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, включаючи “Порядок денний-ХХІ”, центр ваги, природно, перемістився на імплементацію завдань, поставлених в Ріо-де-Жанейро. Складність завдань сталого розвитку викликала серйозні і напружені дискусії. Їх учасники ставлять резонні запитання: що повинен означати

¹ United Nation. Agenda XXI: Programme of action for sustainable development report. UN Publications, 1992.

² United Nation. XIXth Special Session of the General Assembly. The Resolution and Decisions. — N. Y., 1997.

процес реалізації? Якими мають бути його особливості, напрямки і пріоритети? Дехто з аналітиків намагався вибудувати своєрідну ієрархічну драбину усталеності: що за чим йде? Які кроки мають бути першочерговими? Інші дослідники виявляють певний скепсис: ідея сталого розвитку настільки, мовляв, неясна, надумана, що у неї немає перспектив.

І все ж таки у міжнародних і політичних, і наукових дискусіях переважають настрої, які можна характеризувати як обережний і виважений оптимізм.

Сталий розвиток став, по суті, прийнятною і незаперечною метою міжнародної і національної політики. Він розглядається як триєдина ідея: зближення економічного зростання, соціального прогресу і захисту навколишнього середовища. Применшення (не кажучи вже про нехтування) хоча б одного з названих елементів тріади означає відхід і по суті невдачу у здійсненні сталого розвитку. На це слушно свого часу звернув увагу Світовий банк (Доповідь банку про світове економічне становище за 1994 рік)¹.

Зазначеному аспекту приділила належну увагу і спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН у 1997 р., яка кваліфікувала розглянуту тріаду як взаємозалежні і взаємсприяючі компоненти сталого розвитку. Згаданий форум підбив підсумки діяльності щодо імплементації “Порядку денного-XXI” за п’ятирічний період. Це були роки посиленої глобалізації, включаючи взаємодію між країнами у сфері світової торгівлі, іноземних прямих інвестицій і ринків капіталу. Глобалізація виявляє як нові можливості, так і нові виклики. Важливий імператив полягає тут у тому, щоб національна і міжнародна екологічна і соціальна політика реалізовувалася таким чином, аби сприяти глобалізаційному позитивному впливу на сталий розвиток — особливо в країнах, що розвиваються. Деякі з них скористалися вигодами глобалізації. Але переважна їх більшість не змогла цього зробити. Йдеться особливо про багато африканських країн. Ситуація там, як і раніше, характеризується наявністю масової бідності, вкрай низьким рівнем соціального прогресу, відсталістю інфраструктури, великою нестачею капіталу. Певне просування по шляху сталого розвитку

¹ World development report 1994. World Bank. — Wash. D. C., 1995.

демонструють країни з перехідною економікою. Проте нагальна необхідність повної інтеграції цих країн у світову економіку залишається і однією з найактуальніших проблем на їх шляху до сталого розвитку. Все це прямо стосується і України.

Таким чином, вже перший (п'ятирічний) етап сталого розвитку продемонстрував повільність цього процесу і необхідність його активізації як на національному, так і на міжнародному рівні. Початковий етап імплементації “Порядку денного-XXI” і його мляве часткове просування засвідчили необхідність вжиття більш енергійних і перспективних заходів. Насамперед — це потреба ефективніше і послідовніше домагатися головного в тому, що пов'язано із сталим розвитком, а саме — інтеграції його економічних, соціальних і екологічних цілей. Це справжня серцевина згаданого процесу і саме тут просування вперед відбувається найповільніше¹.

Причини такої ситуації різноманітні. Це і відсутність або недооцінка розуміння зазначеного підходу щодо тріади сталого розвитку. Це і сумніви, вагання щодо перспектив і можливостей цього курсу. Це і пряме небажання певних сил, які уособлюють названі три сектори, йти не просто на зближення, а на взаємодію, взаємне співробітництво і навіть інтеграцію. Це, нарешті, складність цієї проблеми. Адже це означає принципово новий підхід до **глобального сталого розвитку**. І все разом означає наявність вельми серйозних перешкод. Проте з цього аж ніяк не випливає безперспективність вирішення проблем, пов'язаних із сталим розвитком. В основі сталого розвитку має лежати принцип справедливого розподілу вигод і благ серед широких верств населення. Згаданий розвиток має неодмінно включати заходи, які поліпшують умови, якість людського життя.

Сталий розвиток потребує належного рівня демократії, поваги до основних прав і свобод людини, включаючи право на розвиток, транспарентного і підзвітного управління в усіх сферах суспільства. Відносини між сталим розвитком і демокра-

¹ “Overview of progress towards sustainable development”. “A Review of Implementation of Agenda XXI”, “The Programme for the Further Implementation of Agenda XXI”, and “Johannesburg Plan of Implementation”. UN Publications, 2004.

тією складні, неоднозначні. Їх не можна спрощувати або абсолютизувати. Але досвід сталого розвитку, досягнутий за останні десять років, досить переконливо засвідчує, що ефективна участь громадянського суспільства в сприянні сталому розвитку є очевидною, необхідною і перспективною. Ми вже говорили про одну тріаду сталого розвитку — економічне зростання, соціальний прогрес і захист навколишнього середовища. Тепер варто сказати ще про одну тріаду — необхідних учасників цього процесу. Це влада — уряд, бізнес і громадянське суспільство.

Аналізуючи процес сталого розвитку вже на початковому його етапі, не можна не відзначити ролі стратегій, які охоплюють проблематику обох названих тріад. Наша детальна розмова про стратегії сталого розвитку ще попереду. Але вже зараз у загальному, концептуальному плані варто кваліфікувати стратегії сталого розвитку як важливий, вельми потрібний механізм посилення існуючих національних потенцій з таким розрахунком, щоб зблизити, узгодити й активізувати пріоритети соціальної, економічної і екологічної політики. Досвід сталого розвитку свідчить, що успіх досягається швидше і надійніше там, де економічні сектори — промисловість, транспорт, сільське господарство, енергетика і туризм — беруть на себе реальну відповідальність за поліпшення людського добробуту і навколишнього середовища.

Труднощі з реалізацією процесу сталого розвитку пояснюються значною мірою тим, що недостатньо активно і результативно розробляються політичні й економічні інструменти регулювання. Їх потрібно розробляти і здійснювати з обов'язковим врахуванням специфічних умов тієї чи іншої країни з тим, щоб забезпечити ефективність інтеграційних підходів¹.

Ідея сталого розвитку була породжена наукою і продовжувала наполегливо і масштабно розроблятися наукою. Перші спроби зроблено в 70-х роках, 80–90-ті роки ХХ століття характеризуються вельми значною активністю. Різні аспекти проблеми стають предметом наукових дискусій. Економісти, які фокусують увагу на усталеності, мають насамперед на увазі добробут, прибуток, нагромадження капіталу. Тут можна по-

¹ *Carley and Christie. Managing Sustainable Development. — 2nd ed. — London, 2000.*

слатися на праці Далі, Пеззі, Костану та ін. Значна увага приділяється питанню, як концепцію сталого розвитку можна виміряти і узгодити із застосуванням техніки екологічної оцінки (Пірс, Маркандіа, Барб'єр, Уорфорд, Берг, Стреттен, Бакер та ін.) Дослідники-географи були особливо зацікавлені в дослідженні того, які наслідки породжує сталий розвиток для планування використання земельних площ, а також для міських проблем і транспорту (Наесс, Оуенс, Рід, Слеймайер, Піс).

На відміну від економістів політики дещо пізніше почали розробляти проблематику сталого розвитку. Значна частина політологічних досліджень концентрується на різних інтерпретаціях усталеності (Добсон, Мак-Манус). Досліджуються також соціальні трансформації, які зумовлюються сталим розвитком (О'Рідан, Дризне).

Практично тільки в останні роки ХХ століття — на початку ХХІ століття політологічні дослідження починають концентруватися на більш прагматичних підходах. Зокрема, це проблеми ролі держави, урядів щодо сприяння сталому розвитку (Медоукрафт, Коллер, Бекстранд, Краузе, Содерхолд, Бейкер). Водночас продовжується дослідження проблематики, безпосередньо пов'язаної з “Порядком денним-ХХІ” (Лауффері, Екерберг, Янг).

Оцінюючи в цілому стан наукових досліджень проблематики сталого розвитку, не можна не відзначити, що наука західних країн (особливо американська) з помітним запізненням взялася за цю справу. Найімовірніше, тут позначилася досить хибне уявлення про те, що сталий розвиток — це предмет інтересу країн, що розвиваються, а не розвинених країн. Нам довелося ознайомитись із дослідженнями одного американського науковця під екзотичною або й цинічною назвою: “Вибачте, це не наша проблема”. Такий підхід неправильний за самою своєю суттю. Сталий розвиток — це щось універсальне, на що впливає, і при цьому вельми суттєво, глобалізація. Проблема розвитку була і залишається світовою. Отже, і сталий розвиток не може не фігурувати в порядку денному практично всіх країн — розвинених і тих, що розвиваються, малих і великих. Можна сказати, що сталий розвиток — це інтернаціональна, загальносвітова ідея. Вона має справді міжнародний, національний, регіональний і локальний аспекти. Крім того,

вона передбачає участь в її реалізації різних учасників — урядів, бізнесу та громадянського суспільства. Сталий розвиток — це не просто ідея, не демонстрація намірів. Це реальна, практична і керована справа — з конкретними ініціаторами і програмами, включаючи національні плани, стратегії, програми дій. Ця програма потребує багато зусиль і ресурсів в ім'я майбутнього.

Сталий розвиток вносить суттєві зміни у саму методологію визначення проблем і їх вирішення. І корінною, і новаторською особливістю цього принципового підходу до загальної проблеми розвитку є це так званий лінкідж, взаємозв'язок, взаємовплив, взаємодія всіх складових — економічного зростання, соціального прогресу, збереження навколишнього середовища.

Водночас сталий розвиток з усією силою порушив питання про необхідність лінкіджу локальних, регіональних, національних і міжнародних підходів, напрямів діяльності. Сталий розвиток безумовно пов'язаний з процесом глобалізації. Йдеться про те, що сталий розвиток сприяє поглибленню взаємозалежності світових економічних, соціальних, екологічних, політичних і культурних чинників. Всі вони діють у контексті глобалізації і в атмосфері системи глобалізму¹. Наївно вважати, що глобалізація і глобалізм зупиняться або розсмокчуться².

Основні напрями впливу глобалізації на сталий розвиток визначаються її загальними категоріальними аспектами: зміною співвідношення політичних сил, концентрацією капіталу, лібералізацією торгівлі, збільшенням потоків інформації, технологічними інноваціями, посиленням впливу ТНК, трансформацією ТНК в глобальні корпорації. Досить багато західних дослідників (Черні, Стрейндт, Бек, Зюрн, Колл) вважають, що роль і вплив держави зменшується порівняно з роллю і впливом корпорацій. Але деякі сфери регулюються і будуть регулюватися державою (Клейтон, Путуссон). А в деяких специфічних сферах регуляція влади навіть посилюється, активізується, як це відбувається із сферою комунікацій (Вогель).

¹ Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. — К., 2003.

² Выдрин Д. И. Сворачивание глобализации. ProUA, 17.09.2004.

Важливою особливістю глобалізації, яка суттєво позначається на процесах сталого розвитку, є підвищення мобільності капіталу. Те саме можна сказати про лібералізацію торгівлі. Нео-класична теорія стверджує, що міжнародна торгівля збільшує “пиріг”. Навіть якщо це так, то вона не торкається важливого питання розподілу остаточних вигод від торгівлі. Суттєвим наслідком лібералізації торгівлі є потенційний вплив на економічні, соціальні і екологічні стандарти. Вплив лібералізації торгівлі на національне регулювання охоплює всі сфери, включаючи інвестування, банки, захист навколишнього середовища. Означені сфери мають максимально повно охоплюватись процесами сталого розвитку.

Не треба забувати, що сталий розвиток почався тоді, коли міжнародне і національне визнання дістав той факт, що захист навколишнього середовища і природних ресурсів має бути інтегрований разом з економічними і соціальними проблемами в єдину тріаду. Історичний досвід постійно вимагає саме такого підходу. Якщо народ бідую, страждає, а національна економіка слабка — страждає і навколишнє середовище. Якщо над цим середовищем робиться наруга, тоді народ бідую, а економіка занепадає.

Досвід засвідчує, що успіх в одній сфері розвитку потребує успіху в інших, щоб таким чином забезпечити справжній сталий прогрес. Інтеграція і баланс економічних, соціальних і економічних занепокоєнь свідчить, що задоволення потреб всіх жителів планети є неодмінним і обов’язковим для продовження життя людини на цій планеті.

Такий інтегрований підхід можливий в разі наявності необхідної політичної волі, рішучості, об’єднаних дій всіх учасників процесу сталого розвитку. Але досягнення такої інтеграції потребує нових підходів, нового осмислення того, як ми виробляємо і як ми споживаємо, як ми живемо і як ми працюємо, як ми поведимося один з одним, як ми приймаємо рішення і які рішення. Така концепція виявилася справді новаторською. Вона породила жваві дебати серед урядів, серед широкої громадськості, і особливо наукової. Напрямок цих пошуків був однозначним: як досягти сталого розвитку?

Людство віддає почало усвідомлювати, що земна куля — це окрема система з дуже обмеженими ресурсами. Ми всі має-

мо тільки цю одну планету. І вся світова людська діяльність є лише малою часткою великої системи біосфери. Кінче необхідно встановити сталі відносини між людиною і навколишнім середовищем. Від цього зрештою залежить виживання людини на цій планеті. Ресурси не можна добувати швидше, ніж вони відновлюються і нагромаджуються.

Сталий розвиток — це рухлива концепція, яка продовжує революціонізувати. Водночас для неї властиві деякі основоположні характеристики:

- потреба рівності і справедливості, забезпечення прав бідноти, а також прийдешніх поколінь;
- перспективний, довготривалий погляд, використання принципу виваженості;
- системне мислення, розуміння взаємозв'язку між навколишнім середовищем, економікою і суспільством;
- глобальне мислення, розуміння взаємозв'язку країн у процесах розвитку і безпеки.

Це останнє положення особливо важливе. Ми вважаємо, що сьогодні маємо повне моральне право запровадити доктрину взаємозалежного, збалансованого, взаємосинхронізованого розвитку не тільки в науковий вжиток для розгортання дискусій, а й у реальну політичну практику. В результаті проведених досліджень процесів глобалізації ми запропонували закон інтеграції і безпеки глобального розвитку. Об'єктивний характер цього закону підтверджується на практиці¹. Розвиток подій у світі на початку ХХІ століття показав, що минули часи, коли одні країни могли розвиватися за рахунок експлуатації інших країн і що прогрес і добробут можна забезпечити в окремо взятій країні. Навіть такій, як США. Глобальний розвиток висуває на порядок денний питання про глобальний солідаризм і глобальну інтеграцію і синхронізацію розвитку. Таким чином, трикутник сталого розвитку перетворюється на чотирикутник.

Крім того, треба враховувати у сприянні сталому розвитку необхідність взаємодії, взаємозв'язку локального і глобального, розвиненого і того, що розвивається, посилюється. Кінче

¹ Білорус О. Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2002.
Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. — К., 2003.

потрібне співробітництво як між окремими країнами, так і між окремими регіонами і секторами. Разом з тим глобальний сталий розвиток — це не детальний план дій. Це не є формула, якої потрібно сліпо дотримуватися. Немає єдиного рішення. Рішення мають різнитися місцем і часом, залежатимуть від суми цінностей і принципів. Але ці цінності і принципи країни повинні проголосити і впроваджувати.

Справедливість у сталому розвитку означає не що інше, як те, що кожна країна повинна мати можливість розвиватися, керуючись власними політичними, соціальними і культурними цінностями. І при цьому не відмовляти іншим країнам у такому ж самому праві на розвиток. Але тут виникає доречне запитання: а як забезпечити сьогодні таке право на розвиток тим, хто не може подати свого голосу, а саме прийдешнім поколінням? Отже, якщо розвиток має бути сталим, то він не може не враховувати інтересів прийдешніх поколінь. Хоча б у тому сенсі, щоб не робити зараз нічого такого, що може зашкодити інтересам наших нащадків. Ми переконані, що настав час враховувати перспективні інтереси і потреби¹.

У взаємозалежному світі складні взаємовідносини і взаємодії ведуть до високого рівня інновації. В час швидких змін принцип обережності і стриманості може відіграти певну позитивну роль у сприянні сталому розвитку. Цей принцип можна розуміти таким чином: якщо певна діяльність викликає загрозу навколишньому середовищу або людському здоров'ю, треба справді керуватися принципом обережності навіть тоді, коли деякі, можливо, шкідливі наслідки взаємодії ще не доведені. Цей аспект справи необхідно враховувати якомога повніше при розгляді імплементаційних питань в кожній країні. Особливо це стосується країн-лідерів — США, Китаю, Японії².

Оцінка прогресу на шляху сталого розвитку повинна включати розгляд як усієї системи у її цілісності, так і окремих її частин. Потрібно простежувати динаміку соціальної, екологічної і економічної підсистем, їх стану, напрямку змін і, що

¹ Shell International Global Scenarios: 1995–2020, Shell International. — London, 1996.

² Там само.

дуже важливо, — взаємовідносини, взаємодію цих частин. Це стає важливою проблемою глобального менеджменту, що народжується¹.

Необхідно розглядати як позитивні, так і негативні наслідки людської діяльності і відповідно їх вплив на сталий розвиток. Світова громадськість справедливо оцінила ідею усталеності як життєдіяльність, стійкість, тривкість певних необхідних і бажаних характеристик людей, їхніх громад і організацій, а також навколишніх екосистем протягом дуже тривалого часу. Відповідно прогрес до усталеності передбачає підтримання і переважно удосконалення благополуччя як людського, так і екосистемного — і не за рахунок одного на користь іншого. Така ідея відображає взаємозалежність між людьми і навколишнім світовим середовищем. Її можна і потрібно застосувати і до відносин між країнами. Сьогодні вже не є прийнятним, коли одна і та сама країна (США) є і найбільшим споживачем (надспоживачем) світових ресурсів, і найбільшим забруднювачем екосистеми. Прийшов час почати регулювати споживання глобальних ресурсів на душу населення і вживати відповідних санкцій, стягувати податки за надспоживання. Альтернативою цьому може бути лише глобальний і міжцивілізаційний конфлікт. Сучасний світ не може сприйняти глобалізацію, якщо вона призведе до глобального конфлікту.

Вимірюючи усталеність, необхідно брати до уваги корінну відмінність між поняттями “розвиток” і “зростання”. Розвиток — це зміна до більш повного, важливішого і кращого стану. Тут присутні як кількісні, так і якісні характеристики. Зростання стосується тільки кількісного збільшення у фізичному вимірюванні. Ця відмінність важлива, природно, для розуміння не тільки розвитку загалом, а й сталого, якісного розвитку².

Звичайно, сталий розвиток не є “зафіксованим станом гармонії”. Тут немає ні зафіксованості, ні гармонії. Є постійний процес еволюції. Людина відіграє тут вирішальну роль. Саме вона є тим чинником, який здійснює певні акції, що ведуть не

¹ Панченко Є. Г. Міжнародний менеджмент. — К., 2004.

² Mac Gillivray and Zadex Accounting for Change. The Role of Sustainable Development Indicators. New Economics Foundation. — London, 1995.

просто до будь-якого розвитку, а до того, який би задовольняв нинішні потреби, не зашкоджуючи при цьому здатності прийдешніх поколінь задовольняти свої потреби. А це означає, що розвиток, який цього не робить, який зашкоджує майбутньому, не може вважатися сталим і прийнятним.

Сталий розвиток означає: в сучасному світі є певні особливості, які треба зберігати і удосконалювати, якщо ви хочете, щоб життя на нашій планеті продовжувалося. Концепція сталого розвитку перспективна тому, що, зокрема, вона базується на певних цінностях і обґрунтована. Отже, цими цінностями людина має розумно, мудро, перспективно розпоряджатися. Необхідною умовою прогресу на шляху сталого розвитку є участь багатьох сил — людини, її сім'ї, громади, громадських організацій, громадянського суспільства, бізнесу і уряду всіх країн. І це зрозуміло, бо сталий розвиток зачіпає інтереси, потреби, наміри багатьох, якщо не всіх сил людського суспільства. Саме це робить конче необхідною **демократизацію всього процесу сталого розвитку**, включаючи, звичайно, і прийняття рішень. Ця демократизація мусить мати глобальний характер¹. Саме це має бути в основі майбутнього нового глобального порядку на нашій планеті.

Ми перебуваємо в екосистемі і вся наша діяльність не може протидіяти екосистемі, порушувати її цілісність, її закони. Постає дуже важливе і складне запитання: як, якими способами, якими шляхами вимірювати прогрес на шляху сталого розвитку? Очевидно, треба спочатку визначити рамки, які починаються з широких категорій даних та інформації і закінчуються деталізованими заходами, практичними кроками; ефективні рамки допоможуть досягти двох важливих цілей: по-перше, визначити пріоритети в пошуку індикаторів, а, по-друге, рамки сприяють ідентифікації індикаторів, які можуть бути більш важливими у майбутньому.

Міжнародні форуми з питань захисту навколишнього середовища і розвитку є принципово визначальними щодо забезпечення економічного, соціального і екологічного прогресу для

¹ *Doherty Brian and Marins deGeus, eds. Democracy and green political thought: Sustainability, rights and citizenship. — London, UK: Routledge, 1996.*

нинішнього і прийдешніх поколінь. Ці форуми визначили ясну і корінну перспективу щодо сталого розвитку, а саме: баланс між економічними і соціальними потребами людства, з одного боку, і здатністю земних ресурсів і екосистем — з другого, задовольнити нинішні і майбутні потреби та визначити обмеження.

І ось минуло більше як десять років. Якого результату досягнуто? Якими були ці роки з точки зору процесу сталого розвитку? За всієї неоднозначності, за всієї різноманітності висловлюваних урядами, організаціями ООН, неурядовими колами, бізнесом, громадськістю оцінок — оцінка досягнутого була такою: прогрес спостерігається, але він повільніший, ніж очікувався. А в деяких аспектах умови і ситуація із сталим розвитком навіть погіршилися.

На нашу думку, певне просування вперед — і порівняно з іншими компонентами сталого розвитку більш значуще — спостерігається на екологічному напрямку. Це відбулося і в рамках безпосередньо сталого розвитку, і шляхом розробки й ухвалення суттєвих заходів щодо захисту навколишнього середовища, в тому числі міжнародних угод і конвенцій.

У своїй цікавій і змістовній лекції “Від Доха до Йоганнесбурга через Монтеррей: як досягти і зробити усталеним розвиток у XXI столітті” Генеральний секретар ООН Кофі Аннан справедливо зазначив: “В той час, коли наша увага була зосереджена на конфліктах, на глобалізації або, недавно, на тероризмі, ми часто не в змозі побачити, як всі вони поєднуються з тенденціями усталеності”¹. Це фактично було визнанням того, що переважаючі, домінуючі підходи світової громадськості до розвитку залишаються фрагментарними і тому явно недостатніми й обмеженими. Це стосується і міжнародної безпеки, і проблеми розвитку в цілому.

¹ “From Doha to Johannesburg through Monterrey: How to Achieve and Sustain Development in the XXIst Century” by the UN Secretary General. United Nation. — N. Y., 2003.

1.3. Принципи сталого розвитку

У будь-якому суспільстві чи екосистемі важливо мати можливість зазирнути в майбутнє, визначити перспективи. Це, безперечно, стосується і сталого розвитку. Тим більше, що цей процес новий, незнайомий і тому викликає не тільки багато питань, а й побоювань — а чим це все може завершитися, якими можуть бути результати орієнтації на усталеність? Не будемо забувати, що цей процес відбувається в суспільстві, де діють різні спільності, класи, верстви, організації, партії, країни. У них різні, а часто дуже різні інтереси і відповідно позиції. А це означає, що різними можуть бути і цілі.

Отже, стаючи на нелегкий шлях сталого розвитку, очевидно, маємо почати з принципу, який би поєднав бачення і цілі. Це і є **Принцип перший**, розроблений на важливій міжнародній зустрічі експертів в Італії (Белладжіо, 2000 р.), — **“Керівні бачення і цілі”**. Принцип цей означає, що оцінка прогресу щодо сталого розвитку повинна базуватись на ясному баченні цього курсу і цілях, що визначають це бачення¹.

Звичайно, не можна забувати, що концепція сталого розвитку пов’язує, об’єднує людей з навколишнім світом. А це зокрема означає: оцінка прогресу щодо сталого розвитку передбачає, що необхідну інформацію треба збирати й аналізувати — і про людей, і про навколишнє середовище. Ці системи характеризуються існуванням ієрархічної структури, де одні складові містяться в інших. У такій ситуації великого значення набувають процеси комунікації і контролю, які мають сприяти адаптації різних елементів. Для того щоб оцінити стан такої адаптації і перспектив, потрібні індикатори або аналогічні методи вимірювання. Треба мати на увазі, що загальна життєздатність не може бути визначена за допомогою незалежного аналізу частин. Заходи ж для того, щоб пристосувати систему, можуть бути ефективними, якщо розглядається інтегрований набір чинників, які впливають на систему.

Все це означає, що оцінка прогресу щодо сталого розвитку справа дуже складна своєю комплексністю, багатofакторністю,

¹ Bellagio Principles. Assessing sustainable development: principles in practice. IISD. Canada, 1997.

які обов'язково треба враховувати. Сталий розвиток містить багато таких взаємин між окремими частинами, процесами, чинниками, які буває важко збагнути. Це приводить нас до **Принципу другого** — “Холістична перспектива” (перспектива загальності). Цей принцип передбачає, що оцінка прогресу щодо сталого розвитку повинна:

- включати огляд як усієї системи, так і її частин;
- розглядати життєдіяльність соціальної, екологічної і економічної підсистем, їх стан, а також напрямок і рівень змін їх складових і взаємодію між ними як єдність;
- розглядати як позитивні, так і негативні наслідки людської і екологічної систем як у грошових, так і в не грошових вимірах.

Холістична перспектива потребує оцінки ролі людей і навколишньої екосистеми, як позитивних, так і негативних наслідків людської діяльності. Це передбачає розгляд повного життєвого циклу з повною оцінкою вартості діяльності не тільки людей, а й екосистем. Але тут постає серйозна проблема. Вона полягає в тому, що багато чинників, які потребують розгляду, не піддаються вимірюванню економічним способом. А це означає, що необхідно використовувати як грошові, вартісні, так і не грошові форми оцінки. Все це потрібно врахувати при реалізації **Принципу третього** — “Суттєві елементи”. Оцінка прогресу сталого розвитку відповідно до цього принципу повинна розглядати:

- рівність і нерівність у сучасному суспільстві, а також між нинішнім і майбутнім поколіннями, маючи на увазі занепокоєння щодо використання ресурсів, надспоживання, бідності, права людини, доступ до послуг тощо;
- екологічні умови, які б сприяли захисту життя;
- економічний розвиток, а також неринкові види діяльності, які сприяють соціальному добробуту.

Холістична перспектива також означає, що ви приймаєте часовий горизонт, який поєднує часові виміри (людські і екосистемні). Часова різниця між людським чинником і екосистемним є одним з найважливіших викликів, який треба подолати, якщо ви хочете перевести сталий розвиток з теорії у практику.

Проте не будемо при цьому забувати, що основна тема сталого розвитку — це питання про майбутні покоління, як і про

сучасне, а також про екосистеми і про людей, про різні країни. Тут потрібен час, і досить значний. Необхідно розробити особливу техніку механізму оцінки відносин між нинішнім і майбутнім поколінням, між різними за рівнем розвитку країнами.

Треба враховувати, що природа, характер людської діяльності зараз така, що дії в одному місці можуть мати наслідки для людей і екосистем, які перебувають далеко від цього місця. Тут суттєву роль відіграють міжнародна торгівля, інвестиції, міжнародна допомога щодо проблем забруднення повітря, води, ґрунту. Тобто йдеться про необачливу діяльність людини в сфері екології. Це потребує виняткової виваженості дій від людини щодо екосистем. Наприклад, Румунія часто забруднює ріки Тису, Дунай, чим завдає шкоди Україні.

Необхідно врахувати певні витрати та інші чинники, які інтегруються при прийнятті рішень, встановити фізичні рамки, межі для відповідного проекту щодо екосистем. Це є предметом **Принципу № 4** — “**Адекватні рамки**”. Керуючись цим принципом, оцінка прогресу щодо сталого розвитку повинна:

- включати прийняття часового горизонту, який поєднує часові виміри людські і екосистемні, маючи на увазі головне — забезпечення того, щоб потреби прийдешніх поколінь відповідно враховувалися при прийнятті рішень практичних, пов’язаних із сьогоденням;
- визначати простір, іноді досить значний, щоб включати не тільки локальні, а й віддалені впливи екосистеми на людей;
- ґрунтуватися на історичних і діючих умовах, щоб передбачувати майбутні умови — куди ми хочемо йти, куди ми могли б іти.

Потрібно враховувати широкі масштаби, які відповідають можливостям імплементації запланованого. Має бути прийнятним концептуальний підхід, який визнає ліміт щодо нинішнього розуміння, не зазіхаючи безпідставно на далеку перспективу. Щоб поліпшити процес оцінки, необхідно бачити:

- причини і наслідки лінкіджу між людською діяльністю, вигоди і стреси на людей і екосистеми, людські й екологічні умови потрібно вивчати глибше;

- потрібно докладати більше зусиль, щоб зберегти ступінь транспарентності в оцінці умов і змін, що допоможе вчитися на помилках минулого;
- як техніку вимірювання, так і доступність фактичних даних потрібно удосконалити;
- ширше використовувати корпоративні механізми, що поліпшать процес оцінки;
- необхідно повніше використовувати міждисциплінарний підхід.

Отже, існують досить реальні ліміти щодо людських, фінансових і часових ресурсів. А це означає, що необхідно зосередитись абсолютно на головному і вирішальному. Це якраз і міститься у контексті **Принципу № 5 “Практичний фокус”**. Оцінка прогресу щодо сталого розвитку повинна базуватись:

- на наборі категорій і рамок, які поєднують бачення і цілі щодо індикаторів і критеріїв оцінки;
- на обмеженій кількості ключових питань для аналізу;
- на обмеженій кількості індикаторів і комбінації індикаторів для визначення ясних сигналів прогресу;
- на стандартизації вимірювань, де це можливо, щоб мати змогу порівняти;
- на порівнянні ціннісних чинників в індикаторах.

Великий набір чинників наголошує на необхідності спеціального підходу до оцінок. Тут, по-перше, потрібно враховувати масштаби і кількість питань, що базуватися на національних концепціях сталого розвитку. Обмеження нашого розуміння системи потребує розгляду ефективного зв'язку з потребами щодо прийняття рішень зацікавленими урядовими колами. В результаті необхідно, щоб ця діяльність була відкритою і широкопредставницькою.

Треба мати на увазі, що невизначеність, неясність можуть підривати прийняття правильних і перспективних рішень. Вирішальне значення тут має транспарентність, демократичність і відкритість. Це і є **Принцип № 6 “Відкритість”**. Оцінка прогресу щодо сталого розвитку з урахуванням цього принципу повинна:

- забезпечити, щоб методи і дані, які використовуються, були б доступні для всіх;
- зробити точними всі оцінки, припущення, неясності в даних та інтерпретаціях.

Комунікації є суттєвим викликом у будь-якому процесі оцінки. Весь цей процес є нормативним, питання складні, слова не завжди точно передають зміст. Вихід один — ця діяльність має бути транспарентною, повністю детермінованою і точно комунікованою. Структура і формулювання ідей мають бути простими за формою. Треба мати на увазі відмінність у культурах, що існує в будь-якому суспільстві і між суспільствами. Це зокрема корпоративна культура, культура прийняття рішень. Кожна з них має відігравати важливу роль у досягненні прогресу щодо сталого розвитку. Ефективна система — з індикаторами — буде чутлива до різниць з огляду на дві причини: 1) мінімізацію вартості за допомогою ідентифікації спільних потреб і 2) забезпечення результатів, які сприятимуть прийняттю рішень. Тут ми підійшли до **Принципу № 7 — “Ефективні комунікації”**. Оцінка прогресу щодо сталого розвитку повинна:

- бути призначеною, щоб адресуватися потребам споживачів інформації;
- базуватися на індикаторах та інших механізмах, які спричиняють і обслуговують процес прийняття рішень;
- прагнути з самого початку до простоти структури і використання ясної і чіткої мови.

До широкої участі інших зацікавлених верств мають прагнути самі автори рішень. Без цього процес значно ускладнюється. Крім того, без широкої участі неможливо оцінювати, враховувати різний характер і зміст вартості, що існують у цьому суспільстві. Оцінки не будуть виваженими. Не буде відповідей на виклики майбутнього. Вони обмежуватимуться найближчими викликами, нагальними людськими й екологічними потребами. Отже, залучення максимально широких зацікавлених кіл є основоположним для сталого розвитку. Ці учасники несуть повну відповідальність за згаданий процес. Цьому сприятиме залучення їх до прийняття рішень. Участь у цьому процесі неодмінна. Процес оцінки містить два підпроцеси — “ціннісну експертизу” і “технічну експертизу”. Ці субпроцеси діють одночасно, це єдиний процес. Пов’язані між собою “з низу до верху” і “з верху до низу” ці процеси є відповідно важливими, щоб забезпечити ефективний розгляд великої низки ціннісних категорій, а також, щоб учасники визнали роль,

яку вони відіграють насамперед у створенні проблеми, і полегшити здатність вирішити проблеми, що виникають. Отже, це і є сутність **Принципу № 8 “Широка участь”**. Оцінка прогресу щодо сталого розвитку повинна:

- дістати широку репрезентативність ключових професійних, технічних і соціальних груп, включаючи молодь, жінок, корінне населення, щоб забезпечити визнання різноманітних цінностей;
- забезпечити неодмінну участь тих, хто приймає рішення.

Процес діяльності щодо сталого розвитку є, зрозуміло, тривалім. Він складається з багатьох етапів. Потреба продовжувати оцінку полягає в тому, що, **по-перше**, це стратегічна потреба моніторингу успіху дій щодо сталого розвитку. **По-друге**, це корінна потреба поглибити наші знання. Людське суспільство існує як частина глобальної динамічної системи, значну частину якої багато хто може розуміти неправильно. Це і становить сутність **Принципу № 9 “Продовження оцінки”**, що передбачає необхідність:

- розвивати можливість для повторних вимірювань, щоб встановити тенденцію;
- бути демократичною, адекватною і реагувати на зміну і невизначеність, тому що системи є складними і часто змінюються, а через те потрібні нові спроби оцінок;
- сприяти розвитку навчання і удосконаленню знань для тих, хто приймає рішення.

Зазначена повторюваність, постійність оцінок потребує подальших витрат ресурсів. Важливо тут зібрати нові дані, нову інформацію. Для цього потрібно створювати інституціональну базу. А це передбачає тверді зобов'язання щодо провадження в життя сталого розвитку. Тут може допомогти плідна діяльність бізнесу, зокрема схвалення ним корпоративної політики і стратегічного плану. Принципи Белладжіо щодо оцінки визнають необхідність реструктуризації організацій, зміни ролей і відповідальності створення інформаційної управлінської системи, стратегій звітності, доповідей та інших видів діяльності. Саме це лежить в основі **Принципу № 10 “Інституційні можливості”**. Оцінка прогресу щодо сталого розвитку повинна забезпечуватися:

- чітко визначеною відповідальністю і наданням постійної підтримки процесу прийняття рішень;
- забезпеченням інституційної можливості щодо збирання інформації, її доступності;
- підтримкою місцевих можливостей щодо оцінки.

На наше переконання, з урахуванням значення наведених вище принципів Белладжіо необхідно враховувати їх зближення, взаємозв'язок. Адже саме це створює цілісність і комплексність систем сталого розвитку. Взаємодія систем — це головне в усталеності. Ізольованих систем не існує. Кожна з них так чи інакше залежить від іншої або від інших. Отже, життєздатність цих підсистем в остаточному підсумку створює життєздатність всієї системи в цілому. Це і є передумовою сталого розвитку.

В еволюції комплексних систем (а сталий розвиток — це безперечно комплексна система) працюють два організуючі принципи — ієрархічний і забезпечуючий. Ієрархічний принцип означає певну послідовність, пріоритетність субсистем, їх певний порядок. Що ж до забезпечуючого принципу, то він передбачає для кожної підсистеми свою, властиву тільки їй відповідальність і засоби її реалізації.

Повністю вся система життєздатна тільки тоді, коли такою є кожна субсистема, що входить до неї. Відповідно треба ідентифікувати підсистеми, які є суттєвими для нормального функціонування всієї системи. Коли ми говоримо про життєздатність системи, ми маємо на увазі прості речі, а саме, що ця система може вижити, бути здоровою і може діяти у своєму середовищі. Зрозуміло, що система може існувати і діяти тільки тоді, коли її структура і функції адаптовані відповідним чином до навколишнього середовища.

Про стан системи нас мають інформувати відповідні індикатори. Оскільки цей стан суттєво залежить від середовища системи, то наші індикатори повинні надійно охоплювати важливі аспекти взаємодії системи з її навколишнім середовищем. Індикатори — кількісні і якісні — орієнтують нас на певні дії, певну поведінку. Отже, їх можна назвати орієнтирами. Те ж саме відбувається і з сталим розвитком. Він є властивістю певної життєздатної системи. Якщо система є життєздатною у своєму навколишньому середовищі, то вона буде сталою. Отже,

передусім ми повинні подивитись на орієнтири життєздатності системи в цілому — глобальної системи.

Все сказане є предметом порівняно нової спеціальної теорії (з'явилась у 70-ті роки ХХ ст.) — **орієнтирної теорії**. Вона намагається визначити й аналізувати різноманітні бачення майбутніх нормативних інтересів різних суспільних секторів.

У системних підходах до сталого розвитку необхідно враховувати різні підсистеми. Вони є органічною частиною системи і перебувають у досить складних відносинах одна з одною.

Індивідуальний розвиток — охоплює такі доленосні питання, як громадянські, політичні й економічні права людини, рівність всіх громадян перед законом, самовизначення, право на працю, соціальна інтеграція, планування сім'ї, відпочинок тощо. Сюди також потрібно зарахувати рівність країн незважаючи на їх розміри і могутність.

Соціальна система — розвиток народонаселення, його економічний склад, розподіл прибутків, класова і соціальна структура, соціальні групи та організації, соціальна безпека, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення, доля людей похилого віку, професійна підготовка, дослідження і розвиток, інтеграція, глобалізація.

Економічна система — виробництво, споживання, фінанси, торгівля, праця, зайнятість, прибутки, ринки, міжнародна торгівля.

Ресурси і навколишнє середовище — природне навколишнє середовище, атмосфера і гідросфера, природні ресурси, екосистеми, невідновлювані ресурси, відновлення ресурсів, абсорбція залишків, забруднення, деградація навколишнього середовища, які мають усталено підтримуватись.

Всі названі сектори об'єднуються в три підсистеми — людську (індивідуальний розвиток, уряд), підтримуючу (економіка, інфраструктура) і природну (ресурси, навколишнє середовище).

Названі три підсистеми обслуговуються трьома категоріями капіталу — людським, інтелектуальним, структурним і природним. Суттєві проблеми тут виникають через складність і невідомість самого поняття “сталий розвиток”.

Дещо обмежене за масштабом визначення поняття “сталий розвиток” дав Комітет сприяння розвитку Організації економіч-

ного співробітництва і розвитку (ОЕСР): “Стратегічний і обговорюваний процес аналізу, дискусій, посилення здатності, планування і акцій сталого розвитку”¹. Намагання дати точну і однозначну дефініцію поняття “сталий розвиток” не увінчались успіхом. Консенсусу з цього питання поки що не досягнуто. Але при цьому треба зазначити, що існує загальне розуміння щодо трьох принципових вимірів сталого розвитку — економічного зростання, соціального прогресу і захисту навколишнього середовища.

Економічний вимір означає, що добробут суспільства має бути максимізовано, бідність ліквідовано завдяки оптимальному і ефективному використанню природних ресурсів. Абсолютний пріоритет надається при цьому світовій бідності. Ми вважаємо, що в нинішніх умовах економічний вимір повинен включати також синхронізацію та збалансоване економічне зростання, зменшення розриву в рівнях економічного розвитку країн.

Соціальний вимір стосується відносин між природою і людиною, підвищення добробуту людей, полегшення доступу до основних охоронно-оздоровчих і освітніх служб, поваги основних людських прав і свобод. Тут враховуються розвиток різних культур, плюралізм, демократія і громадянське суспільство.

Зазначимо, що питання справедливості, включаючи розподіл благ і доступ до ресурсів, має залишитися суттєвим компонентом як економічного, так і соціального вимірів сталого розвитку.

Екологічний вимір зосереджується на консервації, захисті і розвитку фізичної і біологічної ресурсної бази та екосистем².

У центрі операційності сталого розвитку перебуває проблема менеджменту складних взаємовідносин між економічними, соціальними та екологічними цілями. Економічне зростання стає можливим завдяки творчій силі людини, що сприяє такій трансформації природи, яка служить потребам людини. Проте

¹ OECD. The DAC Guidelines: Strategic for Sustainable Development: Guidance for Development Cooperation, Development Cooperation Committee, OECD. Paris, 2001.

² Dobie, Models for National Strategies: Building Capacity for Sustainable Development. United Nations Development Programme, New York. — N. Y., 2000.

іноді така трансформація спричиняє забруднення (особливо транскордонне), зміни клімату, перешкоди біорізноманітності. Отже, політик, який керує цим процесом, мусить приймати непрості і відповідальні рішення. Йдеться про встановлення правильного балансу між економічними, соціальними і екологічними цілями. Сталий розвиток потрібно здійснювати таким чином, щоб використаний природний капітал неодмінно замінявся таким самим новим капіталом. Треба рівномірно підтримувати спільний капітал і таким чином забезпечувати справедливість, рівність у відносинах між поколіннями і між країнами. Отже, ті, хто започатковує і проводить політику сталого розвитку, мають усвідомлювати необхідність її далекосяжності та інституційних реформ. Сталий розвиток неможливий, коли дбають про один сектор. Сталого розвитку також не буде, коли піклуються тільки про сьогодні, нехтуючи майбутнім. Отже, національні стратегії сталого розвитку мають базуватися на згаданих вище постулатах. Йдеться про координований, повторюваний і циклічний процес мислення і дій, щоб досягти економічних, екологічних і соціальних цілей збалансованим та інтегрованим способом. Цей процес має включати ситуативний аналіз, формулювання політики і планів дій, імплементації, моніторингу і регулярного огляду. Важливо зрозуміти, що сталий розвиток не може обмежуватися національним рівнем. При цьому треба пам'ятати, що не існує єдиного заданого підходу, єдиної формули, за якою має будуватися національна стратегія сталого розвитку. Кожна країна мусить сама визначити, як найкраще підійти до підготовки та імплементації своєї власної національної стратегії сталого розвитку, враховуючи політичні, економічні, історичні, культурні й екологічні обставини. При цьому важливо послідовно провадити в життя основоположні принципи і забезпечувати, щоб економічні, соціальні й екологічні цілі були збалансовані й інтегровані.

Необхідно при цьому зважати на такі важливі аспекти, як удосконалення самого процесу прийняття рішень, мобілізація ресурсів, ефективний їх розподіл, інтеграція різних секторів, врегулювання конфліктних ситуацій у суспільстві, побудова інституційних можливостей, гармонізація політики і стратегій

тощо. Очевидно, що цей процес означає додаткові асигнування. Реформаторські закони та інституції, залучення громадянського суспільства і приватного сектору до процесу розробки стратегії, розвиток нової технології означає додаткове фінансове нагромадження. Проте, як свідчить вже нагромаджений світовий досвід, вигоди від процесу сталого розвитку набагато переважають витрати¹.

Нагромадження чималого національного досвіду зокрема виразилося появою низки різних стратегій розвитку. Йдеться про такі з них:

- Стратегії, що мають справу з економічним відродженням і зростанням. Вони спрямовані на зміцнення виробничих можливостей, відновлення фінансової і монетарної рівноваги, запровадження бюджетної дисципліни, сприяння лібералізації і приватизації.
- Стратегії соціального плану, орієнтовані на зменшення бідності.
- Стратегії, спрямовані на інтеграцію чинника навколишнього середовища в розвиток. Ці стратегії передбачали всеохоплюючий міжсекторальний аналіз консервації і ресурсного менеджменту з тим, щоб інтегрувати ці екологічні занепокоєності в процес розвитку. На жаль, на міжнародному (інтегральному) рівні успіхи у сфері сталого розвитку обмежені².

Практика національного планування, пов'язана із сталим розвитком, демонструє багато різноманітних підходів і механізмів. Розглянемо деякі з них.

Плани дій щодо національного навколишнього середовища були скеровані ідентифікацією основних причин екологічних проблем і формулювання політики й дій у цьому напрямку.

Національний “Порядок денний-XXI” активізував підготовку національних стратегій сталого розвитку. Важливу роль відіграла ПРООН в допомозі країнам, що розвиваються, у формулюванні цих стратегій і їх імплементації.

¹ *Brown L.* State of the World 2001, Worldwatch Institute. — London, 2001.

² Bergeson, Parman and Thommessen. Yearbook of International Cooperation on Environment and Development, 2002/2003. Tridtdjof Hansen Institute, Norway. — London, 2003.

Субнаціональні і регіональні стратегії — продемонстрували посилення розуміння того, що локальні стратегії дають можливість національним стратегіям доходити до базового рівня¹.

Тож у який спосіб відбувається реалізація національних стратегій сталого розвитку? На це запитання повинен був дати відповідь Саміт Ріо + 10 в Йоганнесбурзі (2002 р.). Йшлося про деякі природні висновки майже десятилітнього “Порядку денного-XXI”. Тим більше, що вони мають неабияке значення в справі використання країнами, в тому числі Україною, цього важливого світового досвіду. Стосовно транзитивних країн у цілому підсумок досить неоднозначний. Спостерігалися певні зрушення в сферах економічного відродження. Тривав процес осмислення самого підходу сталого розвитку, включаючи створення його механізмів, ухвалення відповідного законодавства. Майже сто країн світу вже мають певні інституції — Національні ради, комітети, департаменти, що опікуються проблемами сталого розвитку. Україна значно відстає в цьому напрямку. Основна причина — відсутність політичної волі діючої влади.

Значну роботу з проблем сталого розвитку провадять міжнародні організації, зокрема системи ООН. Протягом 90-х років по лінії ООН відбулося 12 великих міжнародних конференцій з проблем розвитку. ООН організує масштабну роботу щодо використання рішень цих принципово важливих форумів. Їх результат, зокрема, полягав у поширенні розуміння серед членів ООН очевидної потреби інтегрованого, взаємозалежного і послідовного виконання цілей і принципів “Порядку денного-XXI”. Економічна і Соціальна Рада ООН стала керівним органом, який опікується роботою всієї системи міжнародних організацій у сфері сталого розвитку. Адміністративний комітет з координації (АКК), який складається з глав спеціалізованих організацій і установ на чолі з Генеральним секретарем, був призначений Економічною і Соціальною Радою організувати систему навколо пріоритетів і цілей названих міжнародних форумів і надати керівництво операціями ООН щодо розвитку на національному рівні.

¹ Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія України. — К., 2001. — 302 с.

Віддаючи належне досягнутому щодо сталого розвитку і відповідно реалізації “Порядку денного-XXI”, потрібно визнати, що десятиріччя після Ріо характеризувалося також суттєвими недоліками. Відчувалася відсутність чіткого і прагматичного глобального бачення сталого розвитку. При його плануванні на 20–25 років допущено відрив від корінних проблем сьогодення. Саме це досить очевидно в плануванні сталого розвитку багатьох країн, особливо тих, що розвиваються. Негативно позначилася на цих процесах відсутність або обмеженість державної власності в більшості країн. У багатьох країнах надзвичайно велика увага приділялася розробці національних стратегій, а питання їх імплементації відходили на другий план. Негативно позначилася також слабка участь громадськості, давала про себе знати обмеженість у розвитку громадянського суспільства і його впливу на процес розвитку. Багатьом стратегіям не вистачало головного — інтеграції, взаємодії і взаємозалежності секторів економічного зростання, соціального прогресу і екології. Гальмом у цих процесах залишається недостатня увага до моніторингу й оцінки. Не створено ефектної системи міжнародної координації¹.

Досвід багатьох країн продемонстрував необхідність реального врахування основоположних принципів сталого розвитку. Йдеться, зокрема, про тверді політичні зобов’язання як на національному, так і на локальному рівні. Це власне ключ до успішного здійснення реформ. Необхідне також стратегічне і прагматичне бачення, яке б відображало історію тієї чи іншої країни, корінні цінності і прагнення народу. Стратегії не можуть ніким нав’язуватися ззовні. Це повинна вирішувати сама країна, її уряд, її громадськість. До уваги треба обов’язково брати традиційні цінності країни, нагромаджений досвід, знання, національні інституції. Важливо, щоб стратегії сталого розвитку будувалися на основі вже діючих стратегій, створюючи єдину, взаємопов’язану систему з ефективним менеджментом, який би забезпечував сильну координацію всіх відповідних механізмів і процесів. У цьому сенсі виявилось, що конче необ-

¹ An Approach to Assessing Progress Towards Sustainability Overview – Approach, Methods, Tools and Field Experience IUCN International Assessment Team, Gland, Switzerland.

хідно створити відповідну інституцію високого рівня, досить впливову (комісія, рада, департамент, міністерство), яка б реально і конкретно опікувалася процесом імплементації національної стратегії сталого розвитку. Як відомо, в Україні також немає організаційної системи сталого розвитку.

Стратегії сталого розвитку будуть неефективними у разі відсутності широкої підтримки й участі громадськості — громадянського суспільства, бізнесу, муніципалітетів, академічних наукових кіл і, звичайно, уряду. Їхня роль тут вирішальна, особливо уряду, бо саме він забезпечує керівництво, розподіляє фінансові ресурси тощо. На жаль, багато урядів, у тому числі уряд України, пасивно ставляться до проблем сталого розвитку.

У цьому зв'язку очевидна необхідність розробити систему, яка б гармонізувала економічну, соціальну й екологічну політику. Це сприяло б уникненню суперечностей між окремими секторами і забезпечувало їх взаємну підтримку. Очевидно прийшов час мати інтегровані міністерства сталого розвитку зі стратегічним минулим. Все це, звичайно, не означає применшення ролі приватного сектору в усіх елементах процесу сталого розвитку. Йому належить тут важливе, а часом і вирішальне місце. Йдеться як про формулювання стратегії, так і про її імплементацію. Імплементація національної стратегії сталого розвитку передбачає необхідність чіткого визначення ролі і відповідальності різних інституцій. Імплементація повинна відбуватись згідно з конкретними планами дій, що визначають часові параметри. Політика імплементації може вимагати нових законів або суттєвих змін до вже існуючих¹.

Отже, навіть з цього досить фрагментарного огляду видно, що процес, пов'язаний з національною стратегією сталого розвитку, є циклічним і тривалим щодо навчання, планування, дій. Він потребує ефективних механізмів, правильної політики, а також правових та інституціональних рамок для координації та інтеграції економічних, соціальних і екологічних аспектів.

¹ Khosla, The Road from Rio to Johannesburg, Millennium Paper Issue 5, UNED Forum, London.

Ми також мало знаємо про глибинні процеси усталеності і особливо про так званий лінкідж (зв'язок, взаємодію) між економічними, соціальними і екологічними системами. І саме тому набувають такого особливого значення індикатори, покажчики, які поки що потенційно, а згодом і реально зможуть сприяти вищенаведеним вимірам — для виявлення справжнього прогресу, а також для просування цілей і завдань сталого розвитку.

На міжнародному рівні поки що не вдалося удосконалити цю справу: існуючі індикатори є здебільшого незадовільними через те, що або відсутні вихідні дані, або вони неповні. І це попри збільшення обсягу інформації і знань. Отже, наука і дослідження нині не можуть відповісти на багато важливих і складних питань сталого розвитку. Зокрема, йдеться про дослідження змін і небезпек на цьому новому і незнайомому шляху. Невизначеність щодо майбутнього глобального і національного розвитку — одна із суттєвих причин, чому певні кола часто протидіють реформам або чому повільно і недостатньо застосовують нові технології. І тут варто навести як приклад досвід ОЕСР, де все більше орієнтуються на такі підходи, як оцінка сталого розвитку, регулярний аналіз впливів, інтегральні оцінки і оцінки ризиків. Це сприяє удосконаленню якості політичних і адміністративних рішень. Але вказана організація об'єднує лише найрозвиненіші країни Заходу¹.

Оцінка ризику та його аналіз застосовуються як важливий засіб сприяння регулятивному впливу. Таким чином, можна назвати вигоди, які очікуються від вживання нових регулятивних засобів, що допомагатимуть ідентифікувати найбільш серйозні перешкоди на шляху сталого розвитку. Важливим уроком досвіду ОЕСР є те, що ефективні і координовані дії держав-учасниць скеровані на реформування субсидій, податкових привілеїв та інші спеціальні акції. Ці привілеї надаються точно визначеним групам країн і на певний час. Це вже має ознаки міжнародної стратегії, хоч вона й обмежена за масштабами.

Як вже згадувалося, сталий розвиток базується на трьох визначальних вимірах — економічному, соціальному і еколо-

¹ OECD DAC, Development Cooperation Report, OECD. Paris, 2000.

гічному. Це означає, що центральним у реалізації зазначеного підходу є розвиток кожного з цих вимірів. Але цього недостатньо. Така обмежена діяльність не в змозі дати очікувані позитивні результати. Тобто необхідний пошук найефективніших шляхів до взаємодії названих трьох складових сталого розвитку. Ефективна і перспективна політика щодо сталого розвитку — і насамперед з боку влади, урядів — має відповідати таким основним критеріям:

- участь у процесі максимально широких верств населення;
- стратегія бачення;
- верховенство закону;
- транспарентність;
- відповідальність;
- здатність реагувати на виклики;
- орієнтири на консенсус;
- рівність і справедливість;
- ефективність;
- звітність, відповідальність;
- демократичність.

Політика сталого розвитку включає відповідальність багатьох урядових агентств, міністерств, які передбачають необхідну діяльність щодо тіснішої ефективної інтеграції економічних, соціальних і екологічних цілей (тобто в специфічних секторах, які залежать від природних ресурсів). Оцінка ризиків і управління ризиками є важливими при виробленні політики, що веде до сталого розвитку. І тут суттєво підвищується роль урядів. Але успіх залежить значною мірою також від участі і підтримки широких кіл громадськості, споживачів, бізнесових кіл і громадянського суспільства.

Що таке *governance* управління? **ПРООН** визначає це поняття як реалізацію економічної, політичної і адміністративної влади (повноважень), щоб керувати справами держави на всіх рівнях. Управління включає механізми, процеси та інструменти, через які громадяни і групи висловлюють свої інтереси, реалізують свої законні права, виконують свої зобов'язання, обов'язки.

Світовий банк визначає *governance* як спосіб, підхід, через який реалізується влада щодо управління (менеджменту) еко-

номічними і соціальними ресурсами. Світовий банк визначив різні аспекти *governance*¹.

Всі названі складові сталого розвитку повинні ефективно підпорядковуватися управлінню. Нагромаджений світовий досвід досить переконливо засвідчує, що система ООН є єдиним універсальним форумом, який здатний надати інституційного характеру співробітництву заради сталого розвитку. Цей механізм використовується незадовільно через певну бюрократизацію ООН.

Уряди відповідно формулюють свою внутрішню політику та імплементаційний процес з неодмінним врахуванням вимірів сталого розвитку. Йдеться про удосконалення своїх і сусідських можливостей щодо підтримки сталого розвитку за допомогою транспарентних і виборчих механізмів у взаємодії з громадянським суспільством. Для цього конче необхідно забезпечити, щоб ключові економічні, соціальні й екологічні елементи були інтегровані в секторальний аналіз політики. Все це неодмінно має стати предметом структурного аналізу на всіх рівнях урядової політики — до того, як будуть прийматися відповідні, особливо потрібні наукові поради щодо усталеності. Бізнес може відігравати важливу роль у схваленні і поширенні практики сталого розвитку в широкому світовому масштабі і в багатьох випадках може йти попереду уряду в тому, що стосується імплементації. Організовані групи громадянського суспільства відіграють роль в ідентифікації ключових викликів і в полегшенні імплементації. Уряди відповідальні за встановлення умов, які необхідні, щоб заохотити поведінку на користь сталому розвитку, і за сприяння доступу до інформації, потрібної для ефективної участі.

Для того щоб заповнити прогалини щодо знань, досвіду, вміння імплементувати, необхідна всеохопна стратегія. Політику сталого розвитку потрібно робити більш ринково-орієнтованою, більш інтегрованою. Прогрес вимагає сфокусованого порядку денного із специфічним пріоритетами, які мають надаватися сферам, де ризики неусталених зразків розвитку є найвищими, зокрема таким, як зміна клімату і управління природними ресурсами.

¹ World Bank, *Assessing globalization*. — Wash. D. C., 2000.

Роль ОЕСР сьогодні є значною, особливо як приклад відповідальності її окремих країн-членів. Тут вже розробляється спільна стратегія, збирається і поширюється цінна інформація, періодично оцінюється прогрес, досягнутий на шляху сталого розвитку. Але для цієї міжнародної організації характерний надмірний економізм та ізольованість.

Порівняно з відносним прогресом в екології меншим, частковим був прогрес соціальний. Але найбільшою слабкістю процесу сталого розвитку є недостатня інтеграція економічного, соціального і екологічного вимірів. Процес сталого розвитку не став достатньо комплексним, єдиним, цілісним, де один компонент співпрацює з двома іншими і навпаки. Корінна проблема полягала і полягає у фрагментарності самого процесу сталого розвитку. Окрім того, він поки що не набув глобального характеру. Чимало країн все ще не охоплені цим процесом¹.

Цікавою у контексті сталого розвитку є поява такої тенденції, яку можна назвати “глокалізація”, що поєднує (чи справді поєднує?) глобалізацію і локалізацію. І чи сприяє сталому розвитку зміцнення ролі громадянського суспільства?

Саміт у Йоганнесбурзі (2002 р.) виявив слабкість багатосторонньої системи в тому, що стосується самого підходу до сталого розвитку як комплексного процесу. Йдеться про опозицію різних сил, коли має налагоджуватись інтеграція економічних, соціальних і екологічних вимірів сталого розвитку. Це означає слабкість інституційних змін і веде до втрати ефективності.

Як вже зазначалося, всі підсистеми сталого розвитку мають узгоджуватись із станом навколишнього середовища і особливими типами власності з тим, щоб бути життєздатними й існувати усталено. Кожна підсистема передбачає такі типи поведінки: існування, ефективність, свобода дій, безпека, адекватність, репродуктивність, психологічні потреби, відповідальність. Кожний з цих типів поведінки передбачає певне наповнення, конкретику тих дій, які, власне, і створюють той чи інший тип.

Однак тут спостерігаються не тільки певні збігання сучасних цілей, а й очевидні довгострокові перспективи. Цю ситуа-

¹ Arestis, Baddeley and McCombie, *Globalization, regionalism and economic activity*. — Cheltenham, UK, 2003.

цію аж ніяк не можна ідеалізувати, не помічаючи серйозних проблем. Йдеться, зокрема, про бідних людей і цілі країни, які прямо залежать від використання природних ресурсів. Бідність змушує цих знедолених людей і цілі країни застосовувати такі методи експлуатації ресурсів, які шкодять навколишньому середовищу. Отже, тут треба дбати як про скорочення бідності, так і про долю навколишнього середовища. Треба знаходити відповідні шляхи, які б ефективно вели до вирішення згаданих вище складних проблем. Це можливо лише на міжнародному рівні¹.

Проблематика навколишнього середовища не випадково перебуває на першому плані в усьому комплексі сталого розвитку. Проте це аж ніяк не означає, що ця проблематика має працювати окремо, ізольовано. Питання сталого розвитку — як і інші аспекти, напрямки, сегменти розвитку в цілому — мають обов'язково бути інтегровані в процес глобального розвитку. Без цього нема і не може бути цього принципово важливого і безперечно перспективного вирішення сучасних проблем людства.

Основна мета — сприяти створенню міцних, всеохоплюючих і взаємовигідних рамок для процесу розвитку. При цьому необхідно удосконалювати інституційні і політичні умови в країнах, що стали (чи стають) на шлях сталого розвитку. Важливо при цьому збільшувати транспарентність і координацію донорської діяльності. Все сказане виконує роль рушія не тільки сталого розвитку, а й вирішення доленосного питання — скорочення глобальної бідності.

Актуальність цього останнього питання настільки велика, що необхідно, шукаючи шляхів до його якнайшвидшого вирішення, дбати про можливість взаємодії проблематики бідності, навколишнього середовища і сталого розвитку, висуваючи проблему бідності на перший план. Генеральна лінія сталого розвитку на добробут людини у сьогоднішні і для майбутніх поколінь робить потрібним і необхідним збігання цілей сталого розвитку. “Порядок денний-XXI” містить як принцип № 1

¹ Oyen, Else, Miller and Syed Abdus Samad. Poverty: a global review: Handbook on international poverty research. — Oslo, Norway: Scandinavian University Press, 1996.

таке: “Людські істоти є центром занепокоєностей щодо сталого розвитку. Вони мають право на здорове і продуктивне життя в гармонії з природою”.

“Порядок денний-XXI” є глобальним планом дій заради сталого розвитку. Він містить понад 100 програмних сфер. Враховуючи винятково велике значення екологічних проблем, навколишнього середовища, в Ріо (1992 р.) була прийнята спеціальна Декларація, яка містить 27 основних принципів, які спрямовані на сприяння інтеграції політики щодо навколишнього середовища і розвитку. В цьому ж напрямку діють такі принципово важливі документи, як Заява про принципи щодо лісів, Рамкова конвенція щодо кліматичних змін, Конвенція щодо біологічної різноманітності¹.

Сталий розвиток робить абсолютно обґрунтований акцент на поліпшенні якості життя для всіх і насамперед на розумному використанні природних ресурсів, уникненні надмірностей на цьому відповідальному шляху. Це потребує розуміння того, що як бездіяльність, так і надмірна діяльність мають негативні наслідки. Тут особливо важливим є пошук інноваційних шляхів, щоб змінити застарілі інституційні структури.

Від часу Конференції ООН з питань охорони навколишнього середовища і розвитку (1992 р.) сталий розвиток став широко прийнятним баченням, яке спрямовує діяльність Організації економічного співробітництва і розвитку. Суттєву роль у розробці цього курсу почав відігравати орган ОЕСР — Комітет допомоги розвитку. Те ж саме можна сказати і про Європейський Союз. Ці дві міжнародні організації спрямували співробітництво між собою на підтримку країн, що розвиваються, у справі формування та імплементації політики сталого розвитку. З початку 90-х років це значно активізувало інтерес багатьох країн до сталого розвитку. При цьому треба зауважити, що домінувало в цьому процесі навколишнє середовище. Відзначимо у зв'язку з цим “Рамки всеохоплюючого розвитку” (автор Світовий банк) і “Стратегію скорочення бідності” (автор Міжнародний валютний фонд і Світовий банк). Обидві ініціативи мали на увазі вирішення також проблеми зовнішньої за-

¹ Perrings Charles. Economics of ecological resources. New horizons in environmental economic series. — N. Y.: Edward Elger, 1997.

боргованості країн, що розвиваються. Ці дві стратегії побудовані на тих самих принципах, що й стратегія сталого розвитку, а саме — на приватній власності, широкій участі, цілісному і комплексному підході.

Аби своєчасно і якісно реагувати на занепокоєння щодо сталого розвитку, необхідно повніше застосовувати науку і технологію. Зокрема важливо, щоб технологічна політика була тісніше інтегрована з екологічною політикою. А урядові технологічні програми мають бути конкретніше орієнтовані на здійснення екологічних і соціальних цілей. Тим більше, що технологічні зміни, як відомо, спричинюють іноді неочікувані, несподівані економічні, соціальні й екологічні наслідки.

Тим часом наукові дослідження, технології та інновації були, є і залишаються основним рушієм сталого розвитку і зокрема поліпшення продуктивності праці і життєвих стандартів.

Нові технології та інновації дають надійну перспективу для усунення впливу деградаційних процесів навколишнього середовища на економічне зростання. Але очевидно, що немає і бути не може гарантії, що інновації обов'язково зреагують там і тоді, де вони особливо потрібні. Тут визначальна роль належить уряду, владі, особливо у фінансуванні справді пріоритетних базових досліджень і підтримці ініціатив приватного сектору. Отже, необхідно постійно й ефективно заохочувати інновації і поширювати передові технології, щоб підтримувати процес сталого розвитку. Одним з головних є напрямок поширення ринково базованих підходів щодо політики у сфері навколишнього середовища.

Міжнародні санкції за забруднення навколишнього середовища, квотування, запровадження міжнародного екологічного податку — це лише деякі приклади, які свідчать про ще не використані можливості глобального контролю й управління.

1.4. Регіональні аспекти сталого розвитку

Підсумки сталого розвитку досить неоднозначні в різних регіонах. Найслабший цей процес у Суб-Сахарській Африці. Це стосується насамперед проблем СНІДу, масової бідності, неадекватних структур. Названі проблеми послаблюють основи сталого розвитку в багатьох країнах, включаючи, звичайно, і зазначений субрегіон.

Попри деяке підвищення рівнів Офіційного сприяння розвитку (ОДА) недостатнє фінансування залишається істотною проблемою сталого розвитку. Сталий розвиток настійно потребує суттєвих інвестицій в будівництво шляхів та інших транспортних інфраструктур, електроенергетику, воду, санітарію, а основне — в освіту й охорону здоров'я.

Порівняно з Африкою Азія в аспекті сталого розвитку має дещо кращі показники. Суттєвого скорочення бідності вдалось досягти в Східній Азії. Певною стабілізацією цієї проблеми можна оцінити становище в Південній Азії. Це, за даними ООН, дає перспективу скорочення бідності в цьому регіоні вдвічі раніше 2015 року. Економічні успіхи в Азії супроводжуються появою посиленних небезпечних впливів (емісія газів, що викликають парниковий ефект, токсичні хімікалії, знищення лісів, біорізноманітності тощо).

Латинська Америка і Карибський субрегіон характеризуються слабшою економікою порівняно з азіатською. Значна різниця в доходах призвела до того, що в цих країнах по суті немає широкої підтримки реформ. Склалася така ненормальна ситуація, що, з одного боку, тут присутній суттєвий промисловий сектор, а з іншого — експорт промислових товарів становить меншу частку в загальному експорті, ніж в країнах Східної і Південної Азії. В країнах Латинської Америки і Карибів спостерігається значна залежність від сировинних товарів на світових ринках¹.

Значної шкоди розвитку економіки завдають природні катастрофи. Досягнуто незначного прогресу в скороченні бідності. Суттєвою проблемою залишається обмежений доступ сільської бідноти до сільськогосподарських земель.

¹ *Dicken Peter. Global shift: reshaping the Global Economic map in the XXI Century. — N. Y.: Guilford Press, 2003.*

Що ж стосується країн з транзитивною економікою, зокрема таких як Україна, то вони поступово виходять з тривалого етапу погіршення життєвих стандартів. В екологічному плані падіння промислового виробництва привело до суттєвого зменшення емісії газів, що зумовлюють парниковий ефект. Значні перспективи відкриваються перед країнами, що мають стати членами ЄС. В цьому об'єднанні вже діють ефективні механізми контролю і регулювання.

Промислово розвинені країни є тими рушіями, які здійснюють лідерство в процесах сталого розвитку в глобальному масштабі. Ринки продовжують залишатися у протекціоністському режимі щодо експорту в країни, що розвиваються. Досить важливими залишаються економічні проблеми. Відбуваються певні зрушення у вирішенні проблеми правильного співвідношення усталеного виробництва і усталеного споживання. Ці країни є зразком застосування інновацій для сталого розвитку. Водночас необхідно констатувати, що жодна з розвинених країн поки що повністю не реалізувала своїх можливостей щодо інтеграції економічних, соціальних і екологічних чинників в єдину національну стратегію сталого розвитку. Значна кількість цих країн і далі розглядає реалізацію сталого розвитку як повніше здійснення економічних програм. Тут не проглядається так званий мінімізм до економічного зростання і соціального прогресу. По суті основною офіційних звітів цих країн є національні плани-графіки, статистичні дані, цифри. Але при цьому фактично замовчується головне — як реалізуються стратегії сталого розвитку в тій чи іншій країні.

Підсумовуючи дані про процеси сталого розвитку за останні роки, треба зазначити, що концепція сталого розвитку реалізується частково і непослідовно. Причина такої недостатньої реалізації полягає в тому, що економічні, соціальні й екологічні цілі не є комплексними, взаємозалежними і взаємодоповнюваними в загальному і широкому процесі сталого розвитку.

На жаль, сталий розвиток у багатьох країнах все ще трактується насамперед як екологічна проблема. А це фактично означає применшення (якщо не ігнорування) двох інших названих складових, а також їх інтеграції і балансу.

Звичайно, підходи до сталого розвитку не можуть бути однотипними, одноманітними. Йдеться про численні і важливі особливості різних країн. Виклики глобалізації можуть бути

різними в різних країнах. Отже й відповіді на ці виклики в тому, що стосується сталого розвитку, мають бути різними. Багато тут залежить від таких факторів, як мир, безпека і стабільність, переважаючі економічні інтереси, політичні системи, інституційні механізми, норми культури, історичний досвід, традиції.

Незважаючи на велику увагу до сталого розвитку з боку урядів, бізнесу і громадянського суспільства, цей процес навіть після Йоганнесбурга-2002 залишається недостатньо виразним і ефективним. Очевидно, тут позначаються і певні хиби процесу глобалізації. Йдеться, вірогідно, про недостатню активність чинників, що визначають глобалізацію, зокрема таких, як лібералізація міжнародної торгівлі, удосконалення засобів комунікацій, роль транснаціональних корпорацій, рівень іноземних інвестицій, роль технологічних інновацій.

Отже, названі хиби глобалізації негативно впливають на стан і перспективи сталого розвитку. Це означає, що виникає гостра потреба в захисті відповідним чином країн від негативних проявів глобалізації і їх впливу на сталий розвиток. Це потрібно максимально повно й ефективно врахувати при розробці національних стратегій сталого розвитку. В цьому зв'язку необхідно зазначити, що міжнародна торгівля та інвестиції є вирішальним джерелом капіталу, конче необхідного для економічного зростання, і насамперед для країн, що розвиваються. Це набуває тим більшого значення з огляду на зменшення офіційної допомоги розвитку. Тільки чотири країни (Данія, Нідерланди, Норвегія і Швеція) послідовно дотримуються встановленого розміру цієї допомоги — 0,7 % ВВП. Частково поліпшення цієї ситуації можна досягнути за рахунок приватних інвестицій. Але не будемо забувати, що потоки цих інвестицій в основному ідуть тільки в деякі країни, в основному з динамічною економікою.

Оцінюючи прогрес на шляху сталого розвитку, досягнутий країнами світу, на особливу увагу заслуговує досвід членів Організації економічного співробітництва і розвитку. Йдеться про розвинені в економічному відношенні країни, які домоглися суттєвих результатів в економічному розвитку, соціальному прогресі і захисті навколишнього середовища. Можна стверджувати, що тут ми маємо групу передових країн, яким вда-

лося зробити більше на шляху сталого розвитку, ніж двом іншим групам — країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою. Учасники ОЕСР починаючи з 1992 р. (Ріо), як заявив Генеральний секретар цієї організації Доналд Джонсон, “досягли дуже багатообіцяючого прогресу в деяких сферах сталого розвитку”. Економічне зростання було досить стабільним, а соціальні умови поліпшилися в більшості країн — членів ОЕСР. Водночас ці країни зустрілися із суттєвими проблемами — загрозою кліматичних змін, проблемами рибальства, водних ресурсів, захисту екосистем і забезпечення біорізноманітності. Основний напрямок діяльності у цих сферах — зменшення економічного тиску на економічне зростання. Це здійснюється за допомогою знаходження правильного співвідношення між споживанням і виробництвом. До цього додається посилене сприяння подальшій інтеграції економічних, соціальних і екологічних вимірів сталого розвитку. Для ОЕСР йдеться не так про визначення політики, як про її імплементацію¹.

Про стале економічне зростання в країнах ОЕСР свідчать такі дані. За останні 30 років ВВП на душу населення у 26 країнах збільшився втричі. Вирішальними факторами в досягненні економічного прогресу у згаданих країнах є зовнішня торгівля і прямі інвестиції. Цьому істотно сприяло зниження різноманітних бар’єрів для торгівлі та інвестицій. Особливо активно цей процес відбувався в 90-ті роки ХХ ст. під впливом нових регіональних торговельних угруповань. Виклики, які виникли перед країнами ОЕСР, стосуються хвороб людей похилого віку, удосконалення освіти, інтегрування найбільш знедолених одержувачів соціальної допомоги в зайнятість. Діяльність щодо зменшення безробіття залишається суттєвим елементом соціального виміру сталого розвитку.

Особливість розвитку країн ОЕСР полягає в тому, що екологічна деградація розглядається по суті у відриві від економічного зростання. Тобто тут обминається один з головних постулатів сталого розвитку. Проблеми екологічного характеру, що існують у країнах ОЕСР, вимагають негайних дій. Йдеться про проблеми глобального характеру, які потребують більшої ува-

¹ OECD Evaluating the Use of Economic Instruments, OECD. Paris, 1998.

ги. Це і зниження емісії газів, що зумовлюють парниковий ефект, і уповільнення темпів зменшення зеленого простору, що викликається невинним процесом урбанізації.

Корінною проблемою для країн ОЕСР (та й не тільки цих країн) є удосконалення управління сталим розвитком. І тут насамперед ідеться про діяльність інституцій, які мають забезпечувати стабільне функціонування суспільства і економіки. Мається на увазі заохочення інновацій і винахідництва. Досягнення цих цілей передбачає створення таких рамок, де всі громадяни мали б можливість реалізувати свої потенції, включаючи участь у розробці політики. Все це сприяє — і досвід ОЕСР це підтверджує — цілісності, транспарентності і звітності щодо управління суспільними ресурсами. В цьому сенсі можна послатися на такі важливі документи: Рекомендації ОЕСР 1999 р. щодо удосконалення етичної поведінки чиновників державних установ; Конвенцію ОЕСР 1997 р. про боротьбу з хабарництвом у міжнародних бізнесових трансакціях; Керівні настанови ОЕСР для багатонаціональних підприємств; Принципи ОЕСР щодо корпоративного управління. Країни ОЕСР немало зробили для зміцнення представницької демократії, яка передбачає вільні і чесні вибори, представницькі асамблеї, звітуючу виконавську владу, політично нейтральну адміністрацію¹.

Згаданим країнам на ділі, а не декларативно вдається посилювати механізми участі громадян у прийнятті рішень, а потім і в нагляді за їх *імплементацією*. Це справді дієва реальність. Вона зокрема поліпшує якість, правильність і легітимність рішень, що сприяє урядам генерувати нові ідеї, одержувати цінну інформацію, що зміцнює довіру народу до влади.

Країни ОЕСР упродовж минулого десятиріччя нагромадили чималий корисний досвід вельми важливої діяльності щодо подолання бар'єрів на шляху сталого розвитку. На жаль, цей досвід поширюється незадовільно поза цією організацією.

Як же підтримувати високі життєві стандарти, економічне зростання і поліпшувати навколишнє середовище? І робити це

¹ OECD. The DAC Guidelines: Strategies for Sustainable Development: Guidance for Development Cooperation, Development Cooperation Committee, OECD. Paris, 2001.

одночасно, комплексно і результативно. Коротка відповідь, яку дала ОЕСР, — це необхідність реформування, і причому корінного, старої політики розвитку. ОЕСР накреслила і здійснює досить результативно конкретні заходи, підходи щодо подолання названих бар'єрів на шляху сталого розвитку. Йдеться зокрема про таке¹:

- Забезпечення того, щоб ринок працював на сталий розвиток. Це зокрема передбачає реформування системи цін з тим, щоб заохочувати індивідуальних учасників процесу сталого розвитку, повністю відшкодовувати екологічну деградацію і соціальне навантаження.
- Врахування екологічних і соціальних факторів, а також ринкових провалів, які відбуваються в результаті надмірного використання податків та інших платежів.
- Зміцнення процесу прийняття рішень щодо сталого розвитку, у тому числі урядових рішень. Це передбачає удосконалення можливостей для політики інтеграції щодо сталого розвитку і заохочення транспарентності й участі громадськості у прийнятті відповідних рішень.
- Заохочення сталого розвитку через науку і технологію, використання технологічної політики з тим, щоб мінімізувати вплив деградації навколишнього середовища на економічне зростання. Це передбачає врахування переваг від інноваційних технологій, що підтримують цілі сталого розвитку.
- Посилення ролі і місця міжнародної торгівлі та інвестиційних систем у справі сталого розвитку.

Країни ОЕСР досягли певних успіхів у впровадженні зазначених принципових підходів. Позитивну роль тут відіграли і продовжують відігравати нові механізми і методи.

Досвід сталого розвитку в країнах ОЕСР свідчить, що їм в цілому успішно вдається долати досить серйозні перешкоди на цьому довгому і важкому шляху. І тут треба особливо виокремити ключове питання, а саме — інтеграцію екологічних і соціальних занепокоєнь з економічною політикою. В ОЕСР посилюється розуміння того, що для досягнення мети інтеграції

¹ OECD Planning for sustainable development: Country experiences. OECD. Paris, 1995.

необхідно створити інституційні і керівні структури, які здатні збалансувати не тільки іноді незбіжні, а навіть конкуруючі цілі з допомогою різних вимірів сталого розвитку.

Історично так склалося, що країни ОЕСР входили до національних і міжнародних ринків за допомогою широкого спектра заходів, таких як субсидії, податки, регулювання, торговельні бар'єри і контроль за цінами. За останнє десятиріччя більшість країн ОЕСР реформували і продовжують реформувати свою політику з тим, щоб посилити роль ринків у розподілі ресурсів. Багато країн реформували свої податкові системи, скоротивши податки на доходи і збільшивши податки на споживання в загальних податкових надходженнях. Окремі країни здійснили кроки до скорочення або реформування субсидій, зменшення торговельних бар'єрів, усунення контролю за цінами та інші кроки щодо перерегулювання ринків. У багатьох країнах підвищуються екологічні податки, що позитивно позначається на сталому розвитку. При цьому збільшені відрахування від податків на екологію використовуються на фінансування соціальних потреб. Тобто робиться перехід від податків на працю до податків на забруднення.

Субсидії на сільське господарство в країнах ОЕСР залишаються досить високими (у 2001 р. вони досягли 311 млрд дол.). Водночас необхідно зазначити, що багато країн почали знижувати і реструктурувати субсидії на розвиток сільського господарства. Йдеться про запобігання перевиробництву і запобігання ускладненню торговельних труднощів, а також заохочення екологічно чистого використання ґрунту і водних запасів¹.

І все ж таки сільськогосподарські субсидії в країнах ОЕСР занадто високі. Це означає, що фермери перебувають під певним прикриттям від вимог світового ринку і ударів глобалізації. Таким чином, фактично заохочується надвиробництво тих сільськогосподарських товарів, які вже продаються на світових ринках за низькими цінами. Крім того, потрібно наголосити, що більша частина фінансової підтримки йде до великих фермерів, а не до тих, хто більше потребує допомоги.

¹ OECD Improving the Environment through Reducing Subsidies. OECD. Paris, 1998.

Останнім часом країни ОЕСР вжили певних заходів щодо того, аби повніше інтегрувати різні виміри сталого розвитку і краще збалансувати потреби нинішнього покоління з майбутніми. Це зокрема втілювалося у створення нових інституційних структур. Йдеться про встановлення міжміністерських органів, національних комісій, національних рад тощо¹.

У зв'язку з процесом урбанізації в країнах ОЕСР важлива роль у сталому розвитку належить міським урядовим структурам. Для прикладу візьмемо плідний досвід Великобританії. По-перше, це централізований уряд, який керує виконанням Стратегії сталого розвитку (1999 р.). У парламенті діє спеціальний комітет з проблем захисту навколишнього середовища. По-друге, це регіональна адміністрація (Уельс, Шотландія, Північна Ірландія, Англія). Кожний з цих регіонів несе свою відповідальність за долю сталого розвитку в країні. Ці функції виконують регіональні агентства розвитку. Діють бізнесові і громадські ради. По-третє, це діяльність на рівні місцевих органів влади. Діють спеціальні установи і програми, які керують процесом реалізації “Порядку денного-XXI” (тобто і сталого розвитку). Це “Новий курс для громад”, “Найвищі цінності”, “Місцеве партнерство” та ін. Великобританія, як і інші країни ОЕСР, встановила нові автономні інституції з моніторингу процесу і результатів сталого розвитку.

Цінний досвід в організації справи сталого розвитку нагороджено в Канаді. Тут встановлено посаду Комісара із захисту навколишнього середовища і сталого розвитку (рівень міністра). Основна функція комісара полягає в огляді, моніторингу прогресу в сталому розвитку. Комісар щорічно подає звіт парламенту країни.

Важливим елементом моніторингу прогресу в сталому розвитку є запровадження системи спеціальних індикаторів. Ці індикатори використовуються в плануванні, програмуванні, визначенні цілей розвитку і пріоритетів, бюджетуванні, оцінці досягнутих результатів. В ОЕСР виконується плідна робота з досягнення консенсусу щодо індикаторів.

Оцінюючи діяльність ОЕСР щодо сталого розвитку, варто зазначити, що їй поки ще бракує систематичних зусиль щодо

¹ OECD Policies to Enhance Sustainable Development. OECD. Paris, 2000.

зменшення негативних наслідків сучасного розвитку для прийдешніх поколінь. Існує велика необхідність поліпшувати аналітичні, прогнозні мотиви для оцінки перспектив сталого розвитку. Інституційні структури в більшості країн не розглядають адекватно при прийнятті рішень довгострокових впливів, спільних для багатьох сфер сталого розвитку. Пріоритет часто надається сьогодні, а не майбутнім потребам¹.

До безцінних багатств, які нинішні покоління мають передавати майбутнім, безперечно належить наука і технологія. Саме вони є зрештою тією силою, тим рушієм, які можуть забезпечити сталий розвиток. Науковий прогрес і технологічні зміни є також основною силою для економічного зростання, створення багатства і соціального добробуту. Цей прогрес вже мав величезний результат — драматичне збільшення тривалості життя як у країнах розвинених, так і в тих, що розвиваються. Нові технології дають можливість поліпшити курс на усталеність, включаючи при цьому такі принципово важливі сфери, як біотехнологія, альтернативні джерела енергії, біомоніторинг і діагностування. Наука і технологія при цьому потребують здійснення такої політики, яка захищає інтелектуальну власність і заохочує інвестування в інновації. Саме це відбувається в країнах ОЕСР. Пріоритетами тут є підтримання стабільних макроекономічних рамок, заохочення ефективності управління, інвестування в освіту та інфраструктуру. Заохочуючи включення “екологічних” витрат до вартості виробництва і в ціни товарів і послуг, уряди зможуть сприяти розвитку і запровадженню нової, чистішої технології у приватному секторі. Важливою тут є політика сприяння партнерству між урядами, промисловістю (бізнесом) та академічними науковими колами, щоб мобілізувати ресурси для дослідження і розвитку.

Нарешті, відкритість, транспарентність у прямих іноземних інвестиціях відіграють ключову роль у сприянні інноваціям. При цьому місцеві (національні) фірми і корпорації стають більш відкритими до нових ідей, нового досвіду і, відповідно,

¹ OECD Policy Guidance for Strategics for Sustainable Development: Final Draft. Development Assistance Committee. — Paris, 2001.

заохочують поліпшення власних виробів. Урядові програми (і це видно на прикладі країн ОЕСР) досліджень розвитку і поширення нових технологій мають бути якісно підготовлені, щоб, не підмінюючи наукових досліджень, здійснених за останні роки, вони привели до усвідомлення, що існують ліміти, обмеження здорового функціонування життєпідтримуючих систем. Якраз це розуміння було інструментальною основою для висування концепції сталого розвитку. Важливим напрямком таких досліджень є поглиблення і зміцнення глобальної системи.

Сталий розвиток в економічних вимірах можна інтерпретувати як розвиток, що послідовно і стабільно триває. Тобто це шлях, на якому “максимум людського добробуту для сьогоднішніх поколінь не веде до падіння майбутнього благополуччя” (Пірс і Барб’єр)¹. При цьому добробут аж ніяк не можна розглядати як задоволення тільки економічних потреб. Це також прагнення до чистого здорового довкілля, а також до соціального прогресу. Добробут створює капітал. Здатність підтримувати і нарощувати капітал визначається взаємодією всіх його видів, а також проблематикою, пов’язаною з народонаселенням. Все це безпосередньо стосується сталого розвитку. Йдеться про те, що різні типи капіталу символізують один з основних механізмів, за допомогою яких різні покоління інтегруються одне з одним, або, іншими словами, впливаються в єдиний процес світового розвитку. Корінним питанням тут є те, якою мірою різні типи капіталу можуть співпрацювати один з одним.

Досвід дії різних типів капіталу як чинник сталого розвитку демонструють країни ОЕСР. Це, звичайно, стосується проблеми взаємодії трьох складових елементів сталого розвитку — економічного, соціального і екологічного.

Зрозуміло, що не можна переоцінювати досягнуте в ОЕСР. Безперечно, проблема лінкіджу дуже складна. Але в ОЕСР розуміють її значення і досить ґрунтовно й результативно над

¹ *Pearce D. W. Blueprint 3: Measuring Sustainable Development. — London: Earthscan, 1994; Barbier E. B. The Concept of Sustainable Economic Development // Environmental Conservation. — 1987. — N 2. — Vol. 14.*

нею працюють. Пошлемося у зв'язку з цим на спеціальну доповідь ОЕСР, у якій намічається вжиття таких заходів¹:

- використання системи цін таким чином, щоб заохочувати всіх індивідуальних учасників процесу сталого розвитку брати на себе всі витрати, пов'язані з деградацією навколишнього середовища;
- реформування процесу прийняття рішень урядом;
- здійснення технологічної політики таким чином, щоб мінімізувати негативний вплив погіршення навколишнього середовища на економічне зростання;
- посилення ролі міжнародної торгівлі та інвестицій.

Країни ОЕСР, можливо, як ніхто інший у світі добре усвідомили, що економічне зростання може призводити і реально подекуди призводить до справжньої деградації навколишнього середовища, зокрема й природних ресурсів. Саме тому підтримання функціонуючих екосистем, які сприяють економічному і соціальному розвитку, визнається в ОЕСР як першочергове завдання для продовження сталого розвитку в першій половині ХХІ століття.

Країни ОЕСР проводять значну діяльність з тим, щоб поширювати в межах своєї компетенції використання ринково-економічних інструментів в інтересах сталого розвитку. Важливе місце тут займає робота з удосконалення цінової і податкової політики, яка сприяє запобіганню екологічного тиску на економічне зростання. Але ця політика іде ще далі — ведеться пошук методів, шляхів, інструментів, які б допомагали співпраці, взаємодії екологічних чинників з економічними. І якраз тут починає застосовуватися вартісно-ефективний спосіб. Зокрема, йдеться про ефективне використання такого методу, як екологічні податки і реформування екологічних субсидій і квот. ОЕСР розвиває міжнародне співробітництво у цих питаннях з іншими міжнародними організаціями (ООН, ЄС). Здійснюючи цей курс, країни ОЕСР доповнюють його іншими підходами, а саме — регулюванням, добровільними угодами і обміном інформацією між країнами-членами, а також на двосторонній основі. На жаль, лише з розвиненими країнами.

¹ OECD. The DAC Guidelines: Strategies for Sustainable Development: Guidance for Development Cooperation, OECD, Paris, 2001.

Характеризуючи цю далекосяжну і потрібну для сталого розвитку політику, назвемо деякі конкретні заходи, які застосовуються країнами ОЕСР¹:

- встановлення таких рівнів економічного оподаткування, які узгоджуються з цілями зберігання довкілля. Тут країни ОЕСР ідуть двома шляхами: встановлення нових податків і краще використання існуючих податків на деякі вироби і процеси, які негативно впливають на довкілля;
- розширення використання таких систем, які можуть адресуватися і впливати на глобальні, регіональні і національні екологічно-економічні проблеми;
- послаблення екологічних податків і зняття обмежень та заохочення торгівлі, що підвищує ефективність сталого розвитку;
- використання прибутків від застосування названих інструментів на сталий розвиток згідно з національним інтересом.

Як правило, солідарно приймаючи такі відповідальні рішення, країни ОЕСР намагаються використовувати і цінні зразки вже набутого досвіду інших, і свій власний досвід. Світовий досвід, і насамперед досвід країн — членів ОЕСР переконливо свідчить, що підтримання високих життєвих стандартів постійно потребує як реформування поточної економічної політики, так і розвитку нової політики з акцентом на ефективне її здійснення. Йдеться про екологічні та соціальні обмеження і механізми розподілу благ.

Досягнення цієї важливої мети передбачає:

- Залучення ринкових механізмів для сприяння сталому розвитку. У свою чергу це передбачає реформування цінової системи, яка має враховувати деградацію навколишнього середовища, соціальні витрати, ефективніше використання таких чинників, як податки, торговельне заохочення і програми підтримки розвитку відсталих регіонів і секторів економіки.
- Вдосконалення процесу прийняття рішень щодо сталого розвитку, що передбачає реформування прийняття урядо-

¹ OECD workshop on sustainable consumption and production: Clarifying the concepts (Final report), OECD. Paris, 1995.

вих рішень з тим, щоб забезпечити ефективніші інтеграційні підходи щодо повного врахування всіх наслідків зазначеної політики.

- Заохочення сталого розвитку за допомогою стимулювання розвитку науки і технології. Зокрема, це має сприяти мінімізації впливу погіршення екології на економічне зростання і розвиток. Така політика передбачає постійне застосування різних методів щодо інновацій і поширення технологій, які б сприяли сталому розвитку. Політика інвестицій дедалі більше набуває екологічно-економічного характеру.

Суттєво сприяють сталому розвитку також міжнародна торгівля і система інвестицій. Принципово важливою у справі подолання перешкод на шляху сталого розвитку є інтеграція екологічних і соціальних занепокоєнь з економічною і секторальною політикою. Аби досягти такої інтеграції, необхідно, щоб інституційні та управлінські структури могли балансувати між різними складовими сталого розвитку. Країни ОЕСР мають значний досвід втручання у внутрішні і міжнародні ринки за допомогою багатьох механізмів, а саме — субсидій, податків, торговельних бар'єрів, контролю над цінами, квотування. Висновок може бути лише один: у найрозвиненіших країнах ОЕСР сталий розвиток став не лише політикою, а й реальною практикою.

Помітну роль у заохоченні тіснішої інтеграції трьох складових підвалин сталого розвитку відіграють багато важливих інструментів ОЕСР. Назвемо зокрема такі з них:

- Рекомендації щодо принципів оплати працівникам, які займаються проблемами забруднення навколишнього середовища (1972 р.);
- Рекомендації ОЕСР щодо інформації з проблематики навколишнього середовища (1998 р.);
- Конвенція ОЕСР про боротьбу з хабарництвом;
- Процедури експортного кредитування і стимулювання;
- Принципи ОЕСР про багатонаціональні підприємства;
- Декларація ОЕСР про міжнародні інвестиції;
- Принципи корпоративного управління.

В системі ОЕСР працює орган, який відіграє ключову роль у формуванні і реалізації політики підтримки сталого розвит-

ку. Це Комітет сприяння розвитку. Діє також Центр співробітництва з регіонами ОЕСР, до компетенції якого належать і проблеми сталого розвитку. В Центрі діють вісім глобальних форумів, кожний з яких займається одним специфічним питанням. Один з них — **Глобальний форум сталого розвитку**. По лінії цього форуму регулярно відбуваються міжнародні конференції. Одна з них (квітень 2002 р.) розглядала питання фінансування екологічних вимірів сталого розвитку. Працюють також форуми з сільського господарства, міжнародної конкуренції, управління, міжнародних інвестицій та ін. Завдяки цьому сталий розвиток країн ОЕСР будується на підвищенні їх міжнародної конкурентоспроможності.

У травні 1998 р. нарада міністрів країн ОЕСР погодилася, що “досягнення сталого розвитку є ключовим пріоритетом для країн ОЕСР. Вони заохочують розробку стратегії у сфері кліматичних змін, технологічного розвитку, індикаторів усталеності та екологічного впливу субсидій”. Вони також погодились інтерпретувати термін “усталений” як такий, що охоплює соціальні та екологічні, а також економічні виміри в контексті “інтегрування економічної, екологічної і соціальної політики з тим, щоб сприяти добробуту”. Нарешті, міністри ОЕСР наголосили на “важливості сприяння ефективній інтеграції екологічного виміру в багатосторонній (торгівля, інвестиції) системі”¹.

В ОЕСР з повним розумінням оцінили висновки Комісії Брундтланд про необхідність уже зараз, в наш час враховувати потреби не тільки нинішнього, а й прийдешніх поколінь. У цьому полягає ключ до усвідомлення того, чому власне економічне зростання було не лише чинником підвищення добробуту. З іншого боку, тривалість сталого економічного розвитку залежить від підтримання основних екосистемних служб, здорового довкілля і безконфліктності суспільства. А це тільки посилює необхідність балансування названих елементів, що можливо в разі тіснішого співробітництва з країнами, що розвиваються, і країнами перехідної економіки. На жаль, працюючи на перспективу своїх країн, ОЕСР ще недостатньо працює

¹ OECD Environmentally Related Taxes in OECD Countries — Issues and Strategies OECD. Paris, 2001.

задля справи сталого розвитку бідних країн і регіонів світу, що знижує ефективність сталого розвитку в рамках ОЕСР.

Починаючи з 1999 р. ОЕСР здійснює координований аналіз проблематики сталого розвитку. Цей аналіз завершився в 2001 р. оприлюдненням доповіді “Політика щодо сприяння сталому розвитку”¹. Доповідь, розглянута нарадою міністрів фінансів і навколишнього середовища, стала тією базою, на якій міністри й ухвалили відповідні рішення. В цих рішеннях міністри просили ОЕСР продовжити і посилити роботу щодо сприяння сталому розвитку. Зокрема щодо:

- розвитку погоджених індикаторів, які вимірюють прогрес за трьома компонентами сталого розвитку, зокрема зв’язку між економічним зростанням і екологічними проблемами;
- визначення того, як можна подолати перешкоди на шляху сталого розвитку;
- продовження аналізу соціальних аспектів сталого розвитку;
- визначення керівних принципів зближення та інтеграції економічних, соціальних і екологічних вимірів сталого розвитку.

2001 року ОЕСР створила спеціальну Групу високого рівня, щоб здійснювати регулярний огляд діяльності цього міжнародного об’єднання щодо сталого розвитку. Визнаючи, що багато напрямів політики ОЕСР є неефективними, дорогими і навіть потенційно екологічно шкідливими, країни — члени ОЕСР почали скорочувати шкідливі фінансові субсидії, запроваджувати екологічно пов’язані податки і підтримують інші заходи щодо поліпшення їх економічної та екологічної діяльності. І все ж таки прогрес не може бути задовільним через існування суттєвих перешкод.

Рішення працювати у сфері реформ повинні базуватись на оцінці повної вартості і вигодах, а також на альтернативних підходах, завдяки яким можна досягти тих самих цілей, але меншою ціною. Вони повинні спрямовуватися на реалізацію координованого підходу до економічної, екологічної і соціаль-

¹ OECD DAC, Development Cooperation Report, DAC, OECD. Paris, 2000.

ної політики, тоді як соціальні та економічні аспекти можуть адресуватися ефективно в контексті національної стратегії.

Пріоритетні сфери для реформи субсидій могли б працювати на¹:

- виключення екологічно шкідливих субсидій і заохочення тих, що не містять шкідливих екологічних цілей;
- скорочення неузгодженості в національній підтримці;
- краще ідентифікування різних типів субсидій і їх наслідків;
- допомогу тим, хто принаймні на початковому етапі втрачає щось від реформ;
- заохочення у створенні ефективних ринків, які б надавали послуги, пов'язані з навколишнім середовищем.

Досвід країн — членів ОЕСР показує, що вони здійснюють небагато заходів, які можуть допомогти подолати названі політичні бар'єри, особливо що стосується заохочення співробітництва громади і муніципалітетів (общин), які втрачають найбільше від реформ, подолання занепокоєності щодо втрати конкурентоспроможності і одержання підтримки широких верств населення. Виникає цілком резонне запитання: як бути з тими, хто втрачає від реформ? Очевидно, треба з ними працювати, спілкуватися, консулюватися, заохочувати до процесу розвитку. Потрібно здійснювати навчання кадрів, підготовку до реформи. Знаходити економічні і фінансові важелі для заохочення. Шукати можливості щодо активізації зайнятості. Ґрунтовно інформувати про просування реформи, її наслідки. Показувати і доказувати. Знаходити методи компенсацій і стимулів, які можуть ефективно замінити прямі субсидії.

Велику увагу сталому розвитку приділяє Європейський Союз. Ще в січні 1999 р. вищий орган цього угруповання — Рада ЄС — схвалила принципово важливе рішення щодо орієнтації на сталий розвиток. У цьому рішенні зокрема сказано: **“Конкурентоспроможність і усталеність є двома ключами до довготривалого майбутнього економіки Союзу: створення багатства і робочих місць, підвищення якості життя і**

¹ OECD Improving the Environment through Reducing Subsidies. OECD. Paris, 1998.

збереження навколишнього середовища і природоресурсної бази”¹.

Цей напрямок досить послідовно втілюється в життя в країнах — членах ЄС. Це зокрема видно на поважанні й імплементації підходів щодо конкурентності й усталеності в спеціальних рамкових програмах. Так, у **П'ятій рамковій програмі**, яка діяла в 1998–2002 рр., ідея **конкурентності сталого розвитку** була однією з чотирьох її елементів. Зазначена ідея була задумана і реалізована як спосіб відповіді на ключові соціально-економічні виклики, перед якими постала нинішня Європа. Мета полягала в посиленні економічного зростання і створенні нових робочих місць за допомогою усталеності, яка передбачає насамперед програму інноваційних зусиль європейської промисловості в напрямку посиленої конкурентоспроможності і сталого розвитку.

Така мета реалізувалась за такими чотирма основними напрямками **Рамкової програми № 5**².

Перший напрямок — стимулювання збільшення європейської доданої вартості. Це насамперед означає продуктивну діяльність щодо вирішення транскордонних проблем. Йдеться зокрема про узгодженість різних важливих дій учасників ЄС і відповідно про розробку загальних норм і стандартів економічної, фінансової та екологічної політики. Домінує в цьому підході розвиток передових інтенсивних технологій.

Другий напрямок згаданої програми — це сприяння підвищенню конкурентоспроможності. Йдеться насамперед про подолання досить гострої проблеми відставання ЄС від США в дослідницькій та інноваційній діяльності. Тобто йдеться про підтримку не тільки науково-дослідної роботи, а й інноваційної, від чого зрештою і залежить конкурентоспроможність. Проблема ЄС полягає в тому, що тільки 1,8 % європейського валового продукту інвестується в дослідження порівняно з 3 % в США і Японії. Про нерівність конкурентних баз за кількістю дослідників, з одного боку ЄС, а з другого — США і Японії, свідчить те, що вони становлять лише 1/3 в країнах ЄС

¹ The European Union Council Decision of 25 January 1999.

² The European Union's Fifth RTD Framework Programme covering period 1998–2002. Brussels. EU. 1998.

проти США та Японії. Саме на вирішення згаданих проблем спрямована **Рамкова програма № 6**¹, яка передбачає створення єдиного Європейського дослідного простору. Не секрет, що ЄС прагне використати науковий потенціал Східної Європи, в тому числі України, як це вже давно роблять США.

Третій напрямок діяльності — неухильне дотримання певних етичних принципів: повна повага до основних прав і свобод людини, які обов'язково мають зберігатися і заохочуватися через всі види політичної, економічної, соціальної, екологічної і гуманітарної діяльності згідно з рішеннями Європейського парламенту і Ради ЄС.

Четвертий напрямок — це конструктивні і перспективні відповіді на нові стратегічні виклики, з якими зустрічаються країни — члени ЄС:

- посилення конкурентності;
- зменшення частки і масштабів ринкової економіки в результаті глобальної монополізації;
- недостатній розвиток сервісної індустрії;
- низька якість сервісної продукції;
- ризик появи нових конкурентів, що з'являються на ринку;
- ризик появи регуляції і дерегуляції;
- неясне бачення майбутнього в довгостроковій перспективі;
- тиск з боку клієнтів або постачальників;
- вразлива фінансова ситуація.

Досвід ЄС також переконливо доводить, що конкурентність і усталеність потребують системного підходу, де дослідна діяльність підтримує розвиток близьких, взаємопов'язаних і ефективних промислових і соціальних систем, які відповідають ринковим і соціальним потребам.

ЄС нині успішно здійснює **Шосту рамкову програму (2002–2006 рр.)**, яка є продовженням минулих програм і водночас характеризується новими завданнями, перспективами нової діяльності. Саме цим характеризується один з головних пріоритетів, а саме “Сталий розвиток і глобальні зміни”. Визначено конкретні напрями досліджень та інновацій — усталена енер-

¹ The European Union's Sixth RTD Framework Programme covering period 2003–2007. Brussels. EU. 2003.

гетика, усталений наземний транспорт, глобальні зміни та екосистеми. Наводимо основні компоненти цієї програми¹:

- інтеграція європейських досліджень;
- структурування Європейського дослідного простору;
- посилення бази Європейського дослідного простору.

Проблематика Європейського дослідного простору охоплює чотири типи відповідної діяльності: дослідження та інновації, людський ресурс і мобільність, дослідна інфраструктура і наука про суспільство.

Досвід, набутий країнами ЄС, останнім часом свідчить про те, що головні стратегічні виклики потребують, по-перше, підтримання конкурентоспроможності і, по-друге, підтримки сталого розвитку. Ці процеси зливаються в одне ціле. Характерно, що ЄС не просто ставить ці два чинники поруч, а вважає, що їх взаємодія, взаємозв'язок, інтеграція — могутній стимул для розвитку Європи. Цей взаємозв'язок вносить нові горизонти, нові перспективи для всієї Європи, а не тільки для країн — членів ЄС. Що ж лежить в основі цих складних, недостатньо вивчених процесів? Не претендуючи на істину в останній інстанції або на вичерпну повноту аналізу, назвемо, проте, деякі важливі принципи.

Перше — це відкритість, транспарентність щодо міжнародної торгівлі, інвестицій, технічної допомоги, рівень обмінних курсів, заохочення експорту.

Друге — нова, більша роль влади, роль уряду, роль держави в економіці в умовах глобалізації. Це означає всю відповідальність урядових функцій з контролю і регулювання — прями бюджетні витрати, фіскальний дефіцит, рівні публічних заощаджень, рівні податків і компенсацію державних службовців.

Третє — фінансування, заходи, які сприяють ефективним посередницьким каналам роботи, заощадження для подальшого інвестування, рівень конкуренції на фінансових ринках, гарантована стабільність і вирішення важливих фінансових ситуацій, рівень державних заощаджень та інвестицій, регіональне кредитування.

¹ The European Union's Sixth RTD Framework Programme covering period 2003–2007. Brussels. EU. 2003.

Четверте — заходи щодо поліпшення якості шляхів, залізниць, портів, телекомунікацій, вартість повітряних сполучень, інформаційних структур.

П'яте — технологія: заходи комп'ютеризації, поширення нових технологій, здатність економіки споживати нові технології, рівень якості досліджень і розвитку.

Шосте — праця: заходи щодо підвищення ефективності і конкурентоспроможності внутрішнього ринку праці.

Сьоме — менеджмент: заходи щодо поліпшення якості, навчання менеджменту і його втілення в практику.

Восьме — інституції: підвищення їх якості і практики з особливим акцентом на боротьбу з корупцією та організованою злочинністю.

Названі принципи підкріплюються практичною роботою, головним напрямком якої є створення Європейського дослідного простору (ЄДП). Це той напрямок, який сприятиме двом базовим ключам, за допомогою яких можна відкрити двері до майбутнього ЄС, всієї Європи. А саме, конкурентність і сталий розвиток, які дістали новий творчий стимул. Але йдеться тут про більше — діяльність щодо створення Європейського дослідного простору буде важливим чинником взаємодії конкурентності і сталого розвитку. ЄДП виявляється справді інтегрованою спільною стратегією, яку можна порівняти з єдиним ринком і єдиною валютою. Європа вже сьогодні стає, таким чином, чи не найкращою у світі лабораторією, де куються наукові і технологічні знаряддя для конкурентності і сталого розвитку, для їх взаємодії, що поліпшує перспективи економічного розвитку, соціального прогресу і захисту навколишнього середовища. З огляду на національні інтереси України необхідно забезпечити нашу інтеграцію в ЄДП.

Створення Європейського дослідного простору насамперед означає інтеграцію досліджень. Йдеться про стимулювання і підтримку співробітництва між європейськими дослідниками (як тими, що належать до країн — членів ЄС, так і тими, хто не належить до них). Ця діяльність тепер адаптується з тим, щоб створити нову стратегію ЄДП за допомогою інкорпорації нових підходів. Це зокрема зосередження на обмеженій кількості пріоритетних сфер досліджень, посилення зв'язків між

дослідними прагненнями Співтовариства і національними, регіональним дослідними напрямками політики.

Діяльність щодо створення ЄДП передбачає також два напрями: по-перше, зміцнення мостів між дослідженнями та інноваціями; по-друге, оновлення людського потенціалу для досліджень і мобільності дослідників; заохочення найкращих іноземних дослідників, у тому числі з таких науково розвинених країн, як Україна. До цього треба надати підтримку розвитку дослідної інфраструктури і увагу проблемі “наука і суспільство”. Звичайно, названі напрямки діяльності потребують солідної наукової бази та інфраструктури. Серед секторів об’єктів дослідження особлива роль належить сільському господарству, рибальству, охороні здоров’я, захисту довкілля, транспорту та інформаційному суспільству, новій економіці, проблемам глобалізації. Треба наголосити, що Рамкова програма № 6 досить щедро фінансується. Бюджет програми становить 17,5 млрд євро. Це небачені раніше масштаби підтримки.

Проте не можна забувати, що економіка ЄС залишається вразливою до економічного і політичного розвитку в інших частинах світу. Отже, ЄС має забезпечити, щоб його стратегія рухалася в напрямку до всіх трьох фронтів — економічного, соціального і екологічного, плюс новий фронт — глобальний розвиток¹. Всі вони взаємопов’язані, тож інтегрований підхід гарантуватиме, що ЄС зможе впоратися з цілями значного зростання і повної зайнятості й залишатися на шляху сталого розвитку. Щоб досягти зазначених цілей, необхідно ліквідувати розрив між економічними і структурними реформами. Необхідно також — і досвід ЄС це засвідчує, — щоб сталий розвиток став інтегральною частиною всіх названих реформ. Сталий розвиток означає забезпечення того, щоб політика узгоджувалася з довгостроковими цілями. Економічні, соціальні й екологічні цілі впливають на якість життя. Конче необхідно забезпечити, щоб кожному з цих елементів і напрямів приділялася відповідна увага, коли на вищому рівні ухвалюються політичні директиви і стратегічні рішення.

¹ EU. Vision 2020: Summary and Recommendations, XI/121/97, European Commissions. Brussels, 1997.

Беззаперечно величезна і зростаюча роль Європи й особливо країн — членів ЄС у сприянні глобалізації сталого розвитку¹. Цей процес нелегкий, тривалий і наповнений серйозними викликами. Назвемо зокрема три доленосні проблеми:

- Європейська система виробництва — за всіх своїх переваг — ще не стала усталеною. Схоже, вона поки що не почала активно і результативно адресуватися питанню ролі конкурентоспроможності. Ця система має бути досягнута в рамках усталеності і водночас підтримувати достатню якість життя людей.
- Сучасні європейські тенденції в модернізації виробництва мають потенціал, аби поліпшити конкурентоспроможність і зменшити екологічні впливи. Але навряд чи вони здатні поставити виробництво в рамки усталеності.
- Нинішня політика ЄС і діяльність у сфері досліджень, технології і розвитку зможе, очевидно, поліпшити діяльність щодо захисту навколишнього середовища. Але ця політика, вірогідно, не сприятиме суттєвій трансформації виробництва, що потрібно для досягнення конкурентоспроможності в рамках усталеності в майбутньому.

Європейський Союз своєю конкретною перспективною діяльністю переконливо доводить свою відданість ідеї сталого розвитку. Це відобразилося в такому принципово доленосному документі, як Конституція ЄС. Тут сказано: “Союз працюватиме для Європи сталого розвитку, що базується на збалансованому економічному зростанні, соціальній ринковій економіці, яка є висококонкурентною і спрямована на повну зайнятість, соціальний прогрес і має високий рівень захисту навколишнього середовища. Він (Союз) сприятиме науковому і технологічному прогресу”².

¹ Barry, Baxter, Dunphy. Europe, globalization and sustainable development. — N. Y.: Routledge, 2004.

² EU Constitution (draft). Brussels, 2003.

1.5. Маркетингові виміри і оцінки процесу глобалізації сталого розвитку

Усталеність людського суспільства не є новою суспільною категорією. Під усталеністю ми розуміємо надійність, міцність, перспективність, гарантованість. Люди упродовж віків дбали про таку усталеність для себе, для своїх сімей. Вони завжди намагалися знаходити ефективну відповідь на будь-які нові загрози.

Нині ж ситуація суттєво змінюється: кількість загроз і викликів збільшується, способи реагування на них шукають, але ефективність відповідей часто далеко не найкраща. Усталеність людства з урахуванням нових викликів не тільки не зберігається, а й погіршується. Тут діють насамперед екологічні, технологічні і політичні чинники.

До означеного треба додати посилення інституційних інерцій, що зменшує можливості своєчасної і ефективної відповіді на нові виклики. Отже, все це означає, що підтримання і зміцнення усталеності людського суспільства стає предметом загальної занепокоєності. У цьому зв'язку виникають як теоретичні, так і практичні проблеми. Усталеність означає збереження, підтримання існуючого стану речей. Однак людське суспільство безперервно розвивається, змінюється. Отже, в цьому розумінні воно не може залишитися в тому ж самому стані до появи нових викликів і загроз. Не можна також забувати, що людське суспільство є комплексною, адекватною системою, яка входить до іншої комплексної адекватної системи — природного навколишнього середовища. Ці дві системи приречені на ту чи іншу, більшу або меншу взаємодію, взаємовплив. До цього треба додати, що кожна з цих двох глобальних систем містить у собі значну кількість підсистем, які також перебувають у складних взаємовідносинах. Це може бути взаємодія. А може бути і взаємна протидія. І це обов'язково потрібно враховувати.

Як би там не було, все, про що ми говорили, означає постійну зміну, рух, еволюцію. До того ж цю здатність до змін та еволюції потрібно підтримувати, щоби згадані системи залишалися діючими. А це означає здатність справлятися із своїм навколишнім середовищем і з його системними змінами. Таким

чином, мета усталеності перетворюється на мету усталеного розвитку, тобто стан перетворюється на процес. Як це визначити? Очевидно, за допомогою досить поширеного визначення, що таке сталий розвиток.

Тут ми маємо дві корінні і взаємопов'язані частини. Перша: сталий розвиток — це такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління і водночас не завдає шкоди потребам і можливостям прийдешніх поколінь. Друге: сталий розвиток є поєднанням, взаємодією, інтеграцією трьох складових — економічного розвитку, соціального прогресу і захисту навколишнього середовища. Тобто йдеться про систему складових єдиного процесу — сталого розвитку. Як забезпечити цю єдність — корінне доленосне питання. Саме тут поки що не знайдено надійних і перспективних підходів, які б забезпечили взаємодію, взаємозалежність і зрештою інтеграцію економіки, добробуту та екології. Проте існує чимало проєктів, шляхів, щоб досягти мети сталого розвитку. Природа демонструвала багато варіантів сталого розвитку упродовж мільярдів років, але незмінно ігнорувалася доля індивідуумів. А тому принцип елементарного виживання найсильніших як жорстка і безсердечна ідея нині не прийнятний для людства, бо він суперечить величезним прогресивним змінам в усіх сферах людського співіснування.

Деякі суспільства залишалися усталеними у своєму навколишньому середовищі тривалий час за допомогою інституційних систем експлуатації людини людиною, несправедливості, нерівності, класових привілеїв. Але і цей шлях не можна вважати прийнятним для людини сьогодні.

Якщо ми будемо намагатися досягти екологічної усталеності в нинішніх умовах, де невелика меншість живе в розкошах в основному за рахунок дискримінованої більшості, то таке суспільство буде соціально неусталеним ще досить довго через тиск, який викликається інституційною несправедливістю. Глобалізація світового розвитку потребує справедливого сталого розвитку для всіх країн. Нині перешкодою на шляху справедливої глобалізації сталого розвитку є система глобалізму, яка ігнорує інтереси країн, що розвиваються.

Аналізуючи процес сталого розвитку, треба неодмінно зважати на те, що на цьому шляху діють чимало інших стриму-

вань та обмежень. Водночас існує досить широкий спектр можливостей і перспективних шляхів до сталого розвитку. Усталеність — одна з найдинамічніших концепцій. І це відображає існуючу реальність. Суспільства і їх навколишнє середовище змінюються. Те ж саме відбувається з технологією і культурою, з вартістю і власністю, з виробництвом і споживанням. Усталене суспільство повинно підтримувати незворотні і позитивні зміни, тобто сприяти життє-здатному і постійному розвитку — або сталому розвитку. Інтелектуалізація і ноосферизація розвитку сприяють цьому.

І хоча фактори, що стримують процес розвитку, в основному відомі, шлях сталого розвитку все ще значною мірою непередбачуваний у своїй складній еволюційності. До чинників, які є обмежувальними на цьому шляху, належать:

- закони природи;
- фізичне навколишнє середовище і його руйнівні сили;
- непередбачувані і невідомі потоки сонячної енергії і все те, що з цим пов'язано;
- фактори глобального впливу та егоїстичні інтереси глобальних корпорацій.

Окрім зазначених до стримувальних чинників належить людська природа. Це зокрема діяльність, пов'язана з інтересами, які не збігаються з метою сталого розвитку. Це зокрема громадські організації, які вбачають загрозу в сталому розвитку. Це слабкість технологічних систем. Це часові межі. Це роль етики і цінностей. Це застарілі національні традиції.

Як уже зазначалося, загальна глобальна система сталого розвитку складається із значної кількості компонентних підсистем. Вони мають ефективно працювати, щоб усталеною була вся система. Але ці компонентні підсистеми можуть працювати і недостатньо ефективно. І тут ми підходимо до важливого питання, а саме: до необхідності ідентифікувати компонентні підсистеми. Це можна зробити з допомогою спеціальних індикаторів, які можуть надавати необхідну інформацію про життєздатність кожної компонентної підсистеми і зрештою інформацію про систему в цілому.

Очевидно, починати цю справу треба з визначення більш менш точних вимог до індикаторів сталого розвитку. До таких вимог належать:

- індикатори сталого розвитку потрібні для того, аби сприяти розробці політики і відповідних рішень на всіх рівнях: сім'я, село, містечко, місто, регіон, країна, континент, світ;
- ці індикатори мають реагувати на всі важливі занепокоєності, що виникають у процесі сталого розвитку. Потрібні спеціальні індикатори, які враховують взаємодіючі системи і їх навколишнє середовище;
- кількість індикаторів повинна бути максимально малою, але при цьому вони мають бути достатньо ефективними і надійними;
- індикатори мають бути ясними, точними, зрозумілими і практичними. Вони повинні враховувати інтереси всіх учасників процесу сталого розвитку;
- індикатори мають допомагати оцінювати життєдіяльність і усталеність поточних подій, пов'язаних із сталим розвитком. Проблема полягає в тому, що індикатори пов'язані з ситуацією, яка постійно змінюється, рухається. Це динамічний процес¹.

Отже, індикатори мають бути суттєвими. Але що таке суттєві індикатори? Раніше індикатори визначались за тематичними секторами — економікою, добробутом, екологією, соціологією, дослідженнями та інвестиціями. Але згодом виявилось, що цього мало. Сталий розвиток оцінюється як коеволюція взаємодіючих систем у спільному навколишньому середовищі, де кожна система має свій шлях саморегуляції, відповідаючи на виклики навколишнього середовища. А це означає, що треба шукати такі індикатори, які б характеризували діяльність будь-якої індивідуальної підсистеми і її внесок у діяльність іншої підсистеми. Відповідно, треба намагатись охопити практично всі важливі аспекти сталого розвитку. На цьому етапі це виявилось досить складним завданням. Проблема полягає в тому, що коли вибрати мало індикаторів, то важливі і потрібні аспекти можуть опиняться поза увагою. З іншого боку, якщо орієнтуватись на велику кількість індикаторів, то, вірогідно, сам аналіз стане тривалим і дорогим.

¹ *Hardi P. Measuring sustainable development: Review of current Practice.* — Ottawa, 1997; New Economic Foundation. New indicators resource pack. London, UK, 1996.

Отже, практичні схеми не можуть містити індикаторів на всі випадки, для всіх ситуацій. Необхідно визначити набір **представницьких індикаторів**. Вони мають дати досить широке і глибоке визначення картини, з акцентами на сутність, корінну оцінку тієї чи іншої ситуації. Для пошуку необхідних індикаторів треба насамперед ідентифікувати суттєві системи і підсистеми, аналізуючи і визначаючи системні структури. Наступний логічний крок — пошук суттєвих індикаторів для кожної підсистеми і визначення її внеску в іншу підсистему. Йдеться про те, щоб задовольнити інтереси (хоча б основні) кожної підсистеми. А це фактично означає оцінку основних орієнтирів, ефективність, свободу ідей, безпеку, пристосованість, потреби тощо. А це і є необхідний шлях до вибору потрібних індикаторів.

У виборі індикаторів велику увагу потрібно привернути до показника ВВП. Це справді універсальний і комплексний показник. Він охоплює всі товари і послуги, в тому числі соціальні товари (соціальне добро — освіту, їжу, домівку і соціальне зло — інфляцію, злочинність, тероризм, забруднення, аварії і катастрофи, інвалідність, безробіття та ін.). Але цей індикатор означає і певні обмеженості. ВВП не є індикатором національного багатства і добробуту. Серед інших індикаторів можна назвати Індекс сталого економічного добробуту, який згодом перетворився на Індикатор справжнього соціального прогресу

ІСЕД → ІСП.

Можна послатись на індикатори, запроваджені у практику Програмою розвитку ООН (ПРООН). Головний з них — Індекс людського розвитку. Він включає ВВП на душу населення, рівень письменності і рівень тривалості людського життя в кожній країні¹.

Названі індикатори означали певний рух вперед. Але при цьому вони не усували основної слабкості комплексних індикаторів: комплексність може ховати суттєві недоліки в деяких секторах, які загрожують загальному стану тієї чи іншої сис-

¹ United Nation Development Programme (UNDP), Globalization with a human face: background papers: Human development Report. New York: UNDP, 1999.

теми. Індикатори мають працювати на дуже різній матерії-основі. Тут є те, що вимірюється вартісно — грошми, і те, що ними не вимірюється. Відповідно, виникають суттєві труднощі. Йдеться про те, щоб індикаторів було якомога менше, що вони були комплексними і водночас охоплювали багато аспектів.

Якщо говорити про практичну картину індикаторів, то потрібно застосовувати ті з них, які стосуються екології. Приклад — Індекс сталого розвитку. Він охоплює економіку і екологію, але не зачіпає соціальні аспекти. Тож як охопити все необхідне? Спроба запровадити барометр усталеності, який ґрунтується на добробуті екосистеми і добробуті людському. Це і визначає індекс усталеності. У Канаді (Манітоба) екосистемний добробут вимірюється поєднанням індикаторів, а людський добробут визначається 28 індикаторами.

Деякі дослідники, намагаючись подолати недоліки агрегатних індикаторів, використовують більш-менш екстенсивні індикатори, які начебто вирішують проблему. Але й такий підхід має суттєві недоліки. По-перше, тут бракує теоретичного підґрунтя. Окрім того, орієнтування на екстенсивність відображає дуже специфічну експертизу. В результаті ці індикатори в деяких аспектах надто спресовані, а в деяких — надто аморфні, розмиті. Тобто ці індикатори не є достатньо систематизованими і повними, щоб адекватно відображати всю систему, маючи на увазі дві її складові — людське суспільство у взаємодії з природним навколишнім середовищем.

Системність індикаторів має включати такі елементи процесу, як тиск, стан і відповідь. Цю категорію називають PSR (pressure, state, response). Інша категорія — PSIR (pressure, state, impact and response) — тиск, стан, вплив і відповідь. Обидві категорії індикаторів широко використовуються у підходах до оцінки сталого розвитку. Але і тут є слабкі сторони. Найбільш серйозне зауваження щодо згаданого варіанта індикаторів полягає в тому, що вони недостатньо враховують системну і динамічну природу сталого розвитку.

Отже, все викладене свідчить, що дотепер немає таких індикаторів, які б адекватно обслуговували досягнення двох ключових цілей:

- надавати всю необхідну інформацію про життєздатність системи і рівень її змін;
- вказувати шлях до кінцевої мети — сталого розвитку.

Все це стало очевидним. Потреба прогресу на цьому шляху була визнана нагальною. Цим зумовлена поява відомих і вже згадуваних нами принципів Белладжіо. Проте треба наголосити, що завдання розробки індикаторів було поставлене в 1987 р. Всесвітньою комісією з навколишнього середовища і розвитку (комісія Брундтланд). Заклик до розробки нових шляхів вимірювання і оцінки прогресу в сталому розвитку було ширше окреслено в “Порядку денному-XXI”¹. У пошуках індикаторів необхідно враховувати, що кількість їх не може бути невиправдано великою. Саме тут може допомогти агрегація індикаторів, тобто поєднання більш-менш близьких, однакових своїм характером і спрямованістю. Проте виваженої агрегації можна досягти за допомогою науково вивірених вагомих факторів, які мають бути міжнародно визнаними і відносно об’єктивними.

Процес агрегації повинен бути повністю відкритим і транспарентним. Це суттєво насамперед для тих, хто приймає рішення.

Індикатори мають бути достатньо стандартизованими. Цьому, зокрема, сприятиме виділення окремих тем, напрямків, які можна, очевидно, розподілити за такими тематичними групами²:

- **соціальна група** — інтегрує проблеми рівності, справедливості, охорони здоров’я, освіти, житла, безпеки, народонаселення;
- **група навколишнього середовища** — інтегрує проблематику захисту повітря, землі, морів, океанів, води, біорізноманітності;
- **економічна група** — інтегрує проблематику економічну, фінансову, споживання, виробництва, розвитку, менеджменту;
- **інституційна група** — інтегрує інституційні рамки та інституційні можливості.

¹ United Nation. Agenda XXI: Programme of action for sustainable development. UN Publications, 1992.

² Rigby, Howlett and Woodhouse, Sustainability Indicators for Natural Resource Management Policy. A Review of Indicators of Agricultural and Rural Livelihood Sustainability. IDPM Manchester. U. K. 2000.

Реалізація названих підходів дасть можливість зробити подальше дослідження щодо лінкіджів (зв'язків), які існують між системами і підсистемами. Проблема індексації саме й полягає у великій кількості вимірів і факторів, які необхідно брати до уваги. Йдеться зрештою про необхідність теоретично-операційного розв'язання проблеми агрегації.

Як відомо, пропонуються різні типи індикаторів. Зокрема, це індикатор справжнього прогресу та індикатор сталого економічного добробуту. Однак і ці, й інші індикатори є досить суб'єктивними. Економічні індикатори потрібно, очевидно, поліпшувати на основі показника ВВП на душу населення. Соціальна сфера, на жаль, також недостатньо розвинена в плані індикаторів. На наш погляд, найбільш репрезентативним нині є, вірогідно, **індекс людського розвитку**. Він поєднує три компоненти — ВВП на душу населення, рівень освіти і тривалість людського життя в кожній країні. Індекс запроваджено Програмою розвитку ООН (ПРООН) і широко застосовується в дослідженнях і звітах.

Очевидно, що найменшого прогресу поки що досягнуто у сфері інституційних трансформацій. Ця індексація потребує посиленої до себе уваги.

Сталий розвиток людської системи можливий тільки за суттєвої підтримки природної системи як середовища існування. Відповідно, потрібна певна кількість індикаторів, щоб оцінити усталеність, її масштаби і перспективи. Особлива необхідність індикаторів полягає в тому, що людська система може (якщо фокусуватися на матеріальному добробуті) перебувати на грані усталеності. А це означає, що навіть незначна зміна в навколишньому природному середовищі може призвести до серйозних ускладнень через те, що різноманітність, широкий вибір і надмірності людської і природної систем мінімізовані на користь матеріального благополуччя. Отже, порушилися баланс, рівновага обох систем з небажаними наслідками для обох. А це означає, що було порушено етичні рамки, які вельми потрібні для стабільності, а отже й для сталого розвитку загалом. При цьому треба мати на увазі, що викладений підхід до сталого розвитку може звужувати вибір етичних норм в інтересах стабільності. Отже, потрібно дбати про майбутні покоління і навколишнє середовище. Це означає несумісність з егоїзмом

сьогодення, з егоїзмом багатих країн, які йдуть шляхом споживання. Досвід показує, що споживацьке суспільство і сталий розвиток несумісні як на глобальному, так і на національному рівні¹.

Плідну роботу щодо визначення різних індикаторів виконує Комісія ООН із сталого розвитку. Вона вже розглянула великий обсяг інформації щодо індикаторів, зокрема й численні пропозиції в економічній, соціальній та екологічній сферах. Сфера навколишнього середовища є, очевидно, найбільш розвиненою і результативною щодо вибору індикаторів. Проте деякі універсальні (загальні) індикатори не дістали підтримки з боку зацікавлених кіл.

Корінна проблема з визначенням індикаторів сталого розвитку полягає у встановленні узагальнюючого (комплексного) підходу. Необхідно вибрати, якому компоненту віддати пріоритет, а також мати базу, на основі якої численні компоненти включити до одного індексу.

Особливість сталого розвитку полягає зокрема в тому, що він потребує збереження і зміцнення ресурсної бази, ліквідації бідності і зубожіння. Йдеться про таке розширення концепції розвитку, яке б передбачало не тільки економічне зростання, а й екологічний, соціальний і культурний розвиток, зміцнення громадянського суспільства, розвиток демократії, поважання людських прав і свобод.

Практично сталий розвиток орієнтується на реалізацію принципу № 1 Декларації Ріо, який проголошує:

“Людська особистість — центр занепокоєності щодо сталого розвитку. Людина має право на здорове і продуктивне життя в гармонії з природою”².

Досвід оцінки прогресу на шляху сталого розвитку свідчить про потребу “людських” індикаторів, але знову ж таки їх кількість має бути дуже обмеженою. Проте, ймовірно, у такому разі індикатори не зможуть належно охопити і відповідно

¹ Organization for Economic Cooperation and Development. OECD workshop on sustainable consumption and production: Clarifying the concepts. (Final report). (Norway) Paris: OECD, 1995.

² United Nation. Agenda XXI: Programme of action for sustainable development. UN Publications, 1992.

оцінити існуючу складну і багатогранну картину сталого розвитку. Очевидно, потрібен розумний збалансований мінімум індикаторів щодо “людської системи”, підтримуючої системи і природної системи. У виборі потрібних індикаторів важливо:

- знати загальну, повну систему, а також зв’язок між підсистемами;
- знати підсистеми і окремо, і у взаємозв’язку;
- мати більш-менш вірогідні сценарії майбутніх процесів, знати можливі перспективи майбутнього розвитку;
- мати уявлення про часовий горизонт — як далеко вперед ми можемо зазирнути в плануванні?
- мати системний горизонт — йдеться тільки про суттєві системи, але при цьому треба включати в аналіз і несуттєві системи;
- важливо, щоб ідеологічні розбіжності в суспільстві не перешкождали вибору індикаторів сталого розвитку.

Сталий розвиток сам по собі містить можливість непередбачуваних змін, іноді повільних, а іноді й швидких. Йдеться про зміни в системі. Отже, рівень змін — важлива інформація про зміни в системі. Тут потрібно використовувати індикатори, які б підходили до кожного з трьох вимірів — економічного, соціального і екологічного. Деякі країни ОЕСР використовують саме цей підхід. Він охоплює такі серії, або групи, індикаторів¹:

- індикатори ресурсів (вимірювання рівнів і змін в економічних, екологічних і соціальних вимірах);
- вихідні (підсумкові) індикатори (порівнюють кількісні і якісні сторони розвитку з широким простором перспективності, включаючи розподіл доходів, якість охорони здоров’я і навколишнього середовища).

Такий підхід не є директивним. Це тільки варіант. Обмежена серія (набір) індикаторів може доповнювати єдині вимірювання, які базуються на сукупності індикаторів. У деяких з них використовуються фізичні підходи. Інші орієнтуються на монетарний підхід (від доходу віднімають витрати на екологію і таким чином одержують справжні прибутки). Але й у такому варіанті постають суттєві проблеми. Як застосувати

¹ OECD Policies to Enhance Sustainable Development. OECD. Paris, 2000.

монетарність, враховуючи деградацію навколишнього середовища?

Отже, як свідчить досвід, випробовуються різні підходи, різні варіанти вимірювання сталого розвитку. Проте єдиного, прийнятного, надійного підходу поки що не існує. Це свідчить про те, що ООН, ОЕСР, ЄС, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та інші впливові міжнародні організації повинні активізувати науково-методичну діяльність щодо розробки показників сталого розвитку.

1.6. Деякі підсумки і маркетинговий прогноз перспектив сталого розвитку

Після Конференції ООН щодо навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) були явні підстави сподіватися, що основний документ — “Порядок денний-XXI”, який заклав підвалини сталого розвитку, сприятиме енергійному і конструктивному руху вперед. Але прогрес виявився неповним, непослідовним і невпевненим. На шляху сталого розвитку постали нові серйозні перешкоди. Отож виникла резонна ідея зібрати максимально представницький форум — саміт, який би зосередив свою увагу на імплементації “Порядку денного-XXI” і який би зміг подолати перешкоди на цьому нелегкому, але потрібному людству шляху. Потрібні були нові перспективні ініціативи для того, щоб активізувати міжнародну і вітчизняну діяльність щодо сталого розвитку. Отже, йшлося не про перегляд “Порядку денного-XXI”, а про його реальну імплементацію. Саміт у Йоганнесбурзі (2002 р.) якраз і став таким принципово важливим форумом, який не тільки ідентифікував те, що було зроблено, а й намітив нові необхідні завдання. Йшлося насамперед про створення партнерства з участю урядів, неурядових організацій, громадянського суспільства, приватного сектору з тим, щоб досягти поставлених цілей сталого розвитку.

Назвемо основні досягнення згаданого форуму. Було досягнуто універсальне підтвердження зобов'язань щодо повної імплементації “Порядку денного-XXI” і “Цілей Тисячоліття”. Вдалося не тільки відстояти, а й посилити концепцію сталого розвитку. До того ж було наголошено на важливості зв'язку (лінкіджу) між бідністю, навколишнім середовищем і використанням природних ресурсів. Отже, проблема бідності була поставлена в широкий контекст розвитку, а не як щось ізольоване і часткове.

Саміт відзначив певний прогрес і в питаннях, які не були розглянуті в Ріо. Зокрема, це енергетика і моделі виробництва й споживання. Важливою і перспективною на саміті в Йоганнесбурзі була поява партнерства, різних його видів (уряд, громадянське суспільство і бізнес) як надійного механізму здійснення сталого розвитку таким чином, щоб доповнювати дії

влади, урядів. Було внесено понад 300 різних ініціатив з цього приводу з відповідним фінансуванням в обсязі 200 млн дол.¹.

Значну роль у підсумках саміту відіграли ініціативи Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, які він вніс як пріоритетні. Це проблеми водопостачання і санітарії, енергетики, охорони здоров'я, сільського господарства, біорізноманітності і менеджменту екосистем. Це були так звані WENAV ініціативи. Учасники саміту взяли зобов'язання щодо широкого кола дій у цих напрямках, встановивши конкретні цілі, часові рамки, щоб досягти конкретних результатів. Це зокрема зобов'язання:

- скоротити наполовину до 2015 р. кількість людей, які не мають зараз доступу до питної води;
- збільшити доступ до сучасних енергетичних служб, ефективної енергетики;
- підтвердити цілі тисячоліття розвитку щодо скорочення до 2015 р. рівня смертності дітей і немовлят на дві третини;
- запобігти зменшенню біорізноманітності і погіршенню екосистем.

Саміт ухвалив важливі рішення щодо забезпечення, які необхідні щоб глобальні економічні і фінансові системи й ринки підтримували сталий розвиток. Учасники погодилися, що відкриття доступу до ринків є позитивним для розвитку і зобов'язалися²:

- підтримати усунення всіх форм експортних субсидій так само, як і субсидій для пального і сільськогосподарських продуктів;
- встановити 10-річні межі і програми щодо усталеного споживання і виробництва;
- підтримати створення Світового фонду солідарності, щоб усунути бідність.

Звичайно, зусилля щодо імплементації ухвалених рішень мають здійснюватися на місцевому, національному і регіональному рівнях з визначальною роллю урядів. Саміт — і це дуже важливо — закликав усі країни вжити негайних заходів для

¹ Earth Negotiations Bulletin. Summary of the World Summit on Sustainable Development: 26 August — 4 September 2002. Vol. 22. N 51. IISD. Canada. 2002.

² Millennium Development Goals: A compact among nation to end human poverty. Overview. N. Y., 2003.

формулювання національних стратегій сталого розвитку і почати імплементацію цих стратегій до 2005 року. Саміт рекомендував урядам негайно розробити і ввести в дію “ясні й ефективні” закони, що підтримують сталий розвиток, розвиваючи і посилюючи необхідну інфраструктуру, заохочувати участь громадських сил в імплементації національних стратегій. Саміт зобов’язав усі міжнародні структури, і насамперед систему міжнародних організацій ООН, зробити свій внесок у цей імплементаційний процес. Основну відповідальність щодо моніторингу і огляду прогресу покладено на Комісію ООН із сталого розвитку.

У резолюції 55/199 сесії Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 2000 р. відзначено глибину занепокоєння тим, що, незважаючи на багато успішних і тривалих спроб міжнародної спільноти за останні 20 років, довкільна і природна база, яка підтримує життя на землі, продовжує погіршуватися темпами, що викликають занепокоєння¹.

Доповідь Генерального секретаря ООН про прогрес у виконанні “Порядку денного-XXI” зокрема містила такі констатації: консервативні заходи, що здійснювалися дотепер, виконувалися темпами далекими від достатніх і дали дуже обмежений прогрес у скороченні бідності у світі. Глобалізація не принесла вигод більшості населення світу. Намагання сприяти людському розвитку і повернути назад деградацію навколишнього середовища не були загалом ефективними упродовж останнього десятиріччя².

Уповільнення світових процесів сталого розвитку значною мірою пояснюється протидією, яку чинять бюрократичні урядові кола справі інтегрування економічних, соціальних і екологічних вимірів. Це свідчить про суттєві зміни, реформи в самих урядових структурах. Чиновництво виступає тут як консервативна сила, яка бойкотує нове і прогресивне. На цій тенденції наголошувалося і на саміті в Йоганнесбурзі, який означив появу багатьох нових і перспективних підходів до сталого розвитку. Назвемо найважливіші з них:

¹ United Nation. 55th session of the General Assembly Resolution and Decisions. 2000. — N. Y.: UN, 2000.

² United Nation The Report of the Secretary General on progress in fulfillment of the Agenda XXI. N. Y.: UN, 2003.

- Утвердження сталого розвитку як центрального елементу міжнародного порядку денного і нового імпульсу для глобальних дій щодо боротьби з бідністю і захисту довкілля.
- Розуміння сталого розвитку було розширено і посилено в результаті саміту, особливо щодо важливого взаємозв'язку між бідністю, навколишнім середовищем і використанням природних ресурсів.
- Уряди досягли згоди щодо широкого кола конкретних зобов'язань і цілей для досягнення більш ефективного виконання мети сталого розвитку.
- Енергетика і санітарія були і є критичними елементами переговорів і підсумків більшою мірою, ніж у попередніх міжнародних форумах із сталого розвитку.
- Підтримка створення Фонду світової солідарності для усунення бідності — позитивний крок уперед.
- Спеціальну увагу було приділено Африці.
- Погляди громадянського суспільства були широко оприлюднені на форумі.
- Концепцію партнерства між урядами, бізнесом і громадянським суспільством було визнано і підтримано.

Саміт визнав за обов'язок приватного сектору сприяти еволюції усталених громад і суспільств.

У розвитку загальнотеоретичних аспектів, на жаль, недостатню увагу на саміті було приділено **співвідношенню між усталеним виробництвом і усталеним споживанням**. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан, аналізуючи причини недостатньо активного процесу сталого розвитку, абсолютно обґрунтовано вказав на **неузгодженість сталого виробництва і сталого споживання**. Йшлося про таке надмірне споживання, від якого страждає як стале виробництво, так і екологія, зокрема й через надмірне виснажливе користування природними ресурсами¹.

На саміті у Йоганнесбурзі йшлося про заохочення і сприяння розвитку рамкових програм, розрахованих на десятирічний період, про підтримку регіональних і національних ініціатив, щоб прискорити поворот до сталого споживання і виробницт-

¹ United Nation. The Report of the Secretary General to the World Summit on Sustainable Development. UN. N. Y., 2002.

ва, сприяти соціальному та економічному розвитку. Все це потрібно здійснювати у межах можливостей існуючих екосистем. Йдеться зокрема про відрив економічного зростання від деградації навколишнього середовища. Іншими словами, економічне зростання не може, не повинно відбуватися за рахунок руйнування, деградації навколишнього середовища. Шлях до цього — посилення ефективності і усталеності у використанні ресурсів і виробничих процесів, а також скорочення ресурсної деградації, забруднення і виробничих відходів.

Саміт за всієї своєї важливості щодо імплементації “Порядку денного-XXI” все ж не був повністю успішним у головному: що зробити, щоб прискорити виконання порядку денного, наміченого у Стокгольмі (1972 р.) і Ріо-де-Жанейро (1992 р.). Саміту, на жаль, не вдалося усунути інституційні і політичні перешкоди на шляху сталого розвитку.

На наш погляд, навіть у питаннях імплементації форум у Йоганнесбурзі, зосередившись на розгляді конкретних питань сталого розвитку (зокрема й тих, що виникли вже після Ріо), не підійшов безпосередньо до забезпечення комплексності в підході до сталого розвитку: як ефективно і перспективно досягти взаємозв’язку, взаємодії і навіть інтеграції трьох основних компонентів — економічного зростання, соціального прогресу і захисту навколишнього середовища.

На саміті практично не розглядалося питання, встановлення системи (чи систем) спеціальних індикаторів або індикативних показників. Саміт, на жаль, обмежився заклик до діяльності у сфері індикаторів сталого розвитку. Ця проблематика особливо важлива з огляду на дуже складні відносини між СОТ і багатосторонніми угодами щодо навколишнього середовища (насамперед Кіотський протокол). Від цих взаємовідносин залежить, якою мірою СОТ здатна акомодувати поворот до справжньої інтеграції екологічних і соціальних підвалин у новий торговельний режим¹.

На саміті також не вдалося вирішити і суттєвих інституційних проблем сталого розвитку. Не розвинуто ідею підвищення ролі міжнародних інституцій, і насамперед міжнарод-

¹ World Summit on Sustainable Development. Plan of Implementation Johannesburg Declaration on Sustainable Development. UN. N. Y., 2002.

них організацій системи ООН. Потрібно також зауважити, що питання ролі і характеру багатосторонньої системи в еру глобалізації, які розглядалися на саміті, з самого початку зустрічають на своєму шляху серйозні перешкоди і труднощі. Це зокрема новий регіоналізм і надмірне просування регіональних інтересів.

Саміт у Йоганнесбурзі не міг не врахувати рішення двох важливих міжнародних форумів, що передували йому, — конференції СОТ у Доха і конференції щодо фінансування розвитку в Монтерреї. Обидві вони посилалися на сталий розвиток. Саміт певним чином сприяв тому, що СОТ була здатна зробити поворот до значної інтеграції економічних і соціальних підвалин у торговельний режим. Рішення саміту в Йоганнесбурзі спрямовані на інституціоналізацію сталого розвитку. Міжнародну торгівлю починають ставити у контекст міжнародного розвитку, зокрема сталого. Це може означати нову еру в цьому процесі. Саміт у Йоганнесбурзі погодився щодо імплементації стратегії збереження природних ресурсів з тим, щоб захищати екосистеми.

Звичайно, важливим підсумком роботи саміту є визнання того, що глибокий розрив між багатими і бідними становить **головну загрозу** глобальній безпеці і стабільності¹.

Принципово важливим було також визнання самітом того, що **глобалізація породила нові виміри викликам сталому розвитку**. Йдеться зокрема про нерівний розподіл благ і доданої вартості, які здійснює глобалізація. Фактично саміт визнав небезпеку, яка виникає через відсутність дій щодо фундаментальних змін у житті тих, хто бідує в результаті глобальних нерівностей. А це своєю чергою може призвести до втрати світовою біднотою довіри до демократії. Глобальна криза демократії, що назріває, є величезною загрозою.

Країни, що розвиваються, домоглися того, що рішення саміту закликають розвинені країни виконувати своє конкретне зобов'язання щодо узгоджених цілей Офіційної допомоги розвитку в сумі 0,7 % ВВП кожної розвиненої країни. Що ж до соціального аспекту сталого розвитку, то потрібно відзначити,

¹ World Summit on Sustainable Development Plan of Implementation Johannesburg Declaration on Sustainable Development. UN. N. Y., 2002.

що немає суттєвого просування у справі скорочення глобальної бідності, а також в інших проблемах (голод, епідемії, материнська і дитяча смертність, освіта).

Час, що минув після форуму в Йоганнесбурзі, характеризувався певним, але дуже незначним прогресом. Проте, як зазначалося в доповіді Генерального секретаря ООН Кофі Аннана (доповідь щодо прогресу в сталому розвитку до 12 сесії Комісії ООН із сталого розвитку), “у багатьох випадках міжнародні і регіональні ініціативи потрібно спрямувати на політичні удосконалення в індикаторах людського добробуту і сталого розвитку”¹.

Реалізація основного рішення Йоганнесбурзького саміту — “Плану імплементації” — повинна вимірюватися головним чином термінами прогресу, хоча на національному і локальному рівнях досвід багатий і уроки починають вимальовуватись. Можна погодитись з думкою Генерального секретаря ООН Кофі Аннана про те, що “міжнародне політичне й економічне становище навколишнього середовища не було особливо сприятливим для прогресу”. Звичайно, тут позначились глобальні економічні процеси 2001–2002 рр., які характеризувалися значним зменшенням темпів розвитку, падінням ВВП, тупцюванням на місці після суттєвого спаду.

Певне поживавлення у світовій економіці починаючи з 2003 р. має позитивно позначитись і на глобальному сталому розвитку. Йдеться зокрема про зміцнення багатосторонніх інституцій, які встановлюють реальні умови для сталого розвитку.

Прогресу вдалося досягти в тих сферах, де важливі інтереси не були під загрозою. Позитивною для сталого розвитку є роль владних структур в окремих країнах, які зацікавлені в сталому розвитку і відповідним чином ефективно сприяють цьому. Як свідчить досвід багатьох країн, у них склалася така ситуація, що кожний урядовий департамент діє у вузьких рамках своєї відповідальності, не звертаючи належної уваги на взаємодію з іншими департаментами. Можливо, що прийняті в Йоганнесбурзі Десятирічні рамки програм на підтримку

¹ 12th Session of the Commission on Sustainable Development. Summary and Analysis. Canada // Earth Negotiations Bulletin. — 2004. — 3 May.

сталого виробництва і споживання зможе поліпшити стан речей в цьому питанні.

Попри всі слабості, неузгодженості і співвідношення саміт у Йоганнесбурзі має неабияке значення як з точки зору оцінки зробленого в галузі сталого розвитку, так і з огляду на перспективи цього доленосного процесу. Неабияке значення має те, що саміт підтвердив сталий розвиток як важливий або навіть головний елемент міжнародного порядку денного, а також надав новий імпульс глобальній діяльності щодо боротьби з бідністю і захисту навколишнього середовища. За всієї важливості інших компонентів сталого розвитку дійсність висунула два названі компоненти як такі, що мають абсолютний пріоритет¹. Це означало, що поняття сталого розвитку розширювалося і зміцнювалося саме в результаті визнання ліквіджу між бідністю, навколишнім середовищем і використанням природних ресурсів.

Якщо говорити про конкретику того, що зробив саміт, то, звичайно, треба назвати зобов'язання окремих урядів і часові рамки, цілі, які спрямовані на імплементацію сталого розвитку. Порівняно з минулими обговореннями енергетика і санітарія були предметом чи не найбільш критичних переговорів на саміті. Досягнення, здобуті у процесі цих дискусій, мають продовжуватися і завершитися плідними результатами, які б сприяли сталому розвитку. Неодмінно потрібно реалізувати рішення саміту щодо створення і фінансування Світового фонду солідарності, що сприятиме усуненню бідності.

Існує ще одна принципово важлива сторона саміту — підвищення ролі і місця громадянського суспільства в підтримці сталого розвитку. Саміт за активністю громадських кіл був справді безпрецедентним. Зроблено важливий крок для подальшої активної участі громадянського суспільства в справах, що стосуються сталого розвитку. Це нова і дуже важлива подія. Громадянське суспільство стає одним з трьох рушіїв сталого розвитку (уряди, бізнес, громадянське суспільство)².

¹ World Summit on Sustainable Development Plan of Implementation Johannesburg Declaration on Sustainable Development. UN. N. Y., 2002.

² Edward and Gaventa. Global Citizen Action. Boulder Colorado, 2001.

З цим безпосередньо пов'язана концепція партнерства між зазначеними трьома силами — учасниками сталого розвитку. До саміту і під час його роботи було оголошено про 280 партнерських угод з фінансуванням понад 300 млн доларів.

Оцінюючи в цілому прогрес на шляху сталого розвитку і упродовж 10 років, що минули після Ріо, і за період після Йоганнесбурга, не можна не відзначити певних суттєвих зрушень. Вони стосуються насамперед заходів на національному і міжнародному рівнях щодо захисту навколишнього середовища і більш раціонального використання природних ресурсів. Процес включав розширення можливостей, усталений менеджмент, розвиток і розробку рамок глобального екологічного управління.

Оцінюючи прогрес в імplementації Програми дій Йоганнесбурзького саміту 2002 року, необхідно, на наш погляд, розглянути конкретні напрями сталого розвитку, які були визначені і цією Програмою, і Цілями тисячоліття (ООН, 2000 рік).

Скорочення зони бідності й голоду.

Помірного прогресу на глобальному рівні було досягнуто завдяки позитивним зрушенням у Китаї та Індії, а це приблизно половина населення світу, яке живе менш як на 1 долар на день. Попереду Східна Азія і Тихоокеанський регіон, де пропорція бідних людей скоротилася суттєво протягом 1990–2000 рр. з 29,4 % до 14,5 %, досягнувши таким чином запланованої мети скорочення бідності у 2015 року вдвічі. У Південній Азії рівень бідності знизився з 45 % до 31,9 %. В Латинській Америці і Карибському регіоні бідність залишилася на тому самому рівні — приблизно 11 %. Водночас Африка демонструє похмуру картину — майже половина населення живе в бідності, рівень якої підвищується¹.

За даними Світового банку кількість бідних людей на нашій планеті (які живуть менш як на 1 долар на день) зменшилася у 2003 році до 21 % порівняно з 40 % у 80-ті роки ХХ століття.

Така оптимістична перспектива стає більш поміркованою, якщо взяти до уваги той очевидний факт, що цього прогресу було досягнуто за рахунок практично насамперед Індії і Ки-

¹ World Bank. World Development Report 2003. — Wash. D. C., 2004.

таю. Картина ж у решті країн Півдня залишилася стабільною або навіть децю погіршилася.

Що стосується проблем голоду, то тут спостерігається зменшення кількості голодуючих на 120 млн чол. — до 800 млн у 1999–2001 рр. Але цей прогрес був досягнутий у 80 роки, а в 90-х роках кількість голодуючих зменшилася лише на 19 млн чол., тобто по 2,1 млн на рік. Щоб досягти мети на 2015 р. — зменшення кількості голодуючих вдвічі, треба кожного року скорочувати цю кількість на 26 млн щорічно, тобто у 12 разів порівняно з нинішніми темпами. Східна і Південно-Східна Азія у цьому також перша і близька до цілей 2015 року. Латинська Америка і Карибський регіон демонструють прогрес з 1990 року, а в Суб-Сахарській Африці і західній Азії кількість голодуючих збільшується¹.

Багато природних і екологічних чинників впливає на відсутність або слабкість продовольчої безпеки. Приблизно 1,8 млрд чоловік, багато з яких голодують, живуть на землях з бідними ґрунтами, недостатністю дощів, слабкими енергетичними та інфраструктурами (дороги, іригація, ринки, дослідження, кредити). Тут також діють такі серйозні виклики, як зменшення інвестицій у сільське господарство, дослідження, дедалі більша нестача води, кліматичні зміни.

Охорона здоров'я і сталий розвиток.

Здоров'я людини є основою людського розвитку. Від нього суттєво залежить продуктивність праці. Дві конкретні проблеми в країнах, що розвиваються, які вирішально впливають на захворюваність і смертність, це респіраторні порушення і сказ. Перше захворювання дає 13,2 % смертності у світі, друге — 4,9 %².

З кожних шести дітей в Африці одна не доживає до п'ятирічного віку. Найвищий рівень дитячої смертності до п'яти років — у Суб-Сахарській Африці.

Освіта і сталий розвиток.

Дані ООН свідчать, що приблизно половина країн світу, які охоплюють більш як 60 % населення світу, не відповідають

¹ World Bank. World Development Report 2003. — Wash. D. C., 2004.

² World Bank. World Development Report 2003. — Wash. D. C., 2004.

хоча б одній з трьох цілей освіти — загальна початкова освіта, зменшення масштабів неписьменності дорослих, гендерна рівність в освіті. Особливо незадовільні справи у Південній і Західній Азії, Суб-Сахарській Африці і Північній Африці.

Із загальною початковою освітою ситуація така, що цілі 2015 року не будуть досягнуті. Приблизно 50 країн очевидно не досягнуть цілей гендерної рівності в освіті до 2015 року. Певні перспективи поліпшення такої ситуації пов'язують з виконанням розробленої Декади Організації Об'єднаних Націй освіти для усталеного розвитку. ЮНЕСКО репрезентувала спеціальні рамкові умови реалізації зазначеної декади — скорочення і поліпшення базової освіти, введення сталого розвитку до існуючих освітніх програм, розвиток розуміння і обізнаності громадськості щодо сталого розвитку¹.

Захист і управління природною ресурсною базою.

Йдеться насамперед про захист океанського навколишнього середовища шляхом реалізації “Глобальної Програми дій” щодо захисту морського навколишнього простору від наземно базованої діяльності, а також Стратегічного плану дій щодо муніципальних перевитрат води.

Йдеться також про захист рибних запасів через вивчення міжнародних угод і стратегій.

Серед проблем атмосферних і кліматичних особлива увага приділяється Кіотському протоколу до Рамкової Конвенції ООН щодо Кліматичних змін. На лютий 2004 року протокол був ратифікований 120 країнами, які викидають в атмосферу 44,2 % вуглекислого газу до рівня 1990 року. Протокол має набути чинності після ратифікації 55 країнами, які дають 55 % промислової емісії. А це означає необхідність ратифікації Кіотського протоколу Сполученими Штатами і Росією, які від цього відмовляються, виходячи з егоїстичних фінансових інтересів².

Актуальними і нагальними, які чекають оперативного вирішення, є проблеми біорізноманітності, захисту лісів, гірських районів, опустелювання.

¹ United Nation. Overview of Progress Towards Sustainable Development Report of the Secretary General. E/CN.17/2004/2 UK. 11 Feb. 2004.

² Там само.

Корінною проблемою світового розвитку було і залишається неусталене споживання і виробництво. Це є також важливою складовою процесу сталого розвитку. Від того, як вирішиться ця проблема, багато що залежить і в імплементації сталого розвитку.

Оцінюючи процес сталого розвитку наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття, конче необхідно зупинитися на ролі фінансування, торгівлі і технології. Немає сумнівів у тому, що сталий розвиток має фінансуватися національними та іноземними заощадженнями. Прямі іноземні інвестування є найбільшим джерелом зовнішнього фінансування для країн, що розвиваються. У 2003 році ці інвестиції досягали 156 млрд доларів, що означає зменшення порівняно з 2001 роком на чверть. Після зменшення у 90-х роках офіційна допомога розвитку збільшилася у 2002 році до 58,3 млрд дол. (збільшення на 7 % проти 2001 року). На регіональному рівні ситуація досить різна. Латинська Америка пережила у 2003 році четвертий рік поспіль зменшення прямих інвестицій. Щодо Африки і Азії, то вони певною мірою вийшли з важкої ситуації 90-х років. Інвестиції в країнах Центральної і Східної Європи продовжували збільшуватися. Характерною ознакою цих процесів є підвищення ролі Китаю як донора — 46 % прямих інвестицій до країн, що розвиваються, мали китайське походження¹.

Що ж до офіційної допомоги розвитку (ОДР), то лише п'ять країн — Данія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія і Швеція — перевищили встановлений рівень 0,7 % від ВВП. За підрахунками ООН для реалізації намічених програм розвитку щорічно на офіційну допомогу розвитку потрібно буде 50 млрд дол. Водночас зобов'язання, взяті Міжнародною конференцією фінансування розвитку (2002 р., Монтеррей), показують, що ця допомога збільшуватиметься до 2006 року щорічно на 16 млрд дол., що становить тільки третину потрібного².

Все викладене свідчить про те, що намічені цілі сталого розвитку не будуть реалізовуватися достатньо ефективно без поси-

¹ Investment and Sustainable Development. A Guide to the Use and Potential of international investment Agreements. UN. N. Y., 2003.

² Report of the United Nation Conference on Financing for Development, Monterrey, Mexico, 2002.

лення інвестування. Поки що вочевидь незадовільно виконується рішення Йоганнесбурга про те, що фінансова мобілізація є першим кроком для забезпечення того, щоб XXI століття стало століттям сталого розвитку.

Що стосується ролі торгівлі як механізму сприяння сталому розвитку, то варто зазначити, що під час сповільнення економічного зростання світова торгівля характеризувалась помітним спадом у 2001 і 2002 році попри щорічне зростання більш як на 6 % щорічно у 90-х роках. Світові ціни на наплавну сировину за останні 20 років підвищилися на 50 %. З 2002 року почався процес деякого збільшення цін на сировину, що пояснювалося переважно посиленням попиту з боку КНР та інших східноазіатських країн.

Не відбулося суттєвих позитивних зрушень і в питанні передачі передової технології країнам, що розвиваються. Міністерська Декларація (Доха) вперше включила до мандату СНО сприяння зв'язкам між торгівлею і технологією. Ця декларація практично не реалізується. Однак певні зміни на краще щодо технології відбуваються. Так, за останнє десятиріччя відсоток людей, що користуються телефоном, у країнах, що розвиваються, збільшився з 2,4 % у 1990 році до 20,8 % у 2002 році, а користувачів комп'ютером з 0,3 % до 3,2 %. Але навіть серед країн, що розвиваються (не кажучи вже про розрив між розвиненими країнами і тими, що розвиваються), картина досить неоднорідна. Особливо значне відставання спостерігається в Суб-Сахарській Африці і Південній Азії¹.

Отже, оцінюючи в цілому ситуацію із сталим розвитком, потрібно зазначити, що прогрес обмежений. У багатьох випадках важливі рішення ухвалено, але проблема полягає в їх невиконанні або неповному виконанні. Основна причина — відсутність або невизначеність політичної волі — основного рушія будь-якого процесу, зокрема й процесу сталого розвитку. Зберігає своє значення пояснення слабкості згаданого процесу, дане Генеральним секретарем ООН К. Аннаном, про що вже говорилося. Та попри всі негативи процес сталого розвит-

¹ United Nation. Overview of Progress Towards Sustainable Development. C. Technology. Report of the Secretary General. E/CN. 17/2004/2. — 11 Feb. 2004. N. Y.

ку продовжується на міжнародному, національному і місцевому рівнях. Людство збагачується новим позитивним, негативним і перспективним досвідом. Не можна забувати, що вельми негативно на цьому процесі позначається досить несприятливе міжнародне політичне й економічне навколишнє середовище. Початок XXI століття обіцяє і вже демонструє поліпшення цього середовища, йдеться зокрема про певне пожвавлення світової економіки, що спостерігається починаючи з 2003–2004 рр. Це може сприяти тому, що погоджені принципи і рамки сталого розвитку почнуть наповнюватися реальними конкретними ділами економічного, соціального і економічного характеру.

Найбільш проблемною була і залишається ситуація в Суб-Сахарській Африці, де спостерігаються вельми суттєві і небезпечні виклики. До існуючих бід, зокрема таких як масова бідність, недоїдання і неналежа інфраструктура додаються гострі проблеми з охороною здоров'я (СНІД та ін.). А це фактично означає ослаблення підвалин сталого розвитку у цьому регіоні. Водночас позитивним є створення ряду суб-регіональних організацій, введення в дію деяких програм скорочення бідності, посилення управління тощо. Рівень ОДР дещо збільшується. Але все це тільки початкові і часткові заходи. Потрібно ще багато чого зробити. Сталий розвиток потребує інвестицій у багатьох сферах — сільські дороги, транспортна інфраструктура, електрика, вода і санітарія. Крім того, особливої уваги потребує фінансування освіти і охорони здоров'я. Азія демонструє більш оптимістичну картину. І хоча скорочення бідності в Східній Азії стало драматичним, ця ситуація поліпшується в Південній Азії. Звичайно, для того, щоб відбувалися позитивні зміни, велике значення має поліпшення економічного становища в цьому регіоні.

Латинська Америка і Карибський регіон явно виграють порівняно з іншими регіонами передусім в економічному плані. Суттєві нерівності у доходах зумовлюють проблеми з широкою підтримкою економічних реформ.

Як зазначається в доповіді Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, більшість країн з перехідною економікою, в тому числі й Україна, виходять із смуги занепаду, коли життєві стандарти і соціальні індикатори погіршувалися. Багато країн дістають певні вигоди від використання природних ресурсів.

Оцінюючи перебіг і деякі підсумки за останні роки процесу сталого розвитку, необхідно вказати на деякі характерні моменти. Прогрес безумовно спостерігався як у плані формування основних підходів, включаючи і концепцію сталого розвитку, так і в плані імплементації прийнятих рішень. Посування вперед у здійсненні “Порядку денного-XXI”, сутність якого полягає у сталому розвитку, справді відбувається. Але цей прогрес повільніший (а може навіть значно повільніший), ніж очікувалося.

У чому ж полягають причини ускладнення ситуації зі сталим розвитком? Пошлемося у зв’язку з цим на оцінки, які дав Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у своїй доповіді “Виконуючи “Порядок денний-XXI” (2001 р.).

По-перше, це фрагментарний підхід до сталого розвитку. Йдеться про применшення або навіть ігнорування комплексності цієї проблеми. Беруться окремі її компоненти, але розглядаються вони окремо без лінкіджу, взаємовпливу, інтеграції. В результаті багатогранності та складності процесів сталого розвитку його на практиці не розглядають у єдності, у взаємодіюванні економічних, соціальних і екологічних аспектів.

По-друге, світ продовжує використовувати значно більше природних ресурсів, ніж це можуть витримати і дозволити наявні екосистеми і біосфера в цілому.

По-третє, слабкість або навіть відсутність політики, яка б пов’язувала в єдине сфери фінансів, торгівлі, інвестування і технології, відсутність підходу до сталого розвитку на довгострокову перспективу, на довгостроковість.

По-четверте, недостатність фінансових і людських ресурсів, які б забезпечували виконання зобов’язання держав щодо “Порядку денного-XXI”; країни, що розвиваються, постають перед великими труднощами в придбанні нових технологій і одержанні приватних інвестицій від розвинених країн.

Генеральний секретар ООН висловив обґрунтоване переконання, що прогрес у справі сталого розвитку — за наявності політичної волі, практичних кроків і спільного партнерства — можна все ж таки забезпечити¹.

¹ United Nation. Overview of Progress Towards Sustainable Development. Report of the Secretary General. E/CN.17/2004/2 11 Feb. 2004. N. Y.

Учасники цього важливого процесу — уряди, бізнес і громадянське суспільство — мають долати названі генсеком перешкоди, що стоять на шляху сталого розвитку. Виконанню цих масштабних завдань має сприяти те, що проблеми сталого розвитку (згідно з рішеннями наради в Доха, листопад 2001 р.) поставлено в контекст глобальних торгових переговорів. Вельми гостру проблему фінансування розвитку передбачалося вирішити в рамках Монтеррейського процесу (Міжнародна конференція в Монтерреї, березень 2002 р.).

На жаль, мало що конкретного було зроблено для усунення перешкод, на які вказав Генеральний секретар ООН, і передусім фрагментарний, а не цілісний, комплексний підхід до проблеми сталого розвитку. Отже, це вельми суттєве завдання потрібно конкретно і перспективно вирішувати у процесі формування та імплементації стратегії сталого розвитку.

При цьому треба враховувати серйозні загрози, які несуть з собою різні моделі неусталеного виробництва і неусталеного споживання. Зусилля учасників процесу сталого розвитку мають адресуватися все ще існуючій неузгодженості у сферах фінансів, торгівлі, інвестицій і технологій. Як і в минулому, зберігає свою актуальність невирішеність проблеми фінансування розвитку.

Нинішній етап сталого розвитку характеризується не стільки акцентами на питанні “Що робити?” (декларацій, планів імплементації, яких вже підготовлено значну кількість), скільки на питанні “Як це зробити?”. Із загальними, концептуальними підходами вже, здається, більш-менш ясно. Центр ваги перемістився саме до пошуку шляхів, методів, способів вирішення проблеми сталого розвитку. Тут ключову роль мають відіграти національні стратегії сталого розвитку. За всієї різноманітності цих стратегій — за формою і змістом, імплементаційними механізмами, моніторингом тощо — стратегії є найкращим шляхом того, що можна охарактеризувати як управління (governance) історичним процесом сталого розвитку.

Сталий розвиток — це коеволюційний процес людської і природної системи в умовах постійних і часто-густо суттєвих змін. Отже, це потребує від учасників цього процесу ширшого і перспективнішого погляду, активного захисту і заохочення якомога більшої різноманітності. Тут йдеться про наявність і співпрацю трьох систем.

По-перше, це природне навколишнє середовище, своя власна ідентичність і право на існування — нині і в перспективі. Природне середовище не можна розглядати як безмірне, безмежне джерело ресурсів. Його потрібно розглядати як життєвий простір, від якого залежить саме наше існування, не кажучи вже про діяльність.

По-друге, це людська система. Обов'язковою умовою тут є повага права на справедливе рівноправне ставлення людини, без дискримінації за расою, релігією, походженням, статтю, доходами, освітою, політичними переконаннями тощо.

По-третє, це майбутні системи, що передбачає вже зараз повагу права на існування і достатній розвиток, добробут прийдешніх поколінь, індивідуумів, екосистем.

За останнє десятиріччя XX і на початку XXI століття нагромаджено суттєвий досвід щодо процесу сталого розвитку. Це багатий і різноманітний досвід розвинених країн і країн, що розвиваються. Підходи розвинених країн характеризуються сильними акцентами на внутрішніх питаннях, зокрема на ролі центрального уряду, бізнесу і громадянського суспільства. І тільки частково (а часто і дещо поверхово) — на ролі зовнішніх чинників, включаючи і діяльність міжнародних організацій. Це, на нашу думку, дає можливість розвиненим країнам реальніше і прагматичніше підходити до сталого розвитку.

Водночас країни, що розвиваються, приділяють особливу увагу ролі зовнішніх чинників. Такий підхід логічний з огляду на вразливість країн, що розвиваються, до негативних впливів, які несе з собою світова економіка із збільшенням ролі глобальних корпорацій. Звичайно, особливу роль у долі країн, що розвиваються, відіграє проблематика нижчих цін, зовнішнього фінансування, заборгованості, інвестицій та ін. Однак попри названі та інші занепокоєності і негаразди, попри всі відмінності між вказаними групами держав — і ті й інші можуть і мають багато чого навчитись одна в одній.

Наведемо такий приклад. Розвинені країни, як відомо, відповіли на “Порядок денний-XXI” планами і стратегіями, які в основному були спрямовані на захист навколишнього середовища. Тож “зелені стратегії” в принципі можуть стати кроком до комплексних стратегій сталого розвитку за умови запровадження підходу країн, що розвиваються, спрямованого,

крім екології, на економічні і соціальні чинники і відповідно на їх взаємодію, взаємовплив та інтеграцію.

У розробці та імplementації стратегій сталого розвитку Північ має переглянути свою політику і практику щодо надмірної експлуатації природних ресурсів у країнах, що розвиваються. З іншого боку, Південь виграв би від більш інтенсивного розвитку ринкових механізмів, ефективнішого використання урядових структур.

Досить успішним є підхід до сталого розвитку такої розвинутої країни, як Нідерланди¹. В основі підходу лежить Національний план екологічної політики, який переглядається, удосконалюється кожні чотири роки. Нідерланди, реалізуючи ці плани, спромоглися скоротити (якщо не позбутися повністю) свій екологічний тягар і водночас домоглися подальшого економічного зростання, підвищуючи національні життєві стандарти. Йдеться про таке економічне зростання, яке досягається завдяки скороченню матеріальних, ресурсних витрат.

У Нідерландах на практиці реалізується змістовний результативний діалог між урядом, бізнесом і громадянськими суспільствами. У процесі цього діалогу узгоджуються проблеми планування, завдання, мета, механізми, імplementація стратегій. На початку 2001 року для розвитку Національної стратегії сталого розвитку уряд створив міжсекторальний орган, очолюваний міністерською групою на чолі з прем'єр-міністром. Міністерська група при цьому акцентує на п'яти проблемах — народонаселення, кліматичні зміни, водопостачання, біорізноманітність та економічний розвиток, які базуються на інноваційних підходах. Кожне міністерство щорічно спеціально звітує про свій внесок у сталий розвиток, включаючи його відображення в щорічному бюджеті. Запроваджується система індексів, яка дає можливість надійно і об'єктивно оцінювати, що зроблено на шляху сталого розвитку згідно з наміченими цілями на найближчі десять років.

Досвід сталого розвитку за останні десять — дванадцять років дає підстави виокремити деякі загальні особливості того,

¹ AiD Environment. Strategic Environmental Analysis: A New Planning Framework for Sustainable Development. Amsterdam, 1997; VROM. The Netherlands National Environmental Policy Plan 3. Ministry of Housing. The Hague, 1997.

що вдалося зробити на цьому новому і вельми нелегкому шляху, а також підходи до такого принципово важливого питання, яким безперечно є планування розвитку. Досвід засвідчує особливу роль двох концепцій — власності або партнерства, що означає поворот до нового розуміння ролі двосторонніх і багатосторонніх організацій щодо співробітництва у справі розвитку. Наголошується на значенні концепції участі, що означає фокусування на плюралістичні, процесо-орієнтовані форми планування за важливої ролі громадянського суспільства¹.

Другий принципово важливий підсумок у процесах сталого розвитку полягає в посиленні розуміння міжсекторального або холистичного методу. Тобто наголос на окремі сектори і процеси — без їх зближення, синергії — явно не спрацьовує і замінюється взаємозалежністю і новою інтеграцією.

Національні стратегії сталого розвитку цінні тим, що відбуваються в країнах, що розвиваються. Йдеться про орієнтацію на реалізацію спільних довгострокових цілей. А це, звичайно, посилює потенції процесу розвитку. Плюралістичний плановий підхід забезпечує ще одне корисне діло — він зміцнює і організовує громадянське суспільство.

Викладене заохочує підвищення кваліфікації, навчання учасників процесу сталого розвитку, а також створює нові можливості, реалізовує інституційні умови для процесу сталого розвитку, концентрує нові інвестиції в пріоритетні сфери. Різні організації, що займаються розвитком співробітництва, створюють потрібні рамки (умови) для національних стратегій співробітництва, програм, діалогу, координації діяльності донорів. А це все разом створює солідну базу для нового партнерства в процесі розвитку.

Аналізуючи досвід реалізації різних сучасних стратегій розвитку (національних стратегій сталого розвитку, всеохоплюючих рамок розвитку або стратегічної програми зменшення бідності), треба зауважити, що ці процеси відбуваються незалежно один від одного. А це, звичайно, свідчить, що міжнародне співробітництво з проблем розвитку поки що досить далеке від стадії взаємодії, зближення, не говорячи вже про інтеграцію. Мало того, спостерігається досить чітка тенденція пролі-

¹ Hill, National Sustainability Strategies. A Guide to Drafting and Ensuring Participation. The Green Alliance. London, 1996.

ферації (поширення) всеохоплюючої і близьких між собою стратегій, які конкурують на рівні кількох країн.

З-поміж названих трьох стратегій можна виокремити і дещо спільне, схоже, і водночас важливі особливості, притаманні для кожної з них.

Національна стратегія сталого розвитку значною мірою має за мету виконання “Порядку денного-XXI”. Рамки всеохоплюючого розвитку є головним чином знаряддям управління, стратегічними рамками для розвитку співробітництва і донорської координації. І нарешті, стратегічна програма зменшення бідності є спробою забезпечити те, щоб полегшення тягаря заборгованості спричинювалося до конкретних заходів щодо скорочення масштабів бідності.

Національна стратегія сталого розвитку базується на довгоперспективному визначальному баченні сталого розвитку. Однак треба зауважити, що фактично це нерівне бачення залишається інституціоналізованим в основному в рамках екологічних структур. Попри те, що минуло вже 12 років після Ріо, зусилля концентруються переважно на інтегруванні екологічних аспектів в усіх політичних сферах. Така перспектива слабо окреслена в рамках всеохоплюючого розвитку і не розроблена в стратегії скорочення бідності. А все це означає відхід від нерівного бачення сталого розвитку. Національні стратегії сталого розвитку, згідно з “Порядком денним-XXI”, поєднуються із зобов’язаннями донорської коаліції підтримувати країни, що розвиваються.

Стратегія скорочення бідності на противагу національній стратегії сталого розвитку є фактично потребою послаблення зовнішньої заборгованості. Міжнародний валютний фонд і Світовий банк зберігають право на “остаточне схвалення” і встановлення часових рамок. Статус рамок всеохоплюючого розвитку ще не з’ясовано.

Отже, як ми бачимо, ці три стратегії різні. Постає просте запитання: а як їхні спільні принципи відобразатимуться в спільних діях? Чи не стане це продовженням процесу проліферації планових підходів?

Досвід сталого розвитку, особливо екологічного сектору, свідчить про те, що імплементація принципів і ефективності планів має свої ліміти. Національні стратегії, які мають базу щодо власності і участі (активності учасників), є динамічними. І це визначає складний процес побудови консенсусу. Ці стратегії

потребують значного часу (декілька років), а також передбачають мінімальний ступінь інституційної підтримки. Вони мають бути стратегічно інтернаціоналізованими. Крім того, значну роль тут відіграє участь всіх учасників і в маневруванні, і в розв'язанні конфліктних ситуацій. До цього треба додати мінімум демократично-плюралістичних структур. Далеко не все перераховане спостерігається в кожній країні. Отже, з огляду на сказане розглянуті процеси різняться якісно і часовими рамками.

Досвід показує, що найдосконаліші стратегії сталого розвитку тільки в не багатьох випадках приводять до справжньої політики інтеграції. Міжсекторальне планування і структури, що забезпечують зближення, здебільшого виявилися недостатньо сильними, щоб подолати департаментальний спосіб мислення, конфлікт інтересів. Ця проблема по-іншому виявляється в інших згаданих тут стратегіях.

Проблеми виникають і щодо власності, участі, ефективності процесів навіть в екологічному секторі. Це чітко виявляється в міжнародних дебатах щодо національних стратегій сталого розвитку. Меншою мірою не виявляється в інших двох згаданих тут стратегіях. Проте не зрозуміло, як може бути ефективною стратегія зменшення бідності, коли Міжнародний валютний фонд і Світовий банк зберігають своє виняткове право на остаточне рішення.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що знаряддя “національного планування” використовуються часом надмірно, занадто, що перевантажує процес. Надмірна активність донорів призводить до ерозії власності, участі і ефективності планування.

Досвід сталого розвитку свідчить про те, що відбувається зближення, конвергенція принципів різних стратегій і процесів, але фактично домінує стратегія сталого розвитку. При цьому можна говорити не так про саму стратегію у формі відповідного документа, як про процес, діяльність, через яку реалізуються принципи сталого розвитку. Адже, за всієї важливості принципів, їх необхідності як керівного чинника, головне те, як ці принципи застосовуються на практиці, як вони реально, фактично сприяють сталому розвитку. Спробуємо відповісти більш-менш повно на це питання, спираючись на досвід формування та імплементацію стратегій сталого розвитку в різних країнах, що репрезентують світовий досвід.

РОЗДІЛ II

**СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ:
МАРКЕТИНГОВА ОЦІНКА
СВІТОВОГО ДОСВІДУ**

2.1. Національні стратегії сталого розвитку: аналіз основних підходів

Багато країн світу, особливо країни — члени ЄС та ОЕСР, вже обрали курс сталого розвитку, в тому числі шляхом розробки та імплементації національних стратегій сталого розвитку. Характер і зміст цих стратегій різняться в різних країнах. Ці документи в деяких країнах сформульовані як стратегії скорочення бідності. Але за всіх відмінностей для цих стратегій характерне те, що в них закладена ідея інтеграції економічних, соціальних та екологічних питань. За даними ООН, на 2004 рік понад 50 країн повідомили, що вони мають національні стратегії сталого розвитку, а 65 країн зазначають, що їхні національні плани містять елементи сталого розвитку¹.

Питаннями надання відповідної допомоги займаються різні установи та інституції ООН, і насамперед Комісія ООН зі сталого розвитку.

Національні плани, за даними ООН, а також макроекономічні і секторальні стратегії звертаються до елементів усталеності, але робиться це окремо, а не комплексно. Це зокрема можна сказати про Стратегії скорочення бідності, які подекуди не пов'язані з іншими стратегіями (наприклад, з Національною стратегією біорізноманітності або з Планом дій боротьби з опустелюванням).

Отже, що ж таке стратегія сталого розвитку?

Власне поняття стратегії національного сталого розвитку можна визначити як координований, відкритий для участі, повторюваний і циклічний процес думок і дій з тим, щоб досягти економічних, екологічних і соціальних цілей у збалансованому, інтегрованому вигляді. Цей процес передбачає ситуативний аналіз, формування політики і планів дій, імплементацію, моніторинг і регулярний огляд. Це комплексний і взаємопов'язаний процес стратегічного планування.

¹ United Nation. Economic and Social Council. Overview of progress towards sustainable development. E/CN.17/2004/2 11 Feb. 2004.

На якій основі має будуватися стратегія сталого розвитку?

Насамперед, очевидно, варто з'ясувати, які типи стратегії ми маємо в результаті відповідної діяльності з боку урядів, бізнесових кіл, неурядових організацій, представників тієї політичної сили, яку ми називаємо громадянським суспільством. Звичайно, поділ стратегій на типи є досить умовним з урахуванням комплексності проблеми сталого розвитку. На перший план, ймовірно, варто поставити стратегії, які пов'язані з економічним відродженням і зростанням. Йдеться про Програми структурного врегулювання. Вони були запроваджені на початку 80-х років XX століття і спонсорувалися Бреттон-Вудськими інституціями. Ці стратегії спрямовані на зміцнення продуктивних можливостей, відновлення фіскального і монетарного балансу, запровадження бюджетної дисципліни, а також сприяння лібералізації і приватизації. Водночас ці програми характеризувалися практично відсутністю соціальних і екологічних аспектів розвитку. Саме це спричинило фактичну (якщо не офіційну) відмову від такого типу стратегій і перехід до більш всеохоплюючих, комплексних програм, чого, власне, й потребує процес сталого розвитку.

Відповідно до зазначеного підходу починають розроблятися й імплементуватися інші типи стратегій, у тому числі і Стратегія скорочення бідності, яка була ініційована Світовим банком і Міжнародним валютним фондом (вересень 1999 р.)¹.

Наступним типом стратегії розвитку є стратегії щодо забезпечення інтеграції участі і дій, де наголос робиться на менеджмент процесу щодо сталих цілей, а не на розробку “плану” як кінцевого продукту. У цьому зв'язку наведемо визначення стратегії сталого розвитку, яке дала Організація економічного співробітництва (ОЕСР) і її Комітет щодо сприяння розвитку.

Отже, стратегія сталого розвитку — це “координована серія відкритих для участі процесів аналізу, що постійно удосконалюються, обговорення, зміцнення та інвестування, яка інтегрує економічні, соціальні та екологічні цілі суспільства, шука-

¹ World Bank. World development Report 2003. — Wash. D. C., 1999; International Monetary Fund., Poverty Reduction Strategy Papers — Progress in Implementation. — Wash. D. C., 2001.

ючи інші види, якщо зазначене (тобто інтеграція) неможливе”¹.

Як бачимо, наведені дефініції досить ясно демонструють складність, комплексність процесів, пов’язаних із розробкою і реалізацією стратегій сталого розвитку. Водночас ці визначення не означають, що потрібно дотримуватися якогось одного підходу, однієї формули. Кожна країна сама має визначити, якого курсу дотримуватися щодо згаданих стратегій, їх підготовки та імплементації з урахуванням наявних у цій країні політичних, історико-культурних та екологічних обставин. Тобто калькувати стратегії сталого розвитку для тієї чи іншої країни — неможливо і небажано. Сама країна і тільки вона визначає не тільки характер, зміст і напрями стратегії, а й те, як назвати таку стратегію. Однак найважливіше і таке, що має бути в будь-якій стратегії — це послідовне і неухильне здійснення основоположних принципів і забезпечення того, щоб економічні, соціальні та екологічні цілі були збалансовані і координовані. Стратегія дає державі стимул, звертаючись до взаємопов’язаних соціальних і економічних проблем, створювати можливості, розвивати процедури і законодавчі рамки, розподіляти обмежені ресурси раціонально і складати розклад (графік) необхідних дій.

Які ж переваги одержують країни від запровадження стратегії сталого розвитку?

Це насамперед полегшення національного процесу прийняття рішень і підвищення ефективності публічної політики, маючи на увазі, що зазначене передбачає участь не тільки урядів, влади, а й громадянського суспільства, бізнесових кіл, науки, неурядових організацій тощо. Стратегії допомагають визначити вибір, завдання, мету і політику сталого розвитку. Вони передбачають ґрунтовний і комплексний аналіз економічних, екологічних і соціальних питань інтегрованим способом.

Стратегія сприяє розвитку урядової політики щодо сталого розвитку і досягнення пов’язаного з ним консенсусу. Вона

¹ *Reid D. Sustainable Development. An introductory guide. — London, UK: Earthscan Publication, Ltd., 1995.*

визначає різні варіанти (правові реформи, інституційний розвиток та ін.) щодо пріоритетних проблем. Стратегія дає додаткові можливості державі скористатися вигодами глобалізації, зокрема науковими і технологічними досягненнями. Стати на шлях сталого розвитку — означає посилити мобілізацію національних людських, фінансових і матеріальних ресурсів. При цьому йдеться про їх ефективніший розподіл з огляду на їх обмеженість. Це абсолютно необхідно для розробки проектів розвитку і відповідних програм.

Важливою характерною особливістю процесу створення стратегій сталого розвитку та їх імплементації є діяльність, спрямована на заохочення консультацій, переговорів і досягнення консенсусу.

Одним з найпріоритетніших напрямів зазначеної діяльності є інтеграція політики і дій між секторами (горизонталь) і на відповідних географічних рівнях (вертикаль). Звичайно, центральним напрямком має бути інтеграція економічної, соціальної та екологічної політики. Названі дві можливості сприяють успішній діяльності щодо врегулювання суперечностей і конфліктів у процесі розвитку.

Стратегія сталого розвитку має відігравати помітну роль у гармонізації політики розвитку і тим самим посилювати ефективність імплементації. Особлива роль при цьому належить моніторингу й оцінці. Саме вони підтримують стратегію сталого розвитку як постійно діючий процес, що означає неухильне адаптування до нових реалій¹.

Стратегія сталого розвитку, щоб бути успішною, має бути належно інтегрована в наявну в цьому суспільстві систему прийняття рішень. При цьому дуже важливо, аби ця стратегія неодмінно базувалася на минулих і нинішніх планах і не ігнорувала їх. Втім, базуючись на внутрішніх зусиллях, така діяльність може розраховувати на відповідну допомогу міжнародних інституцій.

Згадані міжнародні і національні ініціативи мають характеризуватися широкими підходами — міжсекторальністю, важливою роллю держави, активною участю громадськості і бізнесу.

¹ Fischer-Kowalski, Haberl and Payer. Sustainable Indicators: Report of Project on Indicators of Sustainable Development. — London, 1997.

Масштабність стратегій сталого розвитку проявляється як у макроекономічних показниках, так і в залученні структурних, людських, фізичних ресурсів, посиленні транспарентності. А це означає участь багатьох — влади, громадянського суспільства, приватного сектору, донорської співдружності та ін.

Згадані стратегії мають багато спільного і щодо цілей, і щодо змісту. Основна їх мета полягає у координації міцних, широких і взаємно погоджених рамок для всіх учасників процесу. Це поліпшує інституційні і політичні умови, а також посилює транспарентність.

Водночас у процесі реалізації планів розвитку виявляються суттєві труднощі і вагомі розбіжності. Якщо національні стратегії є, вірогідно, найбільш відкритими і демократичними щодо процесу розвитку і його результатів, то рамки всеохоплюючого розвитку характеризуються більшою масштабністю. Стратегія скорочення бідності робить акцент на окремий специфічний аспект розвитку. Суттєві розбіжності між цими ініціативами полягають у ступені уваги до проблем навколишнього середовища. Рамки всеохоплюючого розвитку включають екологію. Водночас цьому актуальному питанню не приділено належної уваги принаймні в деяких сучасних стратегіях подолання бідності.

У національних стратегіях сталого розвитку роль екології вельми суттєва, що цілком закономірно. Адже взаємозв'язок між економічним зростанням і деградацією навколишнього середовища потрібно глибоко аналізувати, як і взаємозв'язок між бідністю і навколишнім середовищем. Суттєва вада, слабкість багатьох стратегій розвитку якраз полягає у відірваності різних ініціатив, тоді як вони мають узгоджуватись і координуватись. Через те дуже важливим є вже накопичений досвід як розвинених країн, так і країн, що розвиваються¹.

Вимір національного планування є вирішальним для відповідної країни і для впливу, який цей процес має спричинити. Не можна забувати, що процеси планування на національному рівні потребують певного плюралізму. Тут потрібна вельми

¹ Geanrenaud C. Environmental policy between regulation and market. — Basel, 1997.

кваліфікована робота на всіх рівнях. При цьому план не можна переобтяжувати надмірною кількістю цілей.

Позитивним досвідом планування розвитку є стратегічний документ ОЕСР “Формування ХХІ століття. Внесок у розвиток співробітництва” (1996 р.). Принципове значення цього плану полягає в тому, що він містить аналіз у поєднанні з узгодженням трьох вимірів сталого розвитку — економічного, соціального і екологічного¹.

Економічний вимір вважав центральним питанням реалізації Копенгагенської декларації щодо скорочення бідності до 2015 року вдвічі. Як відомо, це завдання потім було включено в рішення Саміту тисячоліття (ООН, 2000 р.).

Соціальний вимір був сформульований у чотирьох підтемах — початкова освіта, гендерна рівність, дитяча і материнська смертність, репродуктивні служби охорони здоров'я.

Екологічний вимір визначався у цьому документі в контексті “Порядку денного-ХХІ”.

Названі вище та інші міжнародні форуми (в основному під егідою ООН) стали важливим етапом у розробці теоретико-політичних і прагматичних підвалин сталого розвитку. Йшлося не тільки про загальні концептуальні підходи, а й про цілі конкретні й нагальні — стратегії сталого розвитку згідно з “Порядком денним-ХХІ”. У цьому основоположному документі зокрема зазначалося: “Потрібно розробити сучасну національну стратегію сталого розвитку в процесі імплементації в кожній країні до 2005 року таким чином, щоб забезпечити нинішнім тенденціям витрат екологічних ресурсів ефективно відтворення як на глобальному, так і на національному рівні до 2015 року”². Як бачимо, йшлося не тільки про принципове вирішення проблем навколишнього середовища, а й встановлювалися певні, не дуже великі часові рамки.

“Порядок денний-ХХІ” особливо акцентував на ролі і місці влади, урядів у сталому розвитку. Спеціально наголошувалось на тому, що уряди у співробітництві з міжнародними організаціями мають розробити і схвалити національні стратегії стало-

¹ OECD DAC . Shaping the XXI Century. — Paris, 1997.

² United Nation. Agenda XXI: Programme of action for sustainable development report. UN Publications, 1992.

го розвитку. При цьому зазначалося, що вони повинні базуватись насамперед на виконанні рішень міжнародних конференцій, що відбувалися останнім часом, де обговорювалися питання розвитку. Стратегія сталого розвитку мала з самого початку гармонізувати різні секторальні економічні, соціальні та екологічні напрями політики, що діють у кожній країні. І все це мало служити, по суті, одній загальній меті — забезпеченню соціально відповідального економічного розвитку з неодмінним захистом ресурсної бази і навколишнього середовища для нинішнього і майбутніх поколінь.

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) через свій Комітет сприяння розвитку створила для розробки стратегії сталого розвитку спеціальну робочу групу, у якій бере участь і Європейський Союз. Офіційно ця група не ініціює процес планування. Вона скоріше сприяє кращому розумінню цілей країн-донорів (включаючи допомогу країнам, що розвиваються). Тобто йшлося не так про розробку нових планів сталого розвитку, як про зближення, координацію та інтеграцію вже існуючих планів національного розвитку. ОЕСР підтвердила таке розуміння на своєму засіданні високого рівня в травні 1999 року. У рішенні цієї наради, зокрема в роз'яснювальній заяві, говорилося, що національну стратегію сталого розвитку (НССР) треба розглядати¹:

- як всеохоплюючу стратегію формування процесу, який має міжсекторальний характер, а не просто як план захисту навколишнього середовища;
- як довготривалі рамки, що сприяють зближенню вже існуючих планових процесів;
- як сприяння процесу планування і координації і менше — як розробку специфічних документів;
- як довготривалу донорську допомогу країнам, що розвиваються, у започаткуванні зазначеного вище процесу.

Таку діяльність ОЕСР щодо стратегій сталого розвитку потрібно розглядати в контексті двох важливих міжнародних ініціатив — Рамок всеохоплюючого розвитку і Стратегії зменшення бідності.

¹ OECD DAC. Development Cooperation Report 2000, DAC. — Paris, 2000.

Автор Рамок всеохоплюючого розвитку — Всесвітній банк, який представив 1998 року доповідь “Оцінюючи допомогу”. У принципово важливих настановах цієї доповіді зазначалося, що умови успішного розвитку — це насамперед ефективне управління (good governance), інституційні реформи, суттєва роль громадянського суспільства. В доповіді наголошувалося, що недостатньо макроекономічних підходів. Доля національного розвитку залежить передусім від структурних, людських і фізичних факторів, яким треба приділити виняткову увагу. Новий стратегічний підхід, що був запропонований Світовим банком, — це особлива роль таких чинників, як власність, партнерство, холістизм, комплексність, довгострокове бачення, структурні і соціальні аспекти розвитку.

Інша справа, як ці пропозиції Світового банку враховувалися у підходах сталого розвитку на практиці, наскільки вагомими виявились результати. Але не можна заперечувати, що запропоновані рекомендації були новаторськими і перспективними у справі як національного, так і міжнародного розвитку. Для втілення цих принципів у життя були визначені країни — Кот-д’Івуар, Домініканська Республіка, Ефіопія, Еритрея, Гана, Йорданія, Киргизстан, Марокко, Румунія, Уганда, В’єтнам, Західний берег (Газа). На жаль, ні Україна, ні багато інших транзитивних країн, що мають надзвичайно складні соціальні та екологічні проблеми, в цих стратегічних дослідженнях не розглядалися.

Друга стратегія — скорочення бідності — була розроблена і представлена Міжнародним валютним фондом. Його принципові підходи базувались на такому¹:

- стратегія скорочення бідності є насамперед визначальною проблемою певної країни, її відповідальності перед власним народом. У вирішенні цієї проблеми необхідна широка участь всього суспільства;
- стратегія має неодмінно орієнтуватися на результат. Для формування відповідної національної стратегії треба обов’язково враховувати комплексність цієї проблеми;

¹ *Sign and Strickland, eds. Sustainability, poverty and policy adjustment: From legacy to vision. — Winnipeg, 1996.*

- усталене зменшення бідності не стане можливим без швидкого економічного зростання, макроекономічної стабільності, структурних реформ і соціального прогресу;
- для реалізації стратегії зменшення бідності необхідне партнерство в найширшому розумінні, включаючи міжнародні організації. Йдеться також про партнерство влади, бізнесу, громадянського суспільства, академічної науки, неурядових організацій.

За всієї важливості зазначених принципів і підходів постає таке основне запитання: а як, власне, йдуть процеси планування сталого розвитку, що вже вдалося зробити, у чому полягають основні труднощі і як їх долати? Оцінюючи ситуацію після Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро, потрібно відзначити певну активність, яку дехто назвав своєрідним ренесансом. Зміцнюється й еволюціонує саме поняття “сталий розвиток”, що є визначальним. При цьому це не планування чогось старого, ординарного, звичайного, а нове розуміння цієї діяльності. І цією новизною є якраз концепція сталого розвитку, розуміння того, що конкуренція між економічними, соціальними й екологічними цілями зникатиме у довгостроковій перспективі. І основним напрямком цих змін стане зміцнення співдії, взаємодії і, нарешті, інтеграції. Таке новітнє бачення сталого розвитку і його реалізація означає фундаментальну зміну парадигми, яка полягає не в ускладненнях, конфронтації, а в спільності, співробітництві. Має бути впевненість у тому, що всі учасники сталого розвитку поділяють довготривалі інтереси, досягти яких можна комбінацією демократично-централістських механізмів прийняття рішень. Важливу роль при цьому повинна відіграти спільна відповідальність всіх учасників, що має породити співпрацю, яка потрібна як для визначення планів сталого розвитку, так і для їх імплементації.

Як свідчить досвід, стратегії розвитку, цілком природно, мають різний характер, зміст, спрямованість. Відповідно, вони по-різному називаються. Це і стратегії збереження, і плани екологічних дій, і стратегії сталого розвитку, і плани реалізації “Порядку денного-XXI”. Це, нарешті, і плани дій щодо здійснення рішень Йоганнесбурзького саміту. Однак всі ці плани перебувають під своєрідною парасолькою того, що можна ідентифікувати як стратегія сталого (усталеного) розвитку. Все

це, на нашу думку, потребує ґрунтового аналітичного підходу до аналізу історичного досвіду, визначення потрібних уроків, які випливають з уже досягнутого. Це, безперечно, корисно для планування та імплементації стратегії сталого розвитку. У підходах до деяких стратегій вочевидь домінує екологічна складова. Це і правильно, і неправильно водночас. Екологія — справді досить важливий і невід’ємний елемент будь-якої стратегії сталого розвитку. Однак надмірне виокремлення цієї проблематики може призвести до відриву її від двох інших, також принципово важливих складових — економічного розвитку і соціального прогресу. Сталий розвиток, щоб стати успішним, має бути тріадою з обов’язковою участю всіх трьох її складових, їх взаємозв’язку, взаємовпливу і, зрештою, їх інтеграції. Адже основна, найважливіша мета сталого розвитку — поліпшення умов і людини, й екосистеми, які є невід’ємними частинами зазначеного глобального процесу. Стратегії ж сталого розвитку якраз і мають відігравати принципово важливу роль інтегратора соціально-економічних і екологічних зрушень, а також відповідної політики, реалізованої через плани і програми за участю названих секторів¹.

Проте, як свідчить досвід, плановики в галузі розвитку традиційно концентрували свої зусилля на розподілі ресурсів для максимального сприяння економічному розвитку. Причому строки відповідних планів, як правило, були досить короткими — три — п’ять років. І що особливо характеризувало (в негативному сенсі) цю діяльність — це те, що екологічні і соціальні занепокоєння підпорядковувалися відповідним економічним заходам, таким як валовий внутрішній продукт, заохочення зайнятості і доходи від закордонних операцій.

Таким чином, така вузька, обмежена і зрештою безперспективна політика розвитку, особливо секторальні плани і щорічний бюджетний процес, — мали пріоритет над екологічними викликами. В результаті і перше і друге почали характеризуватися фрагментарністю і слабким взаємозв’язком. У ряді країн національне планування зосереджується головним чином на надмірно масштабних проектах, а не на перспективних інсти-

¹ Muschett. Principles of sustainable development. — Florida: St. Lucie Press, 1997.

туціях і програмах, необхідних для сталого розвитку. Часто спостерігається неузгодженість між планами національними, регіональними і локальними. Відсутність зв'язку між секторами є характерною особливістю в планах багатьох країн. Слабка горизонтальна інтеграція. Це, зокрема, позначається на планах економічного розвитку, особливо між секторами. До того ж немає горизонтальної інтеграції між політикою розвитку і політикою екологічною. Досвід свідчить про недостатню ефективність, слабкість механізмів інтеграції. Останні, власне, й існують в основному в регіональних і місцевих планах¹.

Розглядаючи згадані проблеми, не можна забувати, що вони значною мірою є результатом провалів в економічному плануванні, непродуманого послаблення або навіть руйнування системи центрального планування. Відбувається поспішне і неогрунтоване орієнтування тільки на ринкову економіку. І справді, у сприянні економічному зростанню і економічній ефективності ринкова економіка виявилася більш надійною, ніж державно-планова система.

Втім, життєздатне, процвітаюче суспільство — це щось більше, значущіше, ніж ефективна економіка. Численні соціальні й екологічні цілі потребують дещо інших механізмів, ніж ті, які просто забезпечують максимальні прибутки. Не можна ігнорувати і того, що ринок виявив себе дуже слабким у тому, що стосується інтегрування екологічних факторів в економічне господарювання. Ця інтеграція залишається найпріоритетнішою проблемою сталого розвитку. З огляду на комплексність і швидкозмінювану природу економічних, екологічних і соціальних проблем жорсткі, негнучкі, бюрократичні структури є неефективними. Практично в умовах існування такої системи, коли уряд діє сам по собі, а окремі установи — самі по собі, немає необхідної мотивації щодо посередництва між незбижними економічними, соціальними й екологічними цілями. Ось чому саме сьогодні, маючи на увазі сталий розвиток, його стратегії, конче необхідні нові форми урядування, більш гнучкі і продумані структури. Влада повинна працювати так, щоб забезпечити потік необхідної інформації й експертизу між

¹ Environmentally Sound Packing Coalition of Canada. Green and economic instruments. — Vancouver, 1995.

секторами, а не в окремих секторах, а також між урядом і неурядовими організаціями.

Саме тут має проявитися гарантована новаторська роль громадянського суспільства — від формування стратегій сталого розвитку до їх імплементації і необхідного моніторингу. Громадські організації мають величезний потенціал щодо мобілізації місцевих і національних можливостей з метою сприяння сталому розвитку. Центральні структури, місцеві органи, бізнес, неурядові організації мають забезпечувати партнерство, динамічне співробітництво, щоб працювати разом для вирішення назрілих питань сталого розвитку¹.

Все викладене набуває виняткової актуальності з урахуванням досить серйозних труднощів і перешкод, які спостерігаються на шляху сталого розвитку. Охарактеризуємо деякі найважливіші проблеми. Насамперед, це відсутність згоди щодо самого існування і серйозності існуючих перешкод, способів і шляхів їх подолання і того, хто має це робити. Такі розходження неминучі, враховуючи складність, новизну цих проблем, недостатній рівень необхідних знань.

Характер названих проблем може бути різним — і системним, і структурним. Взяти хоча б проблеми бідності або нерівності, які мають глибоке коріння як в окремому суспільстві, так і в міжнародному середовищі.

Потрібно наголосити також на тому, що не створено в принципі такої моделі економічного розвитку, яка б забезпечила прийнятний життєвий стандарт для всіх і водночас підтримувала вплив навколишнього середовища, використання енергії і сировинних матеріалів у рамках усталеності. Індустріальна модель розвитку не є перспективним варіантом. Вона забезпечила процвітання 1,5 млрд чоловік при величезних витратах на екологію. Якщо піти шляхом індустріальної моделі і в майбутньому при передбачуваних 10–12 млрд чоловік населення світу наприкінці XXI століття, то, за авторитетними свідченнями деяких відомих наукових центрів, результати для нашої планети можуть стати катастрофічними. Світовий банк оцінює ситуацію на найближчі 50 років (до

¹ Murphy and Bendell. In the company of partners. — Bristol, UK: The Policy Press, 1997.

2050 р.) так: за умови збільшення світового ВВП на 3 % щорічно він збільшиться в чотири рази¹. У цьому зв'язку виникають дуже серйозні запитання: а що означатиме це гігантське зростання для екології? Що це означатиме для вирішення гострих за давніх соціальних проблем?

Все викладене має сприяти, на наш погляд, активізації зусиль щодо подолання названих та інших перешкод на шляху сталого розвитку. Значну роль тут мають відігравати публічні дискусії щодо самої природи, характеру сталого розвитку і його етичних сторін, шляхів переходу до нього. Необхідний пошук політичного консенсусу щодо того, які цінності ми всі сповідуємо і як поведимося тоді, коли ці цінності заходять у суперечність одна з одною.

Принциповим для процесу сталого розвитку є питання: а для чого власне потрібні стратегії цього розвитку? Чому вони такі важливі? Яку генеральну функцію вони мають виконувати? Назвемо найважливіші моменти.

Стратегії сталого розвитку мають відігравати насамперед роль своєрідного форуму і контексту для дебатів щодо цього принципово важливого і водночас нового процесу. Йдеться про численні проблеми, які виникають в зв'язку із сталим розвитком, зокрема й про формування загальних підходів до його перспектив. Саме стратегії дають можливість вести переговори, здійснювати посередництво, досягати консенсусу щодо корінних питань сталого розвитку.

Важлива роль стратегій і в плануванні, і в реалізації відповідних дій щодо зміни або посилення цінностей знань, технології та інновацій — механізмів, які повинні сприяти успіху сталого розвитку. Стратегії мають відігравати тут мобілізуючу, творчу роль. Це особливо важливо з огляду на новизну цієї проблематики, необізнаність з нею широких кіл — як урядових, так і громадських.

Роль стратегії якраз і полягає в тому, щоб визначити варіанти, цілі, завдання і стандарти сталого розвитку. Йдеться про аналіз економічних, соціальних і екологічних чинників. Причому робити це треба комплексно й інтегровано, приділяючи особливу увагу зв'язкам між елементами означеної вище триа-

¹ World Bank. World Development Report, 2003. — Wash. D. C., 2004.

ди, так званому лінкіджу. Стратегія має націлювати суспільство на прийняття відповідного законодавства, що сприятиме процесу сталого розвитку. Вона також визначає економічні інструменти, інституційні перетворення, різноманітні програми і плани дій.

Країни в цілому проходять, як правило, нелегкий шлях до вибору своєї стратегії сталого розвитку. До такого вибору їх спонукає усвідомлення нереалістичності спеціальних (ad-hoc) заходів, окремих часткових заходів. Вони не спрацьовують, а тим часом назрілі проблеми загострюються. Це витрата ресурсів, ерозія ґрунтів, забруднення, інші форми екологічної деградації. Це і конкуренція, пов'язана із землекористуванням і землеволодінням, суперечність між користувачами ресурсів, незадовільне вирішення економічних і соціальних проблем. Водночас стратегія сталого розвитку, базуючись на багатосекторальному підході, дає можливість краще усвідомити взаємозалежність зазначеної тріади, можливості взаємодії і взаємозалежності її складових. А це, зрештою, дає стимул до вирішення багатьох, якщо не всіх нагальних проблем розвитку. Стратегія сталого розвитку може допомогти подолати організаційну фрагментацію, в тому числі шляхом запровадження й удосконалення **інтегрованого менеджменту**, а також створення відповідних інституцій та організаційних утворень. У зв'язку з цим не можна забувати, що головною перешкодою на шляху економічного і соціального розвитку була і залишається слабкість національного менеджменту. Йдеться насамперед про таку сферу застосування менеджменту, як інтеграція. Якщо стратегія сталого розвитку є об'єктом уваги з боку багатьох різних учасників, тоді й обмеження, які запроваджують уряди, не так суттєво і негативно позначаються на процесі розвитку. Адже тут поряд з урядом працюють інші головні діючі чинники — бізнес, місцеві неурядові організації тощо.¹ Мова йде і про глобальний маркетинг.

Звичайно, стратегія сталого розвитку не є панацеєю. Це нова справа і вона пов'язана з багатьма складними проблемами. Серед них — слабка обізнаність учасників процесу щодо

¹ *Daly H.* Beyond growth: The economist of sustainable development. — Boston: Beacon Press, 1996

інтеграції людських та екологічних занепокоєностей. Незнайомими є і конкретні методи й перспективні шляхи досягнення усталеності. Деякі з них потребують значної додаткової роботи щодо врахування національних особливостей тієї чи іншої країни.

Виконання стратегії пов'язане з необхідністю суттєвих змін у системі прийняття рішень. А це нерідко може викликати спротив з боку існуючих урядових структур. Процес розробки і реалізації стратегії постійно потребує демократичності, відкритості, транспарентності. Але якраз це може бути неприйнятним для існуючої влади. Саме досягнення консенсусу між учасниками процесу створення і реалізації стратегії є досить складною справою, яка потребує терпіння, толерантності, такту, бажання досягти згоди.

Складність, комплексність стратегії, значна кількість нелегких проблем — все це потребує чимало часу і відповідних ресурсів. Стратегії, як відомо, розраховані на значний строк. Як правило, він більший, ніж каденція того чи іншого уряду. Отже, тут також можуть виникати проблеми щодо продовження і неухильності процесу сталого розвитку.

Чимало труднощів пов'язано з міжсекторальним характером стратегії сталого розвитку. Тут часто не вистачає вміння, знань, досвіду. Як кожна нова справа, стратегії сталого розвитку можуть містити несподіванки, щось незаплановане, неочікуване. У цій справі не можна щось категорично гарантувати. Отже, треба бути готовими і до негативних моментів¹.

І нарешті, про роль міжнародних чинників. Їх вплив на процеси сталого розвитку містить чимало нез'ясованих моментів, які можуть не тільки не сприяти цьому процесу, а подекуди навіть перешкоджати йому.

Як свідчить досвід, національні стратегії сталого розвитку часто починаються з екологічних занепокоєностей. Процес тестування в екологічному секторі показує, що розмах, ступінь до якого матеріалізуються ресурси, залежить менше від того, якими є конкретні заплановані питання, а більше від того, як розвивається саме планування і як учасники виконують свої ролі.

¹ Faucheux, Pearce and Proops. Models of sustainable development. — Cheltenham, UK: Edward Elgar, 1996.

Крім того, треба враховувати, що ні національні стратегії сталого розвитку (НССР), ні інші стратегії не завершують справу. Вони є способом досягти конкретних результатів щодо стратегічного кооперування у справі розвитку, зокрема й скорочення бідності. Не треба однак забувати, що і в екології, і в інших секторах вже накопичено цінний, часом значний досвід щодо сприяння процесам національного планування. Цей досвід потрібно обов'язково ефективно використати в стратегіях сталого розвитку¹.

Необхідно, очевидно, запобігати надмірному поширенню різних зразків національного планування. Адже це стало серйозною проблемою для багатьох країн. Особливо важливо уникати конкуренції, яка виникає між різними холистичними ініціативами. А це передбачає ефективнішу координацію. Національні стратегії сталого розвитку не повинні бути обтяжені надзвичайно великими амбітними цілями та ще й однакової пріоритетності. Процес планування — це процес змін. Щоб заохочувати процес плановості, необхідно продовжувати міжнародні дебати — з метою активізувати роль донорів як винятково важливого рушія сталого розвитку.

Національна стратегія сталого розвитку може стати як каталізатором, так і своєрідним механізмом в реорієнтації існуючої політики країни, планів та інвестиційних програм у напрямку посилення економічної ефективності. Йдеться про нові, ще не задіяні учасниками планові процеси, що ґрунтуються на проведенні демократичного відкритого діалогу серед широких кіл громадськості (громадянське суспільство, бізнесова спільнота, неурядові організації, міські і сільські громади, засоби масової комунікації, наукова співдружність). Таким чином, НССР дають можливість розширювати базу знань, досвід серед усіх численних учасників з питань сталого розвитку. Йдеться про сприяння базованій політиці знань і можливості щодо розвитку, створення транспарентності і усвідомлення стратегічних виборів і дилем, що постають перед країною, та про ініціювання дій, які б адресувалися наявним викликам.

Національна стратегія сталого розвитку є міжнародно визнаним шляхом надання більшої змістовності і наочності зобов'язанням урядів щодо сталого розвитку згідно з "Порядком

¹ Fischer and Black, eds. *Greeting environmental policy: The politics of sustainable future.* — N. Y.: St. Martin's Press, 1995.

денним-XXI". Це передбачає збалансування правильного технічного аналізу з плановими процесами. Процеси НССР визначають динаміку сталого розвитку, оскільки вони базуються на спільних зусиллях секторів, методології врегулювання розбіжностей і запобігання кризам.

З огляду на досвід відповідних планових акцій не можна не помічати багатьох ризиків, які загрожують стратегіям. В минулому чимало НССР або суміжних ініціатив були недостатньо ефективними, тому що вони надмірно фокусувались на підготовці документа як кінцевого продукту. Значення такого документа зберігається як засіб мобілізації учасників та ідентифікації спільних цілей, соціальної справедливості й екологічної усталеності одночасно.

Національна стратегія сталого розвитку дає можливість проаналізувати тенденції економічного, соціального і екологічного розвитку країни, оцінити комплекс взаємопов'язаних напрямів політики і планів, ідентифікувати головні проблеми. На цьому базисі НССР є способом правильно сформулювати стратегічні цілі і почати необхідні дії щодо сталого розвитку, намітити й імплементувати інституційні реформи, поліпшити політику зближення секторів і виграти від взаємодії у цій діяльності.

На регіональному і субрегіональному рівнях НССР допомагає ідентифікувати спільні виклики між сусідніми державами з різними соціальними, економічними та екологічними обставинами і полегшити розробку ефективних підходів, щоб адресувати їх існуючим викликам¹.

Сталий розвиток потребує спільних зусиль всього суспільства, а НССР є новими потенційними рушіями формування стратегічних цілей співробітництва щодо розвитку. Йдеться інколи про концентрацію уваги на підготовці експертних документів, а водночас і про недооцінку вимірів самого процесу формування НССР. Інший ризик подекуди виникає тоді, коли цілі оцінюються як простий додаток до вже існуючого планування. Існує також ризик відволікання ресурсів від конкретної урядової діяльності. Уніфікованих єдиних рамок для всіх країн бути не може.

¹ UBCSD. Exploring Sustainable Development: WBCSD Global Scenarios 2000–2050. Summary Brochure, World Business Council for Sustainable Development. Geneva, 1997.

Великі країни можуть обрати шлях підготовки планів децентралізованих або секторальних, а вже потім перейти до загальнонаціонального планування. Глибокий аналіз екологічних проблем, включаючи довгострокові перспективи, є невід'ємним компонентом НССР. Чим суттєвішим і глибшим буде цей аналіз, тим більше економічних і соціальних проблем мають стати частиною такого аналізу. Цей аналіз — необхідна передумова залучення у процес сталого розвитку широких кіл учасників. Йдеться про з'ясування ризиків економічного, соціального та екологічного аналізу. Це полегшує транспарентність і сприяє діалогу між різними учасниками цього процесу. Більшість стратегій сталого розвитку відображають занепокоєність щодо екологічних проблем (поліпшення якості повітря в містах, запобігання ерозії ґрунту), а також відповідних цільових дій (скорочення транспортних емісій, стабілізація споживання енергії, визначення захищених районів). Все це створює базу для дебатів щодо реформ, законодавчих акцій, секторальної політики, заохочення тощо. Це має бути важливою справою як держави, так і приватного сектору.

Виконання НССР потребує, звичайно, додаткових коштів і зміни розподілу існуючих фондів. Саме тому необхідно з самого початку планування звертати на це питання найсерйознішу увагу. Йдеться не тільки про належне фінансування, а й про модальність імплементації, про наділення відповідальністю (хто, коли, що, як, де?) в рамках існуючих структур або створюваних нових. Національна стратегія сталого розвитку як новий тип планування передбачає: демократичну орієнтацію, участь широкої громадськості і бізнесових кіл. Це полегшує схвалення стратегії та імплементацію. Але водночас підвищуються вимоги до держави, бізнесових і громадських кіл, що своєю чергою створює певні труднощі для досягнення згоди.

Національна стратегія сталого розвитку повинна з самого початку враховувати такі напрямки діяльності:

- Бюрократичні дії — політичні дії.
- Технократичне планування — мобілізація.
- Суверенне прийняття рішень — кооперація і об'єднані дії.
- Відповідальність держави — відповідальність суспільства.
- Політика планування — політика навчання.
- Секторальне планування — інтегроване планування.

Остаточне рішення щодо стратегії приймає тільки держава, тільки влада. Що стосується взаємовідносин між державою і громадянським суспільством, то необхідною умовою для розвитку НССР як нового процесу є мінімальний рівень плюралізму і культури співробітництва. Це стосується здатності висловлюватись і вести переговори, а також доступу громадянського суспільства до необхідної інформації.

Виміри стратегій сталого розвитку передбачають такі елементи:

- ініціативу і власність;
- статус, інституалізацію та інтеграцію в процесі реформ;
- участь, кооперацію, врегулювання конфліктів;
- прийняття рішень, координацію, оперативні і комунікаційні структури;
- експертизу і методи;
- імплементаційні модальності.

У дебатах щодо співробітництва в розвитку відбувається останнім часом певний ренесанс процесу національного планування. Поглиблюється розуміння необхідності планування розвитку — хай це і виходить за рамки тільки сталого розвитку. Відбувається процес конвергенції концепцій. Підходи до планування посилюють значення концепцій власності або партнерства. Таким чином, визнається рух до нового розуміння ролі громадських організацій¹. А це своєю чергою передбачає, що:

- робиться наголос на плюралістичних формах планування, які б включались в рамки громадянського суспільства;
- всі зазначені підходи є по суті міжсекторальними і холистичними і, таким чином, надають нового стимулу щодо сталого розвитку.

Таке розуміння національного планування несе з собою істотну можливість — як для країн, що розвиваються, так і для країн-донорів. Національні стратегії можуть сприяти гармонізації різноманітності процесів, які відбуваються в країнах, що розвиваються. Як плюралістичні планові процеси вони можуть сприяти зміцненню громадянського суспільства, активізувати політику навчання в галузі стратегічних проблем,

¹ Poinier, ed. Building civil society worldwide: Strategies for successful communications. — Wash. D. C.: CIVICUS, 1997.

сприяти пошуку можливостей започаткування інституційних реформ, створенню рамкових умов, сприятливих для процесів розвитку, концентрації інвестицій у пріоритетні сфери. Що стосується організацій в справі розвитку, то вони можуть створити рамки для національних стратегій, програм співробітництва, політичного діалогу й донорської координації і, таким чином, зміцнювати основи для партнерства.

Водночас процес здійснення НССР, з одного боку, та інших стратегій — з другого, показує, що в цих питаннях міжнародне співробітництво щодо розвитку ще не досягло спільних координованих дій. Мало того, розповсюдження і неузгодженість конкретних стратегій замінюється проліферацією низки всеохоплюючих і холістичних стратегій, які конкурують одна з одною навіть в окремих країнах, а не тільки на міжнародному рівні¹.

Згадані стратегії окрім деяких спільних рис мають і важливі відмінності:

- Кожний підхід має свої власні і причому різні рамки (НССР — імплементація “Порядку денного-XXI” на рівні країн; CDF — знаряддя менеджментського характеру, яке має, на думку Світового банку, служити стратегічними рамками для розвитку співробітництва і донорської координації; PRSP — спроба забезпечити таке зменшення заборгованості, яке приведе до конкретних дій щодо скорочення бідності.
- НССР базуються на довготривалому баченні сталого розвитку. Проте водночас НССР залишається інституційно головним чином у рамках екологічних структур. Отже, спроби фокусуються головним чином на інтегруванні екологічних аспектів в усіх сферах політики. Ця перспектива є рудиментарною в CDF і повністю відсутня в PRSP. А це, на наш погляд, означає, що CDF і більшою мірою PRSP являють собою прихований відхід від сталого розвитку.
- Формування НССР є метою, що відповідає “Порядку денному-XXI”, у поєднанні з довгостроковими зобов’язання-

¹ Carley and Christie. *Managing Sustainable Development*. — London: Earthscan Publications. 2000.

ми донорської спільноти, аби підтримати країни, що розвиваються. PRSP, на противагу, є фактично потребою зменшити заборгованість. Водночас Міжнародний валютний фонд і Світовий банк зберігають “право” остаточного прийняття і встановлення строків. Формування стратегії сталого розвитку не обов’язково означає розробку нових планів як окремих офіційних документів. Встановлення самого процесу стратегічного планування надає сильний стимул для руху до сталого розвитку. Стратегії скорочення бідності збільшують можливості для країн рухатись до сталого розвитку. Ці стратегії плануються як інструменти, що використовуються державою. Вони розвиваються з широкою участю різних інституцій, державних акцій ключових донорів і банків регіонального розвитку. Зазначені стратегії мають працювати згідно з погодженими цілями міжнародного розвитку. Зрозуміло, що ця важлива діяльність пов’язана з цілями економічної усталеності. Вона не повинна інтерпретуватися таким чином, що стратегії сталого розвитку є в основному економічними планами. Країни повинні послідовно шукати шляхів забезпечення, щоб зазначені процеси адресувалися всім аспектам сталого розвитку (економічному, соціальному й екологічному). Ці процеси повинні підтримувати в широких рамках стратегії сталого розвитку. А це своєю чергою має означати, що:

- комунікації і співробітництво між різними урядовими департаментами активізуватимуться;
- потрібно використати всі спроби, щоб уникнути розповсюдження, *проліферації* планів. Необхідно розуміти роль НССР як парасольку, яка побудована на існуючих планах, шукати спільних підходів, зближувати різні напрямки політики, змінювати співробітництво. Тут йдеться про численних учасників процесу — уряд, неурядові організації, національні і місцеві ініціативи, екологічні та інші секторальні плани, зобов’язання щодо міжнародних договорів;
- зобов’язання уряду і всіх його гілок є критичними в тому, щоб мобілізувати можливості стратегії сталого розвитку для імплементації. Отже, цілі НССР мають бути

зрозумілими для максимальної кількості учасників процесу;

- часові рамки стратегії повинні розглядатись як чинник стимулювання успіху, а не як жорсткий кінцевий ліміт;
- увагу потрібно насамперед звернути на обрані пріоритетні ініціативи, туди, де можна досягти швидшого і очевидного прогресу;
- НССР — новий тип національної стратегії. Це означає, що на цьому шляху виникають певні труднощі, проблеми для всіх країн. Але, звичайно, особливі виклики чекають на країни, що розвиваються, і транзитивні країни. Отже, вони потребують особливої уваги і допомоги у формуванні НССР та її імплементації. Потрібно залучити інституційні можливості, фактори ефективності, індикатори імплементації, донорську участь і поліпшену координацію¹.

Створення НССР.

Стратегія сталого розвитку, звичайно, має бути документом, який передбачає пошук, розробку, наукові дослідження. Але зводити все тільки до документа, яким би вдалими і перспективним він не був, не можна. Цього недостатньо. Другий важливий бік справи — розуміння стратегії як процесу, як часової і постійної творчості, удосконалення. І саме такий характер процесу робить перспективу сталого розвитку можливою, бажаною і необхідною.

По-перше, стратегія символізує удосконалення знань щодо сталого розвитку.

По-друге, така стратегія дає можливість поліпшувати зв'язки між зацікавленими колами, що працюють над проблематикою сталого розвитку.

По-третє, НССР сприяє перерозподілу відповідальності між окремими учасниками процесу.

Отже, участь у розробці та імплементації є корінною проблемою, від правильного вирішення якої залежить доля самої стратегії. Можливий такий варіант, коли стратегія на-

¹ Dalal-Clayton and Bass. Sustainable Development Strategies – A Resource Book. International Institute for Environment and Development. — London: Earthscan Publications Ltd., 2002.

чебно розроблена добре і кваліфіковано, але не забезпечено участі широких урядових і громадських кіл, відтак стратегія зазнає поразки.

Національні стратегії сталого розвитку, щоб бути ефективними, мають характеризуватися широкою участю різних суспільних, державних, академічних та інших сил, а також мають бути багатодисциплінарними. Як домогтися цього? Це нелегке завдання і воно потребує встановлення балансу, що найкращим чином відображає різноманітні перспективи і потреби суспільства. Широке коло учасників процесу розробки та імплементації стратегії сприяє більш ефективному виконанню завдань — збиранню інформації, її аналізу, прийняттю рішень, моніторингу та оцінці. Тобто йдеться про основні етапи стратеготворення¹, державного менеджменту і маркетингу.

Різні умови і ситуація в різних країнах цілком природно потребують і різних підходів до сталого розвитку. Водночас історичний досвід досить переконливо засвідчує, що є дещо істотніше в розвитку, що є спільним, притаманним всім державам — як розвиненим, так і тим, що розвиваються, а також тим, що перебувають на перехідному етапі, таким як Україна. Ці принципи обговорювалися і були схвалені на багатьох важливих міжнародних форумах.

Згадані принципи можна викласти так:

- Людина має беззастережно і категорично перебувати в центрі будь-якої стратегії розвитку, в тому числі, звичайно, і в стратегії сталого розвитку. Стратегія будь-якого характеру має служити інтересам людини, нації, країни. Звичайно, абсолютний пріоритет потрібно віддавати знедоленим і маргіналізованим верствам населення.
- Рамки стратегічного планування можуть увінчатися успіхом, якщо країна сповідує **довгострокове бачення свого майбутнього розвитку**. Це, звичайно, аж ніяк не означає, що можна забувати про невідкладні потреби сьогодення або про середньострокові перспективи. Цей генеральний курс має підтримуватися всіма впливовими політичними

¹ *Selendor D. Participatory action research and social change. — Ithaca, N. Y. Cornell University, 1997.*

силами цієї країни. Йдеться також про необхідність послідовності, неухильності, вірності обраному шляху сталого розвитку.

- Стратегія сталого розвитку має будуватися на основі комплексності та інтеграційності. Це означає поєднання з точки зору взаємодії економічних, соціальних та екологічних компонентів розвитку. Це основне, це база. Але цим не обмежується комплексність та інтегральність. Вона також передбачає інституційні реформи, процес демократизації, забезпечення основних прав людини, громадянське суспільство, інноваційні процеси, роль технологій, насамперед інформаційних, тощо.

Комплексність та інтегральність передбачають також необхідність врахування інтересів майбутніх поколінь, що належить до концептуальних основ сталого розвитку¹.

- Цілі сталого розвитку і, звичайно, ті, які зафіксовані у відповідній стратегії, мають професійно і надійно узгоджуватися з продуманими бюджетними пріоритетами. Стратегія сталого розвитку не може бути успішною, якщо вона не буде повністю інтегрована в бюджетний процес і механізм. Йдеться про задовільне забезпечення виконання наміченого бюджетними ресурсами.
- Стратегія, очевидно, має базуватись на глибокому і всебічному аналізі існуючої ситуації і більш віддалених перспектив. Йдеться, зокрема, про аналіз взаємовідносин між локальними, національними і глобальними викликами, а також їх впливу на процес сталого розвитку. Цей аналіз водночас повинен включати тиски зовнішнього характеру на певну країну, зокрема негативні глобалізаційні впливи. Тут, звичайно, багато залежить від надійності інформації про економічні і соціальні умови, зміни навколишнього середовища тощо.
- В аналізі суттєва роль належить такому предмету, як зобов'язання влади, і як ці зобов'язання виконуються. Це також стосується провідних інституцій, так чи інакше причетних до сталого розвитку. За всієї важливості діяль-

¹ EC. Vision 2020: Summary and Recommendations, European Commissions. — Brussels, 1997.

ності бізнесу і громадянського суспільства не можна забувати, що саме уряд, влада, держава здійснюють ключову роль і в створенні стратегії, і в її імplementації.

- Якими б новаторськими не були стратегії сталого розвитку, безперечним фактом є те, що вони врешті-решт базуються на існуючих стратегіях і відповідних механізмах. Тобто йдеться скоріше про надбудову того, що, як правило, вже існує, про конвергенцію та узгодження з міжнародними плановими рамками і механізмами. Очевидно, що це можливо при ефективному державному менеджменті, який виступає тут як рушій координації процесів та інституцій.
- Важливою умовою успіху стратегії є демократичність процесу її створення, що чималою мірою залежить від того, наскільки широкою і активною є діяльність всіх учасників цього процесу. Широка участь практично гарантує активні дебати щодо нових підходів, ідей, шляхів і методів. Ці дебати мають на меті досягнення консенсусу щодо надійного забезпечення імplementації. Три сили є визначальними — уряд (влада), бізнес і громадянське суспільство. Уряд має бути учасником і на національному рівні, і на локальному. А це означає, що діятиме центральна влада і влада локальна. Тут особливе значення полягає в досягненні ефективної комунікативності і повної необхідної інформації.
- Для стратегії корінним є питання про необхідний зв'язок між національним і локальними рівнями. Стратегія сталого розвитку має бути двостороннім процесом. І це стосується політичних, інституційних, людських, наукових і фінансових можливостей, а також йдеться про особливу роль ринку і громадянського суспільства.

Реалізація зазначених принципів, безперечно, супроводжується значними труднощами. Розглянемо деякі з них:

- Слабкість самого інтеграційного процесу як основного рушія усталеності. В кожному суспільстві ще багато чого не підлягає інтеграції в основний потік сталого розвитку.
- Планування цього процесу часто-густо схоже скоріше на прості побажання, а не на більш-менш продумані й ефек-

тивні заходи. Це часто відбувається через те, що сама постановка цілей не відзначається достатньою ясністю і конкретністю.

- Не вдається розширити достатньою мірою коло учасників процесу. Це з самого початку негативно впливає на хід імплементуючої стратегії.
- Характерне є недостатнє врахування існуючих реалій, зокрема наявних можливостей і перспектив. Спостерігається гонитва за новизною, яка не має реальних шансів на втілення в життя.
- У деяких країнах, особливо в тих, що розвиваються, спостерігається непотрібне суперництво різних національних стратегій і стратегій, підготовлених міжнародними інституціями. Тут значна провина лежить саме на останніх. Вони недостатньо кваліфіковано враховують дію існуючих планів і стратегій, як і взагалі реальних умов у тій чи іншій країні.

Цій проблемі був присвячений спеціальний форум ООН, скликаний 2001 року в Гані з питань сталого розвитку і ролі в ньому міжнародних інституцій. Форум приділив особливу увагу питанням інтеграції економічних, соціальних та екологічних цілей, а також балансу між секторами розвитку, територіями і поколіннями¹.

Форум засвідчив необхідність зв'язку в сталому розвитку на різноманітних рівнях і вимірах, а саме:

- між локальними, національними і глобальними;
- між коротко-, середньо- і довготривалими;
- між різними секторами;
- між стратегічними програмами і бюджетами.

Отже, якщо намагатися сформулювати концепцію сталого розвитку, то першим, абсолютно необхідним її елементом є взаємозалежність та інтеграція.

Другим елементом є широка участь всіх учасників, доведена до партнерства. Це, зокрема, означає транспарентність і звітність, довіру і взаємну повагу, доступ до інформації, інститу-

¹ UN DESA, Report of an Expert Forum on National Strategies for Sustainable Development, meeting held in Accra, Ghana, 7–9 November 2001. UN. N. Y., 2002.

ційні канали комунікацій, взаємодію між урядом, громадянським суспільством, приватним сектором і зовнішніми інституціями.

Говорячи про третю принципово важливу складову концепції сталого розвитку, можна відзначити роль таких елементів, як тверді політичні зобов'язання між учасниками процесу, важене лідерство і добре управління, спільне стратегічне і прагматичне бачення, ефективні інституції.

Четверта підвалина зазначеної концепції полягає в розвитку можливостей і захисті навколишнього середовища. Вона передбачає побудову сталого розвитку з урахуванням наявних стратегій і механізмів, врахування існуючих знань і експертизи.

П'ята підвалина сталого розвитку передбачає фокусування на практичних результатах шляхом необхідної імплементації. Тут мають задіюватись відповідні оцінки і згода щодо пріоритетних питань, на взаємодію між стратегічними пріоритетами і бюджетом, на взаємодію з приватним сектором, об'єктивність і надійність механізмів оцінки.

Правове регулювання процесу сталого розвитку, яке визначається в національному законодавстві, передбачає цілу низку зобов'язань учасників процесу, включаючи, звичайно, уряди, владу. Зокрема тут фігурують такі критерії, як вимога, щоб політика сталого розвитку насамперед відповідала потребам збереження навколишнього середовища. Тут йдеться також про регіональне впровадження економічних заохочень, які базуються на таких інструментах, як податки тощо. Ефективний моніторинг і контроль над імплементацією є пріоритетними в політиці сталого розвитку. Треба назвати і такі критерії, як звітність урядових структур, транспарентність, відкриті методи сприяння процесу сталого розвитку, в тому числі у вирішенні конфліктних ситуацій¹.

Наголошується серед згаданих критеріїв і на заохоченні партнерських відносин між різними учасниками процесу сталого розвитку.

Принципово важливу роль тут відіграють економічні інструменти (податки, субсидії, депозитні схеми тощо). Економічні

¹ Swanson. *Patting Sustainable Development to work: Implementation through law and policy*. — Edmonton, Alberta: Environmental Law Center, 1993.

інструменти потрібно використовувати таким чином, щоб при цьому не порушувались існуючі стандарти на стимулювання екологічно чистої продукції. З цього погляду цікавий досвід ОЕСР, який схвалив п'ять спеціальних критеріїв, спрямованих на найбільш ефективне збереження навколишнього середовища за допомогою відповідних економічних інструментів. Це — екологічна ефективність, економічна ефективність, рівність, адміністративні можливості і вартість прийнятності.

Принципово важливим в усьому процесі сталого розвитку, включаючи й імплементацію, є партнерство всіх його учасників. Адже в такому варіанті рішення будуть більше поважатися, визнаватися і, відповідно, реалізовуватися. Партнерство учасників сприяє вирішенню такої ситуації, коли окремі пріоритетні питання часто-густо перетинаються один з одним, створюючи досить негативний вплив на окремі сектори. Партнерство ефективніше позначається на імплементації порівняно з тим, якби учасники притримувались різних підходів. Співробітництво, а ще краще партнерство неодмінно потребує створення структурних механізмів, що керують процесом. Рішення щодо ролі партнерських відносин між учасниками, вірогідно, будуть більш сильними і авторитетними. Ефективним способом досягнення такого партнерства є проведення координаційних нарад, круглих столів, одним із важливих результатів яких можуть стати інтеграційні угоди. Прикладом може бути Міжурядова угода щодо навколишнього середовища, укладена в 1992 році в Австралії. Ця угода зокрема передбачає зближення потреб різних учасників, між центральним урядом і штатами, більш успішне сприяння захисту навколишнього середовища¹.

Заслуговує на увагу і цінний досвід Непалу. Відповідна стратегія передбачає побудову основних економічних інституцій, встановлення загальних рамок закону щодо сприяння сталому розвитку. Йдеться також про розвиток національної системи оцінки навколишнього середовища і контролю за забрудненнями, а також про розвиток національної системи і методів планування².

¹ Dargavel, Guijt, Kanowski, Pace Proctor. Australia: Settlement, Conflicts and Agreements. Study for IIED.

² World Bank. Comprehensive Development Framework Country Experience: 1999–2000. — Wash. D. C., 2000.

Зважаючи на наведений тут широкий, майже глобальний підхід, не можна водночас при плануванні сталого розвитку намагатися зробити все або майже все. Стратегія, побудована на таких устремліннях, має небагато шансів на успіх. Така стратегія перетворюється на суму численних проєктів, програм, планів, які не будуть реально виконуватися. Отже, потрібен інший підхід — визначення тих цілей, які мають абсолютний пріоритет і для яких ви маєте відповідні можливості, ресурси, досвід та ін. Потрібно планувати те, що справді можна здійснити. Стратегія потребує активної і широкої підтримки. Вона не може перетворюватись на щось фрагментарне і позбавлене цілісності, взаємозв'язку, взаємовпливу. Не слід також забувати, що стратегія сталого розвитку — це єдиний процес, а не щось ізольоване й одиничне. Стратегія має бути такою, щоб адаптуватися до змін, які відбуваються в тій чи іншій країні. Для стратегії характерна циклічність, де окремі цикли можуть повторюватися.

Варто також наголосити на ще одній умові успіху стратегій сталого розвитку. Це забезпечення на всіх етапах — від побудови до імплементації — участі широкого кола громадськості. Тобто йдеться про демократичний характер цього важливого процесу. Адже цінності, знання, технології та інновації, які несуть із собою учасники, є врешті вирішальними чинниками, які забезпечують успіх тієї чи іншої стратегії. Саме учасники несуть з собою важливу інформацію, домагаючись, щоб стратегія будувалась на загальному розумінні цілей, проблем і шляхів їх вирішення. Проблема комунікацій — важливий аспект планування і виконання стратегії. При цьому не слід забувати, що вона означає щось більше, ніж план. Це, власне, процес перспективного бачення кардинально важливих напрямків і визначення основних підходів щодо сталого розвитку. При цьому абсолютно необхідно забезпечити участь бізнесу, громадських організацій, місцевого самоврядування і урядів.

Якими ж є основні компоненти стратегії? Це принципово важливе питання. Часто-густо стратегії відзначаються надто загальним підходом, декларативністю, відсутністю тих дієвих механізмів, які могли б ефективно сприяти імплементації. Україна, як відомо, не є винятком саме такого характеру створення стратегій сталого розвитку. Про це йтиметься далі.

Отже, виокремимо головні елементи будь-якої стратегії, включаючи, звичайно, стратегію сталого розвитку:

- оцінка і діагностування існуючої ситуації щодо розвитку тієї чи іншої країни (основні проблеми, що потребують свого вирішення, гострі і корінні питання, аналіз історичного досвіду тощо);
- програма дій — планування;
- реалізація наміченого — імплементація;
- оцінка зробленого і корекція стратегій.

Для надання допомоги у співтворенні стратегій сталого розвитку була створена Спеціальна програма в рамках ПРООН — “Можливості-XXI”¹.

Історія сталого розвитку свідчить про те, що ця справа починалась і розвивалася з акценту на навколишнє середовище, яке згодом почали розглядати в контексті широкої проблеми розвитку. Отже, це реально означає, що перед творцями стратегії сталого розвитку виникає нелегке питання: а що робити з уже діючими стратегіями, зокрема стратегіями екологічного характеру. Дійсність переконливо доводить, що в таких ситуаціях єдино розумним і перспективним виходом є створення нової стратегії сталого розвитку, яка має вибудовуватися на базі вже існуючих (чи існуючої) стратегій. Свіжі ініціативи мають бути пов’язані з тими процесами, які вже відбуваються. Не можна дублювати або ігнорувати існуючі стратегії або плани, бо це підриває послідовність розвитку.

Власне, треба говорити не про створення нового (по суті окремого) процесу, а про поліпшення (часом значного), удосконалення вже існуючого процесу розвитку. Національні стратегії сталого розвитку мають бути повністю інтегровані в існуючі стратегії і плани. Звичайно, це завдання аж ніяк не є простим чи легким. Йдеться про досить складні нововведення, які, як відомо, не всіма верствами суспільства сприймаються однаково позитивно.

Оцінюючи роль і місце стратегій усталеного розвитку, не можна оминати увагою таке принципово важливе питання, як протидію тих кіл (і політичних, і економічних), які побоюються будь-яких значних змін, включаючи, звичайно, й зміни, що

¹ Exploring Sustainable Development. WBCSD. Global Scenarios 2000–2050. Summary. Geneva, 1997.

пов'язані з усталеним розвитком. До цього треба додати і проблеми фінансування альтернативних підходів, і, нарешті, недостатню підготовленість тих, хто займається зазначеною проблемою¹.

З огляду на шляхи і методи подолання цих труднощів вважаємо, що необхідно запроваджувати в практику публічні дискусії, переговори і посередництво між зацікавленими групами і колами, розвиток і досягнення політичного консенсусу. Якраз національні стратегії усталеного розвитку можуть стати тими рамками, де, ймовірно, відбуватимуться згадані дебати і досягнення консенсусу. При цьому необхідно враховувати вже існуючі стратегічні ініціативи в галузі економічного, соціального й екологічного розвитку тієї чи іншої країни. Стратегії усталеного розвитку мають при цьому сприяти розгляду і вирішувати зазначені проблеми інтегровано. Йдеться про поліпшення процедур, законодавства, інформованості і досягнення консенсусних рішень. Стратегії сталого розвитку не є, звичайно, панацеєю. Але, безсумнівно, вони пропонують принципово нові підходи до вирішення корінної проблеми розвитку. Ця новизна передбачає певну суперечність (контраверсійність) і саме тому потребує терпіння, особливого менеджменту. Не будемо забувати, що з моменту опублікування Комісією Брундтланд (1987 р.) минуло не так вже й багато часу. Відтоді прогресивна частина людства може не так швидко, але неухильно і поступово просувається по шляху сталого розвитку. Виконано також суттєву і ґрунтовну роботу в тому, що таке сталий розвиток і як його досягти. Така діяльність переконливо доводить, що людська система є і буде інтеграційною частиною екосистеми. Суспільства є усталеними тільки тоді, коли людські умови задовільні або поліпшуються. І навпаки, якщо одна з цих складових незадовільна або погіршується, то суспільство є неусталеним. Отже, генеральний напрямок усталеного розвитку полягає в поліпшенні і підтриманні благополуччя як людей, так і екосистем водночас.

Що ж означає на практиці благополуччя людей? А те, що всі члени суспільства спроможні визначити і задовольнити свої

¹ IUCN. An Approach to Assessing Progress Towards Sustainability: Overview — Approach, Methods, Tools and Experience. Switzerland, 1997.

потреби і мають достатній вибір і можливості реалізувати свій потенціал. Благополуччя екосистем досягається тоді, коли вони підтримують високу якість і різноманітність з тим, щоб змогти адаптуватися до змін і мати широке коло варіантів на майбутнє.

При розробці стратегії сталого розвитку необхідно врахувати, що розвиток ставатиме усталеним, якщо він поліпшує якість людського життя. Стратегія має допомогти людям зрозуміти свої потенціали в досягненні благополуччя. При цьому треба зрозуміти, що економічне зростання є лише однією складовою розвитку. Люди вбачають у понятті розвитку різні елементи. І все ж таки серед них виокремлюють такі основні, як тривале і здорове життя, освіта, доступ до ресурсів, потрібних для пристойних стандартів життя, політична свобода, гарантовані права людини, свобода від насильства, можливість творчої праці. Отже, розвиток має сприяти поліпшенню ситуації в усіх аспектах життєдіяльності.

Але розвиток повинен містити і другу принципово важливу сторону — захист навколишнього середовища. Розвиток повинен захищати структуру, функції і різноманітність світових природних систем. Розвиток не може не опікуватись екологічними процесами, які формують клімат, очищенням повітря і води. Йдеться також про посилення біологічної різноманітності тощо¹.

Стратегії сталого розвитку мають будуватися з обов'язковим врахуванням негативного впливу таких перешкод, як бідність, неефективне використання ресурсів, забруднення, глобальні зміни клімату, заборгованість. Цілком очевидно, що стратегії мають спрямовуватися на вирішення зазначених серйозних проблем.

Для того щоб підвищився добробут людей і поліпшився стан екосистем, суспільства мають удосконалити шляхи і методи відповідей на соціальні й екологічні зміни. Йдеться насамперед про суспільні цінності, які так само важливі як у відносинах між людьми, так і між людьми і екосистемами. Цінності, які базуються на повазі і піклуванні один про одного і про навко-

¹ Castri, Younes., eds. Biodiversity, science and development: Towards a new partnership. — Wallingford, UK: CAB International, 1996.

лише середовище, є фундаментом сталого суспільства. Корінним тут є те, як самі люди оцінюють свої потреби і пріоритети, як вони поведуться, чи готові вони до нових зусиль.

Важливим чинником у створенні стратегій і їх реалізації є знання, наявність необхідної інформації, відповідні дані щодо функцій і перспектив екосистем¹. Екологічні, соціальні й економічні проблеми є, як відомо, комплексними, складними. Їх взаємодія не є простою з точки зору їх визначення і постійних змін. Для того щоб впоратися з цими нелегкими завданнями, треба мати солідну наукову, економічну, політичну і філософську підготовку, вміння. Розуміння характеру і сутності екосистем, суспільства, їх взаємодії потребує постійної і наполегливої наукової діяльності. Результати цієї роботи мають широко розповсюджуватися через засоби масової інформації. І тут особлива роль належить передовим технологіям як у дослідженні згаданих вище проблем, так і в їх розповсюдженні. Велику увагу потрібно звернути на зміцнення і удосконалення організацій, причетних до стратегічного планування сталого розвитку. Вважається, що єдиним порятунком у політиці є освіта. Стосовно сталого розвитку на національному і глобальному рівнях це є абсолютною істиною.

¹ Daily, Gretchen eds. *Natural's services: Societal dependence on natural ecosystems*. — Wash. D. C.: Island Press, 1997.

2.2. Етапи маркетингу і планування сталого розвитку

Оцінюючи національну стратегію сталого розвитку, треба визначити, з яких компонентних механізмів складається стратегія сталого розвитку і як їх аналізувати.

Насамперед це комунікаційність і обізнаність з питаннями сталого розвитку. Принципово важливою є максимальна і необхідна участь громадськості (її різних верств) в усіх обговореннях, які присвячуються сталому розвитку. І, звичайно, участь не тільки в плануванні стратегії, а й у її імplementації. Невід'ємною частиною всієї діяльності щодо сприяння сталому розвитку є оцінка й аналіз з самого початку і до кінця.

Сталий розвиток немислимий без консенсусу між учасниками, без врегулювання суперечностей, не кажучи вже про конфліктні ситуації. Це має бути відкритий, демократичний і цивілізований процес, упродовж якого досягається національна злагода щодо усталеного розвитку, його змісту, характеру і механізмів. У процесі цієї діяльності, звичайно, потрібно узгодити пріоритетні цілі, окреслити основні проблеми і занепокоєності, фінансування. Процес планування сталого розвитку потребує також надійної координації діяльності всіх діючих механізмів.

І нарешті, доленосною була, є і залишається проблема моніторингу, відстеження процесу сталого розвитку, його оцінка.

Визначивши названі компоненти, можна приступати безпосередньо до стратегічного планування, а точніше до створення національної стратегії сталого розвитку. Це нелегка, комплексна, новаторська робота. Просування вперед, по шляху формування стратегії, потребує кваліфікованого підходу, витримки, вміння, терпіння, готовності до компромісів, наполегливого бажання досягти поставлених цілей. Всю цю діяльність потрібно чітко спланувати для виокремлення певних логічних етапів.

Етап перший — передбачає ідентифікацію необхідних компонентів легальних правових рамок, в яких ці компоненти мають діяти.

Отже, треба насамперед визначити правове поле, де ви збираєтесь діяти, де діятиме ваша стратегія сталого розвитку¹.

¹ Cameron, Wersman and Roderick. Improving compliance with international environmental law. — London, UK: Earthscan, 1996.
Campiglio. The environment after Rio: International Law and economics. — Boston: Kluwer Publishers, 1994.

При цьому необхідно мати на увазі, що секторальне законодавство не можна сприймати ізольовано від інших як секторальних, так і загальних законів, включаючи, звичайно, і конституцію, і закони про інвестиції, транспорт, кредит, компанії і асоціації, навколишнє середовище, землекористування та ін. Отже, починати формувати стратегію треба із законодавства, права. Правове забезпечення сталого розвитку — першочергове завдання.

Етап другий — аналіз сутності законів. Корінне питання тут полягає у з'ясуванні того, наскільки закони, про які йдеться в першому етапі, стимулюватимуть, заохочуватимуть або, навпаки, перешкоджатимуть відповідним діям, на які сфокусована національна стратегія сталого розвитку.

Тут виникає багато суттєвих запитань: чи не є певний закон занадто регулятивним, стримуючим? Чи надає він стратегії, сприятливі для навколишнього середовища? Чи є мандат різних учасників процесу ясним, координованим, достатнім для сприяння сталому розвитку? Чи не утруднює закон справу формування відповідних організацій учасників? Чи створює закон достатні правові рамки для механізмів сталого розвитку?

Етап третій — як, якою мірою ефективно діє цей закон? Чи достатня політична воля сприянню чи виконанню закону? Чи є достатнє розуміння закону з боку учасників процесу? Чи достатньо сильними є юридичні установи, які мають забезпечувати ефективну дію законів?

Дуже важливим питанням є якість, ефективність, результативність стратегії. Це, звичайно, залежить від багатьох суттєвих чинників. Насамперед йдеться про політичні та інституційні умови, в яких діє стратегія. Багато залежить, ймовірно, від того, які пріоритети нинішнього і попереднього урядів, які ключові політичні акції (стратегії, ініціативи) були запроваджені в практику. Важливо, якими є історичні, політичні та адміністративні контексти, в яких здійснювалися попередні стратегії розвитку. Успіх стратегії сталого розвитку неможливий без наявності політичних зобов'язань, які взяли на себе учасники процесу, щодо цілей, процесів, планів, бюджетних забезпечень.

На кому лежить відповідальність за побудову стратегій, їх моніторинг та імплементацію — це теж одне з важливих пи-

тань, яке треба вирішити, приступаючи до роботи над стратегією сталого розвитку. З цим пов'язані і питання про те, чи мають відповідні інституції — учасники процесу достатньо прав, повноважень, матеріального забезпечення.

Успішний процес сталого розвитку і його стратегії потребує ефективної координації між різними стратегічними ініціативами або планами дій, між регіональними інституціями і центром, між інституціями і донорами. Питання координації має поширюватися на відносини національних, регіональних і локальних стратегій. Як вони співпрацюють?

Учасники процесу мають приділяти значну увагу питанню, а чи є достатнім розуміння стану справ з ресурсами, фінансовим забезпеченням. Чи є достатнім аналіз стану головних секторів і систем? Наскільки повно використовуються вже зроблені дослідження бідності і навколишнього середовища?

Корінним питанням є, безперечно, якість участі в цьому процесі уряду, бізнесу, громадянського суспільства. Наскільки вони здатні координувати діяти для сприяння імплементації національної стратегії сталого розвитку. Від цього залежить, зрозуміло, і якість політики й планів, і ефективність.

Від ефективності взаємодії уряду, бізнесу і громадянського суспільства залежить професійне, розумне визначення пріоритетів в економічному, екологічному і соціальному вимірах. Від взаємодії цієї тріади залежить первинна, початкова (тактична) імплементація перспективних ініціатив, які сприятимуть підтримці стратегічного процесу.

Процес реалізації національної стратегії сталого розвитку має неодмінно супроводжуватись ефективним регулюванням і заохочувальними заходами. Йдеться про фіскальні і регулятивні заходи, які мають сприяти інтернаціоналізації соціальних та економічних витрат, щоб компенсувати ринкові провали, і відкрити двері для перспективних інвестицій. Звичайно, ці необхідні заходи потрібно ефективно моніторингувати і запроваджувати в урядову політику і політику приватного сектору¹.

Реалізацію національної стратегії сталого розвитку потрібно з самого початку ефективно вимірювати і оцінювати. Важливо

¹ Jeanrenaud C. Environmental policy between regulation and market. — Basel: Biruhauser Velag, 1997.

знати, як впливає цей процес на економічний, соціальний та екологічний стан країни — позитивно чи негативно, і якою мірою. Тут одразу треба визначити, чи був збережений принаймні екологічний стан, чи було збережено біорізноманітність. Наскільки ефективною виявилась економічна політика? Чи зменшилися бідність і нерівність? Чи поліпшився стан охорони здоров'я? Що відбувається з культурою? Чи поліпшується якість життя?

Все зазначене вище говорить про необхідність виваженої ідентифікації головних тенденцій, які, ймовірно, впливають на усталеність. Звичайно, це передбачає глибокий і всебічний аналіз насамперед економічного аспекту сталого розвитку, бо саме він створює фінансову базу.

Дотепер ми говорили про діяльність учасників стратегічно-го процесу щодо принципових політичних домовленостей про зміст, характер, загальну спрямованість майбутньої стратегії сталого розвитку. Зараз постає природне запитання: а що робити потім? Якими мають бути подальші дії? Якими мають бути конкретні домовленості щодо шляхів подальшого руху вперед і як їх досягти? Звичайно, тут не може бути якихось жорстких правил і настанов. Можливим може бути етап обговорення в невеликій урядовій групі. Комуś треба брати на себе провідну роль лідера і початкову відповідальність. Згодом коло учасників розшириться за рахунок представників громадянського суспільства. Воно має постійно і повно інформуватися про підготовку стратегії і зокрема про конкретні кроки уряду в цьому напрямі.

Уже на цьому початковому етапі принципово важливим є питання фінансування зазначеної діяльності та інша матеріальна підтримка. В деяких країнах (особливо тих, що розвиваються) невдача в розробці стратегії спостерігається саме через відсутність або недостатність фінансування¹. Невдачі також трапляються, коли стратегією сталого розвитку цікавиться лише одне міністерство (як правило, захисту навколишнього середовища), а інші урядові інституції не виявляють до цієї важливої справи належної уваги. Отже, потрібна фінансова та

¹ Schmidheiny, Zorraquin. Financing change: The financial community, eco-efficiency and sustainable development. — Cambridge, MA: Mit Press, 1996.

інша підтримка цієї діяльності не від окремих міністерств (департаментів), а від уряду в цілому. Така ситуація спостерігається в таких країнах, як Кенія, Нігерія, Зімбабве, Ефіопія та інші, коли вони починали роботу над своїми національними стратегіями збереження (консервації). Ця картина характерна і для таких транзитивних країн, як Україна та Росія.

До названих труднощів треба додати практично повну відсутність досвіду, вміння, кваліфікації. Саме тому на цьому початковому етапі стратегічного планування така необхідна технічна допомога з боку міжнародних інституцій. Урядові чинники після прийняття принципових рішень щодо стратегії насамперед мають забезпечити необхідне — співробітництво між донорами і національними агентствами щодо одержання і використання технічної допомоги.

На початковій стадії планування потрібно вирішити проблему взаємовідносин між різними стратегіями розвитку, що їх здійснює певна держава. Ця взаємодія тим більше необхідна з огляду на те, що різні стратегії можуть характеризуватись одними і тими ж проблемами¹.

Будь-які стратегії є циклічним процесом, який містить такі елементи, як збирання інформації та її аналіз, формування політики і плану необхідних дій, імплементація, моніторинг, ревізія і адаптація. Звичайно, ці елементи можуть групуватись по-різному з точки зору пріоритетів. Але при всьому цьому не можна забувати, що участь різних кіл і комунікації між ними є своєрідними рушіями на всіх етапах цього процесу. В усіх стратегіях початкова стадія має більш-менш однакові елементи — збирання інформації та її аналіз, формування політики, планування конкретних дій, підготовка документації. А така схожість стратегій вже на початковій фазі створює сприятливі передумови для подальшої співпраці, взаємодії. Що ж стосується таких елементів, як створення можливостей, імплементація, моніторинг, оцінка, — то ці складові зосереджуються в основному в імплементаційній фазі будь-якої стратегії. Отже й ця фаза є перспективною з точки зору якщо не координації, то принаймні зближення різних стратегій.

¹ Dalal-Clayton, Bass. National Strategies for Sustainable Development: A Guide to Key Issues and Methods for Analysis. A Prompt for Status Review and Dialogue. IIED. — London, 2000.

Попри все сказане треба також брати до уваги, що в процесі формулювання різних елементів у різних стратегіях виникають і певні суттєві небезпеки.

По-перше, робиться надмірний акцент на підготовці стратегічного документа. При цьому подекуди не враховуються можливості, які передбачаються цим документом, — допускаються надто оптимістичні оцінки, намічене виявляється дещо відірваним від існуючих реалій.

По-друге, допускається підхід, за якого стратегії розглядаються не як щось циклічне, а лінійне. Мовляв, циклічність не сприяє регулярному моніторингу і ревізії (адаптації) стратегії. Це хибний підхід, циклічність аж ніяк не завершує, а передбачає фазу моніторингу.

По-третє, такий лінійний підхід перешкоджає, по суті, реалізації важливої можливості зосередитися на таких елементах процесу, які матимуть найбільший стратегічний ефект у певний відрізок часу¹.

Стратегія розвитку не може бути певною лінією або набором ліній. Вона має бути скоріше спіраллю щодо досягнення кінцевої мети. Одним з аспектів проблеми стратегії сталого розвитку є те, що потрібно пам'ятати: не може бути одного підходу до управління процесом. Треба завжди бути прагматичними, налаштованими на постійне удосконалення процесу сталого розвитку.

Стратегія розвитку є комплексною справою. На ній зосереджуються досить різні інтереси різних політичних сил. А це передбачає складну, але дуже потрібну діяльність щодо узгодження цих різних інтересів, їх зближення, досягнення взаєморозуміння, компромісу. Стратегія сталого розвитку, щоб бути успішною, має враховувати корінні, справді доленосні питання. Безперечно, що найпріоритетнішими тут є поліпшення добробуту людей і екосистем, досягнення економічних цілей. Цьому мають сприяти підготовка і використання сприятливих політичних рамок, а також специфічних підходів міжсекторальної і секторальної політики. Ці рамки необхідні для налагодження зв'язку стратегічного курсу сталого розвитку з іншими

¹ Hagen. A Guide for Countries Preparing National Strategic and Action Plans. UNDP. — N. Y., 2000.

компонентами урядової політики. Звичайно, при плануванні базових елементів необхідно конкретно і наочно визначити ті дії, які забезпечать перетворення політики у конкретні дії.

Певна річ, стратегія сталого розвитку може мати різноманітну структуру, підходи, механізми. Проте завжди є щось спільне, притаманне кожній стратегії. Очевидно, потрібно визначити актуальні проблеми, які мають вирішуватися за допомогою стратегії. Стратегія має містити точний і об'єктивний аналіз означених проблем. Звичайно, в будь-якій стратегії необхідно визначати поставлені цілі. Як уже згадувалося, існує потреба й у формуванні рамкової політики. І насамкінець, важливим є план конкретних акцій, спрямованих на імплементацію стратегії, та план коригуючих дій.

Підготовча робота щодо стратегії не повинна занадто затягуватися, бо тоді політика і плани відставатимуть від актуальних потреб сьогодення. Ось чому так важливо вже на початковому етапі чітко визначити тільки деякі нагальні питання, які можна вирішити досить успішно.

Не можна порушувати комплексності стратегії сталого розвитку. Досвід свідчить, що стратегії на практиці інколи виступають як дещо селективне. У деяких стратегіях, наприклад, обходять важливу і актуальну проблему біорізноманітності. В інших — недооцінюються питання екології. Водночас стратегії збереження (консервації), акцентуючи основну увагу на навколишньому середовищі і ресурсах, недооцінюють конче важливі соціальні питання і питання охорони здоров'я.

Трапляється і таке, коли стратегії готуються настільки комплексними і широкомасштабними, що цей підхід стає занадто переобтяженим і, отже, нереалістичним. Це призводить до необхідності переробляти стратегію вже в процесі її реалізації. Такий небажаний досвід спостерігався з національною стратегією збереження в Пакистані і національним планом екологічної політики Нідерландів¹.

Не можна ігнорувати й того, що згадані вище недоліки призводять до послаблення або втрати політичної підтримки з

¹ Banuni, Khan. Environmental Strategy Background Report. Islamabad, Pokistan, 2000. AiD Environment Strategic Environmental Analysis. A New Planning for Sustainable Development. — Amsterdam, 1997.

боку громадськості тієї чи іншої країни. Отже, керівні установи мають своєчасно подбати про досягнення згоди учасників щодо обсягу стратегії, її змісту і пріоритетних проблем, у тому числі щодо добробуту людей і збереження екосистем.

Цікавим з цього погляду є досвід Нідерландів з їх Планом екологічної політики, який спрямований на досягнення сталого розвитку упродовж одного покоління. План цей не зосереджується на добробуті людей і безпеці екосистем, а натомість робить наголос на взаємодію “люди — екосистеми”. План містить так звані цільові групи (сільське господарство, транспорт, хімія, газ, електрика, будівельна індустрія, постачальники і споживачі, захисники навколишнього середовища, профспілки, дослідні центри тощо). Кожну групу веде відповідний окремий генеральний комітет. Але вся робота над стратегією сталого розвитку фактично починається із збирання необхідної інформації.

Для початку змістовної дискусії щодо характеру і змісту стратегії сталого розвитку необхідно підготувати якийсь початковий базовий документ. Саме він стимулюватиме обговорення, у процесі якого необхідно визначити — чітко і повно — цілі майбутньої стратегії. З самого початку учасники процесу повинні мати уявлення про комплексність, складність і новизну проблеми. Багато тут залежить від широти і повноти участі в цьому процесі всіх можливих його учасників.

Необхідну початкову інформацію збирає і потім подає уряд. Далі неодмінно відбувається аналіз всієї інформації, на основі якого визначаються зміни в ситуації, які враховуватиме стратегія. Одна з першочергових проблем — як працювати разом, зважаючи на неоднакові підходи різних учасників, як подолати розбіжності.

Можливими об'єктами аналізу можуть, на наш погляд, бути тенденції в потоках ресурсів і екосистемах, кількісні і якісні сторони цього процесу, питання власності, менеджменту, екологічні ліміти, обмеження щодо використання ресурсів. Потрібно відповісти на запитання: а які політичні й економічні сили лежать в основі використання ресурсів?

Звичайно, у зв'язку із зазначеним виникає необхідність ідентифікувати ставлення різних верств населення до цієї політики. Зрозуміло, що різні групи населення потребують різну

ресурсну базу. Тут важливо проаналізувати взаємовідношення між екологічною і ресурсною базами, демографічними показниками, прибутками, станом охорони здоров'я, ефективністю соціальних служб. Звичайно, це досить складне завдання, але його треба плідно вирішувати і причому на початковому етапі. Це завдання ще більше ускладнюється з огляду на те, що аналіз і вивчення різних етапів і рівнів використання ресурсів та екосистем має здійснюватись у кожному секторі (сільське господарство, лісівництво, людські поселення, рибальство, енергетика, транспорт, промисловість, туризм та ін.).

Певна річ, значну увагу неодмінно потрібно приділити міжсекторальному аналізу. Тут ми підходимо до самої серцевини ідеї сталого розвитку — інтеграційності, взаємодії, взаємовідносин між різними процесами, що створюють широкую комплексну палітру сталого розвитку. Важливим аспектом тут є оцінка усталеного використання ресурсів та екосистем і насамперед кожним сектором окремо, і у взаємодії секторів¹.

Учасники процесу побудови стратегій сталого розвитку з самого початку повинні мати достовірне уявлення про перешкоди, труднощі, проблеми, що стоять на цьому шляху. Крім того, треба накреслити заходи, механізми, які допоможуть подолати зазначені перешкоди, а саме: що треба змінити в політиці, в самому плановому процесі, якими мають бути удосконалення інституційних механізмів у законодавстві, освіті, технологіях, інноваціях, фінансуванні, моніторингу, в системі менеджменту?

Початковий етап роботи над стратегією сталого розвитку передбачає аналіз і вибір серед різних сценаріїв найбільш перспективного. Стратегія, щоб бути успішною, має зосереджуватись на визначенні порівняно конкретних і реальних цілей. Кінцева мета стратегії — звичайно, сталий розвиток. Але її специфічні цілі мають бути дещо обмеженими і досяжними. На початковому етапі цілі можуть бути тимчасовими і кінцева мета може суттєво відрізнятись від початкових.

Визначення цілей і аналіз проблем, вірогідно, відбувається разом, одночасно. Цілі потрібно визначити так, щоб їх могло

¹ Reid, D. Sustainable Development: An introductory guide. — London, UK: Earthscan Publication, Ltd., 1995.

підтримати широке коло учасників, але водночас так, щоб забезпечити їх виконання. Що масштабнішою є стратегія, то повнішою повинна бути система інформації. Як правило, стратегія включає в себе інформаційну систему сталого розвитку. Крім того, і уряд має створити спеціальні інформаційні структури. Визначають довгострокові (20 років і більше), середньострокові (до 10 років) і короткострокові (до 5 років) цілі стратегії.

Стратегічні цілі охоплюють такі компоненти, як проблеми навчання, освіти і комунікацій, законодавство, інституції, економічні інструменти і ринкова політика, програми розвитку, планові системи і процедури, людські і фінансові ресурси, технологія та інновації, системи моніторингу та оцінки.

Як бачимо, стратегічна політика щодо сталого розвитку повинна узгоджуватися з іншими напрямками урядової діяльності. Секторальна політика має підпорядковуватися загальній політиці сталого розвитку. Очевидно, бюджетні плани потрібно складати так, щоб діяльність у сфері сталого розвитку була пріоритетною. Ця стратегія, звичайно, має корелювати з іншими стратегіями національного і регіонального характеру. Означену діяльність потрібно проводити таким чином, щоб ефективно використовувати надійну систему індикаторів, які, власне й дають можливість одержати точну картину зробленого.

Важливим також є питання про необхідність спеціальних планів дій. Вони можуть бути компонентами загальної стратегії сталого розвитку. Але існує досвід ряду країн, де плани дій працюють окремо. Це, зокрема, стосується планів національної консервації в деяких країнах Азії і Африки¹.

За всього розмаїття варіантів плани дій мають одну спільну генеральну мету — сприяти ефективній імплементації стратегії сталого розвитку. Зупинимось на планах дій окремо, враховуючи їх суттєве значення. Насамперед при розробці плану дій необхідно брати до уваги те, що його концепція, по суті, передбачає певний процес, де основні компоненти є тривалими і повторюються. Крім того, план дій повинен змінюватись з часом згідно з набутим досвідом і реальною ситуацією в тій чи іншій країні.

¹ Agyeman, Bullard and Evans (eds.) *Just sustainabilities: development in an unequal world*. — Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

Зрозуміло, що ті діячі, які відповідають за імплементацію, мають включатись до кола тих, хто готує план дій. Особливо йдеться про тих урядовців, від яких залежить фінансове забезпечення імплементації. Звичайно, участь владних структур у цій діяльності повинна бути ключовою — можливо, з допомогою спеціального секретаріату або агентства. Саме останній орган має розробляти міжсекторальний план. Це аж ніяк не означає применшення ролі в цій діяльності як бізнесу, так і громадянського суспільства. Така тріада — уряд, бізнес і громадянське суспільство — з одного боку, полегшує справу сталого розвитку, а з другого — може дещо й ускладнити, враховуючи різні інтереси учасників і, відповідно, різні їх позиції. В цих умовах важливо відповісти на запитання: а як різні елементи плану дій співвідносяться один з одним, як вони могли б взаємодіяти або принаймні не протидіяти один одному?

Що ж конкретного має передбачити план дій? У першу чергу — зміни у політиці розвитку, яка викладена в національних і регіональних планах. Насамперед йдеться про інтеграцію економічних, соціальних і екологічних компонентів. Тут передбачається і специфічна інтеграція — екологічних і соціальних підходів. Водночас план дій передбачає реформи в економічній політиці, розподіл ресурсів, захист прав на власність, секторальну політику, менеджмент природних ресурсів тощо. План дій також містить заходи зміцнення економічних інструментів. Йдеться також про відповідне законодавство, яке б ефективно сприяло сталому розвитку. І нарешті, план дій передбачає необхідні інституційні реформи. Йдеться про створення нових або удосконалення діючих політичних, економічних і соціальних інститутів, налагодження надійних зв'язків між ними з єдиною кардинальною метою — сприяння сталому розвитку¹.

Отже, при підготовці плану дій необхідна їх інвентаризація, систематизація і поділ на категорії. Це передбачає врахування політичних, законодавчих, інституційних та організаційних змін, що передбачає нові міжсекторальні шляхи і методи прийняття рішень. Не можна забувати і про такі аспекти, як ство-

¹ Arestis, Baddeley and McCombie (eds), *Globalization, regionalism and economic activity*. — Cheltenham, UK, MA: Edward Elger, 2003.

рення нових інструментів і механізмів. Звичайно, цей процес має передбачити перспективу різноманітних нововведень та інновацій, специфічних нових програм і проектів.

Отже, план дій стимулює необхідні інновації у прийнятті рішень, нові адміністративні функції та інституційні реформи. При плануванні стратегій сталого розвитку треба обов'язково враховувати, що вони мають бути побудовані на економічній базі власності й участі. Йдеться про динамічний і складний процес досягнення суспільного консенсусу. Це потребує часу (часом значного), інституційних змін. Вони передбачають вимоги до планових і до конкретних можливостей щось вирішити всіх учасників. Необхідним є і мінімум щодо рівня демократично-плюралістичних структур, легітимації¹.

Роль співробітництва в процесі розвитку вельми значна. Це зокрема передбачає, що НССР повинні визнаватись як стратегічний і активний процес, який охоплює аналіз, демократичне обговорення, можливості розвитку, планування і дії. Країни, що розвиваються, і донорські агентства повинні зосередити більше уваги на розробці НССР, ніж на підготовці планів дій. Треба визнати складність процесів НССР і переконатися, що інвестиції у виробництво відповідним чином збалансовані.

Досвід реального життя свідчить, що саме екологічні виміри мають найбільшу вагу і вплив. І водночас міжсекторальний і проблемний підхід (коли адресуються питанням енергетики, транспорту, населенням, сільського господарства) знову повертає економіку, державу і суспільство до екологічних принципів².

Досвід стратегічного планування свідчить про:

- надання можливостей (секторальний екологічний план versus всеохоплююча стратегія сталого розвитку);
- широкий аналіз (проблеми, генератори), довгострокові тенденції, перспективи, ризики;

¹ Hill. National Sustainability Strategies: A Guide to Drafting and Ensuring Participation, The Green Alliance. — London, 1996.

² Harris, Goodwin (eds), New thinking in macroeconomics: social, institutional an environmental perspective. — Cheltenham, UK, MA: Edward Elgar, 2003.

- довгострокові цілі (якість, цільові ідеї), індикатори, часові рамки;
- стратегії реформ і проектів змін (держава і приватні сектори);
- мобілізацію фінансових ресурсів;
- імплементаційні можливості;
- зміни, ревізію, корекцію планів і стратегій.

У багатьох країнах економічні та екологічні стратегії не є інтегрованими, кожна стратегія діє окремо, відособлено, в різні часи, а інколи паралельно одна з одною. При плануванні розвитку і прийнятті рішень часто недооцінюються екологічні занепокоєння. Екологічні стратегії подекуди реалізуються без належної уваги і врахування існуючих процедур. Трапляється і таке, коли деякі стратегії не корелюють з існуючими секторальними планами¹.

Отже, з якими стратегіями ми маємо справу в різних країнах світу? Багато стратегій, які реєструються урядами і міжнародними інституціями, діють у різних контекстах. Насамперед — це екологічні занепокоєння та їх інтеграція в процес розвитку. Це стосується стратегії національного збереження (консервації) — її відносин з економічним і соціальним оточенням. Вирізняють стратегії багатосекторальні і секторальні, або тематичні.

Плани національного розвитку охоплюють значне коло проблем, які намічені і вирішуються національними урядами або плануючими органами. Ці плани розраховані на певний період, вони можуть бути п'ятирічними, спрямованими на збільшення продуктивності, посилення конкурентоспроможності, розвиток інфраструктури тощо. План національного розвитку включає також структурні зміни, які виникли в результаті переговорів між урядами і Міжнародним валютним фондом та Світовим банком².

Стратегії національного збереження довкілля виникли в результаті діяльності ряду міжнародних інституцій (ЮНЕП,

¹ Cooper, Palwer, eds. Just environments: Intergeneration, international and interspecies issues. — London, UK: Routledge, 1995.

² Moltne. International environmental management, trade regions and sustainability. International Institute for Sustainable Development, 1996.

ЮНДП та ін.). Їх мета — сприяти інтеграції цієї проблематики у процес розвитку. Зазначені стратегії спрямовані на ідентифікацію і вирішення найбільш важливих і гострих екологічних проблем.

Плани національних екологічних дій були ініційовані Світовим банком (1987 р.) як умова для одержання позик. Плани задумувалися як рамки для інтеграції екологічних занепокоєностей в комплексні національні плани економічного і соціального розвитку. Світовий банк фінансово сприяє реалізації цих планів.

Зелені плани, започатковані в Канаді і Нідерландах, спрямовані на всеохоплюючий комплексний підхід щодо вирішення назрілих екологічних проблем. Основні цілі — чисте повітря, вода і ґрунт, захист екосистем.

Плани національного екологічного менеджменту існують у малих, в основному острівних країнах Південно-Тихоокеанської зони за підтримки Банку азіатського розвитку, ПРООН і деяких інших міжнародних інституцій¹.

Треба також сказати і про секторальні або тематичні плани. Серед них — плани щодо лісівництва, сільського господарства, туризму. Ці плани іноді охоплюють міжсекторальні проблеми. Це плани дій щодо тропічних лісів, національні плани боротьби з опустелюванням.

Важливим у процесі здійснення різних типів стратегій і планів розвитку є те, що кількість тих стратегій, які включають інтеграційний підхід, неухильно (хоча, може, і не так швидко, як хотілося б) збільшується. Ці плани вже не концентруються винятково навколо екологічних проблем. І така тенденція має свої причини: поглиблюються знання про проблеми розвитку, необхідність інтеграції розвитку та екології; спостерігається поява глобальних економічних проблем і проблем розвитку як ключових міжнародних питань; збільшується інтерес і занепокоєність громадських кіл у багатьох країнах і відповідно підвищується їх активність у пошуках змін.

Поки що у світі не так багато країн, які можуть бути прикладом інтеграції економічного розвитку, соціального прогресу

¹ Moltne. International environmental management, trade regions and sustainability. International Institute for Sustainable Development, 1996.

і екологічних занепокоєностей. Але тенденція полягає саме в цьому. Відбувається, хоча й поступове, але неухильне посилення такої інтеграції згідно з “Порядком денним-XXI” і рішеннями саміту у Йоганнесбурзі (2002 р.).

Коротка історія національних стратегій розвитку.

Десь з початку 70-х років увага зосереджується навколо міжнародних глобальних стратегій, щоб сприяти вирішенню таких проблем, як народонаселення, людські поселення і забруднення. 80-ті роки характеризуються посиленням інтересу до більш всеохоплюючих стратегій на національному, урядовому рівні. На кінець 1994 р. понад сто країн мали більш-менш комплексні стратегії, інтеграцію міжсекторального характеру. 90-ті роки характеризуються акцентом на необхідності побудови можливостей інституціалізації та удосконалення процесів, спрямованих на субнаціональній або локальній рівні. Кожний рівень зберігає своє значення в побудові глобальних стратегічних рамок для сталого розвитку. Потрібно наголосити, що уряди багатьох країн взяли на себе значну кількість міжнародних зобов'язань, які відображалися в національних стратегіях.

Прикладом може бути діяльність, пов'язана з виконанням зобов'язань, взятих щодо Конвенції з консервації біорізноманітності. Йдеться зокрема про необхідність розробки спеціальної стратегії. Ці зобов'язання впливають і з Світової стратегії збереження (1980). Вже на 1985 рік майже 30 країн мали національні стратегії збереження¹.

У 80-ті роки готуються спеціальні конвенції щодо боротьби з опустелюванням (Африка). У 90-х роках 91 країна мала Плани дій щодо збереження тропічних лісів, відбувається процес підготовки планів дій щодо національного навколишнього середовища. Суттєвий імпульс процесу створення стратегій дала Конференція ООН щодо навколишнього середовища і розвитку (1992, Ріо-де-Жанейро). План дій цього принципово важливого форуму — “Порядок денний на ХХІ століття” — закликає

¹ Miller and Lanou. National biodiversity planning: Guidelines based on early experiences around the world. — Washington, D. C.: World Resources Institute, 1995.

уряди схвалити національні стратегії сталого розвитку. Йшлося особливо про гармонізацію різних секторальних, соціальних та екологічних політик і планів для кожної країни. Однак переважна діяльність розглянутих проблем є невід'ємною частиною процесу сталого розвитку.

Ефективність стратегії сталого розвитку чималою мірою залежить від обсягу і надійності тієї інформації, якою користуються учасники планового процесу. На цьому, зрештою, базується аналіз і самої стратегії, і її імплементації. Цей наліз, звичайно, неоднаковий у стратегіях різних країн. Але можна виокремити деякі особливості, які більш-менш характерні для стратегій. Це, наприклад, аналіз учасників процесу переходу до сталого розвитку, власне інтереси учасників, їх функції, повноваження, взаємовідносини¹.

Це аналіз усталеності, до якого належать людські умови, екологічні обставини, сила і слабкості цих чинників, взаємозв'язок між ними. Наскільки суспільство готове до усталеності? Яким буде напрямок змін, на що насамперед спрямована стратегія?

Це механізми стратегії — їх ефективність, надійність, результативність. Це аналіз самого сценарію — картина майбутньої усталеності, можливі стратегічні варіанти — вигоди, ризики, інструменти, програми дій.

Це оцінка досягнутих результатів стратегії, прогнози щодо можливості посилення ефективності.

Сталий розвиток — і це має бути належним чином відображено в стратегії — потребує належної уваги до взаємопов'язаних факторів. В ранніх спробах стратегічного підходу до сталого розвитку аналіз часто обмежувався лише оцінкою різних питань усталеності. Наприклад, йшлося просто про стан ерозії ґрунту або забруднення. Але з часом досвід почав свідчити, що аналіз має обов'язково відповідати на складніші і комплексні проблеми усталеності. Що, наприклад, відомо про сильні і слабкі сторони окремих компонентів розвитку, можливості, перспективи, загрози тощо. Отже, кваліфікована оцінка обо-

¹ Samad, Watanabe and Kim. People's initiative for sustainable development: Lessons of experience. Kuala Lumpur: Asia and Pacific Development Center, 1995.

в'язково має бути інтегрованою. Причому це повинен бути демократичний і прозорий процес, де громадськість довіряє уряду створювати і запроваджувати необхідні механізми прийняття масштабних рішень.

Важливим у цьому контексті є також незалежний і експертний аналіз. Тобто велика кількість учасників процесу не повинна перешкоджати проведенню спеціального експертного аналізу. Потреба в цьому особливо значна, коли специфічні питання можуть бути суперечливими, коли поставлено вельми масштабне завдання і, звичайно, коли потрібні глибокі технічні (технологічні) знання і спеціальне обладнання.

Однак корінне питання сталого розвитку і його відповідного аналізу — це встановлення пріоритетів. Якщо цього не вдається зробити — стратегія буде під загрозою провалу.

Які ж питання треба вважати пріоритетними в національній стратегії сталого розвитку? Назвемо деякі з них¹:

- загрози — можливості щодо життєвого рівня, бідності;
- загрози — можливості ключових економічних факторів;
- загрози — можливості ключових екосистемних факторів і процесів;
- можливості діяти без додаткового фінансування;
- коли створюються додаткові можливості для набуття досвіду, навчання, удосконалення;
- коли є можливості для максимального доступу громадськості до процесу стратегічного планування;
- коли існують міжнародні зобов'язання.

Аналізувати треба і таку важливу проблему, як участь широкого кола представників громадськості. Власне, чому питання участі настільки важливе для всього процесу стратегічного планування? Справа в тому, що ця участь дає можливість визначити позицію, інтереси учасників, визначити, де ці інтереси збігаються, де, можливо, й конфліктують. Отже, треба визначити характер відносин між учасниками, а також причини ускладнення цих відносин.

Ідентифікація інтересів учасників далеко не другорядне питання. Важливо розуміти мотивацію дій учасників та їх інте-

¹ Carley and Christie. *Managing Sustainable Development*, Earthscan. — London, 2000.

реси. Йдеться також про права, ресурси, відповідні повноваження учасників. Не можна при цьому ігнорувати, не помічати зовнішніх впливів на учасників, щоб спонукати до запровадження певних змін. Очевидно, треба уявляти, які перешкоди стоять на шляху змін, на шляху руху вперед до досягнення поставлених цілей усталеності.

А якими ж є функції відносин між учасниками? Очевидно, це правові, контрактні, ринкові, інформаційні функції; формальні або неформальні відносини; виваженість; якість.

Відповідно можна визначити силу відносин згідно з такими типами — управлінська сила, здатність — можливість контролювати діяльність учасників, виконавчу силу (здатність задовольняти потреби і вимоги інших учасників) і таким чином посилювати свій власний вплив. До цього треба додати силу маневру і координаційну силу. Це сприятиме забезпеченню симпатії і підтримки з боку інших учасників.

2.3. Учасники процесу стратегічного маркетингу і планування сталого розвитку

Існує справжній і значний консенсус щодо необхідності і перспективності широкої участі різних громадських, бізнесових, державних і наукових кіл суспільства у сприянні процесам сталого розвитку, включаючи і національні стратегії. І це природно. Розглядаючи участь як матерію соціального життя, люди завжди брали участь в різних планах виживання, в розвитку свого власного майбутнього. Ця участь здійснюється різними шляхами і методами, зокрема й через різні громадські, неурядові організації і об'єднання, демократичні ініціативи, інші процедури. Все це має сприяти визначенню і певному оформленню колективних потреб, зацікавленостей, інтересів з тим, щоб ефективно залучати до вирішення складних проблем національного розвитку, зокрема врегулювання конфліктних ситуацій, участі в складанні і реалізації національних стратегій.

Отже, що ж таке участь? Згідно з визначенням Світового банку, це “процес, за допомогою якого власники акцій впливають на контроль над ініціативами щодо розвитку, а також на рішення і ресурси, які позначаються на цих процесах”¹. Очевидно, що Світовий банк має на увазі під терміном “**власники акцій**” дещо ширше, об'ємніше, щось на взірєць активних громадян, які опікуються процесами національного розвитку і мають певні можливості впливати на ці процеси. Існують й інші визначення учасників процесу розвитку. З огляду на те, що в термін “участь” різні люди можуть вкладати досить різне значення, наведемо наше розуміння участі. В певному сенсі можна говорити про такі типи участі:

- **Маніпулятивна участь** — щось формальне, штучне, недієдатне; коли хочуть створити видимість, не дбаючи про реальний зміст, цілі, перспективи.
- **Пасивна участь** — люди беруть участь без особливої власної активності і щодо задуму, і його реалізації; хтось, «десь “зверху”» прийняв рішення, а маси пасивно його виконують.

¹ World Bank, *Assessing globalization*. — Wash. D. C.: World Bank, PREM Economic Policy Group and Development Economics Group, 2000.

- **Участь консультативна** — люди збираються, щоб одержати консультації, відповіді на свої запитання, виявляють зацікавленість.
- **Участь заради матеріальних вигод** — людей збирають за допомогою обіцяння грошей, продуктів, інших матеріальних вигод; припиняються вигоди — припиняється участь.
- **Функціональна участь** — ініціатори використовують, як правило, зовнішні чинники, щоб досягти певних запропонованих цілей.
- **Взаємодіюча участь** — передбачає спільні дії ряду учасників — спільний аналіз, розробка планів, формування і об'єднання локальних громадських груп та інституцій.
- **Самомобілізаційна участь** — люди виявляють ініціативу й активність з самого початку і протягом всього процесу незалежно від будь-яких зовнішніх чинників¹.

Як відомо, глобальний документ “Порядок денний-XXI” передбачає максимально можливу участь всіх верств населення в процесах розвитку. Але досвід засвідчує, що це вельми нелегкий процес — за всієї важливості і необхідності того, що стосується національної стратегії сталого розвитку. Останні роки знаменуються поширенням такої форми участі, як партнерство урядів, бізнесу, громадськості, наукових кіл.

Важливість участі, партнерства особливо виявляється на початковому етапі, коли розробляється національна стратегія сталого розвитку, різні плани дій. Але роль партнерства-участі зменшується, коли розроблені стратегії затверджуються. Подальші рішення поки що в основному приймаються владою або громадськими форумами, якими керує влада. І таке становище, очевидно, збережеться надовго.

У промислово розвинених країнах урядові структури дотримуються того, що Уокер і Даніелс називають “три і” — inform (інформуй), invite (запрошуй), ignore (ігноруй). У цьому полягає специфіка державно-бюрократичного менеджменту.

Це, звичайно, говорить не на користь демократизації, транспарентності процесів розвитку. Втім, така ситуація з

¹ Murphy and Bendell. In the company of partners. — Bristol, UK: The Policy Press, 1997.

часом змінюється на користь громадськості, бізнесу і наукових кіл. І про це свідчать важливі міжнародні форуми з проблем розвитку, які відбулися останнім часом. Особливо це стосується Всесвітнього глобального саміту із сталого розвитку в Йоганнесбурзі. Участь неурядових структур у ньому була максимально можливою до такої міри, що можна говорити про фактично паралельний громадський форум з питань сталого розвитку. Особлива активність громадських кіл на згаданих форумах була виявлена представниками країн, що розвиваються. Водночас у цих країнах спостерігається неузгодженість між політикою і діяльністю донорів та наявними реаліями.

Дослідження 230 сільських інституцій щодо розвитку, де працюють близько 30 000 співробітників, у 41 країні Африки констатувало, що для місцевих жителів участь-партнерство означає просту участь у дискусіях або наданні інформації представниками агентств, що опікуються проблемами розвитку. В більшості країнах уряди і неурядові інституції мало турбуються про активізацію громадських кіл, громадянського суспільства. Чимало прикладів і серйознішої ситуації, коли урядові структури перешкоджають діяльності громадських інституцій у питаннях сталого розвитку¹.

Інше дослідження 121 проекту з водопостачання в 49 країнах Африки та Латинської Америки дійшло висновку, що участь була тим найважливішим фактором, що сприяв ефективному виконанню проекту і перспективному розвитку водних систем. При цьому найкращого результату було досягнуто там, де люди були учасниками всіх стадій проектів, зокрема і прийняття рішень.

Дилема влади полягає в тому, що вона і потребує — інакше розвиток не буде сталим, і водночас боїться участі громадськості, адже активна участь суспільства може стати менш контрольованою, менш передбачуваною і тому небезпечною. Активна демократизація процесу розвитку може означати виклик самій владі, розподілу ресурсів по-новому. Отже, влада шукає

¹ UN DESA, Report of an Expert Forum on National Strategies for Sustainable Development, meeting held in Accra, Ghana, 7–9 November 2001. UN. N. Y., 2002.

менш значних реформ, таких, які б не зачіпали її егоїстичних інтересів. Це, звичайно, вельми негативно позначається і на темпах, і на характері, і на змісті реформ. Бюрократія і авторитаризм створюють формально-декоративні національні стратегії сталого розвитку, які ніколи не виконуються. Типовим прикладом є декларована в Йоганнесбурзі Національна стратегія сталого розвитку, яка залишається великою за обсягом формальною програмою.

Деякі дослідники небезпідставно вважають, що буде наївно чекати від урядів зменшення своїх владних повноважень у процесах розвитку. Інша справа, коли про себе дає знати впливове і стає громадянське суспільство. Отже, очевидно, що уряди, влада мають суттєво відпрацювати свою провідну роль у створенні і реалізації національних стратегій сталого розвитку. Врешті-решт, попри всі інші варіанти, основна місія урядів, щоб бути справді успішною, — сприяти відкритому і демократичному “навколишньому середовищу”, максимально сприятливому для сталого розвитку. Це означає забезпечити участь — рівноправну і активну — і бізнесу, і громадянського суспільства, і наукових центрів. Забезпечити їх участь у всіх стратегічних завданнях на всіх етапах сталого розвитку і надавати підтримку всім і скрізь, де вона тільки потрібна й очікувана.

Звичайно, дуже важливо у процесі стратегічного розвитку досягти консенсусу щодо всіх елементів національної стратегії. Не можна при цьому забувати, що сталий розвиток дуже комплексний, складний процес, він набуває різних форм залежно від політичної, економічної, соціальної і екологічної систем. Корінним принципом національної стратегії є постійний, тривалий, динамічний характер сталого розвитку. Отже, відповідно, учасники цього процесу навчаються, здобувають необхідний досвід, навички. Насамперед учасники мають домовитися про чіткі і предметні зобов'язання, які вони на себе беруть. Треба закласти основи довіри і впевненість щодо позитивних результатів, що потребує чимало часу, зусиль, терпіння. Потрібні нові інституції, нова методологія. А, як свідчить досвід, початковий етап освоєння проблематики сталого розвитку становить у середньому 3–5 років.

Можна приблизно визначити характер зазначеної участі¹:

- учасники тільки слухають;
- учасників консультують;
- учасники слухають і надають певну інформацію;
- участь в аналізі існуючої ситуації, у встановленні порядку денного;
- участь у досягненні консенсусу щодо основних елементів стратегії;
- участь, яка передбачає пряме і суттєве втручання в прийняття рішень щодо політики, стратегії, її компонентів.

Крім названих типів участь може характеризуватися **горизонтальністю** і **вертикальністю**.

Горизонтальна участь передбачає такий розгляд питань щодо сталого розвитку, щоб забезпечити участь секторальних зацікавлених груп, інституцій, державних органів, громадських організацій в різних регіонах тієї чи іншої країни.

Вертикальність участь потрібна, щоб забезпечити розгляд і вирішення питань через відповідну ієрархію, вертикаль — від місцевого, локального, регіонального рівнів до національного, від маргіналізованих груп до лідерів загальнодержавного масштабу.

У результаті використання цих двох рівнів — горизонтального і вертикального — у процесі сталого розвитку досягаються певні позитивні результати. Наприклад, це активізація спільних ініціатив з боку громадянського суспільства, бізнесу, місцевої влади — в міських районах. Це сприяння у створенні буферних зон (зон економічної підтримки). Зокрема у таких країнах, як Індія, Непал, Зімбабве. Це проекти сільського розвитку, що базуються на соціальних проектах і планах захисту навколишнього середовища.

Корінне питання участі — поглиблення відносин, співробітництва, взаємозв'язків між трьома учасниками “тріади сталого розвитку” — урядом (владою), бізнесом і громадянським суспільством. Упродовж кількох останніх років ці відносини суттєво зміцнювалися, і насамперед це стосується співпраці громадянського суспільства. Нині вже можна говорити про

¹ IIED. National Strategies for Sustainable Development. A Guide to Key Issues and Methods for Analysis. — London, 2000.

глобалізацію громадянського суспільства¹. Цьому значно сприяли історичні демократичні процеси, пов'язані з розпадом СРСР, демократичними процесами в країнах Центральної і Східної Європи, крах режиму апартеїду в Південній Африці. Антидемократичним процесам було завдано могутнього удару. Іншим чинником, що сприяє активізації громадянського суспільства, є загострення суперечностей між бідним Півднем і багатою Північчю.

Позитивно позначається на цій ситуації переосмислення міжнародним бізнесом своєї відповідальності перед суспільствами, де він оперує. Йдеться про розуміння критичної небезпеки, яка породжується прірвою між світовою біднотою і світовими багатствами. Це загрожує соціальній стабільності та економічному зростанню, адже глобальна бідність — проблема не тільки бідних, а й багатих країн.

Названі та інші фактори сприяють, врешті-решт, появі нових можливостей для зростаючої взаємозалежності між згаданими учасниками “тріади сталого розвитку”. До того ж це стимулює їх співробітництво, що відіграє роль потужного рушія сталого розвитку. Отже, важливі глобальні події, по суті, заохочують різні сектори розвитку працювати разом і більш продуктивно.

В цих умовах спостерігається певний розподіл “ролей сталого розвитку”:

- владний сектор (уряд, урядові інституції) — забезпечує інформацію, стабільність і легітимність;
- приватний сектор — діяльність заради прибутку є винахідницькою, творчою, ініційованою, мобільною;
- громадянське суспільство — рух заради морально-суспільних цінностей є відповідальним, всеохоплюючим, він захищає інтереси людей.

Звичайно, зазначеного вище недостатньо. Треба ясніше визначити роль цих трьох чинників та їхніх механізмів, з якими так тісно пов'язана доля сталого розвитку. Співробітництво трьох секторів є визначальним для успішного сталого розвитку. Але це співробітництво аж ніяк не означає рівної відповідальності в остаточному підсумку процесу. Така

¹ Clark. *Worlds apart: civil society and the battle for globalization*. — Bloomfield, CT: Humarian Press, 2003.

відповідальність залежить від конкретного внеску кожного з учасників і творців процесу сталого розвитку¹.

Участь у цьому процесі, звичайно, передбачає високу професійність. Адже йдеться не тільки про доленосну справу національного значення, а й про справу нову, ще нереалізовану, в багатьох аспектах ризиковану. Отже, здобуття досвіду, обмін ним є справою вельми значущою. Досвід планування сталого розвитку свідчить, що там, де ним опікувалися сторонні, мало підготовлені люди, діло сталого розвитку страждає. А це говорить про потребу максимально широкої участі всіх сил, всіх верств суспільства, зацікавлених в економічному зростанні, соціальному прогресі і захисті навколишнього середовища.

І все ж таки серйозною проблемою залишається те, що національні стратегії сталого розвитку є на практиці діяльністю типу “зверху — до низу”, тобто, коли влада домінує всюди, підпорядковуючи собі інших учасників процесу. Влада домінує при складанні стратегії і при її імplementації. Цілком природне питання, а чому таке відбувається, чому існують стратегії “зверху — до низу” (владна вертикаль)? Насамперед треба мати на увазі, що багато початкових, ранніх стратегій сталого розвитку виникли з ідей, започаткованих урядовими інституціями. Інші стратегії були результатом міжнародних угод, тобто тих, які уклалися між урядами. Треба, однак, зазначити пасивність самих учасників процесу щодо створення союзів, можливостей співробітництва, пошуків компромісів, формулювання довгострокових цілей і стратегій. До цього треба додати брак надійних механізмів і технологій, які б сприяли сталому розвитку. Дуже прикро, але в ряді країн вимоги громадського суспільства і бізнесу щодо своєї участі в процесах сталого розвитку — просто ігноруються².

І насамкінець, напружена, складна, а часом і конфліктна ситуація в деяких країнах аж ніяк не сприяє справі сталого розвитку, це зокрема стосується діяльності із складання та імplementації національних стратегій.

¹ Tennyson and Wide. *The Guiding Hand: Brokering Partnerships for Sustainable Development*. UN Staff College, 2000.

² Tennyson. *Managing Partnerships: Tools for Mobilizing the Public Sector, Business and Civil Society as Partners in Development*. — London, 1998.

Роль і відповідальність кожного з учасників — важливі, значущі. Вони повинні розумно адаптуватись до існуючих реалій. І стратегії мають цьому сприяти. Але при цьому вони не можуть бути тільки технократичним плановим процесом. Ключовими моментами є політичні виміри стратегії.

У справі стратегій сталого розвитку конче потрібний міждисциплінарний підхід. Саме на цій основі має відбуватись аналіз економічних, соціальних і екологічних підвалин та їх взаємодії. Окрім цих питань у полі зору авторів стратегії мають перебувати такі проблемні напрямки діяльності, як інституційні реформи, забезпечення прав і свобод людини, свобода інформації, розвиток технологій і відповідні інновації тощо. Це передбачає необхідність широкої участі різних зацікавлених кіл суспільства. І коли перші стратегії (80-ті роки) мали суттєві слабкі сторони, то це стане зрозуміло, якщо ми врахуємо практичну відсутність у діяльності стратегічного планування ролі і місця різних учасників, різних зацікавлених кіл. І навпаки, успішними виявилися ті стратегії, які створювалися колективними зусиллями і відповідно так само імплементувалися. Проте однієї участі для успіху мало. Необхідно до цього додати циклічність процесу стратегічного планування. Успішна стратегія сталого розвитку — це реалізована на практиці можливість мислити і працювати стратегічно, це продукт взаємодії всіх учасників процесу.

З цього погляду передовим і цінним можна назвати досвід такої міжнародної спільноти, як ОЕСР. Вона вважає, що національна стратегія сталого розвитку — це не єдиний, генеральний план, а ряд субстратегій, секторальних підходів і ряд механізмів щодо імплементатії. Все це має підтримувати сталий розвиток у рамках національного порядку денному і він має бути здатним реагувати на зміни¹.

Створення національної стратегії сталого розвитку відбувається в конкретному політичному контексті. Очевидно, що тут є певний взаємозв'язок: НССР впливає на контекст, а він, своєю чергою, на НССР. Участь різних зацікавлених кіл у про-

¹ OECD DAC The DAC Guidelines: Strategies for Sustainable Development: Guidance for Development Cooperation, Development Cooperation Committee, OECD. — Paris, 2001.

цесі стратегічного планування є принципово важливою для долі сталого розвитку. Нагромаджений дотепер досвід засвідчує, що певного суттєвого прогресу щодо стратегії сталого розвитку можна досягти швидше і ефективніше за наявності демократичного суспільства, відкритого навколишнього середовища. Його можна створювати тільки тоді, коли всі учасники процесу мають абсолютні можливості бути співпрацівниками, співтворцями процесу стратегічного планування та імплементації рішень. Але чи означає все сказане, що без демократичного середовища сталий розвиток неможливий? Це дуже непросте питання. Однозначно відповісти — принаймні на нинішній стадії сталого розвитку — поки що неможливо. Зрештою, нинішній етап не характеризується справжнім успіхом сталого розвитку. Адже, очевидно, тільки третина країн світу має національні стратегії сталого розвитку або інші стратегії розвитку (субстратегії, секторальні стратегії, локальні — місцеві стратегії тощо). Отже, в розпорядженні дослідників не такий вже і масштабний матеріал. Але проблема не тільки в обмеженості цієї картини. Справа ще і в її глибині, в її якісній стороні. Чимало країн, де хоча і діють названі національні стратегії, не можуть похвалитись хоч якимись переконливими даними про реалізацію двох принципово важливих складових самої ідеї сталого розвитку¹:

- сталий розвиток передбачає турботу про прогрес і добробут не тільки нинішнього, а й прийдешніх поколінь;
- сталий розвиток — це процес, де співпрацюють три складові: економічне зростання, соціальний прогрес і захист навколишнього середовища.

Тут якраз є проблеми, на які вказував Генеральний секретар ООН К. Аннан у своїй доповіді, представленій Всесвітньому саміту із сталого розвитку. Це свідчить про те, що ми перебуваємо фактично на початку досить довгого і нелегкого шляху. І все ж таки ми схильні відповісти позитивно на запитання, чи є демократія необхідною для сталого розвитку. Звичайно, багато залежить від того, що треба розуміти під демократією і що поєднує демократію із сталим розвитком. Демократія в

¹ Muschett. Principles of sustainable development. — Florida: St. Lucie Press, 1997.

цьому сенсі означає, на наше переконання, створення достатньо репрезентативних, транспарентних і професійних систем для реалізації участі різних зацікавлених кіл у процесі стратегічного планування. Така демократія безперечно потрібна.

Проте відповідь може бути “ні”, якщо демократія означитиме нерівність прав учасників, домінування деяких з них (наприклад, влади), переважання прав певних кіл виробляти і споживати незалежно, а можливо й ігнорувати права інших зацікавлених учасників. Відповідь буде також “ні”, якщо в циклі стратегічного планування діяльності політиків спрямовуватиметься на реалізацію короткострокових цілей і, таким чином, на одержання голосів (підтримки) тих кіл, які зацікавлені передусім у розвитку споживання і, отже, більшого обсягу ресурсів. Тут насправді йдеться про фактичну опозицію, протидію діяльності на користь усталених довгострокових перспектив¹.

Демократична політика в сталому розвитку потребує довготривалих структур участі, таких як місцева влада, зацікавлені групи і традиційні асоціації. Дехто з дослідників проблем сталого розвитку наполягає на більш радикальних змінах в інтересах сталого розвитку, зважаючи на існуючу несправедливість у розподілі ресурсів, загострення проблеми бідності, несприятливу ситуацію в країнах, що розвиваються. Але потреба в радикальних змінах автоматично не означає сприяння демократії. Демократія якраз передбачає поступовість, стриманість і виваженість. Крім того, не слід забувати, що ринок ще не запропонував сильного надійного механізму для сталого розвитку. Цей механізм ще виробляється і випробовується. А без демократії сталий розвиток неможливий, бо він є демократичним розвитком.

Альтернативні форми участі, що базуються на професіоналізмі, добровільному підході, правильній методології, підтримці інституцій, — все це як мінімум потрібно для зміцнення сприятливого політичного процесу.

Стратегічний досвід свідчить, що базування на науці і міждисциплінарні підходи є необхідним знаряддям для ідентифі-

¹ Carew-Reid, Prescott-Allen, Bass, Dalal-Clayton. Strategies for Sustainable Development — A Handbook for their implementation. Earthscan Publication, 1994.

кації економічних, соціальних та екологічних вимірів. Але цього недостатньо. Вони не можуть адресуватись всім проблемам сталого розвитку.

Участь у процесі стратегічного планування потрібно розглядати в контексті міжнародних домовленостей. І пріоритетними тут є рішення Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро) і Всесвітній саміт з питань сталого розвитку (Йоганнесбург).

Забезпечення ефективної участі в стратегічному плануванні пов'язано з певними проблемами і вимогами. Насамперед потрібно погодити загальні принципи участі. При цьому необхідним елементом є оцінка минулих стратегій (якщо вони, звичайною, були). Процес забезпечення необхідної участі повинен містити такі критерії, як різноманітність, рівні права, демократичне справедливе представництво, транспарентність. Має бути належне розуміння учасниками необхідності виваженого і конкретного підходу. Тут справі допомагає фазовий підхід, поступовість, ефективна методика, адекватні ресурси і, звичайно, час¹.

Учасники з самого початку творення стратегії сталого розвитку мають враховувати і вирішувати інформаційні й аналітичні завдання. Це справді широка інформаційна база, надійні комунікативні механізми між самими учасниками. Необхідно постійно дбати про активізацію суспільних дебатів, про розгляд питань, які спочатку неможливо навіть належно ідентифікувати. Учасники мають постійно дбати про якість планування і виважене формулювання стратегічної політики. Це передбачає застосування двох видів потенціалу: такого, що побудований на консенсусі, і того, що був результатом врегулювання конфліктних ситуацій. У стратегії потрібно чітко визначити шляхи реалізації цілей, завдань і стандартів. Процес має будуватись на засадах справедливості і рівності. Звичайно, вагомою є транспарентність на всьому шляху планування та імплементації, включаючи й останню стадію — звітність.

Правильний вибір учасників стратегічного планування та імплементація є, мабуть, найважливішим кроком у цьому

¹ ICLEI. Local Agenda 21 Survey: A Study of Responses by Local Authorities and their National and International Agenda XXI. — N. Y., 1997.

процесі. Від цього великою мірою залежить і легітимність стратегії, і здатність ініціювати й розвивати нові ідеї, досягати консенсусу, забезпечувати справедливу, творчу, новаторську роботу. Для такої діяльності треба використовувати наявні структури. Але, як засвідчує досвід, потрібні і нові механізми. Серед них — спеціальні комітети, групи для особливо складних питань, круглі столи тощо.

Методологію участі потрібно постійно удосконалювати. Вона може містити навчальні дії, огляд ресурсів, планові методології, побудову консенсусу і врегулювання конфліктних ситуацій, комунікації та інформаційні технології. Публічна участь має здійснюватися на принципах свободи слова, свободи інформації, права на здорове довкілля і спрямовуватися до статній людський добробут.

Зважаючи на важливість проблематики участі в стратегічному процесі, деякі країни запроваджують соціальні закони, щоб сприяти активній участі громадськості і бізнесу в зазначеному процесі. У багатьох країнах, що розвиваються, запроваджуються механізми участі, які децентралізують їх планові системи. Можна, зокрема, відзначити суттєвий успіх у цих питаннях, якого домоглися країни — члени Організації східно-карибського регіону. Там запроваджується планова система, побудована на активній участі різних зацікавлених у сталому розвитку громадських, бізнесових і наукових кіл.

Відносини “уряд — бізнес — громадянське суспільство” визначають значною мірою, наскільки активною і результативною є участь на практиці. Добрі відносини — добрі результати. Ось чому так важливо постійно дбати про зміцнення цієї тріади. Участь теж потрібно планувати. Що ж має передбачати це планування? Очевидно, насамперед відповідь на запитання, кого можна визначити учасником процесу. Потім необхідно ідентифікувати головні напрямки, які потрібні для визначення політики та інституційних змін, щоб максимально ефективно адресуватись національним, регіональним і локальним проблемам. Треба враховувати і соціальні стратегічні завдання.

Зазначена діяльність потребує вмотивованої, кваліфікованої і соціально-мотивованої участі. Це трапляється не завжди і не всюди. Отже, треба дбати про постійну підготовку, здобуття знань, обмін досвідом.

Як відомо, сталий розвиток потребує досить радикальних змін щодо ролі і місця різних інституцій. У деяких випадках уряд фокусує свою увагу на інтеграцію між різними міністерствами і відомствами ще до початку процесу участі громадянського суспільства і приватного сектору. У принципі потрібен фазовий підхід до участі і починати треба з використання різних структур і методології, з чим уже більш-менш знайомі учасники цього процесу, що полегшує цю складну справу.

Як вже зазначалось, активність участі значно залежать від підготовленості, знань, досвіду учасників. У деяких країнах розроблено певні принципи навчання. Вони зокрема передбачають різні методи і підходи, включаючи спільне навчання всіх учасників, пошук, різноманітність, конкретність, групові дослідження і взаємодію, гнучкість з огляду на різноманітність підходів до сталого розвитку, жваві обговорення.

Особлива роль у цій діяльності належить місцевому рівню як найбільш орієнтованому на людину. Саме на місцевому рівні приймаються і намічаються рішення, які стосуються інтересів індивідуумів і груп, їх добробуту, здоров'я. Місцевий контекст з індивідуумами і групами є найбільш придатним для ідентифікації головних тенденцій, впливів, проблем, потреб. Саме тут виробляється такий потрібний консенсус щодо пріоритетів, інтересів, зацікавленості, ідей і пропозицій, які спрямовані на сприяння процесу стратегічного планування.

Підсумовуючи вищесказане, треба насамперед зазначити, що в рішеннях Міжнародної конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку і Всесвітнього саміту зі сталого розвитку наголошується, що виконання "Порядку денного-XXI" і в тому числі планів сталого розвитку настійно потребує відданості цій справі всіх соціальних груп і їх справжньої активної участі. За час, що минув після схвалення "Порядку денного-XXI", стало зрозуміло, що успіх національного стратегічного планування в галузі сталого розвитку виявився найуспішнішим там, де було забезпечено участь широких верств населення в процесі планування і прийняття рішень. Форум у Йоганнесбурзі засвідчив появу нових форм участі. А це у свою чергу демонструє, що окремі особи, групи, організації почали брати активнішу і результативнішу участь у процесі оцінки сталого розвитку. Учасники цього процесу почали одержувати більше

доступу до інформації щодо сталого розвитку, його проблем і перспектив. Особливо значну роль у формуванні і застосуванні демократичних структур, що базуються на участі, відіграють неурядові організації¹. Це справді відповідальна і конструктивна роль. Неурядові організації в окремих країнах стають партнерами у справі здійснення “Порядку денного-XXI”, складання та імплементації національних стратегій сталого розвитку. **Роль цих організацій особливо значна в сприянні розумінню широкими верствами населення значимості і перспектив сталого розвитку як генерального напрямку руху людства в епоху глобалізації до суттєвого економічного зростання, соціального прогресу і здорового довкілля.**

Досвід показує, що особливо успішною є роль неурядових організацій у сталому розвитку тоді, коли вони одержують урядову підтримку — фінансову, технічну і правову. В результаті помітно виграє справа сталого розвитку. Але, на жаль, такі випадки поки що досить рідкісні. Уряди все ще намагаються домінувати в процесах сталого розвитку і не допускати неурядові організації до прийняття важливих принципових рішень.

Щодо самої дефініції поняття “неурядові організації” слід зазначити, що ООН дає досить широке їх визначення і зараховує до них некомерційні організації в приватному секторі, академічні і дослідні організації, місцеві органи. Широко трактує неурядові організації “Порядок денний на XXI століття”: “це основні групи”, що працюють у “незалежних секторах”. Інколи їх називають третім сектором, маючи на увазі урядовий і бізнесовий сектори.

“Порядок денний-XXI” передбачає такі функції неурядових організацій²:

- мобілізація певних суспільних груп на підтримку сталого розвитку;
- детальне і глибоке ознайомлення з економічними, соціальними та екологічними умовами в тій чи іншій країні;

¹ Irwin. Citizen Science: A study of people, expertise and sustainable development. — London: Rutledge, 1995.

² United Nations. Agenda XXI: Programme of action for sustainable development. UN Publications, 1992.

- надання необхідної допомоги владі під час різних катастроф, у питаннях освіти, охорони здоров'я;
- заохочення місцевих організацій підтримувати сталий розвиток;
- дослідження, розробка політики, аналіз;
- посередництво у деяких конфліктних ситуаціях;
- інформаційна підтримка;
- нагляд, оцінка, моніторинг процесів сталого розвитку;
- передача нагородженого досвіду тим, хто його потребує.

Ці функції, як бачимо, виконують і уряди, і бізнесові кола. Отже, у цій сфері дуже доцільним є партнерство, співробітництво всіх трьох секторів — урядового, бізнесового і громадського.

Іноді неурядові організації відіграють центральну роль у сталому розвитку. Йдеться про такі ситуації, коли уряди працюють слабо, неефективно. Таке спостерігається в Кенії і Танзанії, на півночі Пакистану, в Бангладеш.

Забезпечення участі різних груп, інституцій, секторів у плануванні і реалізації стратегії сталого розвитку справа нелегка. Це пояснюється тим, що участь потребує значного часу і зусиль щодо розвитку людських ресурсів. Йдеться також про фінансові ресурси, пошук яких досить проблематичний. Далеко не всі вірять у перспективи сталого розвитку. Отже, професіонали не квапляться долучитися до діяльності, пов'язаної із сталим розвитком.

Урядові планувальні та адміністративні структури визначають, чи можна будувати національну стратегію зверху, а потім іти донизу. Урядові кола намагаються поєднувати багатодисциплінарний підхід з таким, що передбачає участь багатьох кіл, які зацікавлені у процесі сталого розвитку і формуванні відповідної стратегії.

Принципово важливо поєднувати національний рівень стратегії з локальним. Участь певних кіл може бути як горизонтальною, так і вертикальною. Горизонтальна участь відбувається із зацікавленими секторальними групами, міністерствами і муніципалітетами в різних частинах країни. Вертикальна участь спрямована на вирішення проблем від загальнонаціонального до місцевого рівня.

Досвід деяких стратегій свідчить про концентрування уваги на горизонтальній участі, з максимальною участю урядів і академічних кіл. Наголосимо, що публічна інформація, освіта і комунікації є інтегральною частиною стратегічного процесу. Цей процес повинен обов'язково включати інформування всіх творців прогресу, досягнутого у справі стратегії сталого розвитку. Такий підхід сприятиме пошуку консенсусу, розробці певної політики, планів дій тощо. При цьому потрібно задіювати всі інформаційні засоби. Йдеться про такі етапи, як сприяння зміцненню довіри до стратегії, її аналізу, формування політики, складання плану дій, вирішення фінансових проблем і, звичайно, імплементації. Гласність, транспарентність, відкритість — основоположні вимоги до успішного планування та імплементації стратегії сталого розвитку. Отже, один із головних викликів, з якими зустрічаються багато країн, є підвищення рівня ефективності участі різних кіл і груп.

Стратегії сталого розвитку, якщо вони мають визначати шлях розвитку, повинні стати інтегральною частиною урядового механізму. Процес сталого розвитку переконливо демонструє, що будь-яка країна не може мати ефективне централізоване планування і водночас децентралізовану імплементацію.

Досягнуте дотепер у галузі сталого розвитку та його імплементація свідчать про наявність двох викликів. По-перше, це необхідність переконати уряди, що стратегії сталого розвитку — це постійний, тривалий і циклічний процес. А по-друге, це необхідність будувати стратегію на субнаціональних рівнях і налагоджувати ефективні зв'язки між різними стратегіями розвитку¹.

У відповідь на збільшення викликів глобалізації приватний сектор має вбачати свою роль у сприянні сталому розвитку через діяльність таких впливових міжнародних інституцій, як “Світова бізнесова рада” і “Глобальний контракт”, з приватним сектором (створений по лінії ООН) щодо відповідальної поведінки бізнесу і його спільної участі в програмах сталого розвитку.

¹ Dobie, Models for National Strategies: Building Capacity for Sustainable Development. United Nations Development Programme, New York. — N. Y., 2000.

Дуже важливу роль у плануванні сталого розвитку відіграють такі учасники, як урядові кола (влада) і громадянське суспільство. Однак не можна забувати, що всі вони мають свої власні інтереси, які можуть збігатися, а можуть і не збігатися між собою. Отже, це створює інколи ситуацію, де можливі різні підходи, різні шляхи і методи. Ось чому з самого початку процесу планування необхідно більш-менш точно визначити роль і місце різних учасників. Потрібно відповісти на численні запитання: Хто що робить і як? Хто яку має майстерність, ресурси, можливості? Як домагаються погоджених рішень і відповідно результатів? Хто фінансує ті чи інші дії і послуги? Які є альтернативи можливому курсу дій? Якою має бути процедура, коли угоди неможливо досягти? Яким є типові ролі головних учасників у стратегічному процесі?

Очевидно, що і в пошуках відповідей на зазначені вище запитання провідну роль мають відігравати урядові кола. Саме вони мають у своєму розпорядженні основні матеріальні і фінансові ресурси. Саме вони створюють необхідні механізми щодо розробки стандартів і виконання міжнародних домовленостей. Звичайно, що тут особливо відповідальна роль належить центральному уряду. Але ця роль не може переходити в якийсь диктат, нав'язування своїх рішень. Ця роль має бути координуючою і організуючою. Реальна практика, що існує в світі, така, що багато країн мають свої єдині плани національного розвитку. Це можуть бути плани сталого розвитку. Але діють і такі, які важко кваліфікувати як плани усталеності. Зокрема країни, що розвиваються, мають вже традицію складання періодичних планів національного розвитку. Досить часто це п'ятирічні плани з масштабними цілями. Типовий приклад дає досвід таких великих країн, як Індія і Китай, які демонструють великі економічні успіхи.

Охарактеризуємо п'ятирічний *план національного розвитку Індії* (1997–2002 рр.)¹. Це був дев'ятий план національного розвитку цієї країни. Цілі цього важливого документа визначалися так:

- пріоритет сільському господарству і сільському розвитку з врахуванням забезпечення зайнятості і ліквідації бідності;

¹ Ministry of Environment and Forests, Government of India. Empowering People for Sustainable Development, 2002.

- прискорення темпів розвитку економіки при стабільних цінах;
- забезпечення продовольчої безпеки найбільш незахищених верств;
- забезпечення основних мінімальних послуг щодо безпечної питної води, основних медичних послуг, початкової освіти тощо;
- стабілізація темпів народонаселення;
- забезпечення економічної усталеності;
- поліпшення статусу жінок, соціально важливих груп;
- сприяння розвитку Панчаят Радж (найнижчий рівень місцевого самоврядування);
- посилення спроб щодо побудови опори на власні сили.

Звичайно, цей план ще не можна назвати суттєво усталеним. Але безперечно, що немало його елементів діють саме в напрямку сталого розвитку.

Планування в КНР¹

Механізм п'ятирічного планування в Китаї — довгострокова програма, яка перебуває в центрі економічного розвитку країни. Мета цього механізму полягає в тому, щоб уможливити складання детального плану для головних будівельних проєктів, розподілу виробничих сил, пропорційного розвитку національної економіки, а також орієнтації на майбутній розвиток країни. З 1949 р. (утворення КНР) діяло 9 п'ятирічних планів (перший 1953–1957 рр., дев'ятий — 1996–2000 рр.).

Головні цілі дев'ятого плану Китаю:

- завершити другу фазу модернізації, збільшити у чотири рази ВВП на душу населення від рівня 1980 р. за умови, що народонаселення у 2000 р. збільшиться на 300 млн від рівня 1980 р.;
- підвищити життєві стандарти до рівня комфортного життя з практичною ліквідацією бідності;
- формування сучасної системи підприємництва і встановлення ринкової економіки.

¹ National Strategies for Sustainable Development: Challenges, Approaches and Innovations in Strategic and Coordinated Action. Country Case Studies: China.

Основні завдання цього плану такі:

- забезпечити усталене і стабільне зростання в сільському господарстві і сільській економіці в цілому;
- активно сприяти реорганізації промислової структури;
- сприяти координованому розвитку регіональної економіки;
- підтримувати макроекономічну стабільність;
- постійно підвищувати життєві стандарти людей як у сільських, так і в міських районах.

Національні плани Таїланду¹

Починаючи з 1961 р. Таїланд виконує один за одним плани національного економічного і соціального розвитку. Останній план на 1997–2001 рр. — восьмий. Особливості дев'ятого плану — участь громадянського суспільства. Сотні неурядових організацій, місцевих громад, тисячі людей Управління національного економічного і соціального розвитку запрошувало взяти участь у формуванні дев'ятого Плану національного економічного і соціального розвитку. Процес виявився досить успішним. Попри те, що деякі пропозиції неурядових організацій не були включені до плану і багато з них відмовилися від участі, переважна більшість неурядових організацій взяли участь у процесі формування дев'ятого плану.

Національний план розвитку Марокко²

Марокко намагалася включити свої екологічні занепокоєння у процес планування економічного і соціального розвитку й відповідно домагалася повного узгодження між цими секторами. Для реалізації цієї ідеї проводилися спеціальні семінари, зокрема щодо законодавства, регулювання і фінансування, які мали за мету домогтися певних інтегрованих планів дій. Ставилося також завдання уникнути своєрідної конфронтації між економічними й екологічними пріоритетами. Результат

¹ National Strategies for Sustainable Development: Challenges, Approaches and Innovations in Strategic and Coordinated Action. Country Case Studies: Thailand.

² National Strategies for Sustainable Development: Challenges, Approaches and Innovations in Strategic and Coordinated Action. Country Case Studies: Morocco.

такої діяльності в Марокко досить переконливий. Це насамперед План екологічних дій, який вдалося пов'язати з трьома іншими планами розвитку — Планом економічного і соціального розвитку, Планом боротьби з опустелюваннями і Планом земельного менеджменту.

Кожний з цих планів розроблявся з урахуванням пріоритетів і потреб інших планів, тобто досягався певний рівень інтеграції, взаємозв'язку, взаємодії трьох головних підвалин — економічної, соціальної і екологічної.

План продовольчих дій Бангладеш¹

Цей план було підготовлено з міжнародною допомогою. Генеральна ідея цього плану полягала в тому, щоб реагувати належно й ефективно на катастрофічні повені, які так часто відбуваються в цій країні. Проте для цього плану були характерні серйозні хиби, зокрема досить вузьким був підхід до відповідального менеджменту, не враховувалися екологічні проблеми, не було належного інтегрування з іншими впливами.

З огляду на викладене можна зробити певні узагальнення. Так, більшість планів національного розвитку перейшла від філософії до такого підходу, коли створюються відповідні умови для широкої й активної участі громадськості в процесі планування. Тобто плани не “спускаються” зверху до низу — вони розробляються одночасно координовано і нагорі, і вниз. Досягається те, що можна охарактеризувати як справжнє партнерство з участю урядових структур, бізнесу і широких кіл громадянського суспільства.

Громадянське суспільство має відігравати значно більшу роль у процесі сталого розвитку. Його функції можуть полягати в такому. Воно займає особливе місце в тому, щоб звертати належну увагу на гострі нагальні проблеми, які потребують своєчасного і адекватного вирішення. Йдеться також про мобілізацію громадської думки, про підтримку програм розвитку, особливо в бідних регіонах, про діяльність щодо захисту навколишнього середовища. Громадянське суспільство виконує

¹ National Strategies for Sustainable Development: Challenges, Approaches and Innovations in Strategic and Coordinated Action. Country Case Studies: Bangladesh.

важливу місію у забезпеченні діалогу як з бізнесом, так і з урядом, завдяки якому зближуються позиції цієї важливої тріади, яка, власне, є рушієм процесу сталого розвитку (якщо говорити про роль суб'єктивного фактора).

Громадянське суспільство відіграє велику роль у мобілізації широких верств населення на підтримку сталого розвитку. Воно зокрема допомагає людям детальніше ознайомитися з метою, цілями, характером, змістом, а також з імплементацією. Саме громадянське суспільство може запобігти конфліктам, а в разі їх виникнення — їх ранньому врегулюванню¹.

Активним учасником процесів стратегічного планування та імплементації має бути багатоформатне партнерство. Саме воно повинно адресуватися проблемам розвитку і домагатися відповідних рішень шляхом переговорів. Багатоформатність, звичайно, тут вживається для того, щоб характеризувати процеси, які мають на меті зведення разом усіх зацікавлених і достатньо підготовлених учасників для пошуку, а згодом і прийняття потрібних рішень. При цьому йдеться про необхідність умов обов'язкової рівності і звітності. Цей процес має бути достатньо транспарентним і демократичним. Він може містити такі види діяльності, як діалог, обмін думками, дискусії, пошук консенсусу. Характер багатостороннього партнерства залежить від сутності, важливості і складності самої проблеми, учасників, часових рамок тощо. Можна навести досить ефективний приклад такого партнерства в Канаді, Новій Зеландії, Болівії, Непалі, Таїланді, де зокрема прийнято необхідні важливі рішення з цього питання.

Багатостороннє партнерство будується на певних принципах. Назвемо найбільш впливові з них:

- Звітність, заохочення погоджених транспарентних демократичних механізмів, імплементація, моніторинг і оцінка.
- Ефективність — надання засобів адресування термінових питань усталеності; сприяння перспективним рішенням, прийняття певних зобов'язань.
- Рівність — встановлення певного балансу між груповими учасниками.

¹ Ghai and Vuvian. Grassroots environmental. Grassroots environmental.

Можна також вказати на необхідність гнучкості підходів, якісне управління, врахування всіх поглядів, партнерське управління, соціальні вигоди, зміцнення урядових інституцій.

Розглянемо окремі аспекти позитивного досвіду в налагодженні партнерства в деяких країнах.

*Особливості канадського досвіду*¹ полягають у тому, що процес із самого початку планувався як прозорий, включаючи і звітність. Кожний партнер несе відповідальність за свій внесок в усталеність. Діалог і співробітництво значною мірою характеризують відносини між учасниками. Спільне бачення, узгодженість поглядів щодо планових елементів політики розглядаються як необхідність у переході до усталеності. Стратегія і конкретна діяльність узгоджуються і базуються на врахуванні всіх висловлених ініціатив. У Канаді вдалось досягти вирішального прориву в сталому розвитку — взаємодії, співробітництва економічного, соціального і екологічного секторів, а також тріади учасників процесу — уряду, бізнесу і громадянського суспільства.

Певного позитивного досвіду набула *Південно-Африканська Республіка*, де працює Національна рада економічного розвитку і праці — з участю представників громадянського суспільства, бізнесу і уряду. Фактично тут бере участь і четвертий сектор — праця².

В *Гренаді* прем'єр-міністр очолює регулярний тристоронній національний форум (уряд, бізнес, праця), який діє як постійний орган стратегічного планування сталого розвитку³.

У *Новій Зеландії* вдалось залучити представників корінного населення (маорі) до участі у вирішенні проблем сталого розвитку. Це стосується і партнерства між учасниками. Парт-

¹ Stratos Inc. Economic Instruments for Environmental Protection and Conservation: Best practices and opportunities of Canada. Ottawa, 2003.

² Department of Environmental Affairs and Tourism. South Africa's review of Agenda 21 1992–2002 Summary of Process South Africa, 2001.

³ World Bank. Comprehensive Development Framework: Country Experience: Report for the Development Committee, 2000.

нери, що представляють приватний сектор, стають дедалі активнішими і успішнішими. Те саме можна сказати і про представників громадських кіл¹.

Учасники згаданої тріади в разі їх злагоди, взаєморозуміння роблять суттєвий внесок в справу сталого розвитку. Тут важлива саме взаємодія, поступ до консенсусу. Але не треба забувати, що кожний учасник тріади вносить у сталий розвиток щось своє, специфічне, корінне.

Урядовий сектор — сприяє доступу до інформації, забезпечує професійно підготовленими кадрами, надає транспортні і комунікаційні послуги, поставляє ресурси, в тому числі і фінансові через бюджетний процес, забезпечує безпеку і стабільність.

Приватний сектор — забезпечує менеджмент і технічні навички, об'єднання, контракти, інновації тощо.

Громадянське суспільство — результати дослідження, досвід, підготовлені спеціалісти, відповіді на виклики, соціальна безпека, забезпечення інтересів широких кіл та ін.

Стратегія сталого розвитку передбачає можливість процесу змін, у тому числі довгострокових. Це, звичайно, потребує вміння, готовності керувати таким відповідальним процесом на трьох рівнях — індивідуальному, інституційному і системному. Очевидно, що ця діяльність передбачає активну участь різних зацікавлених учасників процесу. Ці останні мають відповідно добре знати один одного, обговорювати виклики і перспективи, ідентифікувати сутність проблеми і намічати шляхи їх вирішення. А це означає, що тут вельми потрібні взаєморозуміння, готовність до розумних компромісів, а також координація і механізми для проведення широкомасштабного діалогу. Така діяльність потребує надійних, сучасних способів спілкування — комунікацій. Деякі дослідження справедливо визначають комунікаційні системи як кровоносну систему стратегії сталого розвитку. Йдеться навіть про дещо більше — про інформаційні, освітні і комунікаційні стратегії, а також відповідні плани дій, які включають три елементи — співробітництво, кооперацію і комунікації.

Отже, ця проблематика настільки важлива для процесу стратегічного планування, що вона передбачає інформаційний

¹ World Bank. Comprehensive Development Framework. Implementation. Experience in Low and Middle-Income Countries. World Bank, 2001.

менеджмент, використання інформації, мову (чи зрозуміла мова стратегій), встановлення цілей і доступ до інформації. Інколи проблеми полягають в тому, що інформація може подаватися без потрібних пояснень. Це, звичайно, утруднює процес стратегічного управління. Отже, необхідно чітко визначити вимоги до інформаційної діяльності, яких треба дотримуватися.

Насамперед, очевидно, потрібна більш-менш зрозуміла концептуальна база. Окрім того, інформація має бути доступною, що є суттєвим елементом транспарентності і звітності.

На значенні інформаційно-комунікаційної діяльності наголошує і “Порядок денний-XXI”, і “Декларація Всесвітнього саміту із сталого розвитку”. Одне з найважливіших завдань полягає у зменшенні інформаційного розриву між Півднем і Північчю щодо наявності, якості, узгодженості, стандартизованості і доступності даних¹.

Складною і дотепер не розв’язаною проблемою є розробка механізмів оцінки взаємозв’язків між різними секторальними параметрами, пов’язаними з економічним зростанням, соціальним прогресом і захистом навколишнього середовища. Ці методи поки що слабо розроблені і недостатньо широко застосовуються.

Недостатньо активно здійснюються цілі, встановлені згаданими важливими міжнародними форумами. Йдеться про досягнення більшої ефективності щодо збирання даних і їх оцінки, про зміцнення місцевого, національного і міжнародного потенціалу в сфері нагромадження і використання багатосекторальної інформації. Все ще слабо розвиваються засоби для того, щоб планування в цілях усталеного розвитку в усіх секторах ґрунтувалося на своєчасній, надійній і зручній для використання інформації.

Залишаються актуальними розробка показників усталеного розвитку, сприяння їх глобальному використанню, поліпшення збирання і використання даних, включаючи удосконалення методів оцінки і аналізу, створення всеохоплюючої (глобальної) системи інформації.

Водночас треба відзначити певний прогрес, досягнутий за останні роки, в галузі інформаційного забезпечення стратегій

¹ Johannesburg Declaration on Sustainable Development. N. Y. UN, 2002.

сталого розвитку. Можна у цьому зв'язку навести зокрема як приклад діяльність Європейської економічної комісії. По лінії цієї міжнародної організації була розроблена і підписана (Аархусе, Данія, 25 червня 1998 р.) Міжнародна конвенція, яка зобов'язує уряди забезпечувати, щоб інформаційна політика з питань навколишнього середовища була доступна і відображалася у відповідних національних стратегіях¹. Три підвалини лежать в основі цієї міжнародної конвенції — вільний доступ до інформації, громадська участь і доступність до правових структур. Не можна також не сказати про створення глобальної коаліції громадських зовнішніх груп, які сприяють доступу до інформації. Йдеться про “Ініціативу доступу” (The Access Initiative), сформовану в листопаді 2000 р.²

Це міжнародне угруповання дотримується таких принципів:

- визнання, що інформація і влада неподільні, пов'язані одне з одним і що потрібно створювати інформаційну, освітню і комунікаційну стратегії (ІЕС);
- посилення ефективності методів і механізмів комунікацій, навчання, обміну досвідом, діалогу;
- сприяння окремим особам і групам брати участь у навчанні, створенні бази даних, обміні інформацією;
- визнання, що інформація може стати дезінформацією, вживання заходів, щоб цього не траплялося;
- використання досвіду минулого, зокрема традиційних знань і культури.

Згадане міжнародне об'єднання надає інформацію про надзвичайні ситуації, орієнтується на моніторингову інформацію щодо якості. В полі зору “Ініціативи доступу” перебуває збирання інформації про вплив промислової діяльності на навколишнє середовище, а також такі питання, як захист прав на інформацію, захоочення парламентаріїв, журналістів, науковців, громадських діячів до сприяння сталому розвитку.

¹ World Bank. Comprehensive Development Framework: Country Experience: Report for the Development Committee. World Bank. — Wash. D. C., 2000.

² Edward and Gaventia. Global Citizen Action. — Boulder Colorado, 2001.

2.4. Імплементация національних стратегій сталого розвитку

Імплементация (здійснення) є, звичайно, найважливішим елементом кожної стратегії сталого розвитку. Зрештою, саме імплементация вирішує долю стратегії, долю самого процесу сталого розвитку. Отже, цей компонент потребує особливої уваги.

Імплементация починається з самого початку, з першого етапу розробки стратегії і до її певною мірою умовного закінчення. Адже учасники процесу справді мають активно і конструктивно діяти відразу після завершення формулювання стратегії. Такий енергійний старт вельми позитивно впливає на всю подальшу роботу, підвищуючи авторитет стратегії. Поступово народжується надія, а потім і впевненість щодо реальності намічених планів розвитку. Це означає, що учасники стратегічного процесу потребують із самого початку відчуття реальності, перспективності намічених планів. Таким чином, рання імплементация може служити важливим стимулом для всіх учасників процесу реалізації задуманого.

Треба також враховувати, що, як свідчить досвід, може створюватися така ситуація, коли реальні події сьогодення випереджають, ідуть далі наміченого в стратегії. І тут якраз досить важливо, коли з самого початку досягти чогось конкретного, суттєвого. Тоді з'являються реальні можливості не відставати від нових вимог, що породжуються існуючими реаліями. Це полегшує процес внесення в стратегію назрілих коректив і в результаті досягається мінімізація впливів, які несуть з собою певні негативні виклики¹. Початкова імплементация також може спрямовуватися на деякі специфічні проблеми, на які свого часу не було звернено належної уваги.

Тож які основні умови імплементации? Звичайно, це діяльність, спрямована на максимально ефективно і результативно виконання планів, що містяться в стратегіях сталого розвитку. Чимало стратегій пробуксовують, не переходять у реальні справи. За деякими даними, 70 % всіх секторальних і тематич-

¹ Bende-Nabende. Globalization, FDI, regional integration and sustainable development theory, evidence and policy. — Aldershot: Ashgate, 2002.

них стратегій в африканських країнах за останнє десятиліття не були реалізовані або повністю, або частково. І така ситуація не тільки на цьому континенті. Часто-густо спостерігається неузгодженість планів з існуючими реаліями. Неподинокі випадки, коли стратегії просто зупиняються, не підкріплюються реальними ділами відразу після завершення їх розробки. Саме таке трапилось у Перу і Коста-Ріці з їх національними стратегіями консервації. Відомі приклади, коли стратегії не досягають стадії повної імплементації, але продовжують залишатися важливими рушіями національного розвитку¹.

Невдачі потрібно глибоко аналізувати. Не можна забувати про новизну, безпрецедентність зазначеної діяльності. Отже, треба спокійно, виважено і професійно удосконалювати як процес розробки стратегій, так і процес їх імплементації. Що конкретно може поліпшити цю важливу справу? Не претендуючи на вичерпність, вкажемо тільки на деякі аспекти.

Насамперед конче необхідна політична підтримка високого рівня всього процесу сталого розвитку, в тому числі імплементації. Йдеться зокрема про такі ситуації, коли відбуваються зміни в уряді. В такому разі особлива роль належить секретаріату або агентству сталого розвитку, які мають постійно і наполегливо працювати з ключовими політичними лідерами.

Стратегія сталого розвитку має значно більше шансів на успіх, якщо вона відповідним чином інтегрована в уже існуючий національний план розвитку, а не є окремою, певною мірою ізольованою діяльністю².

Успішна робота імплементаційних механізмів (національне агентство, генеральний комітет, секретаріат тощо) суттєво залежить від належного і достатнього фінансування. Забезпечує таку підтримку секретаріат. Особливу увагу потрібно звертати на діяльність донорів, задіяних у процес сталого розвитку.

Один із важливих висновків, який випливає з досвіду імплементації стратегії сталого розвитку, полягає в тому, що цей процес безперервний, постійний. А це у свою чергу означає,

¹ Bigman. Globalization and the developing countries: emerging strategies for rural development and poverty alleviation. — Oxon, UK, 2002.

² Gallopín and Raskin. Global sustainability: bending the curve. — London: Routledge, 2002.

що окремі компоненти в стратегії можуть повторюватися упродовж певного періоду. Досвід свідчить, що цей період вимірюється трьома десятками років у повному циклі. Але деякі країни застосовують щорічні бюджетні цикли. Заслугове на увагу зокрема досвід Австралії щодо Національної стратегії екологічного сталого розвитку. Ця стратегія характеризується визначенням національних стратегій та індикаторів. Велика роль тут належить генеральному комітету і секретаріату, зокрема їх комунікаційній діяльності і моніторингу¹.

Багато залежить від менеджменту стратегії сталого розвитку. В Непалі функціонує Національна комісія планування, а також Рада захисту навколишнього середовища. А, скажімо, в Замбії працює міжсекторальна Рада захисту навколишнього середовища, яка діє в рамках міністерства у справах навколишнього середовища. Очолює процес сталого розвитку в ряді країн центральне стратегічне агентство. Його діяльність передбачає багато різних завдань. Серед них — широкий і гнучкий мандат щодо моніторингу етапів стратегічного процесу².

У США діють два виконавчих органи з координації політики сталого розвитку. Це Департамент екологічної політики, що займається внутрішніми екологічними питаннями, а також Департамент з екологічних питань, що має справу з міжнародними проблемами. Ці установи розробляють плани дій, а також займаються міжуправлінською координацією і роботою з громадськістю. Крім цих органів у США діє Агентство із захисту навколишнього середовища, де функціонує група стратегічного планування³.

У Пакистані існує Інститут політики щодо сталого розвитку, який займається в основному моніторингом і оцінкою процесу сталого розвитку⁴.

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Series. Australia. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

² Johannesburg 2002, Country Profiles Series. Nepal. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

³ National Academy of Science. Our Common Journey: A Transition Towards Sustainability. — Wash. D. C.: National Academy Press, 1999.

⁴ Johannesburg 2002, Country Profiles Series. Nepal. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

У деяких країнах вже схвалено і працюють закони щодо сприяння сталому розвитку. Система цього законодавства сприяє реалізації принципів сталого розвитку, імплементації відповідних стратегій. Закони працюють на заохочення широкого визнання необхідності стратегій сталого розвитку. Вони встановлюють певні правові зобов'язання щодо зазначених процесів, а також визначають необхідні структури, їх повноваження, функції, зобов'язання, відносини з іншими органами.

Законодавство також проголошує права і обов'язки громадян щодо сталого розвитку, зокрема і захист навколишнього середовища. Попри свою різноманітність закони щодо сталого розвитку базуються на певних основоположних принципах. Це зокрема доктрина публічної довіри, принципи обережності, стриманості, рівності між різними поколіннями, відповідальності та ін.

Принципове значення імплементації стратегій сталого розвитку має система критеріїв оцінки зробленого¹. Ця система, що перебуває в постійному процесі розвитку й удосконалення, базується на так званих індикаторах, показниках. З їх допомогою у принципі можна оцінити якість навколишнього середовища, ступінь економічних і соціальних занепокоєнь у рамках сталого розвитку. Зазначені індикатори мають бути життєво важливими складовими в імплементації і моніторингу стратегії сталого розвитку. Це по суті ключове знаряддя для усталеного аналізу. Індикатори, які вже були запропоновані, охоплюють як секторальний розвиток, так і використання екосистем, аж до загальних індикаторів сталого розвитку. Найбільш вірогідним у системі індикаторів є ВВП, який і справді широко використовується. Однак треба визнати, що система застосування ВВП недостатньою мірою спрямована на підтримання природних чинників. Вона також досить обмежено враховує внесок навколишнього середовища в економічний розвиток. Як наслідок, такий варіант може завадити імплементації усталеного розвитку, особливо в країнах, економіка яких сут-

¹ Pearce D. W. *Blueprint 3: Measuring Sustainable Development*. — London: Earthscan, 1994.

тво залежить від використання природних ресурсів. Все це свідчить про необхідність застосування системи індикаторів. Але водночас треба мати на увазі, що надмірна цілісність індикаторів створює труднощі в їх використанні. Очевидно, потрібні певні принципи, за якими можна класифікувати індикатори. На нашу думку, індикатори можна розглядати за такими критеріями:

- індикатори, якими вимірюються навколишнє середовище і загрози йому, мають вимірювати зміни в стані навколишнього середовища;
- індикатори повинні бути простими і практичними, зрозумілими для тих, хто приймає рішення;
- індикатори мають базуватися на даних, які доступні у звичайних джерелах;
- індикатори мають вимірювати прогрес у досягненні цілей сталого розвитку в національному контексті;
- розвиток індикаторів потребуватиме уважного розгляду методологічних питань, які стосуються якісних сторін процесу, наприклад, діяльності відповідних інституцій.

Вимірювання й аналіз усталеності дає можливість одержати відповідь на важливі запитання: наскільки надійною є екосистема? Як люди впливають на цю екосистему? Чи можна благополуччя справедливо поділити? Як зазначені питання взаємопов'язуються?

Відповіді на згадані запитання вельми важливі для визначення прогресу суспільства щодо усталеності, сильних і слабких сторін цього прогресу. Йдеться водночас і про пріоритети, які стосуються стратегії сталого розвитку. Все це створює базу для моніторингу й оцінки ефективності стратегії.

Виокремимо три важливі аспекти вимірювання й аналізу усталеності. Це звітність, оцінка, що не базується на індикаторах, і оцінка, яка базується на індикаторах. Корінне запитання, що потребує нагальної відповіді, це що таке індекс, індикатор. Можливі два варіанти відповіді. Перша: індикатор — це атрибут системи. Друга: це вимірювана частина системи. Так, здоров'я не може бути індикатором, його практично неможливо виміряти безпосередньо. А от тривалість людського життя, рівень дитячої смертності або появу соці-

альних хвороб можна виміряти прямо. Індикатор, що складається з кількох частин, називається індексом. Приклади останнього — Індекс людського розвитку, Індекс якості повітря¹.

Дві підсистеми фігурують в оцінці і моніторингу: одна стоується людей, друга — навколишнього середовища. Ці системи потрібно трактувати як рівні, однаково значущі. І обидві вони мають відповідати на доленосне питання сталого розвитку, а саме: як досягти високого рівня благополуччя людей і благополуччя екосистеми водночас, у комплексі. Згідно з підходом Комісії ООН зі сталого розвитку, екосистеми містять чотири компоненти: навколишнє середовище, економіку, суспільство та інституції.

Визнаючи багатформатність сталого розвитку, не можна не враховувати появу великої кількості індикаторів. Це, звичайно, створює суттєві проблеми. **Міжнародний інститут сталого розвитку (Канада)** відзначає основну дилему, згідно з якою, з одного боку, необхідний всеохоплюючий підхід, а з другого, — простота і ясність системи вимірювання. Інститут вказує на існування кількох сотень індикаторів. Визнаючи їх корисність для політиків, науковців, інституцій, він водночас визнає складність, непрактичність оперування надмірною кількістю індикаторів.

Таким чином, внаслідок збільшення кількості проектів з індикаторами зустрічаються з двома протидіючими викликами²:

- Збільшується комплексність, складність, широкомасштабність, а отже, постає питання, як управляти масивом даних, потрібних для моніторингу.
- Вимога простоти, ясності, практичності й ефективності.

Один з виходів з цієї ситуації — перетворювати (поєднувати) індикатори на індекси. Це може сприяти одержанню ясної і зрозумілої картини сталого розвитку, розкрити взаємовідносини між екосистемами і основними компонентами, а також допомогти одержанню й аналізу критичних сил і слабкостей.

¹ United Nation Development Programme (UNDP), Human development Report. — N. Y., 1999.

² International Institute for Sustainable Development. Canada.

З-поміж багатьох варіантів пошуків класифікації індикаторів виокремлюють так звану *Панель усталеності* (Dashboard of Sustainability). Згідно з нею індикатори навколишнього середовища поєднуються в індекс навколишнього середовища, економічні індикатори — в економічний індекс, соціальні індикатори — в соціальний індекс. Комісія ООН із сталого розвитку запропонувала поєднати інституційні індикатори в інституційний індекс¹.

Рух за визначення оцінок через індикатори останнім часом активізувався. Є спроби охопити з допомогою індикаторів всю гаму усталеностей, враховуючи її комплексність. Однак перевага в цих пошуках віддається індикаторам щодо людських аспектів або індикаторам навколишнього середовища. Суттєву і плідну роботу щодо вищезгаданого виконує ЮНЕП (Програма ООН з навколишнього середовища), де діє спеціальний проект — Стратегія моніторингу і оцінки навколишнього середовища.

Світовий банк — публікує щорічні доповіді “Індикатори світового розвитку”. Світовий банк оперує понад 800 індикаторами в 75 таблицях у 6 секціях. Таблиці дають уявлення про стан економіки у 148 країнах.

ПРООН — готує “Доповіді щодо людського розвитку” починаючи з 1990 р.

ОЕСР — програма щодо індикаторів існує з 1990 року.

Існує також система індикаторів, яку розробляє **Група Доу Джонса з усталеності**.

Значна увага розробці систем індикаторних оцінок приділяється в таких країнах:

США — діє Міждепартаментська робоча група щодо індикаторів усталеного розвитку.

Велика Британія — активно працює Департамент з навколишнього середовища, продовольства і сільських справ (набір ISO індикаторів).

Фінляндія — діє Інститут навколишнього середовища.

¹ United Nation System-Wide Earthwatch Indicators. Geneva, 2001.

Канада — Міжнародний інститут сталого розвитку, результатом суттєвої роботи якого стала розробка понад 600 індикаторів.

Треба відзначити велику популярність Індексу людського розвитку (ІЛР), запровадженого ПРООН¹. Він, як відомо, визначається ВВП на душу населення, рівнем освіти дорослих, тривалістю людського життя. Втім, за всієї популярності цієї системи вона поки що не задовольняє потреб точного, виваженого і об'єктивного аналізу. Вона занадто проста, її мінімальний набір інструментів недосконалий, неповний. Крім того, Індекс людського розвитку використовується для моніторингу змін у людському розвитку в короткочасовому вимірі. Справа в тому, що два компоненти — тривалість життя і рівень освіти дорослих — змінюються досить повільно. Отже, потреба використовувати інші компоненти, які порівняно легко вимірюються короткочасово (наприклад — рівень зайнятості, відсоток населення, яке має доступ до медичних послуг, тощо). З цього випливає, що не варто дотримуватися жорстко трьох компонентів ІЛР, а використовувати також інші показники, які б відображали проблеми і пріоритети різних країн. Для прикладу візьмемо проблематику добробуту. Тут є багато важливих питань (кого вважати бідним, які їхні пріоритети традиційні і нові, що здатні ефективно відповідати на ці пріоритети). Йдеться також про нові запитання: в чому полягає політичний контекст для добробуту бідних, які політичні інструменти потрібно використовувати, якими мають бути локальні інститути.

В імплементації стратегій сталого розвитку значна роль належить ефективним інструментам. А це означає потребу уважно і критично оцінювати роль і місце, ефективність цих інструментів. Проте активною участю різних зацікавлених груп і кіл, аналізом, використанням інформаційних систем, комунікацій справа не обмежується. Йдеться про законодавчі і правові інструменти. Це зокрема: і конституційні гарантії сталого

¹ United Nation Development Programme (UNDP). Human Development Index. UNDP Human Development Reports issued each year, include human developing indicators for 175 countries summarized in the Human Development Index.

розвитку та його компонентів; законодавчі акти, підзаконні акти і регулятивні стандарти, які регулюють права власності, виробництво, споживання, торгівлю, асоціації і корпорації; міжнародні угоди — конвенції, договори щодо економічної, соціальної та екологічної діяльності. Правові документи здатні встановлювати необхідні ліміти, рамки і передбачати відповідні санкції для порушників¹.

Серед інших інструментів імплементації фігурують фінансові і ринкові. Тут передбачаються підходи, що базуються на правах власності, на цінах, різноманітних субсидіях, заходах, що безпосередньо впливають на розвиток ринку. І вельми суттєва роль тут належить конкурентоспроможності та інноваціям.

В імплементаційних процесах діють також інформаційно-освітні інструменти. Йдеться насамперед про доступність інформації щодо наявності ресурсів, учасників та їх ролі, проблему усталеності і її наукове відображення. Діє і такий інструмент цієї ж категорії, як інформація щодо становлення виробничого процесу, а також екологічний і соціальний аспекти товарів і послуг. Використовуються також дослідження і пілотні та демонстраційні проекти щодо сталого розвитку.

І нарешті, в імплементаційному процесі діють інституційні інструменти. Насамперед це можливості для обговорення — форуми для діалогу, а також партнерство та асоціації. Важливе місце належить системам управління навколишнім середовищем. Використовуються і такі інструменти, як розподіл ресурсів, служб тощо. Суттєво в цьому сенсі враховувати роль повної приватизації, децентралізації прав і відповідальності, а також правила поведінки корпорацій та асоціацій, розроблені в ООН і ОЕСР, контрактні угоди, вимоги до систем менеджменту.

Всі інструменти мають відповідати таким критеріям, як ефективність, кваліфікованість (професійність), адміністративні здібності, рівність, рівень розумного ризику, надійність, інноваційність.

¹ Towards Indicators of Sustainability by Arthur Dohl at the Scope Scientific Workshop on Indicators of Sustainable Development. Wuppertol, 15–17 November, 1995.

Розглянуті інструменти мають інтегруватися, вони не повинні суперечити один одному, а узгоджуватися і співпрацювати. Можливо, деякі з інструментів можуть виявитись малоефективними або й неефективними. Але це тільки підкреслює необхідність того, щоб один інструмент міг доповнювати інший. Для імплементації національної стратегії не досить окремих інструментів, вони мають діяти в наборі, в комбінації з іншими інструментами.

Індикатори сталого розвитку для того, щоб добре виконувати свою функцію вимірювання, повинні відповідати певним критеріям¹.

По-перше, це системність. Це означає, що елементи індикаторів є організованими настільки, щоб зробити ефективним і достатньо надійним аналіз ключових складових систем, у тому числі відносин між підсистемами і основними компонентами процесу сталого розвитку. Поділ системи на дві підсистеми — людську і екосистему — є, безперечно, предметом, де індикатори мають неабияке значення. У свою чергу людська підсистема охоплює основні групи занепокоєнь, а екосистема — основні елементи. Цей поділ полегшує використання індикаторів для аналізу взаємовідносин між використанням ресурсів і станом елементів екосистеми (земля, водні ресурси, повітря, біорізноманітність) (рис. 1).

Другий критерій індикаторів сталого розвитку — це ієрархічність. Це означає, що складові сталого розвитку не просто існують, взаємодіють, вони ще мають відповідну ієрархію. Індикатори допомагають переконливо визначати рівні складових елементів. Компоненти, що розміщуються на тому самому рівні, є в основному рівними за обсягом, за масштабом. Різноманітність Землі і якість Землі є практично однаково важливими. Те саме можна сказати про якість ґрунту і якість лісу.

Системи індикаторів мають бути логічними. А це означає, що відповідні рівні (верхні чи нижні) формують відповідні за собою і цілі. Рівень внизу є засобом досягнення рівня вгорі. Рівень зверху є завершенням мети рівня внизу.

¹ Beyond Delusion: Science and Policy Dialogue on Designing Effective Indicators of Sustainable Development, 6–9 May, 1999. San Jose, Costa Rica.

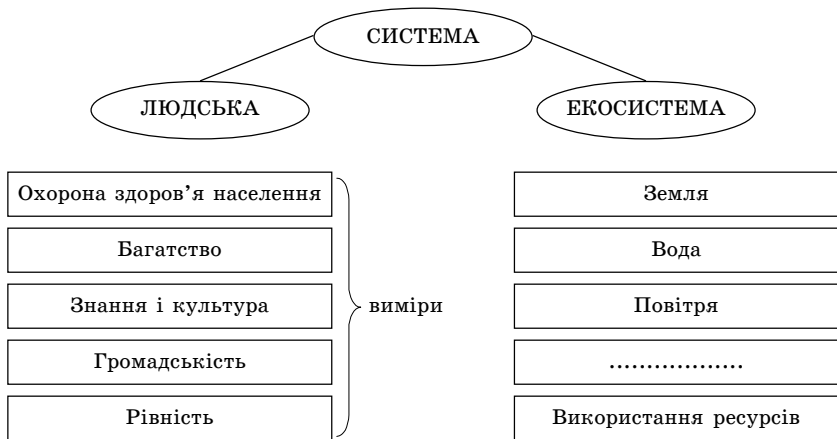

Рис. 1. Поділ системи індикаторів сталого розвитку

І нарешті, останній критерій системи індикаторів — комунікабельність. Вона означає, що частини системи і її цілі ясно визначені і легко зрозумілі, що вельми важливо для тих, хто приймає рішення. Індикатори сприяють такій комунікабельності.

Серії принципів і критеріїв обмежуються певними індикаторними рамками. Саме такий серйозний характер індикаторів дає досить успішні результати. Такі серії обслуговують окремі сектори. Наприклад, лісовому менеджменту, збереженню лісових масивів відповідають такі організаційні механізми, як Рада сприяння лісовим принципам і критеріям.

У цьому зв'язку варто розглянути такі міжнародні ініціативи, як Монреальський проект збереження лісів, Пан-європейські критерії щодо усталеного менеджменту лісів, Міжнародна організація тропічної деревини щодо усталеного менеджменту природних лісів. Попри корисність таких підходів і систем критеріїв жодна з них не є повністю систематизованою, ієрархічною або логічною. Кожна з розглянутих серій індикаторів характеризується відсутністю одного чи кількох критеріїв. А якщо так, то ці системи не здатні дати чітку і надійну картину соціально-економічних та екологічних умов у тій чи іншій країні.

Досвід засвідчує, що найбільш виважені рамки можна одержати від методів, що базуються на індикаторах оцінки. Справа в тому, що ці індикаторні оцінки є, по суті, міжсекторальними і призначаються для вимірювання **головного — усталеності**. Тут можна назвати такі системи, як Оцінка добробуту (2001 р.), Шкала усталеностей, індикатори сталого розвитку, які висувуються Комісією ООН зі сталого розвитку (2001 р.), і Принципи доповідей щодо усталеності для бізнесу та інших організацій (Глобальна ініціатива щодо доповідей, 2000 р.)¹.

Вибір індикаторів — справа нелегка, досі досконало не вивчена і до того ж дорога. Отже, найбільш придатним є вибір одного, але вагомого індикатора високої якості для кожного компонента субелемента. Такий єдиний індикатор може виконувати місію групи індикаторів.

Як вибирають такий індикатор? Починати треба з того, щоб вибрати достатньо репрезентативний і певною мірою надійний індикатор для кожного компонента стратегії сталого розвитку. Пошуки такого індикатора можуть завершитись тим, що одного індикатора не вистачить, а отже, потрібно шукати додаткові індикатори.

Вибираючи певні індикатори, звичайно, необхідно ретельно дослідити джерела даних з тим, аби охопити достатньо великий інформаційний масив, щоб не помилитись у виборі. Якщо виявлених даних недостатньо для запланованого індикатора, то варто визначити один або кілька альтернативних індикаторів, для яких є необхідні дані.

Цілком можливий при цьому і такий варіант. Якщо немає достатніх даних для початкового індикатора або навіть для альтернативного, треба намагатися розвивати вибрану програму для забезпечення даними або виключити цей компонент з аналізу.

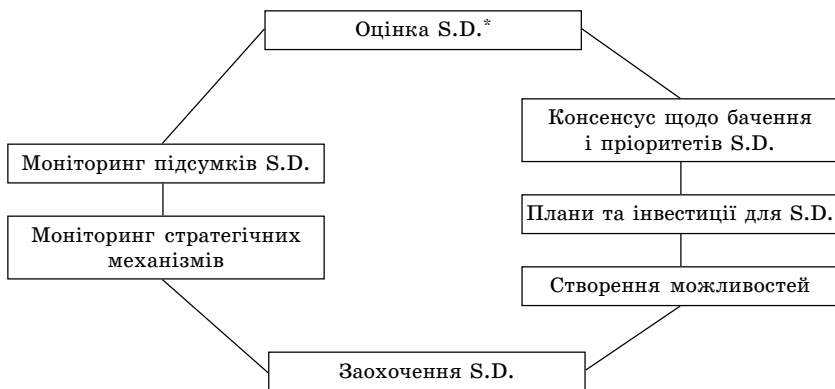
Досить складним у розробці критеріїв є питання про взаємозв'язок між індикаторами й індексами². Оцінка, яка транс-

¹ Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodologies Background Paper N 3 for the 9th Session of the Commission on Sustainable Development (contains the new set of 56 core indicators approved at the Commission on Sustainable Development in April 2001) UN. — N. Y., 2001.

² Fourth International Workshop on Indicators of Sustainable Development. Prague, 19–21 January, 1998.

формує індикатори в індекси, може дати основні висновки досить оперативно за умови, що є чітка картина всієї системи, а не тільки її частини. Крім того, потрібно визначити ключові відносини між підсистемами і між головними компонентами. Це полегшує аналіз стану процесу сталого розвитку. Оцінка, що базується на індикаторах усталеності і генерує індекси, працює надійно, визначаючи пріоритетні питання для національної стратегії сталого розвитку. Така оцінка йде навіть далше. Вона працює в контексті всієї картини сталого розвитку і відповідно її вимірює з достатньою повнотою і точністю.

Стратегія сталого розвитку — це певна серія постійно діючих механізмів або процесів, які включають погоджене бачення учасниками. Проблема в тому, щоб підтримувати ці механізми і процеси і, що дуже важливо, їх зв'язки в контексті єдиного цілого — стратегії сталого розвитку. Певне уявлення про такі механізми і процеси дає рис. 2.

* Sustainable Development (сталий розвиток).

Рис. 2. Механізми і процеси у контексті стратегії сталого розвитку

Національна стратегія сталого розвитку обов'язково містить різні компонентні механізми, які потрібно постійно аналізувати. Що передбачає такий аналіз? Насамперед це механізми, які вже сприяють національній стратегії сталого розвитку або є кандидатами в механізми. Звичайно, потрібно охарактеризувати кожний механізм, у тому числі його мандат, принципи,

основних користувачів, ресурси тощо. Оцінка, звичайно, має включати не тільки кількісні, а й якісні аспекти. Важливою є характеристика правових рамок для сталого розвитку, де діють головні механізми. Не можна забувати про аналіз економічного контексту і умов. І нарешті, важливим є питання, як окремі механізми діють разом, наскільки вони підходять один одному.

Окремим і вельми важливим є правовий режим сталого розвитку. Останнім часом проблематиці ролі закону і правових інституцій почали приділяти більше уваги. Це є водночас визнанням особливої ролі держави в започаткуванні і реалізації процесів сталого розвитку. Отже, належний аналіз правових рамок є важливою складовою оцінки життєздатності і перспективності будь-якої стратегії сталого розвитку¹.

Імплементативна діяльність має результативно здійснюватись в рамках основної національної стратегії сталого розвитку. Ця стратегія виконує роль своєрідної парасольки. А в рамках цієї стратегії діють окремі секторальні стратегії, які теж сприяють імплементації. Йдеться зокрема про стратегії біорізноманітності, екологічної освіти, кліматичних змін, народонаселення тощо. Тобто тут може бути багато різних тематичних (секторальних) стратегій, які взаємопов'язані із загальною національною стратегією. Ці відносини в разі їх взаємодії надають додаткову можливість сприяти імплементації національної стратегії сталого розвитку.

При розробці національної стратегії сталого розвитку необхідно враховувати досвід існування так званих секторальних стратегій. Очевидно, найбільш придатною і правильною з цього погляду є **“Стратегічна оцінка навколишнього середовища (СОНС)”**. Ця стратегія виникла в 90-х роках ХХ ст. як реакція на потребу активніше застосовувати інтеграційний підхід в інтересах сталого розвитку. Йдеться про макроекономічну політику, інвестиції, торгівлю, програми розвитку, транспорт, енергетику тощо².

¹ The Bellagio Principles – Guidelines for practical assessment of progress towards sustainable development. Bellagio, Italy, 1996.

² DFID. Achieving Sustainability. Poverty Elimination and the Environment. Earth Summit and Programme for the future implementation of “Agenda XXI”. Special Session of the UN General Assembly, June, UN. — N. Y., 1997.

Стратегічна оцінка навколишнього середовища — це не є власне прийняття рішень, а скоріше допомога в їх прийнятті. Це засіб, знаряддя для використання планового процесу. Отже, стратегічна оцінка має бути достатньо гнучкою на різних стадіях прийняття рішень. Ця програма досить активно реалізується в Австралії, Канаді, Нідерландах, Великій Британії, США. Значно менш популярна ця програма в країнах, що розвиваються, і в транзитивних країнах.

Стратегічна оцінка навколишнього середовища не передбачає якихось жорстких стандартів. Вона має характеризуватися гнучкістю, здатністю до адаптування. Така оцінка може стати початком загальних планів розвитку. Отже, якими підходами характеризується стратегічна оцінка?

По-перше, вона запроваджується як окремий специфічний процес (тільки для одного компонента сталого розвитку, а саме — екології). Крім того, ця стратегічна оцінка є двовекторною системою — спрямована на потреби специфічного секторального плану і водночас може передбачити зв'язок, взаємодію з іншими секторами.

Зазначена стратегічна ініціатива передбачає, що певні механізми здійснюють необхідну оцінку всіх стратегічних рішень, які так чи інакше впливають на захист навколишнього середовища. Звичайно, досить суттєва проблема тут — це доступність якомога повнішої інформації, яка б допомагала вирішувати долю тієї чи іншої ініціативи. Звичайно, ця інформація має включати не тільки екологічні, а й соціально-економічні дані. Інформація, певна річ, має бути доступною для всіх учасників цієї оцінки.

Які ж етапи проходить ця оцінка? Очевидно, що насамперед це аналіз суспільно-екологічного контексту. Далі йде безпосередній аналіз проблем навколишнього середовища. Цей етап передбачає аналіз можливостей навколишнього середовища. А кінцевий етап — це формування політичного плану щодо сталого розвитку, який би включав, звичайно, і екологічний компонент¹.

¹ Harris, Goodwin (eds). *New thinking in macroeconomics: social, institutional an environmental perspective*. — Cheltenham, UK, MA: Edward Elgar, 2003.

Пристаючи до планування процесу сталого розвитку, необхідно продумати всю послідовність необхідних акцій, кроків, які б включали визначення кола учасників, формування цілей, визначення конкретних питань, які потребують аналізу, визначення методів і засобів аналізу, встановлення ключових критеріїв оцінки і, звичайно ж, підготовки заключної доповіді з відповідним аналізом.

Працюючи над стратегією сталого розвитку, необхідно чітко встановити: що треба вимірювати і як? Тут насамперед потрібно формулювати цілі, вибрати індикатори, визначити індекси й ідентифікувати пріоритетні питання.

Серед діючих національних міжнародних інструментів є і **“Рамкова конвенція про зміни у кліматі”**. Згідно з нею певні країни розробили і здійснюють свої національні стратегії або плани дій.

Отже, як свідчить досвід, країни застосовують різноманітні підходи до розробки, формування та імплементації всеохоплюючих стратегій розвитку. Якщо говорити про підсумки досягнутого в реалізації цих стратегій, то очевидно, що вони не є однозначними. Є певні досягнення у сфері економічного відродження, побудови основ і їх пропаганди щодо навколишнього середовища, його збереження в рамках розвитку. Йдеться зокрема про **“Стратегії національного збереження”**, які почали діяти у 80-х роках ХХ ст. і були ініційовані **Всесвітнім союзом збереження**. Згодом ці досить загальні стратегії почали трансформуватися в дещо вужчі (і конкретніші) плани дій щодо національної біорізноманітності. Крім того, окремі країни перейшли від цих стратегій до національних стратегій сталого розвитку з їх відповідною комплексністю. Саме на такий підхід був орієнтований **“Національний порядок денний-ХХІ”** (National Agenda-XXI), який розроблявся за допомогою ПРООН для 75 країн, що розвиваються. Ця стратегія передбачала поєднання відповідної політики розвитку і планів дій, їх імплементацію, моніторинг і регулярний огляд¹.

Треба зазначити, що багато країн, приділяючи належну увагу загальнонаціональним стратегіям, звертають також увагу на

¹ United Nation Development Programme (UNDP). “Walking the Talk”: Capacity 21’s Global Experiences with Participatory Planning, final draft. UNDP. — N. Y., 2000.

підготовку локальних стратегій. Прикладом тут є Китай, Бразилія, Пакистан, Зімбабве та інші країни.

Окремий тип національних стратегій розвитку становлять стратегії, спрямовані на визнання зобов'язань, взятих державами згідно з міжнародними договорами, конвенціями тощо. Візьмемо до прикладу **Національні плани дій щодо біорізноманітності**. Тут йдеться про імплементацію міжнародної **Конвенції щодо біологічної різноманітності**. Багато країн, що розвиваються, мають відповідні національні стратегії і плани дій з цієї проблематики.

Можна назвати і **Національні програми дій щодо опустелювання**, які передбачають реалізацію Конвенції ООН щодо боротьби з опустелюванням та посухою. Ця діяльність спонсорується Програмою розвитку ООН (ПРООН).

Для того щоб ефективно реагувати на виклики сталого розвитку, стратегія має характеризуватись інтегрованістю і гнучкістю, щоб забезпечувати максимально потрібну участь громадськості, бізнесу та урядових кіл.

Аби досягти прогресу в сталому розвитку, необхідно, щоб відповідні механізми працювали скоординовано, разом, як єдина система. Вона має сприяти пошуку консенсусу щодо мети, цілей, бачення сталого розвитку і містити такі елементи, як оцінка процесу, консенсус щодо його бачення в цілому, плани інвестицій, контроль і заохочення, механізми моніторингу, моніторинг результатів процесу.

Пріоритети потрібно визначати у першу чергу. Для досягнення ключових завдань необхідно створити відповідні механізми, які б координували і сприяли збиранню інформації, її аналізу, моніторингу і комунікацій.

Система успішної реалізації сталого розвитку не може, звичайно, передбачити всього. Вона скоріше має бути спрямована на управління змінами у невизначених обставинах і заохочування інноваційних процесів.

Створення надійної стратегії сталого розвитку з самого початку потребує ефективного менеджменту¹. Як свідчить досвід,

¹ Kirton and Von Furstenberg (eds.) *New direction in global economic governance: managing globalization in the twenty first century*. — Aldershit: Ashgate, 2001.

менеджмент здійснює спеціальний секретаріат або інший координуючий орган. Він виконує такі функції:

- організація і координація всього процесу стратегії;
- заохочення довіри і підтримки зазначеного процесу від ключових громадських, бізнесових і урядових кіл;
- планування специфічних видів діяльності;
- розробка порядку денного на всі стадії стратегічного процесу;
- забезпечення чіткого визначення ролі і місця всіх учасників цього процесу; сприяння максимально можливим комунікаціям та індивідуальним потокам.

І все ж таки, що треба відзначити як основну сутність, наповненість стратегічного процесу? Які кроки потрібні для початку процесу, його менеджменту і маркетингу, постійного удосконалення стратегії сталого розвитку? Очевидно, на наш погляд, логічною є спроба з самого початку визначити погляди всіх учасників на перспективи стратегічного процесу і, звичайно ж, на пріоритетні проблеми. На ці питання повинна спрямовуватися відповідна діяльність.

Вірогідно, що треба створювати згаданий спеціальний секретаріат або координуючий орган, пріоритетний для учасників і наділений достатніми повноваженнями і матеріальними, в тому числі фінансовими, ресурсами. Цю структуру потрібно доповнити і підтримати створенням (зміцненням) керівного комітету або національної ради для сталого розвитку з широким представництвом, включаючи уряд, приватний сектор, громадянське суспільство. Ці структури мають сприяти посиленню політичної підтримки справи стратегії широкими колами громадськості.

Йдеться також про визначення кола учасників, які займатимуться підготовкою та імплементацією стратегій, а також плануванням стратегічного процесу таким чином, щоб врахувати наявні процеси і діючі механізми. Йдеться також про розвиток і вдосконалення координації і збільшення різних стратегій розвитку, а також про сприяння стратегії як єдиного процесу.

Всі згадані функції виконує секретаріат. Його місія полягає в тому, щоб надавати, забезпечувати постійну координацію в досить широких рамках. Як свідчить досвід, важливо не до-

пускати надмірного впливу на секретаріат з боку окремих міністерств або відомств. Секретаріат має дбати про реалізацію багатосекторального підходу.

Що ж стосується керівного комітету або національної ради, то вони мають бути максимально представлені вищим керівництвом. Ці керівні механізми повинні мати достатньо повноважень і авторитет, щоб формувати стратегію сталого розвитку, досягати консенсусу, забезпечувати ефективний моніторинг та імплементацію стратегії.

Основні завдання цього органу, на наш погляд, мають полягати в такому:

- сприяння визнанню необхідності і вигод участі різних зацікавлених сил у стратегічному процесі сталого розвитку;
- заохочення усталеної участі основних груп, зацікавлених у стратегії;
- забезпечення загального огляду стратегічного процесу і особливо участі в ньому зацікавлених сил;
- відповідальність за призначення і діяльність секретаріату;
- схвалення процесів змін і удосконалень;
- огляд головних аспектів проблем сталого розвитку;
- огляд технічних і політичних можливостей;
- прийняття політичних рішень (або рекомендацій); схвалення і розгляд головних стратегічних документів і доповідей про досягнутий прогрес і подання таких документів уряду.

Від політичних зобов'язань на найвищому рівні (парламент, кабінет міністрів, глава держави) в основному залежить ефективність стратегії¹. Що це означає на практиці? Це передбачає:

- забезпечення того, щоб пріоритетні питання сталого розвитку адресувались (ставились) від багатьох міжсекторальних вимірів, а не від окремих секторів;
- прогрес щодо сталого розвитку потребує, щоб взаємопов'язані питання ставились з урахуванням їх фізичних, соціальних, економічних, фінансових, технічних і екологічних аспектів;

¹ Munshi and Abraham (eds.) Good governance, democratic societies and globalization, Thousand Oaks. — Calif.: Sage Publications, 2004.

- сприяння діяльності координуючої стратегічної системи;
- забезпечення того, щоб принципи та елементи стратегічного процесу реалізовувались на постійній основі, без пауз, без зупинок;
- забезпечення того, щоб стратегія, її бачення і цілі інкорпоровали в собі політичні завдання, сумісні зі сталим розвитком;
- прийняття рішень щодо рекомендованої політики та інструктивних змін;
- забезпечення, щоб відповідні плани уряду корелювали належним чином із стратегією;
- підтримка стратегічного процесу відкритим, транспарентним.

Сталий розвиток виходить з необхідності приймати ключові рішення щодо трансформації суспільства. Такий розвиток, природно, дуже близький до світу політики. Однак ці дві категорії розглядаються окремо: попередні плани сталого розвитку надто часто розглядаються як технократичні мрії. В результаті зменшується або зникає політична підтримка, яка дуже необхідна для процесу сталого розвитку. Отже, сталий розвиток і політика мають йти поруч, співпрацюючи або використовуючи потреби учасників у постійному процесі удосконалення. Для прикладів наведемо досвід деяких країн.

Перший план найдосконалішої екологічної політики Нідерландів був значною мірою відповіддю на суспільні занепокоєння щодо забруднення. Те саме відбулося в Канаді — **Канадський зелений план (1990–1996 рр.)**¹, і в багатьох інших країнах. Після Ріо навколишнє середовище стало номером першим серед суспільних питань і занепокоєнь. Рішення з цього питання починають приймати на найвищому урядовому рівні. Так, у Замбії **План національної консервації (1981 р.)** був ініційований президентом Каундою².

Проте коли стратегія занадто сильно пов'язана з деталями окремих режимів, урядів, їх програмами, то вона може не ви-

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Series. Canada. UN. N. Y. 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda 21 by all UN member states)

² Там само.

тримати змін політичної влади. Для того щоб стати ефективними, стратегії мають бути загальнодержавною, національною ініціативою. Тобто стратегіям необхідна максимально широка підтримка як урядових, так і бізнесових і громадських кіл країни. Крім того, керівний орган (комітет, секретаріат або національна рада) повинен керуватись ясным, чітким і перспективним мандатом.

Це, зокрема, означає ділові стосунки з усіма учасниками процесу, а також одержання всієї необхідної інформації. Йдеться про застосування постійного аналізу і обговорення головних питань сталого розвитку. Керівний орган має робити відповідні рекомендації урядовим інституціям високого рівня. Всі учасники процесу повинні мати повне розуміння багатосекторального характеру стратегії, включаючи саме планування та імплементацію. Імплементація має бути узгодженою і транспарентною щодо прийняття рішень. Важливими аспектами імплементації стратегії є визначення ролі і місця міжнародних інституцій. Очевидно, варто виокремити три підходи до менеджменту сталого розвитку.

По-перше, справа сталого розвитку має характеризуватися відкритістю, транспарентністю, демократичністю і бути об'єктом взаємодії, співробітництва та інтеграції.

По-друге, процес менеджменту в цій важливій сфері має бути досить гнучким і здатним до адаптації згідно з новими умовами і викликами.

По-третє, менеджмент потрібно здійснювати в умовах взаєморозуміння і зближення, а також врахування різних інтересів і зацікавленостей, недопущення будь-яких конфліктних ситуацій і неузгодженостей.

Звичайно, процес сталого розвитку, щоб бути успішним, потребує кваліфікованого надійного керівництва — менеджменту. Саме це повинні передбачити і забезпечувати стратегії сталого розвитку. Значна складність процесу з великою кількістю елементів, їх непростих взаємовідносин, специфіка, технічні вимоги, кількість учасників — все це настійно потребує ефективного управління. Як свідчить досвід, країни, що стали на шлях сталого розвитку, створюють різні механізми менеджменту. Це зокрема генеральний комітет і секретаріат. У чому ж полягають основні завдання цих управлінських структур?

Вони координують, полегшують і підтримують діяльність учасників процесу сталого розвитку, як урядових, так і неурядових. Втім, це аж ніяк не означає, що вся робота зосереджується у цих двох органах, а решта уряду перебуває поза вказаним процесом. Уряд зрештою є верховною інстанцією і керує всім процесом сталого розвитку.

Генеральний комітет здійснює загальне керівництво, сприяє міжсекторальному співробітництву. Забезпечує максимально повну участь зацікавлених кіл. Інформує уряд про результати і наявні проблеми. Стратегічний секретаріат надає генеральному комітету всю необхідну підтримку, збирає і аналізує необхідну інформацію, координує імплементацію і моніторинг.

Процес менеджменту повинен відбуватися на основі певних принципів¹:

- стратегічний процес має неодмінно передбачати досягнення консенсусу між різними інтересами, різними підходами різних учасників;
- стратегії мають також включати інтеграцію діяльності місцевих владних структур, окремих секторів і окремих урядових ланок;
- стратегії відповідно мають бути достатньо гнучкими і здатними до потрібної адаптації, чутливими до нових ситуацій.

Однією з корінних детермінант управління процесом сталого розвитку є усвідомлення, що він є постійним, неухильним, тривалим. Тобто це не є щось одномоментне, часткове, неочікуване. Усталеність досягається тільки в ході і результаті процесу. А стратегія сталого розвитку є частиною циклічного процесу планування і відповідної керованої діяльності. Стратегію тут можна розглядати як менеджмент постійних змін.

Говорячи про глобальні зміни і тенденції, слід звернути особливу увагу на довгострокові тренди. На рис. 3 наведено історичні тренди стосовно збільшення населення (POP), збільшення валового національного продукту (GNP) і навантаження на навколишнє середовище (ENB) для варіантів як стійкого, так і нестійкого розвитку. Варіант стійкого розвитку забезпечує

¹ Nayyar D. *Governing Globalization — Issues and Institution*. — N. Y.: Oxford University Press, 2002.

зменшення екологічного навантаження, зменшення або стабілізацію кількості населення на рівні 6 млрд чол. і стабілізацію GNP — валового національного продукту.

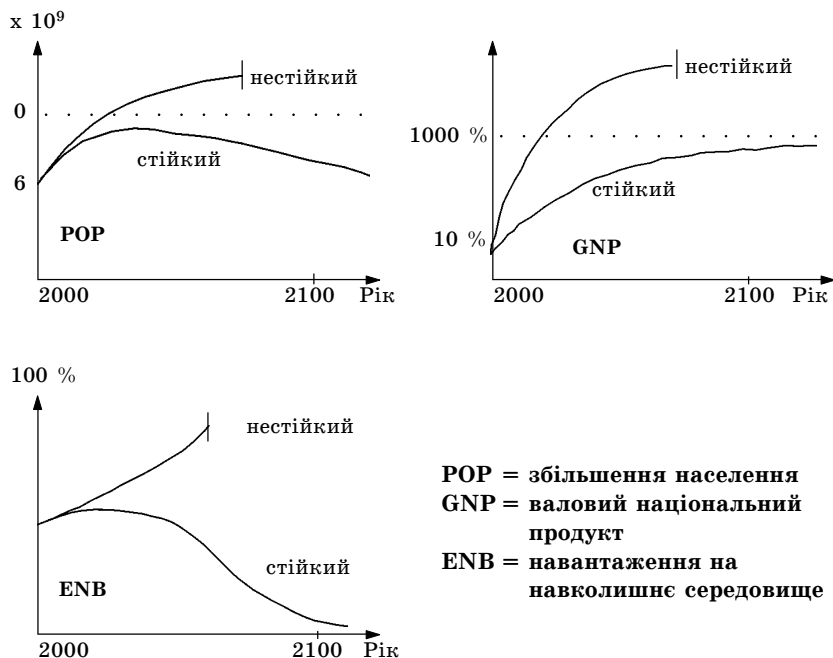

Рис. 3. Глобальні ринково-економічні тенденції XXI ст.¹

Висновки, що стосуються порівняльної ефективності стійкого (сталого) і нестійкого розвитку, мають величезне значення для розробки національних стратегій розвитку.

¹ Шаур Т. Влияние технологий Информационного общества на устойчивое развитие. — М., 2005. — С. 6.

2.5. Національний досвід стратегічного планування і маркетингу сталого розвитку

Стратегії сталого розвитку пройшли вже певний (і досить значний) період своєї імплементації. Однією з найбільш характерних особливостей цих стратегій є значна їх різноманітність і щодо географічних масштабів (міжнародні, регіональні, національні і локальні), і щодо самого характеру й обсягу відповідних компонентів, і щодо механізмів, які вводять ці стратегії в дію, і щодо моніторингу, тобто спостереження і нагляду за процесами.

На шляху розробки і реалізації стратегій сталого розвитку постають численні і значні труднощі. Вони є неоднаковими для кожної країни і залежать від її специфіки і проблемності. Зазначені труднощі пояснюються багатьма причинами. Одна з головних — це новизна шляху сталого розвитку. Його датують початком 90-х років ХХ ст., Конференцією ООН щодо захисту оточуючого середовища і розвитку, що відбулася в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Логічним результатом новизни цієї проблеми стала невідповідність, недостатня обізнаність, відсутність досвіду. Це особливо стосується загальнотеоретичних і загальнополітичних аспектів. Але тут також йдеться і про слабкість розробки практичних аспектів сталого розвитку, а саме — необхідних механізмів, інституцій, моделей, які б безпосередньо сприяли маркетингу цього процесу.

Минуло не так вже й багато часу після Ріо, але все ж таки вдалося нагромадити корисний досвід щодо сталого розвитку і, звичайно, відповідних стратегій. Спробуємо визначити деякі найважливіші і необхідні умови, які треба враховувати, приступаючи до складного і нелегкого процесу, яким, безперечно, є розробка стратегій сталого розвитку.

Насамперед необхідно точно і ясно визначити цілі і потреби, які ви ставите перед стратегією. Це має бути надійний шлях до ідентифікації сутності і характеру наявних проблем. Якою є політична, економічна, соціальна та екологічна ситуація в країні? Чи дає ця ситуація можливість дотримуватися комплексного підходу, який абсолютно притаманний для усталеного розвитку? Скажімо, попередній аналіз в країні показує, що комплексний підхід почати відразу, негайно і недоцільно, і

неможливо. Очевидно, на початковому етапі резонніше буде дотримуватися курсу на тематичну стратегію, де акцентується увага на якийсь певний напрямок розвитку. Можливо, зважаючи на висновок попереднього аналізу, починати роботу над **національною стратегією** поки що недоцільно. Почати треба з розробки стратегій **місцевого, локального** характеру. І тільки на більш пізньому етапі приступати до **національної стратегії**.

Звичайно, створення стратегії сталого розвитку потребує відповіді на вельми важливе питання: а хто конкретно, який орган, який механізм створюватиме цю стратегію, потім стежитиме за її виконанням і здійснюватиме так званий моніторинг? До цього питання конкретніше ми ще повернемося пізніше, а зараз скажемо, що це має бути високоавторитетний широко представлений і впливовий орган. Створення його — справа важлива і невідкладна. Від цього залежить чималою мірою успіх всієї справи сталого розвитку. Оптимальним є рівень президента або прем'єр-міністра¹.

Пов'язане з попереднім також питання, на якому рівні певна країна збирається запроваджувати в себе сталий розвиток з використанням відповідної стратегії. Набутий вже досвід свідчить, що найбільшого успіху в сталому розвитку будь-яка країна домагається тоді, коли забезпечено максимально високий рівень цієї діяльності, а саме: парламентський, урядовий, президентський. Без активної підтримки з боку цих найвищих чинників робота щодо сприяння сталому розвитку буде фактично приречена на провал.

Досвід окремих країн свідчить про доцільність схвалення спеціальної державної (урядової) програми стратегії сталого розвитку — її започаткування і реалізації. Ця програма має містити однозначне і чітке зобов'язання розвивати й імплементувати урядову політику підтримки стратегії. Звичайно, ця підтримка повинна передбачати чіткі зобов'язання матеріального і фінансового сприяння.

Зазначена програма має передбачати певні зміни структурного характеру в самому уряді, зокрема чіткий розподіл обов'язків між структурними урядовими одиницями, а також не-

¹ Maurer. National Councils for Sustainable Development: Do they Matter? World Resource Institute. — Wash. D. C., 1999.

одмінно координацію зазначеної діяльності. Одним із корінних питань підготовки та імплементації стратегії сталого розвитку має бути відкритість цих процесів, транспарентність, що сприятиме заохоченню різних кіл громадськості стати активними учасниками цієї діяльності. З цим однозначно пов'язаний і такий важливий чинник, як сприятливий, нормальний, стабільний політичний клімат у тій чи іншій країні. Цей клімат має сприяти досягненню широкого і міцного консенсусу між урядом, бізнесом, громадянським суспільством, академічними науковими колами — як у визначенні цілей стратегії, так і в пошуках найдоцільніших й ефективних шляхів і методів її імплементації. Безперечно, це принципово важливо для успішного процесу створення і втілення в життя стратегії сталого розвитку, її цілей і принципів. Відтак згадану діяльність необхідно підкріплювати ефективним функціонуванням системи масових комунікацій. Учасники означеного процесу мають регулярно обмінюватись інформацією, вносити свої пропозиції упродовж всього часу становлення процесу сталого розвитку.

У підготовчому процесі необхідно своєчасно визначитись, з якої стратегії треба починати справу — локальної, секторальної чи національної. Єдиної відповіді тут нема і не може бути. Все залежить від конкретної ситуації і пріоритетів кожної країни. Приклади можна навести найрізноманітніші. Успішна Малайзія, наприклад, почала зі стратегії окремих провінцій (штатів), а потім перейшла до національної стратегії. Пакистан і Замбія почали якраз із національних стратегій, а потім почали впроваджувати локальні стратегії. Австралія започаткувала національну стратегію, яка привела до стратегії штату Вікторія, а потім до муніципальних стратегій. Канада почала із стратегій провінцій і територій. А згодом нагромаджений локальний досвід було реалізовано в розробці національної стратегії. Куба і Гватемала також почали з регіонів, а Нікарагуа спершу зайнялася національним рівнем. Цікавим виявився досвід Ефіопії, яка започаткувала національну стратегію на основі і з урахуванням досягнутого досвіду окремих регіональних процесів¹. Саме ці останні мають переконливу

¹ OECD Planning for sustainable development: Country experiences. Paris, OECD, 1995.

перевагу в тому, що сприяють нагромадженню цінного досвіду, який потім можна успішно застосовувати в загальнонаціональних підходах. Водночас локальна діяльність буде успішнішою за умови підтримки національною політикою. Тим більше, що локальна робота, як правило, фінансується і матеріально підтримується центром. Потрібно також враховувати, що секторальні стратегії можуть інколи недооцінювати міжсекторальні зв'язки і взаємовідносини. Отже, ці процеси не повинні відбуватись відособлено, в ізоляції¹.

Важливим при розробці стратегій сталого розвитку залишається питання, як ця стратегія повинна узгоджуватися з існуючими планами і стратегіями. Чи є можливості будувати національну стратегію сталого розвитку на основі тих, що вже існують? Як це зробити на практиці? Очевидно, тут можливі різні підходи. Зокрема можлива інкорпорація екологічних чинників в економічну політику, плани і стратегії. Конче необхідно розвивати і створювати такі інституції, які змогли б інтегрувати економічні, соціальні та екологічні чинники і зробити це саме в національній стратегії сталого розвитку. Очевидно, найпростішою буде інкорпорація економічних компонентів в існуючий план розвитку. Можлива інкорпорація соціально-економічних компонентів у національну стратегію збереження або екологічний план дій. Можливі й інші варіанти. Така об'єднана інтегрована національна стратегія має відповідати не тільки на запитання, як забезпечити, щоб економічна діяльність сприяла нормальному навколишньому середовищу, а й як поліпшити економічний розвиток з допомогою усталеної екології.

Найбільш розробленими з точки зору інкорпорації є економічне зростання і соціальний прогрес. Це зокрема виявляється в концепції так званої соціально-орієнтованої економіки. На нашу думку, національна стратегія сталого розвитку пройшла найбільш успішний шлях саме з урахуванням реальної інтеграції економічного і соціального чинників. Певний прогрес відбувається і в інтегруванні економічного та екологічного вимірів. Все це є солідною основою для подальшого просування по

¹ Arestis, Baddeley and McCombie. *Globalization, regionalism and economic activity*. — Cheltenham, UK. MA: Edward Elger, 2003.

шляху так званої тріади — економічного, соціального й екологічного компонентів.

На наш погляд, національну стратегію можна починати як простий шлях координації і створення рамок для численних ініціатив щодо розвитку та екології. І це потрібно втілювати в життя одночасно. Можливості для такого підходу містяться в багатьох проектах. Зокрема у загальному плані національного зберігання (консервації); у плані дій щодо навколишнього середовища; у плані дій щодо лісозбереження; у стратегії щодо різноманітності і, нарешті — і насамперед — у **“Порядку денному-XXI”**.

Ось в такому досить різноманітному і складному середовищі важливих документів розвивається і міцніє концепція національного сталого розвитку. Отож постають природні запитання: яке місце в цих планах і стратегіях займає національна стратегія сталого розвитку? Чим власне зумовлена необхідність цієї порівняно нової стратегії? В чому її своєрідність, специфіка?

За останні десять — дванадцять років суттєво змінювався підхід до стратегії сталого розвитку. Приблизно на початку 90-х років XX ст. (Ріо-де-Жанейро) — це єдиний генеральний план, мастер-план сталого розвитку. Але на початку XXI ст. це розуміння було значно розширено. Тепер йдеться про те, що стратегія починає охоплювати багато координованих механізмів і процесів, які створюють систему бачень, цілей і сутності сталого розвитку, а також імплементацію і огляд. Стратегія сталого розвитку не може бути одноразовою ініціативою. Це тривалий і постійно діючий процес з участю різних зацікавлених громадських кіл¹.

Механізми стратегічної політики і планування мають стати більш транспарентними, відокремленими, демократичними, з можливостями активної участі зацікавлених представників громадянського суспільства. Стратегії сталого розвитку — це процес набуття знань і досвіду, з великим простором для творчості, до пошуків нових підходів. Не можна забувати про те,

¹ Creech and Willard. Strategy Intentions: Managing Knowledge Networks for Sustainable Development, International Institute for Sustainable Development. — Winnipeg, 2001.

що цілі повинні бути реальними, конкретними і перспективними. Вельми важливими у стратегічному плануванні є врахування особливостей тієї чи іншої країни, її інтересів, традицій і досвіду.

Коли ми говоримо про стратегічне планування, то варто відзначити ту плідну творчу роботу, яку виконує Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Заслугує на увагу в цьому зв'язку визначення поняття “стратегія сталого розвитку”, яке було дано Комітетом допомоги розвитку ОЕСР.

“Стратегія сталого розвитку — це координована серія демократичних і постійно удосконалюваних процесів аналізу, обговорень, зміцнення можливостей, планування та інвестування, які інтегрують економічні, соціальні та екологічні цілі суспільства, шукаючи обмінів там, де інтеграція неможлива”¹.

Підхід ОЕСР базується на тому, що запровадження в дію стратегії сталого розвитку на практиці складатиметься з побудови, удосконалення існуючих рамок стратегічного планування та їх координації.

Приблизна схема стратегічного планування може мати вигляд, поданий на рис. 4.

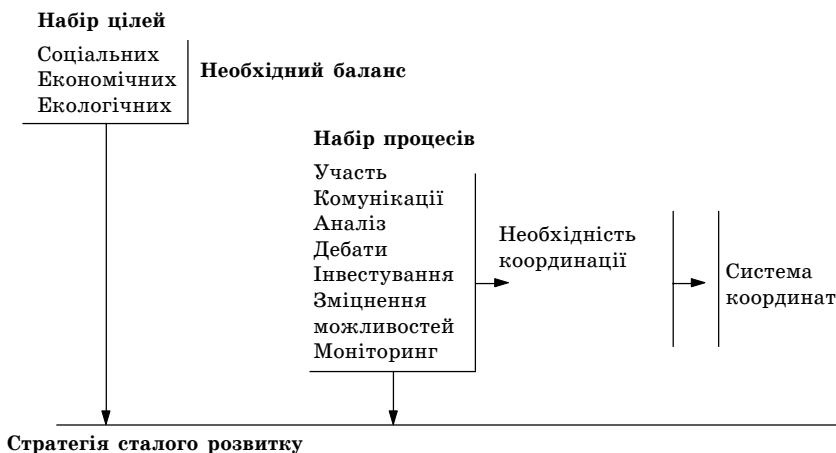

Рис. 4. Схема маркетменеджеріального стратегічного планування

¹ OECD. Good Practices for Country and Environmental Surveys and Strategies. OECD Development Assistance Committee. Paris, 1992.

Для того щоб зазначені вище наявні і нові механізми й процеси здійснювалися на практиці, необхідно дотримуватися основних стратегічних принципів. Плани національного розвитку, стратегії скорочення бідності, стратегії національного збереження та інші підходи становлять базис, спираючись на який можна і треба рухатись вперед до стратегії сталого розвитку.

Наводимо орієнтовну схему визначення механізмів, які сприяють розробці і здійсненню стратегії сталого розвитку (рис. 5).

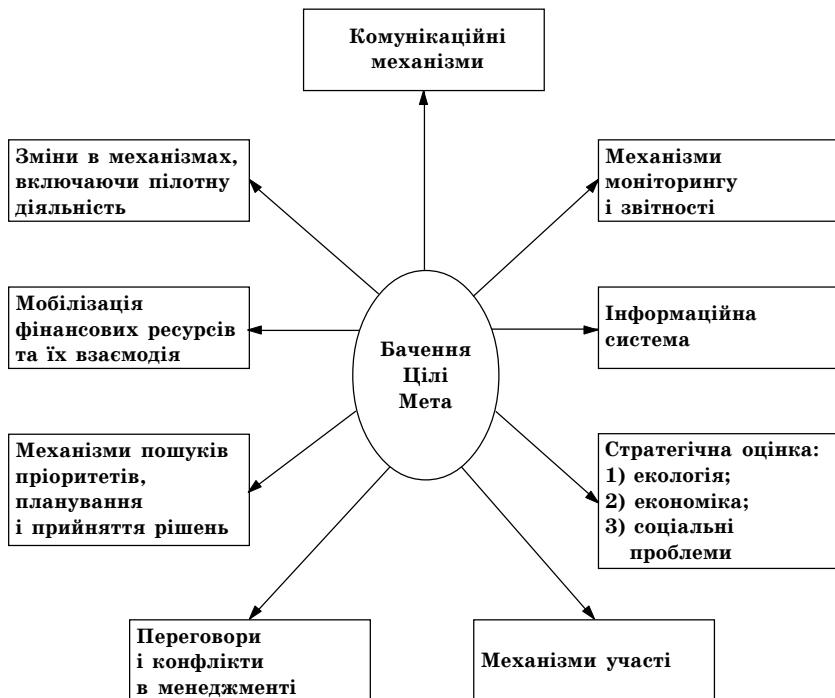

Рис. 5. Визначення маркетингових механізмів, які сприяють розробці і здійсненню стратегії сталого розвитку

У більшості промислово розвинених країн проблематика навколишнього середовища займає чільне місце в діяльності щодо сталого розвитку. За останні десятиріччя стало конче

необхідно активніше розвивати співробітництво та інтегрування екологічних і економічних вимірів сталого розвитку. Одна з причин, яка пояснює сказане, полягає в тому, що запобігти інтегрованій емісії забруднювачів можна у співробітництві з промисловістю. Досвід демонструє реалістичність такого підходу, оскільки він сприяє перспективі економії і підвищенню конкурентоспроможності на світових ринках.

Економічна політика розвинених країн стала частиною стратегії модернізації. Цей розвиток у поєднанні з глобалізацією екологічних проблем і політика щодо захисту навколишнього середовища заклали солідні підвалини в розвинених країнах для плідних дебатів про сталий розвиток і відповідних планових процесів. Показовим щодо прогресу сталого розвитку, безперечно, є той факт, що близько двох третин промислово розвинених країн вже розробили національні стратегії сталого розвитку. При цьому треба зазначити, що більшість цих стратегій є розширеними екологічними планами, але при багатосекторальному підході, який включає проблеми транспорту, енергетики і сільського господарства.

Щодо інституційного планування, то в ряді розвинених країн (Данія, Нідерланди, Японія, Португалія, Швейцарія) національні плани сталого розвитку базуються на силі парламентського рішення і закону¹. Щорічно готуються доповіді і програми імплементації. Поновлювані національні плани розробляються кожні чотири роки. Потреби національного екологічного плану враховуються в національному бюджетному плануванні. Хоча у Великій Британії національна стратегія сталого розвитку не має парламентської бази, проте доповіді про виконання стратегії публікуються щорічно. В багатьох випадках у процесі підготовки планів розвитку передбачено тісні й інституалізовані консультації з іншими секторами. В деяких країнах (Данія, Фінляндія, Японія, Швейцарія) були сформовані спеціальні урядові комісії для забезпечення відповідної координації. В Нідерландах і Великій Британії існує практика, що де-

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Serves. Denmark, Japan, Portugal, Switzerland... UN. N.Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

кілька міністерств повинні візувати підсумки планового процесу. Це сприяє досягненню компромісу між різними позиціями. В деяких країнах до планування процесу розвитку залучаються, крім міністерств, різні громадські організації і групи (Нідерланди, Фінляндія, Велика Британія, Португалія)¹.

Звернемося тепер дещо конкретніше до повчального досвіду Нідерландів і Німеччини щодо планування, маркет-менеджменту та імплементації сталого розвитку.

Нідерланди²

Національний план екологічної політики (НПЕП) був не тільки першим таким планом, а й містив детальне висвітлення екологічної ситуації, тенденцій розвитку, обов'язкових цілей у часових рамках і фінансового забезпечення. Перший план НПЕП був схвалений у 1989 р., а через рік його було переглянуто. На основі парламентської резолюції оновлений план — НПЕП — розробляється кожні чотири роки на основі попередніх оцінок. Секторальні плани розробляються згідно з тією ж резолюцією й інтегруються в НПЕП. Екологічні проблеми глибоко розробляються державним інститутом охорони здоров'я і захисту навколишнього середовища та іншими науковими і громадськими інституціями. Розробка першого плану НПЕП зосереджувалася практично повністю в рамках уряду і породила суттєвий конфлікт, що призвело до поразки правлячої більшості на виборах 1989 року. Кожний план після цього розроблявся за провідної ролі уряду, але з активною участю приватного сектору і громадянського суспільства.

Розглянемо основні елементи, які створюють концептуальну базу планового процесу в Нідерландах щодо захисту навколишнього середовища.

По-перше, це **консенсус**. До середини 80-х років ХХ ст. нідерландська політика щодо навколишнього середовища мала командно-контрольний характер, де промисловість розглядалась як опонент заходам екологічної політики. Згодом тут від-

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Serves. Netherlands, Finland, United Kingdom, Portugal... UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda 21 by all UN member states).

² Johannesburg 2002, Country Profiles Serves. Netherlands. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda 21 by all UN member states).

булись суттєві зміни в плані досягнення консенсусу між промисловістю і захисниками навколишнього середовища. Планувальна система щодо захисту навколишнього середовища вже не фокусує свою увагу тільки на майбутні дії, а й на досягнення згоди між різними учасниками планувального процесу, зближує різні заходи, сприяє майбутній мотивації і відкритості дебатів.

Гнучка імплементація чітких ясних домовленостей.

Уряд розробляє перспективи, дбає, щоб вони були максимально зрозумілими і закликає тих, хто створює екологічні проблеми, пропонувати способи їх вирішення. Державний контроль і жорсткі правила можуть послаблюватися, якщо компанії враховуватимуть наукові та інформаційні домовленості, призначати екологічних експертів і запроваджувати у себе внутрішні екологічні управлінські системи (екологічний менеджмент). Компанії зобов'язані вибирати найбільш прийнятний варіант з-поміж декількох альтернатив.

Спрощення і транспарентність.

У 1993 році п'ять екологічних законів, кожний зі своєю окремою процедурою, були об'єднані в Єдиний акт екологічного менеджменту. Кожне міністерство несе свою частку відповідальності за стан навколишнього середовища. Але складність, комплексність процедури значно скорочено. Всі зацікавлені громадяни мають вільний доступ до інформації про діяльність уряду в захисті навколишнього середовища.

Вибір політики і рішень, визначених у Національному плані політики **Нідерландів** щодо навколишнього середовища, є керівними настановами на майбутнє. Зміни потребують бачення, сміливості і наполегливості для всіх учасників. Питання полягає не в тому, чи це можливо, а в тому, як це зробити можливим.

Стратегічний підхід щодо сталого розвитку на національному рівні має передбачати як довготривалість, так і інтегральність. Остання спрямована на поєднання різних елементів розвитку, на її комплексність. І це цілком логічно: на комплексні виклики мають бути комплексні відповіді.

Комплексність означає як горизонтальний підхід — міжсекторальний, так і вертикальний — місцевий, регіональний і національний. До цього необхідно додати і партнерський підхід, який передбачає співробітництво і взаєморозуміння між урядом (владою), бізнесом і громадянським суспільством.

Ці обставини треба враховувати, коли ми характеризуємо позиції тих чи інших країн щодо сталого розвитку і відповідно його стратегії. Зупинимося для ілюстрації на прикладах таких досить успішних країн щодо сталого розвитку, як Бельгія і Німеччина.

Бельгія виходить із концептуального підходу, згідно з яким сталий розвиток повинен систематично забезпечувати лінкідж (зв'язок) між економічним, соціальним і екологічним занепокоєнням з тим, щоб об'єднати їх в одну стратегію. Федеральний план стратегічного розвитку спрямований на сприяння ефективності і внутрішньому зближенню урядової політики щодо сталого розвитку¹.

Німеччина²

На початку 2000 року Бундестаг схвалив резолюцію щодо розробки стратегії сталого розвитку. Це був один з елементів листопадової (1998 р.) коаліційної угоди. Передбачалась активна участь приватного сектору і громадянського суспільства. Відповідальність за планову діяльність покладена на Федеральне агентство захисту навколишнього середовища і деякі інші органи. Міністерство захисту навколишнього середовища успішно здійснює цю роботу. Це міністерство започаткувало в 1996 році діалог “кроки щодо сталого розвитку”, даючи можливість приватному сектору і громадянському суспільству брати участь у дебатах щодо сталого розвитку. У 1998 р. було підготовлено проект фокусованої програми екологічної політики. Своє дослідження “Усталена Німеччина” Федеральне екологічне агентство присвятило питанням сталого розвитку і визначенню цілей на 2010 рік. Можна також назвати ще одне цікаве дослідження “Усталена Німеччина — внесок до сталого розвитку”, підготовлене Вупперстальським Інститутом клімату, енергетики і навколишнього середовища (1996 р.). Про масштаби громадської реакції на це дослідження свідчать численні дискусійні форуми, які відбулися в країні після публікації цих документів. Але поки що ця вельми активна діяльність не завершилась підготовкою національної стратегії сталого розвитку.

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Series. Belgium. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda 21 by all UN member states).

² Federal Government of Germany. Perspectives for Germany. Our strategy for Sustainable Development. — Berlin. Federal Government of Germany, 2002.

Отже, стратегічний підхід до сталого розвитку передбачає новизну мислення, оригінальність інституційних механізмів сприяння самому процесу, його моніторингу й оцінці. В цьому сенсі йдеться про просування від реалізації фіксованого жорсткого плану з його часовими вимогами до системи, яка може постійно удосконалюватися.

Концепція сталого розвитку означає очевидну еволюцію від погляду, що тільки влада держави є вирішальним чинником розвитку, до переконання, що тут значущу роль відіграють бізнес і громадянське суспільство. Відповідно йдеться про перехід від централізованого і жорстко контрольованого ухвалення рішень до демократизації цього процесу з розподілом функцій між всіма учасниками процесу сталого розвитку в умовах транспарентності і взаємного співробітництва.

Досвід сталого розвитку засвідчує доцільність відмови від дорогих проектів, пов'язаних з іноземною допомогою, і переходу до фінансування національних проектів.

Процес стратегії сталого розвитку передбачає спочатку ідентифікацію всіх нинішніх і колишніх рамок, механізмів, підходів, а потім збирання ключових документів з викладом точок зору всіх зацікавлених учасників. Для цього необхідно контактувати з усіма урядовими структурами, які мають стосунок до процесу стратегічного планування. Необхідно аналізувати різні стратегічні рамки, виокремлюючи їх основні характерні особливості.

Важливим є також процес зближення, синергії, координації і конвергенції національних стратегічних рамок. Ця діяльність потрібна як на загальнонаціональному, так і на локальному рівнях, а також між окремими секторами. Це непроста справа, особливо з огляду на те, що ці рамки часто побудовані на суттєво різних можливостях і повноваженнях.

Наведемо у зв'язку з цим приклади деяких країн.

Так, в Уганді¹ Стратегія скорочення бідності базувалася на переглянutoму Плані дій 1997 року.

У Болівії Стратегія і План дій щодо біорізноманітності були включені до діючої Стратегії скорочення бідності.

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Series. Uganda, Bolivia, Burkina Faso... UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda 21 by all UN member states).

У Буркіна-Фасо PRSP ввійшов до секторального плану.

Дещо інший підхід започаткувала Канада¹. Окремі міністерства (департаменти) повинні займати домінуючу позицію щодо інтегрування сталого розвитку в окремі сектори. Як відомо, в Канаді нема єдиної стратегії сталого розвитку. Водночас існує посада Комісара з навколишнього середовища і сталого розвитку. Комісар (затверджується парламентом) уповноважений вимагати від усіх урядових інституцій “позеленіння” їх діяльності й орієнтації на сталий розвиток. Закон передбачає, що всі федеральні міністерства (зокрема й міністерства фінансів, торгівлі, зовнішніх справ) вносять проекти стратегії сталого розвитку на розгляд парламенту. Таким чином, стратегія сталого розвитку є важливим аспектом діяльності якщо не всіх, то принаймні значної кількості міністерств і департаментів. Департаментські стратегії були підготовлені на основі принципів, затверджених у 1995 р., як керівництво для “зеленого” уряду. Ця діяльність на першому етапі виявилася досить ефективною. Але певна відірваність департаментських стратегій одна від одної, відсутність координації та інтеграції згодом почали негативно впливати на процес сталого розвитку. Через те, що багато питань не входило до компетенції Комісара з навколишнього середовища і сталого розвитку, почалась енергійна діяльність щодо інтеграції і координації департаментських стратегій (їх нараховувалося 28). Йшлося про об’єднання зусиль з тим, щоб досягти максимально широкого всеохоплюючого погляду на сталий розвиток як загальнонаціональну проблему, від якої суттєво залежить майбутнє Канади.

Коли міністри фінансів і навколишнього середовища країн ОЕСР зібрались на свою нараду в травні 2001 р., вони визнали, що **сталий розвиток є першочерговою метою цієї міжнародної спільноти**. Цілком закономірним було і те, що цей важливий форум визнав особливу роль ОЕСР у справі поширення сталого розвитку в усіх країнах світу. При цьому було слушно

¹ Government of Canada. A Guide to Green Government. Canada, 1995. Stratos Institute. Economic Instruments for Environmental Protection and Conservation: Best Practices and Opportunities of Canada. Ottawa, Canada, 2003.

наголошено на особливій ролі ОЕСР у світовій економіці та навколишньому середовищі. Йшлося, зокрема, про необхідність повної реалізації спеціального плану цієї організації з питань сталого розвитку. Особлива увага акцентувалася на такому:

- прискорення розробки погоджених показників (індикаторів), які б вимірювали прогрес за всіма трьома складовими сталого розвитку, і включення їх результатів до оцінки, яку має давати ОЕСР процесу сталого розвитку;
- визначення того, як можна подолати перешкоди на шляху до згаданих реформ, звертаючи при цьому увагу на повніше і результативніше використання ринкових інструментів;
- подальший аналіз соціальних аспектів сталого розвитку;
- надання пріоритету процесам зближення та інтеграції економічної, екологічної і соціальної політики.

Означена діяльність допомагає вирішувати багато важливих питань. Це зокрема широке ознайомлення громадськості з принципами сталого розвитку; проведення дебатів з актуальних проблем згаданого процесу; визначення цілей і стандартів; навчання майбутніх учасників процесу; більш активна мобілізація наявних ресурсів, а також досвіду. Йдеться також про цінний зарубіжний досвід. У цьому сенсі заслуговує на увагу досвід **Канади**. Зокрема, можна навести як приклад проведення урядом широких консультацій громадськості щодо Зеленого плану Канади¹.

Цінний досвід нагромаджений у **Нідерландах**. Йдеться зокрема про План національної екологічної політики, який інтегрує такі складові компоненти, як використання земель, транспорт, енергетику, сільське господарство. Цей план передбачає участь різних верств громадськості і в збиранні інформації, і в обговоренні майбутніх рішень. Продумано, відпрацьовано необхідні механізми — цільові агентства і дев'ять цільових груп. У Нідерландах розроблена і діє Платформа сталого розвитку як форум роботи з громадськістю із залученням представників багатьох соціальних груп¹.

¹ Government of Canada. A Guide to Green Government. Ottawa, Canada, 1995.

² Government of Canada. A Guide to Green Government. Ottawa, Canada, 1995.

У **Нікарагуа** функціонує Національна стратегія збереження, яка охоплює місцеві урядові структури. Понад 140 муніципалітетів мають спеціальні робочі групи, які оцінюють наявні проблеми і структури. Така загальнонаціональна система сприяє проведенню широкого діалогу з проблем розвитку¹.

Національна стратегія збереження працює і в **Непалі** (одна з найдавніших в Азіатському регіоні)².

Як свідчить досвід реалізації різних стратегій національного розвитку, особливо значна роль у цьому належить урядам. І це цілком зрозуміло, адже саме уряди мають найбільше можливостей — і інституційних, і фінансових, і організаційних.

Однак це у жодному разі не означає, що можна недооцінювати суттєву роль у сталому розвитку так званих неурядових організацій — як національних, так і міжнародних. Їх діяльність, зокрема виважений діалог з урядом, сприяє певною мірою стабільності самого процесу створення та імплементації стратегій сталого розвитку. Уряд повинен діяти так, щоб зміни в його складі не послаблювали зазначений процес.

Отже, сталий розвиток, щоб бути успішним, має стати загальнонаціональною проблемою, яка б об'єднувала націю, включаючи владу, бізнес, громадянське суспільство.

Як свідчить досвід, саме громадянське суспільство, неурядові організації відіграють значну роль в усіх елементах стратегічного процесу. Неурядові організації допомагають збирати інформацію, аналізувати її і приймати рішення. Звичайно, роль і місце неурядових організацій залежать від політичних, економічних і соціальних умов, що склалися в тій чи іншій країні³.

І тут виникає законне питання: а що треба розуміти під неурядовими організаціями, які є складовими елементами громадянського суспільства. Це зокрема:

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Series. Nicaragua. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda 21 by all UN member states).

² Johannesburg 2002, Country Profiles Series. Nepal. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda 21 by all UN member states).

³ Edward and Halme, eds. Making a difference: UGOS and development in a changing world. — London: Earthscan, 1992.

- наукові академічні дослідні інститути;
- асоціації користувачів різних ресурсів (фермери, рибалки, мисливці, туристичні установи тощо);
- банківські і фінансові інституції;
- муніципальні групи;
- організації щодо захисту навколишнього середовища, “зелені”;
- корінні народи;
- бізнесові кола та їх організації;
- працівники засобів масової інформації;
- правозахисні кола та їх організації;
- профспілкові організації;
- організації із соціального захисту і допомоги;
- релігійні кола;
- жіночі організації.

“Порядок денний-XXI” досить чітко визначив, що неурядові групи та організації мають відігравати суттєву роль у сталому розвитку. Саміт у Йоганнесбурзі 2002 р. переконливо довів, наскільки значною ця місія може бути. Кілька тисяч представників неурядових організацій фактично провели в Йоганнесбурзі другий, неофіційний саміт.

Втім, інтеграція цих планових процесів поки що слабка, недостатня. Спостерігаються паралелізми. Це призводить до дублювання місцевих можливостей з планування, до неадекватності в координації між донорами. Одним з негативних моментів тут є проліферація, розповсюдження планів, що тільки зменшує їх ефективність. В Танзанії, наприклад, було підготовлено три взаємоперетинні документи паралельно і без належної координації. Національна стратегія збереження, Національний план щодо “Порядку денного на XXI століття”, Національний план екологічних дій. У Шрі-Ланці упродовж 10 років було розроблено п’ять екологічних стратегій. Натомість Куба, Нікарагуа, Болівія і Коста-Рика досягли досить високого ступеня інтеграції стратегій сталого розвитку в загальнонаціональні плани розвитку. У зазначених процесах помітна недостатня науково-дослідна база. Те ж саме можна сказати про роль громадянського суспільства в деяких країнах.

Конференція в Ріо 1992 р. створила контекст, який сприяв у багатьох країнах, що розвиваються, активізації процесів на-

ціонального планування¹. Сучасна ситуація в цих країнах характеризується акцентом на захист навколишнього середовища і ресурсозбереження. Переважна частина цих процесів була інституційно локалізована в екологічному секторі. Проте відбувається і міжсекторальна локалізація. Наприклад, Світовий банк сприяв реалізації національних планів екологічних дій разом з міністерствами й агентствами, що займаються захистом навколишнього середовища. Проблема полягає в тому, що хоча й існує практика створення міжміністерських структур, але їм часто-густо бракує владних повноважень.

У країнах з федеральною системою (наявність штатів, провінцій тощо) національна стратегія не може безпосередньо виходити на місцевий рівень. Отже, саме звідси впливає можливість, а інколи й необхідність мати стратегії штатів або провінцій. Однак одразу ж постає принципово суттєве питання про узгодження, координацію і навіть взаємодію цих місцевих стратегій. Безперечно, це має бути добре продумана, виважена і перспективна система. Це, очевидно, стосується насамперед великих держав, але не тільки їх. В Австралії, наприклад, у 20 місцевих урядах розроблені і діють свої стратегії. Своєю чергою вони базуються на Національній стратегії економічно усталеного розвитку.

У цих провінційних стратегіях поряд з урядами, владою особливо активно діють інші учасники цього процесу — бізнесові, промислові, науково-дослідні та інші кола, що представляють громадянське суспільство. І тут дуже важливо, щоб представляють між урядовими і неурядовими колами регулювалися не так офіційними рамками, як діловим і дружнім співробітництвом. Якщо в тій чи іншій країні приватний сектор і неурядові організації слабо розвинені, а влада дуже централізована, то стратегія буде селективна щодо досягнення відповідних позитивних результатів. У таких випадках досягнення результатів відбуватиметься скоріше на регіональному рівні.

Стратегії розвитку в багатьох країнах характеризуються великою розмаїтістю. Зокрема діють субнаціональні стратегії — міські, локальні і регіональні. Тут треба згадати про спеціаль-

¹ UNCED. Agenda 21, United Nation Conference of Environment and Development, UN General Assembly. N. Y., 1992

ну програму — “Локальний порядок денний-XXI”, концепція якої була зініційована на початку 90-х років ХХ століття Міжнародною радою з локальної екологічної ініціативи. Завдання полягало в тому, як на регіональному, місцевому рівні найбільш ефективно сприяти імплементації “Порядку денного-XXI”. Зазначена локальна стратегія сприяє проведенню консультацій, координації місцевих зусиль, участі широких кіл у процесі сталого розвитку. Така участь виявляється особливо помітно в діяльності громадських кіл у захисті навколишнього середовища. Отже, екологічна занепокоєність лежить у центрі уваги багатьох громадських організацій, груп, партій¹.

Варто також наголосити, що громадянське суспільство сприяє визначенню спільних цілей, зближує різні інтереси і створює робоче партнерство між учасниками стратегічного процесу. “Локальний порядок денний-XXI” охопив понад шість тисяч місцевих осередків у 113 країнах (взято офіційні зобов’язання). Якщо ж говорити про реальний процес імплементації, то “Локальний порядок денний-XXI” задіяно у 18 країнах. Найуспішніші програми цього порядку денного стають джерелом активності щодо стратегічного планування усталеного розвитку, причому не тільки на локальному, а й на національному рівні.

До розглядуваної групи належить стратегії на мікрорівні. Вони є базою для планування участі, зближення різних верств, моніторингу, огляду прогресу, а головне — для сприяння більш ефективній координації з боку влади вищого рівня. У деяких країнах, що розвиваються, нагромаджено значний досвід сільського планування. Зокрема можна навести як приклади **Танзанію і Непал**. В останньому діє “Програма усталеного розвитку спільноти”. Чимало стратегій місцевого рівня здійснюються за допомогою механізмів, які по суті ініціюються центральним урядом. Ці місцеві стратегії утворюють важливі підвалини для загальнонаціонального процесу².

¹ Khosla, The Road from Rio to Johannesburg, Millennium Paper Issue 5, UNED Forum, London, 2001.

² Johannesburg 2002, Country Profiles Serves. Tanzania. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda 21 by all UN member states).

Цікавим є досвід децентралізованого планування в **Гані**¹. Тут запроваджено децентралізовану систему, яка охоплює понад сто округів. Кожний з них несе повну відповідальність за розвиток та імплементацію свого середньострокового плану (5 років), а також свого щорічного плану окружного розвитку. Ці плани побудовано на критеріях, запропонованих Національною комісією планування розвитку. Кожний окружний план є предметом публічного обговорення. Окружні плани гармонізуються на регіональному рівні. Потім вони консоліднуються з окремими секторальними планами, підготовленими окремими міністерствами з допомогою міжсекторальних груп з планування, які об'єднують інтереси державного сектору, бізнесу, університетів, профспілок і фермерів.

Цікавим і повчальним є досвід планування місцевого (сільського) рівня в **Танзанії**. У процесі сталого розвитку відбувається конвергенція і зв'язок між національними, субрегіональними і локальними стратегіями. Розгляд різних за змістом і характером стратегій свідчить про наявність певних спільних елементів, характерних для багатьох стратегічних процесів. Тобто з самого початку існує певний потенціал, який сприяє конвергенції різних підходів, шляхів, методів. Це, власне, й полегшує розробку концепції уніфікованої цілісності стратегії сталого розвитку. Країни складають зазначені стратегії і плани, враховуючи певні міжнародні зобов'язання, а також внутрішні вимоги і виклики.

Це досить складна справа — знаходити шляхи і методи поліпшення конвергенції навколо принципів стратегічного планування. При цьому необхідно забезпечувати комплементарність і узгодженість між національними стратегіями з різними секторами і різними міжнародними зобов'язаннями, а також між стратегіями національними і локальними.

У цілому ж досвід показує, що конвергенція може бути удосконалена за допомогою національної ради з усталеного розвитку або іншого представницького органу. З цією ж метою необхідна практика частих конструктивних оцінок, які охоп-

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Series. Ghana. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

люють кілька стратегій. Це дає можливість порівняти: яка стратегія працює, а яка не працює. Йдеться також про пошук таких стратегічних принципів, які б поділялись всіма учасниками процесу. Все це справа нелегка, особливо враховуючи різноманітність стратегій, їх кількість.

По-перше, це ініціативні плани щодо захисту навколишнього середовища, зокрема Національний план боротьби з опустелюванням, Національна стратегія біорізноманітності, Національна комунікація щодо змін клімату, Національна стратегія збереження, Національний план дій щодо захисту навколишнього середовища.

По-друге, це секторальні стратегії (сільське господарство, водопостачання, енергетика тощо).

По-третє, це субнаціональні і локальні стратегії.

До цього треба додати міжнародні ініціативи щодо соціальних проблем, людських прав, економічні і торговельні ініціативи. І нарешті, міжнародні і національні програми безпосередньо з питань сталого розвитку. Тут і “Порядок денний-XXI”, національні стратегії і плани дій, рішення саміту в Йоганнесбурзі (2002 р.) та ін.

Одним з важливих факторів, який свідчить, що країна рухається вперед, є збільшення кількості населення. Це значною мірою визначає масштаб, обсяг попиту на товари і послуги, що, своєю чергою, робить тиск на природні ресурси і навколишнє середовище. До цього треба додати фактори міграції та урбанізації, які суттєво впливають на осілість і зайнятість.

Як відомо, споживчий попит залежить також від рівня і розподілу прибутків. Це, звичайно, має враховуватись стратегією сталого розвитку — як її метою, так і детермінантою.

Досвід реалізації деяких національних стратегій сталого розвитку свідчить, що механізми переходу до усталеності мають, як правило, більше шансів на успіх, коли вони орієнтуються на індивідуальний інтерес і ринкові потреби. І навпаки, виникають негативи, коли намагаються стримувати або перешкоджати активності виробників і споживачів за допомогою жорсткого регулювання. При сталому розвитку підвищується також значення і роль такого фактора, як посилене орієнтування на мотивацію — самоінтерес як ефективний рушій економічного розвитку. Отже, економічна політика має бути

розумною, виваженою і лібералізованою. Це сприяє і процесам сталого розвитку. Потрібно зазначити, що у сфері навколишнього середовища спостерігається така сама тенденція — до більшої орієнтації на інструменти, які базуються на ринкових вимірах, що сприяє зниженню забруднення і поліпшенню менеджменту природних ресурсів.

Сталий розвиток і відповідно національна стратегія є комплексним, багатограним процесом. Відтак постає суттєве і актуальне запитання, як ці елементи, ці складові, ці компоненти взаємодіють один з одним, як і якою мірою вони пов'язані між собою. Щоб об'єднати найкращі компоненти, необхідна цілісна концепція всеосяжного процесу сталого розвитку. В основі цієї концепції лежить взаємодія трьох визначальних елементів — економічне зростання, соціальний прогрес і екологічна безпека. Це основа концепції. Але вона не обмежується лише зазначеними компонентами, взаємодія яких є вирішальною для перспектив сталого розвитку. До цієї тріади треба додати інші компоненти. Зокрема інституційні реформи, основні права і свободи людини, роль передових технологій, інноваційність, інформаційні процеси, а також інші компоненти — процеси, які породжені глобалізацією. Серед них — конкурентоспроможність, роль якої в сталому розвитку особливо значуща. Про це, до речі, свідчить корисний досвід Європейського Союзу та Організації економічного співробітництва і розвитку.

У цьому плані особливо характерне рішення Ради Європейського Союзу від 25 січня 1999 р., яке звучить так: “Конкурентоспроможність і усталеність — це два ключі до довгострокового майбутнього економіки Союзу: створення багатства і робочих місць, підвищення якості життя і збереження екологічної і природно ресурсної бази”. Наведене визначення є справді комплексним, багатограним, що явно працює на заохочення сталого розвитку. Тут якраз сформовано те основне, що характерне для взаємозв'язку, взаємодії і навіть інтеграції основних компонентів.

Важливий зв'язок існує між сталим розвитком і конкурентоспроможністю. Цементуючим фактором такого зв'язку є, на наше переконання, інноваційний підхід, економіка, побудована на знаннях. Про це переконливо свідчить досвід Європей-

ського Союзу. Вищий орган ЄС — Рада — на своїх нарадах у Лісабоні (березень 2000 р.), Санта Марія де Фейре (червень 2000 р.) і Стокгольмі (березень 2001 р.) схвалила висновки, спрямовані на побудову Європейського дослідного та інноваційного простору, маючи на увазі успішне економічне зростання, більшу зайнятість і соціальне партнерство з кінцевою метою досягнення такого рівня, коли ЄС у 2010 р. з динамічною економікою, що базується на знаннях, стане найбільш конкурентним у світі. На досягнення цієї максимальної мети працює спеціальна програма ЄС — рамкова Програма № 6 (2002–2006 рр.).

Наскільки ЄС відданий цій значущій меті — видно з проекту його Конституції. Ця мета сформульована так:

“Союз працюватиме для Європи сталого розвитку, що базується на збалансованому економічному зростанні, соціальній ринковій економіці, висококонкурентній і спрямованій на повну зайнятість і соціальний прогрес з високим рівнем захисту і поліпшенням якості навколишнього середовища. Він (Союз) сприятиме науковому і технологічному прогресу”.

Зазначене свідчить про те, що ЄС робить це досить успішно. Йдеться про створення інституційного ландшафту для сталого розвитку. Стратегії сталого розвитку націлені в країнах ЄС на удосконалення стандартів і поведінки окремих груп — учасників процесу, маючи на увазі досягнення сталого розвитку і підвищення конкурентоспроможності. Для цього використовуються різні сценарії розвитку, які постійно розвиваються, щоб сприяти національним стратегіям. При цьому економічні, соціальні та екологічні наслідки розглядаються в контексті таких сфер, як демографічні чинники, політичний ризик, виробництво і споживання. Різні сценарії створюються з тим, щоб максимізувати або мінімізувати екологічні, соціальні й економічні наслідки. Сценарії можуть бути короткостроковими (менше 5 років), середньостроковими (10–15 років) і довгостроковими (25 років і більше). Треба при цьому мати на увазі, що чим тривалішим буде сценарій, тим проблематичнішим буде виконання його цілей. Можуть бути й альтернативні сценарії. Проте очевидно, що сценарії повинні бути такими, які неважко зрозуміти, відмінними один від одного, реалістичними і відповідати загальним суспільним цінностям.

Сценарії мають будуватися на основі ключових вимірів — рівень ВВП, бюджет, народонаселення і рівень бідності. Це допоможе розглядати сценарії в контексті сталого розвитку. На сьогодні вже нагромаджено певний досвід використання сценаріїв у приватному секторі. Для прикладу наведемо сценарії, що були підготовлені Світовою бізнесовою радою щодо сталого розвитку. Вони спрямовані на стимулювання сталого розвитку. Ініціатива згаданої ради збагатила дебати щодо сталого розвитку новими підходами, новим розумінням. Це сприяло більшій транспарентності, ідентифікації наявних і перспективних загроз. Ініціатива Ради Європи включала як загальний стратегічний плановий процес, так і субстратегії.

Варто також назвати сценарій, запропонований компанією Шелл Інтернешнл (1995–2000 рр.). Він виходив із перспективи неочікуваних змін і навіть припинення деяких галузей виробництва. В центрі уваги його авторів — лібералізація, глобалізація і технологія.

Світова бізнесова рада щодо сталого розвитку розробила кілька сценаріїв на 2000–2050 рр.¹. Один з них **FROY** (First Raise Our Work — насамперед підніміть рівень нашої роботи) — досить песимістично оцінював перспективи, а самі, мовляв, людські соціальні системи нездатні зустрічати виклики сталого розвитку.

Інший сценарій **YAZZ** (різні гравці діють разом) — передбачає акцент на інновації, експерименти, швидку адаптацію, активну взаємодію відповідних компонентів розвитку, транспарентність.

Особливо варто відзначити активну і результативну діяльність Стокгольмського інституту з проблем навколишнього середовища². Інститут розробив ряд глобальних сценаріїв. Передусім — це **Звичайні Світи**, який передбачає глобальну систему на XXI століття, яка розвиватиметься без особливих несподіванок, фундаментальних трансформацій. Особливості цього розвитку — еволюція, експансія і глобалізація.

¹ WBCSD. Exploring Sustainable Development: WBCSD Global Scenarios 2000–2050. Summary Brochure. World Business Council for Sustainable Development, Geneva, 1997.

² Swedish Government. A Summary of Government Communication on Sweden's National Strategy for Sustainable Development. Stockholm, 2002.

Ще один приклад сценаріїв — **Варварство** (фундаментальні зміни, соціальні катаклізми, песимістичне бачення майбутнього) і **Великі переходи** (фундаментальні зміни соціального характеру — перехід до суспільства, яке збереже природні системи, забезпечить високий рівень добробуту через матеріальний достаток і справедливий розподіл, високий рівень соціальної солідарності).

Велику роботу щодо стратегічного аналізу як важливого напрямку стратегічного планування сталого розвитку здійснює Європейський Союз. Йдеться зокрема про сценарії розвитку як способу мати справу із складністю сталого розвитку на європейському рівні. Наведемо такий проект, як European Partners for Environment — EPE (Європейські партнери заради навколишнього середовища). Цей проект, розпочатий у 1993 р., об'єднує бізнес, профспілки, владні структури, дослідні центри і групи захисту навколишнього середовища, має на меті концентрацію спільних дій на користь сталого розвитку. В рамках цього проекту діє спеціальний сценарій — **“Назустріч поділеній відповідальності”**¹. Він передбачає заохочення всіх учасників застосувати більш експериментальний підхід до порядку денного щодо сталого розвитку. Тут намічено три окремі сценарії.

Сценарій перший — No Limits (без обмежень) — передбачає швидкі зміни в проблемі сталого розвитку, технологічні інновації, адаптацію до екологічних проблем, культурну різноманітність, фокусування на підвищенні якості життя.

Сценарій другий — Orderly Transition (упорядкований перехід) — робить наголос на менеджменті, науковій експертизі балансу між навколишнім середовищем та економікою. Сценарій схожий на Європейську рамкову програму дій щодо навколишнього середовища № 5.

Сценарій третій — Values Shift (зміни в цінностях) — наголошує на запобіганні ускладненням, нагальності економічних проблем, децентралізації, рівності.

Декілька сценаріїв запропонував Консультативний форум, створений Європейською комісією. Ці сценарії передбачають

¹ EPE Towards Shared Responsibility, European Partners for the Environment. Brussels, 1994.

зокрема вирішення екологічних проблем з допомогою інноваційно-ринкової політики, необхідність посилення ролі уряду у вирішенні проблем розвитку та ін. Консультативний форум використав запропонований сценарій для того, щоб сформував серію рекомендацій щодо майбутніх дій, включаючи **Task force** групу, створену для підготовки нових інноваційних рішень, публікації регулярних доповідей щодо сталого розвитку, встановлення **House of Future** (дім майбутнього). Його мета — практичне стимулювання мислення щодо майбутнього розвитку ЄС, у тому числі й щодо проблеми сталого розвитку та ін.

Аналізуючи діяльність ЄС щодо сталого розвитку, треба враховувати важливість розробки і втілення так званих рамкових програм. Розглянемо останні дві.

Рамкова програма № 5 (1998–2002 рр.) “Програма конкурентного і усталеного зростання” є дослідним планом ЄС щодо передових технологій для промислової конкурентоспроможності й усталеного зростання. Основна мета програми полягала в стимулюванні економічного зростання і створенні нових робочих місць у Європі з допомогою інноваційних зусиль європейської промисловості, маючи при цьому на увазі підвищення конкурентоспроможності і забезпечення сталого розвитку.

Основні цілі Рамкової програми № 5¹:

- започатковувати, поширювати і використовувати знання і технології, необхідні для розвитку високоякісних екологічно і споживчо неантагоністичних виробів, які будуть конкурентними на завтрашніх ринках;
- допомагати в посиленні економічного зростання, підтримувати і створювати нові робочі місця;
- підтримувати впровадження інноваційних і модернізованих зусиль виробництва, налагодження і обслуговування підприємств, включаючи малі і середні, з тим, щоб підвищити їх конкурентоспроможність;
- підтримувати розвиток та імплементацію політику Співдружності, яка сприяє конкурентності і усталеному розвитку.

Все це відбувалося разом з розвитком суміжних служб, включаючи транспорт, які є економічними, безпечними і спри-

¹ CORDIS Competitive and Sustainable Growth Projects funded under the Growth Programme — FPS European Union. Brussels.

ятливими для навколишнього середовища і якості життя, а також розвитку якості матеріалів і вимірювальних приладів. Зазначену програму ЄС можна охарактеризувати позитивно з огляду хоча б на те, що вона виходила з поєднання конкурентоспроможності і усталеності як потужного рушія не тільки європейського, а й глобального розвитку. Програма базувалась на визнанні, що конкурентоспроможність і усталеність потребують системного підходу, де дослідна діяльність підтримує розвиток логічно послідовних, взаємопов'язаних і екологічно ефективних промислових і соціальних систем, які б відповідали як ринковим, так і соціальним потребам.

Ця програма передбачала, що європейська промисловість має бути в постійному пошуку нових та інноваційних виробничих процесів, які максимізують використання ресурсів, мінімізуючи водночас їх вплив на навколишнє середовище. Такий підхід є абсолютно логічним і зрозумілим: країни ЄС суттєво відстають в цьому сенсі від США. Адже тільки 1,8 % європейського ВВП вкладається в дослідження, тоді як відповідний показник у США становить 3 %. Така ж картина щодо ЄС і Японії. Додамо, що кількість дослідників у країнах ЄС становить 1/3 від їх кількості в США або Японії.

Саме названі обставини і привели ЄС до розробки й імплементації Європейського дослідного простору, що є основою шостої Рамкової програми (2002–2006 рр.) Цей проект має сприяти перетворенню Європи упродовж майбутніх десяти років у “найбільш конкурентну і динамічну економіку в світі, що базується на знанні, здатна на успішне економічне зростання з великою кількістю робочих місць і міцнішою соціальною згуртованістю”.

В основі програми лежать три принципи: концентрація (на вибраному пріоритетному дослідному просторі), структурний ефект (через зміцнення національних, регіональних та інших Європейських ініціатив) і координація (спрощення).

У програмі закладено сім пріоритетів:

- геноміка і біотехнологія для охорони здоров'я;
- технології для інформаційного суспільства;
- нанотехнології і нанонауки, що ґрунтуються на знанні, багатофункціональні матеріали і нові виробничі процеси;
- аеронавтика і космос;

- якість і безпечність продуктів;
- усталений розвиток і глобальні зміни;
- (усталена енергетика, усталений наземний транспорт глобальні зміни і екосистеми);
- громадяни і управління в Європейському суспільстві, що базуються на знанні¹.

Рамкова Програма № 6 передбачає чотири типи діяльності: дослідження та інновації, людські ресурси і мобільність, дослідна інфраструктура і наука. Отже, генеральний напрямок цієї програми полягає в досягненні мети Європейського дослідного простору — зміцненні можливостей у європейських дослідників сприяти економічній конкурентоспроможності і якості життя. Характерною особливістю цієї програми є та обставина, що за всієї важливості дослідного підходу до проблеми стало розвинути виробничий сектор був і залишається досить суттєвим і стратегічно важливим для ЄС. Зустрічаючись з викликами конкуренції, усталена європейська виробнича система в період до 2020 р. потребуватиме більш інтегрованого й охоплюючого бачення політики RTD (дослідження, технологія і розвиток), яка враховує економічні, соціальні та екологічні виміри.

Водночас треба наголосити принаймні на трьох значущих питаннях, які ускладнюють стратегічні плани Європейського Союзу.

По-перше, європейська виробнича система все ще не стала достатньо успішною, хоча рух до цього і відбувається. Отже, вона, очевидно, ще не почала досягати відповідної конкурентоспроможності. Питання в тому, як можна досягти конкурентоспроможності в рамках усталеності і водночас підтримувати бажану якість життя.

По-друге, сучасний стан у такій важливій справі, як модернізація виробництва, має тенденцію до посилення конкурентоспроможності і водночас скорочення негативних впливів на навколишнє середовище. Але якраз з модернізацією виробництва в ЄС виникають суттєві проблеми, в тому числі відставання від США і Японії в інноваційній діяльності.

¹ European Commission Framework Programme N 6 (2002–2006). Brussels, 2002.

По-третє, сучасна політика ЄС і діяльність, спрямована на дослідження, технологію і розвиток (RTD), зможуть посилити діяльність щодо захисту навколишнього середовища. Однак при цьому згадана політика не сприятиме трансформації виробництва такою мірою, щоб досягти конкурентоспроможності в рамках усталеності¹.

Досвід ЄС у підтримці і сприянні науковій діяльності на користь конкурентоспроможності й усталеності є настільки значним і перспективним, що він заслуговує на детальне вивчення й ефективне використання іншими країнами, регіонами і континентами. Адже йдеться про співпрацю, зв'язок, а можливо й інтеграцію таких потужних рушіїв розвитку, як конкурентоспроможність і усталеність. Проблема, на наш погляд, полягає в з'ясуванні, де, в чому вони співпрацюють, що їх поєднує. Наша відповідь однозначна: це інновації, це передові технології, це базована на знаннях економіка. Співпраця конкурентоспроможності й усталеності має ефективно відповідати соціально-економічним потребам. Як цього досягти? На наш погляд — з допомогою стимулювання холістичного підходу, посилення інноваційних можливостей європейської промислової системи, а також сприяння бізнесу і послугам, побудованим на нових прогресивних технологіях і нових ринкових можливостях. Ці три чинники, три процеси і є відповіддю на запитання, як найефективніше забезпечити зв'язок, співпрацю конкурентоспроможності й усталеності. Цей холістичний підхід є надійною відповіддю на головні виклики суспільства, в тому числі щодо зайнятості.

Дуже важливо те, що дослідження усталеної мобільності, а також екологічно- і споживчо несуперечливих процесів, виробів і послуг в остаточному підсумку сприяє якості життя.

Сталий розвиток, таким чином, сприяє конкурентоспроможності, а конкурентоспроможність допомагає сталому розвитку. Завдання підтримки європейської конкурентоспроможності — серйозна стратегічна проблема у світлі невдач ЄС щодо конкурентів з інших континентів, насамперед із Сполученими Штатами. Країни ЄС перебувають зараз в такій не вигідній си-

¹ Khosla, The Road from Rio to Johannesburg, Millennium Paper Issue 5, UNED Forum. London, 2001.

туації, коли вони менше, а часом значно менше здатні перевести свої наукові знання в інновації. Не тільки дослідження, а й інновації, особливо враховуючи нові концепції (екопромиловість), повинні заохочувати конкурентоспроможність. І все це має відбуватися в контексті усвідомлення, що навколишнє середовище і розвиток пов'язані дуже складними і часто заплутаними зв'язками¹.

І ще одне суттєве зауваження: зазначені процеси аж ніяк не можуть обмежуватися нинішніми кордонами ЄС. Це повинна бути не тільки Західна, а вся Європа. Розширеної Західної Європи не досить. Необхідно працювати — включаючи конкурентоспроможність і усталеність — заради всієї Європи, Великої Європи. Саме тут можна найбільш ефективно досягти найкращого балансу між зростанням, соціальною справедливістю і захистом навколишнього середовища. Бо що, як не це є благородною, перспективною і гуманною ідеєю, на якій базується сталий розвиток?

Звертаючись до цінного досвіду ЄС, не можна забувати ще однієї важливої обставини. Європа сьогодні є однією з найкращих лабораторій, де успішно виконуються наукова і технологічна зброя для сталого розвитку. Реалізація ідеї Європейського дослідного простору з метою усталеного економічного зростання, з більшою зайнятістю і соціальним прогресом допомагають реалізовувати захоплюючу мету — зробити Європу до 2010 року континентом з найбільш висококонкурентною і динамічною економікою, що базується на знаннях.

Стратегії сталого розвитку характеризуються значною різноманітністю щодо постановки цілей, масштабів, характеру, змісту, моніторингу і оцінки. Це особливо помітно, коли йдеться не тільки про національні, а й про регіональні стратегії. Такі регіональні стратегії виходять, природно, з місцевих особливостей, вони не можуть не враховувати конкурентних умов того чи іншого регіону. Країни різних регіонів вважають такий процес особливо цінним, маючи на увазі питання пріоритетного характеру, притаманні певному регіону. Початок ініціювала

¹ Hirschhausen and Bitzer. The Globalization of industry and innovation in Eastern Europe: from post-socialist restructuring to international competitiveness. — Cheltenham, UK. MA: Edward Elger, 2000.

Конференція з питань навколишнього середовища в Ріо (1992 р.) Так з'являються Середземноморська, Латиноамериканська стратегії. В 1993 р. була схвалена всеохоплююча “Програма дій щодо навколишнього середовища для Центральної і Східної Європи”. Всі вони є ринково-конкурентними.

У грудні 1999 р. Європейська Рада доручила Європейській комісії підготувати пропозиції щодо довгострокової стратегії з інтегрування політики економічного, соціального та екологічного усталеного розвитку. В березні 2001 р. Європейська комісія підготувала конструктивний документ (SES (2002) 517), який містив попередні пропозиції з аналізом викликів і можливостей стратегії ЄС. У червні 2001 р. була схвалена Європейська стратегія сталого розвитку¹. Це відбулося на засіданні Європейської Ради в Готенбурзі. Стратегія була підготовлена з урахуванням п'ятирічних планів дій деяких членів ЄС. Згідно з новою стратегією, головні підходи європейської політики щодо сталого розвитку передбачають:

- оцінку впливу (і реального, і перспективного) усталеності на процес розвитку в країнах ЄС;
- інституції ЄС потрібно неухильно удосконалювати і розвивати політику внутрішньої координації між різними секторами стратегії;
- держави-члени розвивають національні плани усталеного розвитку.

Діяльність ЄС щодо реалізації зазначеної стратегії свідчить, що суттєві принципи і елементи в основному виконуються. Тут даються взнаки насамперед спільне політичне керівництво цим процесом, побудова стратегії на наявних механізмах і планах, активна участь у процесі різних прошарків, узгодженість між стратегічними пріоритетами і бюджетом тощо.

У плануванні розвитку значне місце займають секторальні і міжсекторальні підходи. Йдеться про транспорт, енергетику, сільське господарство, освіту, охорону здоров'я. Хоч би яким вдалим і змістовним був секторальний план на папері, проте він матиме слабкі сторони, якщо будуть слабкими механізми зближення. Співпраця, а зрештою й інтеграція між секторами гальмуватимуться, якщо недостатніми будуть критерії устале-

¹ European Strategy for Sustainable Development. European Council, 2001.

ності і часових рамок у загальному національному процесі планування. Визначення критеріїв усталеності і хронологічних рамок справа складна. Річ у тому, що ці параметри мають відповідати різним умовам, які існують у різних секторах. Але зрештою відповідь треба шукати в рамках стратегії сталого розвитку. Корисним, зокрема, у цьому зв'язку є досвід маленької Ямайки¹. Тут створено сприятливі можливості для систематичного збирання і аналізу даних. Це здійснюється в рамках широкомасштабних доповідей, які сприяють інтеграції секторальних планів.

Подання доповідей відбувається з 1990 року по лінії Організації Об'єднаних Націй — її Програми розвитку (ПРООН)². Відтоді більш як 350 національних, субнаціональних і регіональних доповідей було присвячено проблемам людського розвитку. Ці доповіді були опубліковані в 130 країнах і завдяки їм було запроваджено концепцію людського розвитку, якою активно займається ПРООН. В основу концепції людського розвитку покладено такий принцип. Для вимірювання людського розвитку беруть ВВП на душу населення, рівень освіти і тривалість життя людини. Наводимо основні елементи цього підходу:

- Більша орієнтація на людину, участь урядових структур, бізнесу і громадянського суспільства.
- Акцентування на критичні занепокоєння. У більшості країн доповіді про людський розвиток дають загальну картину. З часом доповіді почали торкатись специфічних тем. Останнім часом значна кількість доповідей присвячується проблемам бідності (Бангладеш, Бенін, Камбоджа, Камерун, Мадагаскар, Намібія, Нігерія, Сьєрра-Леоне та ін.). Доповіді країн Центральної і Східної Європи та СНД фокусуються на процесах переходу від центрально-планової економіки до ринкової.
- Велику роль відіграють механізми планування, включаючи систему спеціальних індексів. Характерною особливі-

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Series. Jamaica. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda 21 by all UN member states).

² UNDP. Making New Technology Work for Human Development, The Human development Report. UNDP, N. Y., 2001.

стю деяких доповідей є групування показників за регіонами або групами (індекс бідності та ін.).

- Доповіді цінні тим, що дають уявлення про людські настрії, про пріоритети національного розвитку. Історичний досвід про значний, переважний акцент у національних стратегіях робиться на захисті навколишнього середовища. Причому відповідальність за створення стратегії бере на себе міністерство екології. Тут і прихована певна небезпека ізоляції цього стратегічного процесу від інших ключових аспектів стратегії, зокрема тих, що перебувають у віданні міністерств фінансів, економіки тощо.

Розглянемо стратегії, присвячені захисту навколишнього середовища.

Конвенція про біологічну різноманітність. Національні стратегії біорізноманітності підготовлені і діють у багатьох країнах. Ці плани, як правило, передбачають систематичний аналіз існуючих проблем, а також укладення угод між громадськими і приватними організаціями щодо того, як імплементувати різні положення Конвенції про біологічну різноманітність 1992 року. Зазначені плани є базою для детальних програм, які спрямовані на те, як окремі країни пропонують керувати своїми біологічними ресурсами. Цікавий досвід нагромаджено Індією. У 1999 р. по лінії міністерства навколишнього середовища Індії було підготовлено національну стратегію дій щодо біорізноманітності. Згодом були задіяні більш детальні плани дій. Цей широкий процес матиме своїм результатом підготовку таких важливих документів, як 20 місцевих планів дій, 30 планів загальнодержавного рівня, 10 міжштатних екорегіональних планів, 14 національних тематичних планів. Всі ці плани повинні зрештою ввійти до загального національного, але водночас ці документи залишаються незалежними планами дій.

Особливо значне і характерне місце серед країн, що складають і імплементують національні стратегії сталого розвитку, займає Канада. Її досвід за своїм змістом, обсягом, механізмами є унікальним. Йдеться про ефективно діючу тріаду — уряду, бізнесу і громадянського суспільства, які є справді рушіями сталого розвитку. Особливо значуща роль належить канадським науковим центрам та інституціям.

Керівним, основоположним документом щодо сприяння сталому розвитку є “Керівництво для зеленого уряду”¹. Конкретні стратегії сталого розвитку готують відповідні урядові структури. Цей процес має складатися з трьох частин.

По-перше, це виклик сталому розвитку — містить концепцію сталого розвитку з акцентуванням на важливих економічних, соціальних та екологічних вимірах. Викладається серія цілей, яких необхідно досягти. Є початком формулювання відповідними департаментами стратегії.

По-друге, планування і прийняття рішень щодо сталого розвитку — визначає політику, маркетингові та управлінські механізми, які сприяють процесу сталого розвитку. Заохочується інтегрований підхід до планування і прийняття рішень, що ґрунтуються на передовій науці та аналізі.

По-третє, планування департаментської стратегії сталого розвитку. Це головний етап. Стратегія викладається в ясних, чітких і конкретних формулюваннях. Шість кроків рекомендується для цього планування: підготовка профільного характеру (що робить департамент і як); оцінка діяльності департаменту — як ця діяльність впливає на сталий розвиток; консультативна робота з усіма учасниками цього процесу; визначення цілей і завдань департаменту; робота над конкретними планами конкретних дій; створення механізмів для моніторингу, звітності, поліпшення рівня роботи департаменту.

Що стосується сприяння стратегії сталого розвитку, то необхідно мати на увазі, що на кожній стадії важливо, аби і цілі, і підхід були добре відомі всім учасникам процесу, всій громадськості тієї чи іншої країни. Якщо в принципі буде погоджено питання про стратегію сталого розвитку, треба підготувати робочий проспект, який би в часових рамках торкався зокрема таких важливих питань²:

¹ Government of Canada. A Guide to Green Government. Ottawa, Canada, 1995.

² Dalal-Clayton, Bass. National Strategies for Sustainable Development: A Guide to Key Issues and Methods for Analysis. A Prompt for Status Review and Dialogue. International Institute for Sustainable Development. — London, 2000.

- визначення в широкому плані мети стратегії сталого розвитку, яку місію вона має виконувати, чого вона повинна досягти;
- які специфічні цілі висуває стратегія, сутність і характер зв'язку між стратегією і нагальними сучасними проблемами;
- основні принципи і керівні настанови цієї стратегії;
- розгляд і оцінки компонентів стратегії — учасники, інформація, моніторинг, прийняття рішень — як ці компоненти працюватимуть;
- визначення специфічних цілей стратегії, план конкретних дій і кроків щодо реалізації стратегії;
- застосування індексів для оцінки зробленого;
- оцінка набутого досвіду і потрібних ресурсів.

Деякі загальні підсумки сталого розвитку можна оцінити так:

- незалежно від того, хто є ініціаторами національного планового процесу, важливо визначити фундаментальне питання: наскільки широкомасштабною має бути стратегія? Універсальної відповіді тут немає. Все залежить від мотивів ініціаторів, специфічних умов, які існують у цій країні, а також від того, хто може бути реальним учасником цього процесу. Зазвичай починають зі стратегії з проблематики навколишнього середовища. Ці тематично обмежені екологічні плани мають увійти до масштабних стратегій, які спрямовані на довгострокове розв'язання не тільки екологічних проблем, а й економічних і соціальних. Чим ширший обсяг такої стратегії, тим довгостроковішим стає планування щодо ступеня, міри, за яких ця стратегія може бути ефективно інтегрована в плановий процес і в програми реформ. Той факт, що дуже незначна кількість стратегій привела до справжньої інтеграційної політики є показником значних політичних і планових обмежень щодо масштабності підходів.

2.6. Деякі нові міжнародні аспекти сталого розвитку

Досвід засвідчує, що уряди, влада самі по собі ще не здатні започаткувати та імплементувати ефективні якісні національні стратегії сталого розвитку. Потрібна, як вже зазначалося, активна участь широких зацікавлених кіл. Необхідно розвивати національний консенсус в умовах транспарентності і громадської ініціативи. А це справа вельми нелегка. Окрім того, громадські сили — учасники мають вірити в успіх, бути впевненими в позитивних результатах. Необхідне велике терпіння, витримка, адже можливі вірогідні помилки, труднощі. Шлях, який треба пройти, ще ніким не проторений. Сталий розвиток визнає взаємозалежність і навіть взаємодію трьох своїх підвалін — економічної, соціальної і екологічної. Але поки що нема ясної відповіді на таке доленосне запитання, як, яким чином, яким способом ці підвалини мають співпрацювати одна з одною. Саме в цьому, на наш погляд, полягає невизначеність, туманність щодо того, куди ми йдемо, ставши на шлях сталого розвитку. Як досягти успіху? Наскільки він гарантований? Ми переконані, що людство знайде засоби, щоб позитивно, оптимістично відповісти на такі запитання. Але для цього потрібен час, і чималий. Отже, сталий розвиток є довготривалим процесом. Щоб його скоротити, потрібні, крім усього іншого, глибокі інституційні реформи, суттєві зміни в управлінні. І концепція сталого розвитку включає цей принципово важливий елемент поряд з наведеною вище тріадою. Справді, сталий розвиток виправданий у довгостроковій перспективі. Проте серйозна проблема полягає в тому, що більшість (якщо не всі) політичних і економічних систем працюють, як правило, в короткотермінових рамках. Це потребує нових творчих підходів. Такі підходи, на наше переконання, і продемонстрував Йоганнесбургський саміт 2002 року¹.

Форум поставив перед собою понад тридцять цілей. Причому фокус явно змістився в бік соціальних питань і розвитку, включаючи насамперед усунення бідності, поліпшення саніта-

¹ World Summit on Sustainable Development Plan of Implementation Johannesburg Declaration on Sustainable Development. UN. N. Y., 2002.

рії та охорони здоров'я. В цілому знаменними були пропозиції Генерального секретаря Кофі Аннана — так званий WENAB (вода, енергетика, санітарія, охорона здоров'я, сільське господарство і біорізноманітність). Ці теми були визначені самітом як найбільш пріоритетні і найважливіші в сталому розвитку як на сучасному етапі, так і на тривалу 10–15-річну перспективу. В цьому сенсі треба відзначити рішення Саміту тисячоліття про зменшення наполовину до 2015 р. кількості людей, що не мають доступу до санітарії, і кількість людей, що не мають доступу до питної води. До цього треба додати, що в Йоганнесбурзі було прийнято принципово важливе рішення наполовину зменшити до 2015 р. кількість людей, які живуть на доходи менші, ніж один долар на день. Ці рішення були підтримані певними конкретними зобов'язаннями, в тому числі фінансовими. Однак цих зобов'язань, навіть якщо вони будуть повністю і своєчасно реалізовані, не вистачить для реалізації наведених вище цілей, поставлених у Плані імплементації Саміту тисячоліття. Те саме можна сказати і про зобов'язання в рамках партнерства, що стосуються інших нагальних проблем.

Водночас зазначимо, що згаданий саміт, на відміну від “Порядку денного-XXI”, кваліфікував проблему бідності як найбільш пріоритетну, генеральну. Вона — і в цьому новизна зазначеного підходу — пов'язана з багатосторонніми вимірами: від доступу до джерел енергетики, води і санітарії до справедливого розподілу і біорізноманітності. Це означає перехід, до того ж суттєвий, принциповий, від одновимірного погляду на бідність до багатовимірного підходу, який охоплює бачення усталеного добробуту. Отже, проблемі бідності належить центральне місце в концептуальних і практичних вимірах сталого розвитку і відповідно в національних стратегіях.

При цьому аж ніяк не применшується роль і місце трьох основоположних підвалів сталого розвитку — економічного зростання, соціального прогресу і сталого розвитку. Еволюція цієї концепції за десять років — від Ріо до Йоганнесбурга — показує, як розвивається порядок денний щодо сталого розвитку. Соціальні та економічні виміри такою ж великою мірою, як екологія, фігурують зараз і в концепції сталого розвитку, і в конкретних планах дій. Відбувається, зміцнюється інтегроване коригування зазначеної тріади. Необхідність цієї інтеграції до-

мінує в усіх дебатах щодо сталого розвитку. Незалежно від того, йдеться про зміцнення синергії між підходами Ріо чи про процеси в ООН щодо фінансування і соціального розвитку. Ще одна особливість цієї еволюції — значна активізація участі жінок, молоді, неурядових організацій, профспілок, місцевої влади, вчених та інших зацікавлених кіл і груп. До цього, звичайно, треба додати суттєвий інтерес до сталого розвитку з боку бізнесу, приватного сектору. І цей інтерес виявляється не просто в дебатах, а в конкретній матеріальній підтримці численних партнерських ініціатив щодо сприяння сталому розвитку.

Саміт у Йоганнесбурзі (2002 р.) засвідчив певний прогрес на шляху сталого розвитку, включаючи схвалення та імплементацію національних стратегій сталого розвитку. В 1972 р. у Стокгольмі на Конференції ООН щодо захисту навколишнього середовища було прийнято рішення про термінову потребу відповісти на проблему погіршення навколишнього середовища. В Ріо-де-Жанейро на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (1992 р.) була досягнута згода щодо навколишнього середовища і розвитку. Було вирішено, що соціальний і економічний розвиток є фундаментально важливим для сталого розвитку. З цією метою, як відомо, була схвалена глобальна програма “Порядок денний-XXI”¹.

Між Ріо і Йоганнесбургом відбулася серія важливих міжнародних конференцій, включаючи форуми в Монтерреї і Доха. Йоганнесбурзький саміт підтвердив і посилив конструктивний пошук спільного шляху до світу, який поважає й імплементує бачення сталого розвитку. Йоганнесбург також підтвердив, що досягнуто певного успіху щодо глобального консенсусу і партнерства серед всіх людей планети перед реальністю спільних загроз самому існуванню.

Багато держав підготували національні стратегії і плани на підтримку сталого розвитку. Водночас, на жаль, існував і продовжує існувати суттєвий розрив між словами і діями, деклараціями і реаліями. Чимало важливих документів, розроблених у деяких країнах, оцінюються як “паперові тигри”, як проста риторика або данина моді.

¹ United Nation. Agenda 21: Programme of action for sustainable development. UN Publications, 1992.

Виклик полягає не тільки в тому, щоб звузити або усунути розрив між словами і діями, а й у тому, щоб підняти рівень професійної підготовки і з'ясувати, які ініціативи не працюють і чому. Цей розрив існує як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються, а також у країнах з перехідною економікою. Неконтрольовані процеси, які там відбуваються, спостерігаються тоді, коли розвиток йде без орієнтації на національні стратегії сталого розвитку. Існуючі подвійні стандарти — це контрпродуктивно, це створює перешкоди на шляху імплементації сталого розвитку.

Потрібно удосконалювати процедури вироблення рішень. Отже, необхідно консолідувати зусилля щодо зміцнення відносин і розуміння між тими, хто планує, і тими, хто імплементує. Панацеї тут немає. Втім, наявний досвід демонструє доцільність таких ініціатив¹:

- заохочення експертизи в інституційному розвитку та ефективному управлінні — для діяльності в питаннях національної стратегії сталого розвитку;
- посилення повноважень самої національної ради, щоб справи не обмежувалися тільки дорадчими функціями;
- зміцнення співробітництва між НРСП і урядом;
- зміцнення відносин між секретаріатом ради і секретаріатами лінійних міністерств;
- зміцнення і поглиблення дослідної діяльності щодо сталого розвитку;
- активніша співпраця із засобами масової комунікації.

Саміт у Йоганнесбурзі (2002 р.) започаткував три принципово важливих напрямки, де зосередились і виклики, і **позитивні можливості глобалізації сталого розвитку**. По-перше, це раунд Доха переговорів у рамках ВТО. По-друге, це корпоративна відповідальність і звітність. По-третє, відчуття, яке все більше зміцнюється, що багатостороння система управління може знайти нові шляхи щодо сприяння і просування справи сталого розвитку в глобалізованому світі. Певний оптимізм посилюється в результаті постійних намагань міжнародної спіль-

³ UN DESA, Guidance in preparing a national sustainable development strategy: managing sustainable development in the new millennium. UN. N. Y., 2002.

ноти глобалізувати порядок денний через Декларацію цілей тисячоліття і Монтеррейські зобов'язання¹. Політичні лідери світу мають можливість підтримати і домагатися подальшого прогресу в Порядку денному усталеного розвитку в рамках і поза рамками системи міжнародних організацій і насамперед ООН.

Питання в тому, як сигнал Йоганнесбурга вплине на напрямки глобалізації, якою мірою вона визначатиме характер, темпи і перспективи сталого розвитку. Питання також полягає в тому, наскільки тривалою виявиться нинішня епоха однополярності. І чи стане багатосторонність, яка характеризувала саміт в Йоганнесбурзі (2002 р.) та інші важливі міжнародні форуми останнього часу, домінуючою тенденцією світового розвитку? І якщо стане, то які чинники визначатимуть це і наскільки тривалим буде перехід від однополярності до багатополярності?

Зупинимося дещо детальніше на деяких міжнародних документах, що більшою чи меншою мірою впливають на сталий розвиток і відповідно на національні стратегії. Це зокрема Міжнародна конвенція боротьби з опустелюванням і відповідні національні ініціативи. Багато країн, в основному африканських, після набуття чинності згаданої вище конвенції підготували свої національні програми дій. Відповідно були започатковані регіональні і субрегіональні програми й плани. Ці документи намічали досить конкретні заходи. Йшлося зокрема про реалізацію статей 9 і 10 Програми національних дій. Мета цієї програми полягала в тому, щоб визначити фактори, що сприяють опустелюванню, і практичні заходи боротьби з нею. Ці програми мали бути інкорпоровані в національну політику сталого розвитку. З самого початку вони стали за своїм характером стратегічними. Але їх реалізація пов'язана із суттєвими труднощами. Зокрема, в деяких країнах не вдалося залучити більш-менш широкі верстви громадськості і до складання, і до імплементації цих програм. В окремих країнах не вдалося пов'язати ці програми з іншими національними програмами, зокрема з планами і стратегіями сталого розвитку. І

¹ United Nation Millennium Declaration. N. Y., 2000. Report of the International Conference on Financing for Development, Monterrey, Mexico. UN, 2002.

все ж таки зазначені документи в цілому добре себе зарекомендували. Досвід реалізації свідчить про те, зокрема, що ефективна участь громадськості позитивно позначається на самому процесі реалізації. В цьому ж напрямку діють такі чинники, як децентралізація, чітка відповідальність, оперативні дії, побудова нового в існуючих рамках, роль приватного сектору, інтеграція в національну політику і стратегію розвитку.

Рамкова конвенція щодо змін клімату

Відповідно до Рамкової конвенції ООН щодо змін клімату, індустріально розвинені країни мають подавати в Секретаріат ООН національні звіти-повідомлення з планами про стан з витіканням парникових газів і заходи щодо захисту від майбутніх очікуваних емісій, оцінками уразливості країни, прогнозами можливих варіантів щодо пристосування до змін клімату¹.

Національні програми лісозбереження є всеохоплюючими рамками для усталеного лісового менеджменту, які базуються на широкому міжсекторальному підході на всіх стадіях, включаючи формування політики, стратегії і планів дій, а також їх імплементацію, моніторинг і оцінку. Вони мають реалізовуватися в контексті соціальної, економічної, екологічної і культурної ситуації в кожній країні, а також інтегруватися в стратегії сталого розвитку цієї країни. В цьому контексті національні лісові програми є технічним процесом у тому сенсі, що ідентифікація цілей, політики, стратегії і механізмів імплементації має базуватися на достовірній інформації. Зазначені програми базуються на ясних і зрозумілих принципах, а саме на таких, як національний суверенітет і керівництво держави, відповідність конституційним і правовим рамкам, відповідність міжнародним угодам і зобов'язанням, партнерство зацікавлених сторін, міжсекторальний підхід, довгостроковість у процесі планування².

¹ Nilson and Pitt. Protecting the atmosphere: The Climate Change Convention and its context. — London: Earthscan, 1994.

² Bouman and Brand, eds. Sustainable forests: Global challenges and local solutions. — N. Y.: Haworth, 1997.

Національні стратегії консервації розробляються і реалізуються згідно із світовою стратегією консервації (1980 р.), ініційованою ООН.

Такі стратегії започатковані вже в багатьох країнах. Вони спрямовані на визначення термінових екологічних потреб, узгодження їх з питаннями розвитку, стимулювання національних дебатів, посилення громадської свідомості, допомогу в прийнятті рішень щодо пріоритетних питань, розподілу ресурсів, побудови інституційних можливостей щодо управління процесами, пов'язаними з навколишнім середовищем. Досягнуто суттєвих позитивних результатів, що було виявлено в ході досліджень (1997 р.) досвіду країн Азії, Африки і Латинської Америки. Ці дослідження виявили наявність важливих спільних факторів, що надало стимулу у вирішенні нагальних проблем, пов'язаних із стратегією збереження і захисту навколишнього середовища¹.

Згідно з “Порядком денним-XXI”, у деяких країнах були започатковані національні програми з метою реалізації зазначених міжнародних рішень. Отже, йшлося про одержання більш-менш конкретної відповіді на запитання, як ця міжнародна програма може і повинна імплементуватися на локальному, державному рівні. Ініціюючу роль тут відіграла Програма розвитку ООН (ПРООН), яка започаткувала спеціальний проєкт — “**Можливості програми-XXI**”.

Конкретно зазначеною діяльністю в окремих країнах почали займатися спеціально створені Національні ради з усталеного розвитку. Ці ради були створені в понад 80 країнах. Статус цих рад виявився досить різним з урахуванням регіонів, різних країн. Досить активними Національні ради стали в Латинській Америці, дещо слабшими в Азії й вельми обмеженими в Африці. Ради відіграють корисну роль у започаткуванні і сприянні діалогу між учасниками процесу сталого розвитку. Уряди деяких країн використовують ці органи як своєрідні резервуари ідей. Але попри все згадані ради особливо суттєву роль відіграють у безпосередньому плануванні та імплементції національних стратегій сталого розвитку. Конкретніше Національні ради виконують такі функції:

¹ *Groose, Howard and Thiery, eds. A sourcebook for conservation and biological diversity information. — Cambridge, UK: IUCN, 1995.*

- сприяння участі і співробітництву громадянського суспільства, бізнесу, захисників навколишнього середовища, з одного боку, і урядів, влади — з другого, для заохочення сталого розвитку в тій чи іншій країні;
- співробітництво з урядом у прийнятті відповідних рішень і формуванні політики сталого розвитку;
- інтеграція економічної, соціальної і економічної діяльності і визначення перспектив;
- врахування локальних і національних аспектів таких глобальних угод, як “Порядок денний-XXI”, Декларація і Програма дій Всесвітнього саміту розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.);
- забезпечення систематичної активності та інформованої участі громадянського суспільства в усій діяльності — національній і міжнародній, — що стосується сталого розвитку;
- сприяння формуванню національного бачення, новизни і перспективності процесу сталого розвитку¹.

У зв'язку з цим треба зауважити, що національне бачення цінне тим, що воно зближує різні групи учасників сталого розвитку. Це можна бачити, зокрема, на прикладах Гани, Пакистану, Танзанії, Таїланду та інших країн.

У цілому досить успішною є діяльність національних рад сталого розвитку в Буркіна-Фасо, Канаді, Естонії, Фінляндії, Угорщині, Ямайці, Мексиці, Монголії, Філіппінах, Румунії, США, Сенегалі, Південній Кореї та Уганді, чого, на жаль, не скажеш про Україну.

Діяльність щодо сприяння сталому розвитку часто відбувається в певній координації і узгодженні з національними програмами, що спрямовані на вирішення конкретних проблем. Зокрема йдеться про такі документи:

Документ щодо стратегії навколишнього середовища країни — розробляється з допомогою зовнішніх консультантів, включаючи Світовий банк. Це, по суті, початковий крок з боку країни, де, як правило, немає екологічної адміністрації. Після цього кроку розробляється план, про який згадувалося вище.

¹ *Dalal-Clayton and Bass. Sustainable Development Strategies — A Resource Book. International Institute for Environment and Development. — London: Earthscan Publications Ltd., 2002.*

“Національний порядок денний-XXI”¹ — підготовлений в окремих країнах згідно з рішенням Ріо — “Порядком денним на XXI століття”. Національні стратегії побудовані відповідно до змісту і структури, яка визначена міжнародним форумом у Ріо. Так, у Китаї та Індії цей процес реалізують уряди і наукові інституції. Тобто по суті громадянському суспільству відведена незначна роль. У деяких інших країнах участь громадянського суспільства значно більша. Національний порядок денний підтримується Організацією Об’єднаних Націй (через ПРООН).

Національні стратегії збереження (НСЗ) — започатковані на початку 80-х років ХХ ст. Окремі міжнародні організації запропонували світову стратегію збереження і згідно з нею почали розроблятися національні стратегії. Розвиток цих стратегій відбувався від суто екологічно-зберігаючих стратегій до загальних стратегій².

Національний план екологічного менеджменту (НПЕМ)³ — розроблений в острівних країнах південної частини Тихого океану. Його підтримують Азійський банк розвитку, ПРООН. Цей план підтримується Південно-Тихоокеанською програмою захисту навколишнього середовища.

Національна програма дій боротьби з опустелюванням⁴ — застосовується в багатьох країнах. Ця екологічна проблема дедалі більше загострюється, а отже, потребує відповідних ефективних дій. В окремих країнах діють національні плани контролю за опустелюванням. Була розроблена і схвалена міжнародна Конвенція боротьби проти опустелювання.

Враховуючи все сказане щодо міжнародних аспектів сталого розвитку, необхідно, не претендуючи на вичерпну повноту, висловити деякі узагальнюючі зауваження й оцінки. Безперечно, попри всі свої труднощі, процес сталого розвитку неухильно і послідовно розвивається. Головною закономірністю і тенденцією слід вважати глобалізацію сталого розвитку.

¹ Carew-Reid, Prescott-Allen, Bass, Dalal-Clayton. Strategies for National Sustainable Development — A Handbook for their Planning and Implementation. ПЕД. — London: Earthscan Publication, 1994.

² Там само.

³ Worldwatch Institute. Vital signs: The environmental trends that are shaping our future. Wash. D. C., 2002.

⁴ Там само.

Людство вже розробило чимало концепцій сталого розвитку і його стратегій. Особливо близькою до процесу сталого розвитку є концепція Світового банку “Всеохоплюючі рамки розвитку” (2000 р.). Ця концепція базується на таких принципах¹:

- довгострокове бачення і стратегія;
- зміцнення державної власності з метою розвитку;
- посилене партнерство серед учасників;
- регулярна і повна звітність про результати.

Корінний напрямок цієї концепції, що зближує її з концепцією сталого розвитку, полягає у взаємозалежності всіх елементів розвитку — соціальних, структурних, управлінських, екологічних, економічних і фінансових. Ця концепція надає широкі можливості партнерству між урядами, приватним сектором і громадянським суспільством. Проте особливий акцент Світовий банк робить на ролі державної власності.

Яким же є національне бачення окремими країнами сталого розвитку? Що є найбільш характерним для цього бачення? Наведемо, не претендуючи на повноту аналізу, приклади лише деяких країн.

У **Гані** це бачення сформульовано на досить віддалену перспективу, а саме до 2020 р. Період стратегічного планування охоплює 1996–2020 рр., тобто чверть століття. Головні цілі — перетворити країну з бідної, низькоприбуткової, на процвітаючу, середньоприбуткову країну протягом одного покоління. Ця мета реалізується за допомогою серії середньострокових планів. Перший середньостроковий план — 1996–2000 рр. Основна мета цих планів — перетворити до 2015 р. Гану на сильну аграрно-індустріальну країну².

У **Пакистані** діють програма до 2010 р. і 25-річний перспективний план, мета яких якраз і полягає в розробці довгострокового бачення розвитку країни за допомогою економічного зростання через технологічно-інноваційний курс і усталений розвиток³.

¹ World Bank. Comprehensive Development Framework: Country Experience. Wash. D.C., 2000.

² Johannesburg 2002, Country Profiles Serves. Ghana. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

³ Johannesburg 2002, Country Profiles Serves. Pakistan. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

У **Танзанії** національне бачення перспектив розвитку розраховане до 2025 р. В результаті передбачається встановити рубезі високої якості життя всіх громадян, стабільність, єдність. Йдеться також про запровадження кваліфікованого управління, добре інформоване суспільство, диверсифіковану економіку, здатну досягти усталеного зростання¹.

У **Таїланді** національне бачення розвитку поєднується з дев'ятим Планом економічного і соціального розвитку².

У розробці зазначеного національного бачення значну активність виявляє Світовий банк. У 12 країнах, які були визначені як пілотні, здійснено аналіз зробленого. У своєму огляді Світовий банк констатував усталений прогрес у питаннях, пов'язаних з розробкою національного бачення розвитку. Водночас було відзначено наявність суттєвих труднощів, нерівномірність і строкатість цього процесу. Світовий банк повідомив про те, що 46 країн світу розвивають у тій чи іншій формі, застосовуючи ті чи інші механізми, довгострокове національне бачення розвитку своїх країн. Близько 80 % з них втілюють ті чи інші стратегії свого національного розвитку, які базуються на результатах внутрішніх дебатів щодо національних прагнень і сподівань. Водночас було зауважено, що прогрес у створенні і розвитку партнерства серед учасників процесу був повільним.

Цілком закономірно, що механізми стратегічного планування в багатьох країнах, особливо в тих, що розвиваються, зосереджені на планах мінімізації бідності. Так, **Танзанія** ще в 1996 р. розробила План дій усунення бідності. **Уганда** в 1997 р. започаткувала План дій щодо ліквідації бідності. **Замбія** підготувала стратегію зменшення бідності наприкінці 90-х років ХХ ст. Всі ці плани досить різні за своїм характером, масштабом, механізмами. При цьому потрібно зауважити, що успіх був скоріше на боці стратегій міжсекторальних, з чіткими бюджетними пріоритетами³.

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Serves. Tanzania. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

² Там само.

³ Overview of Progress towards sustainable development. A Review of Implementation of Agenda XXI, the Programme for the Further Implementation of Agenda XXI, and Johannesburg Plan of Implementation. UN Doc. E/CN.17/2004/2 Feb. 2004.

Світовий банк і Міжнародний валютний фонд започаткували в 1999 р. власні стратегії скорочення бідності. Ці стратегії окремі країни використали для ініціювання своїх власних стратегій.

Заявлені принципи стратегій скорочення бідності передбачають, що ними має керувати держава, транспарентно, за участю громадських кіл. Крім того, такі стратегії повинні мати зв'язок, узгоджуватися з міжнародними цілями розвитку. Зокрема йдеться про принципи, які закріплені в Рамках всеохоплюючого розвитку (цей документ розроблено Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)).

Міжнародний валютний фонд і Світовий банк поставили досить жорсткі умови надання країнам, що розвиваються, відповідної допомоги. У березні 2000 р. обидві інституції розглянули хід реалізації 42 тимчасових стратегічних планів скорочення бідності, які водночас спрямовані на скорочення зовнішньої заборгованості деяких країн, що розвиваються. Банк і фонд відзначили підвищення розуміння суттєвої ролі урядових стратегій скорочення бідності, а також більш відкритий діалог між урядами і громадянським суспільством¹.

Водночас збільшується незадоволення значної кількості країн, що розвиваються, прозахідною роллю як Міжнародного валютного фонду, так і Світового банку. Варто в цьому зв'язку зазначити, що в травні 2001 р. 39 різних організацій і регіональних інформаційних центрів від 15 африканських країн виступили із спільною заявою, у якій гостро критикували роль міжнародних інституцій (Світового банку і МВФ) у політиці щодо виконання національних стратегій зниження бідності. Наголошується зокрема на тому, що ці установи продовжують ставити корпоративні права і права ТНК над соціальними, людськими й екологічними занепокоєностями. Йдеться також про те, що і МВФ, і Світовий банк у проведенні лінії на скорочення бідності мають насамперед на увазі посилення свого впливу, а часто-густо і контроль над всіма аспектами життя країн, що розвиваються.

¹ World Bank. Participation in Poverty Reduction Strategy Papers: A Retrospective Study. World Bank. Wash., 2002.

2.7. Прийняття рішень, фінансування, маркетинг і моніторинг сталого розвитку

Прийняття стратегічних рішень

Насамперед варто зазначити, що кількість стратегічних рішень велика. Отже, з самого початку процесу планування сталого розвитку доцільно визначити головні напрямки таких рішень. Очевидно, вони мають містити загальне бачення процесу, цілі, мету, план дій, інституційні механізми.

Стратегічне планування сталого розвитку має передбачати довготривалі прагнення, наміри, інтереси суспільства. У цьому зв'язку постає насамперед таке доленосне запитання: яке, власне, суспільство передбачається створювати? Які принципи зміни у виробництві і споживанні мають відбутися? Яку організацію суспільства бажають створити громадяни? Відповіді на ці і на інші значимі запитання потрібно погоджувати в самому суспільстві шляхом нелегким, тривалим і виснажливим — шляхом консенсусу. Важко сказати, на який період має бути розраховане таке бачення. Найімовірніше — на 20–30 років. Саме це спостерігається в Малайзії, Гані, Малаві та інших країнах. Погодження бачення перспектив тих чи інших країн має бути багатостороннім, рівноправним, демократичним¹.

Наступний етап — стратегічні цілі — потребує більш-менш точної і конкретної відповіді — як зазначене вище бачення можна трансформувати в пріоритетні завдання сталого розвитку. Кожна мета має адресуватися суттєвим змінам, які потрібні в інтересах сталого розвитку. Вибір цілей повинен бути достатньо широким — охоплювати різноманітні підходи і проблеми і водночас — достатньо специфічним, конкретним і реалістичним.

Важливим елементом стратегічного планування є **розробка завдань**. Тут для кожної мети виписуються специфічні і реалістичні види діяльності, які будуть виконані в певний час. Тут проглядаються основи того, що називається планом дій. Завдання цього плану мають бути конкретними і перспективними.

¹ Henderson. Building a win-win world: Life beyond global economic warfare. — San Francisco: Berret-Koehler, 1996.

Плани дій визначаються у процесі відповідних дебатів і переговорів між зацікавленими учасниками процесу. Тут можна, як приклад, навести плани дій в галузі захисту навколишнього середовища Нідерландів і Єгипту. Ці плани дій стали результатом переговорного процесу між місцевою владою та іншими учасниками¹.

Ще один етап стратегічного планування — це **пускова схема** (Trigger). Вона передбачає певні зобов'язання щодо специфічних дій у майбутньому. Йдеться про таке завдання, яке в нинішніх умовах виявляється нереалістичним, але умови змінюються і те, що вчора було маловірогідним, сьогодні стало цілком досяжним. Стратегія може встановлювати цілі першоприоритетні і другоприоритетні. Завдання може плануватися для першоприоритетів. А насправді воно реалізовується (спускається з курка) для другоприоритетів.

Далі в процесі стратегічного планування настає час **плану дій**. Це своєрідні рамки для досягнення стратегічних цілей і завдань. План дій точно визначає характер, зміст кожної акції, яка сприяє тим чи іншим цілям стратегічного характеру. План дій пропонує певні пріоритети, рейтинг (високий, середній або низький). Це може означати нову політику, суттєві зміни і зв'язки. Відповідно, це може потребувати запровадження нових законодавчих, економічних, екологічних і соціальних інструментів, спрямованих на втілення в життя запланованої політики².

Стратегічне планування містить також головні програми і кількісні проекти, які встановлюють керівні принципи усталеності і стандарти для секторальної діяльності, менеджменту та інституційних ролей. Звичайно, план дій обов'язково передбачає наявність достатніх ресурсів, які будуть потрібні для відповідних змін у процесі сталого розвитку. Невід'ємною частиною процесу стратегічного планування є **інституційний план**. Він визначає партнерство і системи, що сприяють імплементації стратегії сталого розвитку, а також її зв'язок з іншими

¹ AiD Environment. Strategic Environmental Analysis: A New Planning Framework for Sustainable Development. Amsterdam, 1997.

² IUCN. The World Conservation Union. An approach to assessing progress towards sustainability. Tools and training serves for institution, field teams and collaborating agencies. Gland Switzerland, 1997.

стратегічними планами. Йдеться також про зв'язок (linkage) між планами на різних рівнях — національному, субнаціональному і локальному. Це саме стосується різних секторів або географічних регіонів. Інституційний план визначає, який інструмент і за що відповідає в реалізації стратегії сталого розвитку¹.

Стратегічні рішення неодмінно мають передбачати інтегрування різних цілей, вимірів, ієрархічних рівнів, інтереси учасників тощо. Це нелегка справа домагатися такої інтеграції, особливо між різними цілями. Отже, потрібні великі зусилля, витримка, знання, готовність до компромісів. Те саме можна сказати про узгодження місцевих і національних інтересів. Ці та інші труднощі такого плану є, по суті, серйозними викликами інституційного і методологічного характеру. З самого початку процесу планування необхідно визначити, яка ціннісна категорія повинна мати перевагу в стратегічних рішеннях, хто і що повинен робити і які можливості треба мати для ефективних дій. Як приймати рішення, як домовлятися про це? Універсальної формули тут, звичайно, нема і бути не може. Процес прийняття рішень повинен узгоджуватися з прийнятими ціннісними категоріями певного суспільства. Є різні можливі процедури і щодо ведення переговорів, і щодо досягнення консенсусу. Очевидно, ними і треба керуватися, не покладаючись на якісь безперспективні методи.

Безперечно, стратегії розробляються не в якомусь політичному, комерційному або соціальному вакуумі. На цей процес впливає безліч різноманітних факторів. І це обов'язково потрібно враховувати. Як свідчить досвід, чимало суттєвих недоліків при плануванні сталого розвитку пояснюються тим, що плани розробляються досить вузьким колом експертів, без широкої участі різних зацікавлених суб'єктів.

Процес прийняття стратегічних рішень у багатьох країнах дотепер, на жаль, є занадто технократизованим і навіть політично наївним. У ряді країн численні “реалістичні” рішення, що глибоко зачіпають інтереси суспільства і впливають на курс розвитку, є занадто політизованими, недостатньо професійни-

¹ OECD Environmental policy: How to apply economic instruments. Paris, OECD, 1991.

ми і тому малоперспективними. Нелегко відповісти на запитання, як забезпечити, щоб процес політичних рішень належним чином і з достатньою повнотою містив головне — усталеність і водночас забезпечував інтереси бізнесу, інвесторів та інших зацікавлених учасників. Кола і групи, зайняті в стратегічному процесі, мають постійно і глибоко бути обізнаними із соціальними цінностями, що сприятиме сталому розвитку. Треба враховувати, що на цих нових процесах негативно позначається минуле, застарілі підходи і методи, за допомогою яких хочуть відстоювати свої інтереси ті, хто не зацікавлений у прогресивному розвитку. Тобто діють чинники антиусталеності. З ними доводиться мати справу і, отже, відповідно реагувати на них. Стратегічний процес може більш-менш нормально починатися, а на більш пізній стадії загальмовуватися. Причина може полягати в недостатньо кваліфіковано відпрацьованих структурах прийняття рішень. Може негативно дати про себе знати виключення або зменшення ролі маргіналізованих груп у процесі підготовки і прийняття рішень. Зрештою, сама національна стратегія сталого розвитку має бути головним засобом розвитку управлінського процесу, що сприяє усталеності. Завдяки стратегії відповідні соціальні групи включаються в цей потік розробки і прийняття рішень¹.

І влада (уряд), й інші зацікавлені учасники мають, по суті, одне і те саме завдання — заохотити активне й евентуальне схвалення універсальних і нормативних рамок та усталених принципів, які мають визначити майбутні рішення.

У деяких країнах виникають суттєві труднощі на шляху усталеного розвитку. І одна з важливих причин полягає в нездатності домогтися консенсусу з питань усталеності. Саме це трапилось в Буркіна-Фасо, Канаді, Гондурасі, Уганді та ін. Частина проблеми полягає в тому, що сталий розвиток може покривати безліч взаємопов'язаних питань. Взаємозв'язок (linkage) стає безмірним. Мистецтво стратегів сталого розвитку має полягати в тому, аби знайти розумні обмежувальні критерії. Звичайно, вони не можуть бути універсальними. Ці критерії мають базуватися на конкретній проблематиці тієї чи іншої

¹ SID PIED. Workshops on Civil Society and Sustainable Livelihoods. Rome, 1996.

країни. В цьому процесі важливо з самого початку визначити актуальність, місце, роль тих чи інших проблем для національного розвитку.

Правильні стратегічні рішення визначають їх прийнятність для всіх учасників процесу. Досягнення консенсусу тут є вирішальним. Варто зазначити важливу роль двох вимірів. Перший — врахування природи багатьох завдань розвитку і глобальний характер ТНК. Це потребує певної етичної системи, яка переходить національні кордони і відображається в локальних системах культури. Другий — потреба розглянути питання міжнародної рівності, відсутність якої стримує виконання зобов'язань, зокрема за Кіотським протоколом, такими країнами-забруднювачами, як США і Росія.

Розвиток консенсусної філософії ресурсозбереження стримує сталий розвиток. Така філософія, зближуючи країни і культури, є потужним рушієм сталого розвитку. Стратегічні рішення повинні діяти в інтересах локально значущих цінностей, не говорячи вже про глобальні. Це фактично база національної стратегії. Отже, стратегія повинна починатися з національних (локальних) цінностей, спираючись на які і необхідно приймати відповідні рішення. Наведемо основні цінності, про які тут йдеться¹:

- конституційні гарантії;
- права на власність;
- демократичні права і свободи;
- основні положення економічного, соціального та екологічного національного законодавства;
- програми національного і міжнародного розвитку;
- основні політичні цінності, які відстоюють головні партії тієї чи іншої країни;
- традиційні системи культури;
- релігійні вірування і традиції.

Ймовірно, що деякі із зазначених цінностей можуть конфліктувати одна з одною і цим створювати суттєві проблеми. Не виключено, що закон може заходити в суперечність з традиціями, звичаями, існуючою практикою.

¹ Global Reporting Initiative. Sustainability Reporting Guidelines. Canada, 2000.

Стратегічні рішення мають відповідати глобальним цінностям. Існуючі локальні цінності можуть створювати солідну базу для прийняття рішень, для створення національних стратегій сталого розвитку. І тут багато залежатиме від транспарентного процесу, де мають діяти різні прошарки суспільства. Отже, необхідно, щоб національні стратегії сталого розвитку не залишалися тільки в національному контексті. Вони повинні обов'язково враховувати універсальні рамки міжнародного досвіду. Тут мається на увазі:

- **основні права і свободи людини** — так, як вони зафіксовані в Міжнародному біллі про права людини (Загальна декларація ООН про права людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні і соціальні права);
- **Право на розвиток** — визначене Декларацією ООН 1986 року право на користування природними ресурсами, на участь у розвитку, на справедливі прибутки, право закону, звітність, свободу інформації;
- **“Порядок денний-XXI”** — принципи Ріо-де-Жанейро — інтеграція захисту навколишнього середовища і розвитку. Це Декларація ООН щодо навколишнього середовища і розвитку. В цих документах викладено понад 25 принципів щодо розвитку. Серед них — людина як центр занепокоєностей у сталому розвитку. Це право на розвиток з обов'язковим врахуванням інтересів і потреб прийдешніх поколінь. Це й інтеграція занепокоєностей щодо навколишнього середовища у процес розвитку. Це державне відшкодування втрат у результаті стихійних і рукотворних катастроф. Це роль корінного населення різних країн.

Комісія ООН із сталого розвитку активно і послідовно працює на цілі міжнародного розвитку як інтегрованого набору економічних, соціальних і екологічних цілей для сталого розвитку. Великого значення набула “Декларація тисячоліття”. Важливим у ній є принцип інтеграції навколишнього середовища в розвиток. Сучасне міжнародне право — право розвитку — висунуло низку важливих принципів:

- принцип обережності щодо діяльності, яка може негативно впливати на навколишнє середовище;

- забруднювач платить: той, хто завдає шкоди навколишньому середовищу, повинен нести матеріальну і моральну відповідальність;
- користувач платить: той, хто користується товаром і послугами, має платити справедливую ціну;
- рівність поколінь: нинішнє покоління має враховувати інтереси прийдешніх поколінь;
- вільна, попередня згода різних груп і верств на зміни, пов'язані з розвитком;
- допомога, підтримка тих, хто ризикує брати участь у рішеннях щодо розвитку¹.

Звичайно, особлива роль у сприянні сталому розвитку і відповідно його національним стратегіям належить конституційним зобов'язанням щодо захисту навколишнього середовища і сталого розвитку. Більш як 60 національних конституцій визнають ту чи іншу міру відповідальності щодо захисту навколишнього середовища і розвитку.

Потрібно враховувати те, що стратегічні рішення приймаються в умовах невизначеностей (враховуючи новизну самого процесу) і певного ризику. Отже, цього аспекту не можна ігнорувати і при прийнятті рішень, особливо тих, що спрямовані на довгострокову перспективу. Очевидно, що різні політичні системи, як і системи життєздатності і добробуту, приватний сектор обирають свої власні шляхи, не схожі один з одним, а також відповідні механізми. Ось чому конче потрібні нові підходи, які б враховували потреби координації та узгодження дій різних учасників процесу сталого розвитку. Такі нові підходи мають передбачати оцінювання і визначення рівня ризику. Крім того, потрібно запровадити в дію відповідні новації та інформаційні можливості.

Теорія прийняття рішень досить складна. Але водночас вона містить і прості заходи:

- розумова фаза — передбачає збирання інформації, щоб краще зрозуміти суть проблеми;
- маркетингова фаза — складання схем, які включають альтернативи, створені шляхом побудови моделей і оцінки можливих наслідків через зміну варіантів;

¹ United Nation Millennium Declaration. Millennium Goals. United Nations. N. Y., 2000.

- фаза вибору — коли альтернативи оцінено, зважено згідно з конкретними критеріями.

Зазначені заходи потребують стандартизації цінностей, щоб полегшити процес порівняння варіантів. Безперечно, що в процесі прийняття рішень треба враховувати можливі ризики, внесені відповідними процесами. Йдеться в основному про екологічні ризики, ризик щодо якості добробуту, який містить економічні і соціальні впливи. З урахуванням можливих перспектив встановлення пріоритетів у процесі прийняття рішень відбувається шляхом переговорного консенсусу або голосування. Звичайно, найбільш бажаним, але не завжди досяжним є консенсус, який досягається в умовах транспарентності, у відкритих дискусіях, після аналізу й обговорення.

У процесі стратегічного планування важливо визначити характер усталеності. Існує обмежена кількість варіантів, які необхідно розглянути. Сильна усталеність забороняє підхід, що базується на обміні критичного природного капіталу. Слабка усталеність дає змогу здійснювати обмін різних видів капіталу — природного, фінансового, людського, спеціального.

У процесі прийняття рішення важливо визначити інституційні ролі і процедури. Тут варто назвати такі підходи, як встановлення структур з багатьма учасниками, досягнення повного чи часткового консенсусу, розвиток керівних настанов для переговорного процесу, схвалення принципу поступовості щодо зближення різних секторів стратегічного планування.

Треба також враховувати, що в стратегічному процесі беруть участь дві основні групи: той, хто приймає рішення, і ті, хто їх виконує. Очевидно, що ключовим тут є співробітництво між цими двома групами. Багатосторонні структури для прийняття рішень — важливий і необхідний елемент у процесі стратегічного планування. Такі структури мають функціонувати протягом досить тривалого часу. Вони є базою для дослідження розвитку, з'ясування як цінностей, так і процедур прийняття рішень.

Стратегічний плановий процес у всій його складності і передбачуваності повинен хтось реалізовувати. Існує і діє система відповідних механізмів. Найбільш впливовою і дієвою є така структура, як національна рада для сталого розвитку. Перші ради були свого часу створені у Філіппінах, Домінікан-

ській Республіці, Канаді, Кубі, Малаві, Мексиці, Уганді¹. Ці інституції характеризуються різними мандатами, структурами, складом. У різних країнах вони мають різний ступінь владних повноважень. Отже, яким є мандат національної ради для сталого розвитку? Рада є форумом для дебатів щодо широкого кола питань розвитку, надання порад і рекомендацій для урядових структур, які і приймають рішення. Рада розвиває і виконує національну політику, а також координує і гармонізує діючі плани. Зрозуміло, що до мандату рад входить моніторинг прогресу щодо сталого розвитку. Важлива її функція — це сприяти обізнаності громадськості з процесами сталого розвитку. Деякі ради можуть також мати регулятивний і наглядовий мандат².

Важливою частиною національної ради для сталого розвитку може бути асамблея, до якої входять представники різних верств громадськості тієї чи іншої країни. Багато країн схвалили гнучкий підхід, який передбачає створення комітетів із спеціалістами з окремих проблем, а також робочих груп і залучення позаштатних експертів. Ці структури виконують важливу роботу, пов'язану, зокрема, з підготовкою доповідей і документації. Деякі країни встановили регіональні ради або відділення. Мексика, наприклад, має чотири регіональні ради.

При національній раді, як правило, створюється секретаріат — адміністративний орган, що надає технічну і організаційну допомогу раді. Секретаріат працює або в складі відповідного міністерства (Естонія), або як окремий орган (Бельгія, Фінляндія, Нікарагуа, Канада). У Філіппінах секретаріат складається з двох секторів: один — з координації урядових структур, а другий — з координації діяльності громадських організацій. Рівень участі і головування в національних радах має бути досить високим. Саме такими є національні ради в Бур-

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Serves. Philippines. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

Те саме стосується Домініканської Республіки, Канади, Куби, Малаві, Мексики і Уганди.

² Johannesburg 2002, Country Profiles Serves. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

кіна-Фасо, Фінляндії, Гондурасі, Монголії, Панамі, Філіппінах, Уганді, США та інших країнах. У багатьох країнах національні ради очолюються міністрами або відповідальними чиновниками. Є країни, де національні ради очолюються авторитетними незалежними діячами¹.

Національні ради охоплюють представників трьох учасників процесу сталого розвитку — уряд, бізнес і громадянське суспільство (Бельгія, Фінляндія, Індонезія, Нікарагуа, Малаві, Мексика, Філіппіни, Сенегал, Словенія, США, Ель-Сальвадор). У Канаді, Швейцарії і Великій Британії в національній раді немає представників уряду. В деяких країнах рада складається тільки з представників уряду².

Досягати згоди в Національній раді щодо сталого розвитку (НРСР) — справа часом вельми нелегка. Незгода в раді затримує процес стратегічного планування. Труднощі в раді можливі, вірогідні, але важливо, щоб члени її в будь-якому разі вносили проблеми саме в раду і саме там їх вирішували. Досвід останнього часу щодо проблематики національних стратегій сталого розвитку дає змогу визначити певні спільні підходи, на яких базується довіра і закладається надійна база для досягнення згоди.

Насамперед — це оперування шляхом консенсусу, де широкої згоди (не обов'язково одностайної) досягти складніше і це потребує більше часу, ніж рішення, що приймаються шляхом голосування. Національна рада не є ні законодавчим, ні виконавчим владним органом. А це означає, що прийняття рішення шляхом голосування становить певний ризик, оскільки вони відображають існуючі суперечності, які, вірогідно, існують в цьому суспільстві. Але рада є унікальним місцем, де можна і треба шукати згоди і зрештою консенсусу. Це шлях до досягнення взаєморозуміння, довіри в інтересах сталого розвитку.

Члени ради мають бути переконані, що вони мають рівні можливості висловлювати свої погляди, брати активну участь у дебатах, розглядати проекти, мати доступ до інформації і сприяти досягненню взаємоприйнятних рішень. Практична ро-

¹ Johannesburg 2002, Country Profiles Serves. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

² Там само.

бота рад має обов'язково бути транспарентною. При цьому варто пам'ятати, що форсування консенсусу і прийняття тих рішень, які ще не визріли, можуть створювати труднощі, ризик невдачі. Тим більше, що консенсус не є обов'язковим на всіх стадіях стратегічного процесу. Враховуючи складні проблеми сталого розвитку, незгоди, суперечності можуть виникати. Цікавим з цього погляду є досвід Канади, де Національна рада створила круглий стіл з проблематики захисту навколишнього середовища. На цьому круглому столі було розроблено деякі принципи консенсусу. Серед них — необхідність керуватися поставленою метою, добровільність участі. Сторони самі визнають сутність процесу: гнучкість, рівні можливості, повагу до різних інтересів, виваженість, часові рамки, зобов'язання щодо імплементації і моніторингу, посередництво при вирішенні проблем. Цінним є досвід Канади щодо багатосторонніх механізмів побудови консенсусу. Це передбачає, крім круглих столів, багатосторонні спеціальні групи, комітети, підкомітети, секретаріат.

Фінансування

Проблеми фінансування стратегічного процесу сталого розвитку, зрозуміло, належить значне місце. Відповідно, національні стратегії сталого розвитку мають включати проблеми фінансового забезпечення. В чому ж полягає фінансова основа вказаних стратегій? Аналіз цієї проблематики дає підстави навести три важливих виміри. Це насамперед мобілізація відповідних ресурсів на забезпечення таких видів діяльності, як формулювання стратегії і її розгляду, специфічні компоненти стратегії, яким потрібне специфічне фінансування. Важливим є використання ринкових механізмів, щоб інтегрувати фінансові вливання до окремих секторів стратегії. Йдеться також про підтримку сталого розвитку в рамках прийнятих рішень фінансовими та інвестиційними інституціями. Це має охоплювати як громадський, так і приватні сектори.

Проблема фінансування має вирішуватися з урахуванням різних рівнів стратегій сталого розвитку — місцевого, регіонального і національного. При цьому треба пам'ятати, що фінансові ресурси виявляються частіше обмеженими саме на місцевому рівні.

Досвід сталого розвитку свідчить, що значна або навіть переважна частина запланованого фінансування йде не на формування, а на імплементацію стратегії, особливо якщо вона являє собою окремих і єдиний плановий документ. При цьому варто відзначити, що у минулому в країнах, що розвиваються, значна донорська підтримка виділялася саме на процес складання стратегії. Але потім (що було цілком природно) акцент у фінансуванні переносився на процес імплементації. Проблема фінансування зайняла чільне місце в “Порядку денному-XXI”, який наголосив на потребі значних потоків нових і додаткових ресурсів для країн, що розвиваються. Орієнтовний підрахунок відповідних витрат на 1993–2000 рр. становить \$600 млрд. Йдеться про можливі джерела і механізми фінансування. Серед них багатосторонні банки розвитку і фонди (Міжнародна асоціація розвитку, регіональні і стратегічні банки розвитку, Глобальний екологічний фонд). Це також відповідні спеціалізовані установи, інші органи ООН, багатосторонні установи, що займаються створенням потенціалу і технічним співробітництвом, програми двосторонньої допомоги, полегшення тягара заборгованості, приватне фінансування та інвестиції. Задіяно й нові механізми фінансування — різні форми полегшення тягара зовнішньої заборгованості, використання економічних і податкових пільг та механізмів мобілізації коштів¹.

Йоганнесбурзький саміт наголосив на потребі збільшити фінансування сталого розвитку. Він визначив фінансову мобілізацію як перший крок до забезпечення того, щоб XXI століття стало століттям сталого розвитку для всіх. Саміт накреслив певні заходи, які б забезпечували внутрішні умови для збільшення заощаджень та інвестування. Особлива увага була зосереджена на збільшенні прямих іноземних інвестицій для підтримки країн, що розвиваються, а також на збільшенні офіційної допомоги розвитку (зараз це 0,7 % ВВП). Саміт рекомендував реформу міжнародної фінансової архітектури, а також закликав до скорочення непомірного боргового тягара країн, що розвиваються.

¹ Gale, Barg and Giles. Making budgets green: Leading practices in taxation and subsidy reform. International Institute for Sustainable Development. Canada, 1995.

Концепція стратегії сталого розвитку виходить з того, що формулювання стратегії є процесом тривалим. Відповідно міняється і система фінансування. Основна частина коштів йде на поточні потреби і менше залишається на майбутню діяльність. Рання стадія складається з дослідження, аналізу, консультацій, моніторингу і оціночних механізмів. А це потребує значного фінансування — державного, урядового, неурядового, приватного, громадського. Основна роль у цьому належить окремим секторам, де вирішальним є фінансування з приватних джерел. Значна частина його йде на створення і використання механізмів стратегії, включаючи участь і комунікації¹.

Країни, що розвиваються, одержують певний обсяг фінансування по лінії міжнародних трансфертних виплат. Тут можна виокремити три категорії:

- **Глобальні засоби щодо навколишнього середовища** (Global Environment Facility — GEF) — встановлені для фінансування проектів, які б працювали на захист глобального навколишнього середовища, кліматичних змін, біорізноманітності. Йдеться про залучення коштів з приватних джерел.
- **Вуглецеві відходи і механізми чистого розвитку** — встановлені для імплементації Кіотського протоколу; розвинені країни створюють проекти в країнах, що розвиваються. Цей механізм допомагає країнам, що розвиваються, в справі сталого розвитку.
- **Боргові обміни** — запроваджені для зменшення заборгованості країн “третього світу”. В обмін на це зазначені країни беруть на себе певні (можливо і додаткові) зобов’язання щодо сприяння вирішенню екологічних і соціальних проблем. Наведемо деякі конкретні приклади. Канада в 1994 р. скасувала заборгованість Перу на 75 % з боргу в 22,7 млн дол., а 25 % виплачено Міжнародним фондом сприяння навколишньому середовищу, скорочення бідності. Філіппіни — з 32,3 млн дол. заборгованості половина була скасована, а друга половина була передана екологічно-захисним фондам. Ямайка створила фундацію

¹ Carley and Christie. Managing Sustainable Development. — 2nd ed. — London: Earthscan, 2000.

захисту навколишнього середовища, де використовує кошти, звільнені в результаті анулювання заборгованості перед США. Тут варто відзначити і такий механізм фінансування, як трастові фонди, які працюють на захист навколишнього середовища¹. Ці фонди поділяються на три основні типи:

- дарчі фонди, де витрачається тільки прибуток на капітал;
- амортизаційні фонди, які витрачають увесь головний інвестиційний прибуток протягом зафіксованого обмеженого періоду;
- оборотні фонди — прибуток від податків.

Мобілізація ресурсів відбувається також на місцевому рівні. Прикладами активної діяльності в цьому сенсі є Гана, Чилі, Таїланд.

Важливим питанням фінансування є використання ринкових механізмів. Йдеться насамперед про створення заохочувальних стимулів для сталого розвитку. Основні підходи щодо ринкових механізмів можна було б сформулювати таким чином:

- відмовитися від фінансових механізмів, які фактично працюють проти сталого розвитку, включаючи й енергетичні субсидії;
- адаптувати існуючі ринкові механізми до конкретних потреб сталого розвитку;
- запроваджувати нові фінансові механізми, які інтернаціоналізують екологічні і соціальні чинники.

Щодо адаптації існуючих ринкових механізмів, то часто це простіше, вигідніше, аніж створювати нові механізми.

Проте не можна забувати, що нові ринкові механізми мають свої переваги. Вони, наприклад, можуть скорочувати витрати в процесі досягнення поставлених цілей стратегії сталого розвитку, можуть бути ефективним механізмом у справі заохочення інноваційності й різних науково-технічних і виробничих удосконалень. Нові механізми створюють додаткові джерела доходів, які можна використати для сприяння сталому розвитку. Нинішній досвід як розвинених країн, так і тих, що розвиваються, свідчить, зокрема, про таке:

¹ Kohl. Globalization poverty and inequality. — Paris: OECD, 2003.

- скорочення оподаткування тих фірм і підприємств, які заохочують діяльність, спрямовану на зниження емісії небезпечних речовин (CO₂, NO₂);
- додаткові податки на забруднювачів;
- податки на особливо небезпечні з точки зору екології види промислової діяльності;
- диференційовані податки на користь усталеності: зменшувати споживання продуктів, виробництво яких викликає забруднення в небезпечних масштабах;
- субсидії на виробництво з чистою технологією;
- ринки для екологічних послуг.

Успіх стратегії сталого розвитку залежить суттєво від того, наскільки основні учасники процесу діють відповідно до поставлених цілей. Так, стратегія, що наголошує на відновлюваних джерелах енергії та енергетичній ефективності, підривається з самого початку в умовах, коли інвестиції ідуть в енергетику, яка використовує природні джерела (вугілля, нафту, газ). Це означає, що рішення щодо фінансування мають добре координуватися і, звичайно ж, збалансовуватися з національною стратегією сталого розвитку. Щоб домогтися цього, у процес із самого початку має бути включено широке коло різних учасників (представники різних департаментів, приватного сектору, фінансових інституцій і громадянського суспільства)¹.

Необхідна умова сприяння сталому розвитку полягає в тому, щоб поліпшувати розкриття державними і приватними фінансовими компаніями та інституціями суті і спрямованості їх інвестиційних рішень. Чи справді державні і приватні інвестиції працюють на заохочення сталого розвитку? Учасникам стратегічного планування важливо розуміти мотиви та інтереси донорів, наскільки вони зацікавлені в сталому розвитку, підготовці відповідних стратегій і планів та їх реалізації. Корінне питання: чому донори мають бути зацікавлені в сталому розвитку, щоб робити його основним чинником фінансових операцій? Громадські кола і насамперед неурядові організації часто критикують інституції фінансового розвитку та експорт-

¹ Tennyson. *Managing Partnerships: Tools for Mobilizing the Public Sector, Business and Civil Society as Partners in Development*. The Prince of Wales Business Leaders Forum. — London, 1998.

ні кредитні агентства за невідповідність їх рішень урядовій політиці щодо сприяння сталому розвитку. Тобто спостерігається розрив між фінансовими рішеннями і прийнятою офіційною політикою¹.

Все це свідчить про необхідність визначити шляхи і засоби надання нових і додаткових фінансових ресурсів, особливо для країн, що розвиваються, згідно з національними цілями, пріоритетами і планами у галузі сталого розвитку.

Маркетинг і моніторинг

Як, у який спосіб можна визначити, чи успішно і наскільки успішно виконується національна стратегія? Чи на правильному вона шляху? Чи не чекають на неї невдачі? Адже в стратегію вкладено значні кошти, сама стратегія — багатство. До того ж стратегія змінюється у міру своєї імплементації. Це означає суттєвий ризик або навіть виклик щодо моніторингу та оцінки. Немає сумніву, що потрібні постійно діючі засоби моніторингу і оцінки контролю, відстежування успішності і перспективності цього стратегічного процесу. Очевидно, це потребує багато чого. Але насамперед — дотримання певних умов і принципів. Зокрема таких, як вимірювання і аналіз усталеності, моніторинг імплементації, оцінка результатів імплементації та інформування при транспарентності всіх учасників процесу про досягнуте.

Вимірювання й аналіз усталеності мають, очевидно, містити повну оцінку певного суспільства, економіки, соціальної ситуації, навколишнього середовища. Без цього не може бути реальної і об'єктивної оцінки. До того ж потрібно враховувати головні чинники — позитиви і негативи цього суспільства, питання принципової ваги — стратегічні. Вже на цьому етапі, не кажучи вже про наступні, важливим є застосування оцінки (навіть попередньої) усталеності на основі певних надійних індикаторів. Вони, звичайно, мають доповнюватись, а інколи й поправлятися, іншими методами аналізу.

Моніторинг імплементації стратегії означає забезпечення стандартного маркетинг-менеджменту і звітності. Для цього пот-

¹ Tennyson and Wide. The Guiding Hand: Brokering Partnerships for Sustainable Development. UN Staff College. — London, 2000.

рібні надходження фінансових, фізичних і людських ресурсів. Моніторинг має визначати якість процесу — як здійснюються принципи стратегії сталого розвитку. Звичайно, не можна при цьому забувати про продукт, який дає стратегія (товари, послуги, можливості). Моніторинг повинен охоплювати діяльність всіх учасників стратегій, оцінку їх ефективності. Оцінка результатів імплементації здійснюється не в останню чергу і шляхом кореляції стратегічної діяльності із специфічними змінами в людському й екологічному середовищі¹.

Успіхи моніторингу і оцінки усталеності можливі за умови дотримання певних принципів. Передусім оцінка і моніторинг мають бути частиною спеціальної системи, яка б передбачала фінансовий контроль. Це буде корінна частина всеохоплюючої системи стратегічного менеджменту. Чимало країн, зокрема й ті, що розвиваються, вже мають такі системи або створюють їх. Тут особливо потрібна діяльність неурядових організацій і бізнесу. Потрібне ефективне поєднання внутрішніх і зовнішніх методів. Внутрішні допомагають навчанню, набуттю досвіду, а зовнішні — сприяють збалансованій, виваженій оцінці. При цьому потрібно орієнтуватися на надійні базові дані, якість яких визначається такими елементами, як інтеграційність і об'єктивність статистики, методологічна точність, достовірність маркетингових досліджень.

В оцінці прогресу щодо сталого розвитку суттєву корисну роль відіграють принципи Белладжіо. В листопаді 1996 р. міжнародна група практиків обчислень і науковців від п'яти країн зібралася в Белладжіо (Італія), щоб спробувати оцінити результати глобального розвитку. Групі вдалось розробити і одностайно схвалити принципи оцінки сталого розвитку. Ці принципи адресовані певним аспектам прогресу сталого розвитку. Один із них має справу із стартовим етапом будь-якої оцінки — намічене бачення сталого розвитку і пов'язаних з ним практичних цілей. Тобто йдеться про поєднання теорії і практики: що означає повне бачення сталого розвитку для справи прийняття практичних рішень. Інші принципи присвячені змісту будь-якої оцінки, потребі об'єднати основну систему з

¹ Trzyna and Osborn, eds. A sustainable and measuring sustainable development. — London: Earthscan, 1995.

практичним фокусуванням на поточні пріоритетні питання. Принципи також торкаються ключових питань і концентруються на необхідності становлення тривалої оцінки.

Оцінка прогресу, досягнутого на шляху сталого розвитку, щоб бути достатньо повною і об'єктивною, має, на наш погляд, включати певні підходи:

- треба керуватись ясным, чітким баченням концепції сталого розвитку, його характеру, сутності;
- треба чітко усвідомлювати цілі і завдання, які визначені в стратегії;
- потрібен цілісний, повний (холістичний) погляд на перспективи, що включає огляд як всієї системи, так і окремих її компонентів; крім того, потрібен огляд добробуту економічних, соціальних і екологічних субсистем, їх стану, напрямків і рівнів змін, взаємовідносин між частинами; огляд має однозначно включати як позитивні, так і негативні наслідки процесу;
- необхідність аналізу суттєвих елементів, включаючи проблеми як рівності, так і нерівності в нинішньому на-родонаселенні і між нинішнім і майбутнім поколіннями, їх занепокоєння надмірним використанням ресурсів і споживанням; йдеться про бідність, права людини, екологічні умови, економічний розвиток;
- визначення відповідних адекватних рамок процесу сталого розвитку і реалізації його стратегії; прийняття часового горизонту, який включатиме як людські, так і екосистемні рамки, що допомагає враховувати потреби і нинішнього, і майбутніх поколінь, визначити масштаби, обсяги досліджень, які б включали не тільки місцеві, а й довготривалі впливи на людське суспільство і екосистеми; врахування історичного досвіду щодо всіх моделей і типів розвитку;
- потреба в прагматичному підході незважаючи на значення теоретичних розробок; визначити категорії або органічні рамки, що поєднувало б бачення і цілі за допомогою оціночних індикаторів; обмежувати кількість індикаторів (окремо або в комбінації) і повніше орієнтуватися на стандартизовані виміри, щоб полегшити порівняння різних тенденцій розвитку;

- відкритість, транспарентність є вельми важливими чинниками і в самому процесі сталого розвитку, і в його оцінці, огляді; методи, підходи, цілі мають реалізовуватися таким чином, щоб бути доступними, зрозумілими для найширших кіл громадськості, необхідно зробити точними і ясними всі висновки, допущення і неясності в процесі огляду і оцінки;
- необхідність ефективних комунікацій у процесі сталого розвитку; готовність адресуватися широкій аудиторії і робити це таким чином, щоб вона вас почула; вибір індикаторів та інших оціночних методів таким чином, щоб вони стимулювали залучення тих, хто має вплив на прийняття рішення; націлювання з самого початку на чітку структуру з використанням ясної, простої і зрозумілої мови;
- широка участь всіх зацікавлених секторів у процесі огляду і оцінки (як і в усьому процесі сталого розвитку, так і в імплементації його стратегії); включення в цей процес різних верств і різних кіл — професійних, технічних, бізнесових, соціальних, молоді, жінок, корінного населення тощо;
- необхідність, крім поточної, перспективної оцінки; йдеться зокрема про здатність до повторних вимірів і оцінок, щоб визначити тенденцію; йдеться також про готовність адаптування до нових реалій, які не можна було спочатку передбачити; отже, треба бути готовими змінювати цілі, рамки, індикатори, коли вимальовується нова картина, нові реалії;
- плідне застосування нових інституційних можливостей; це стосується всього процесу огляду і оцінки, включаючи прийняття рішень, збирання даних, документації.

Індексція усталеності належить, безумовно, до важливих і дотепер невирішених хоч якоюсь мірою остаточно питань, щоб можна було стверджувати, що цей процес є надійним і точно вимірюваним. Певну роль тут відіграє груповий індекс Доу Джонса. Він відстежує діяльність корпорацій, які керуються принципами усталеності. На кінець 2001 р. діяли два компонентні індекси. Це світовий індекс усталеності Доу Джонса та індекс усталеності Доу Джонса **STOXX**. Вони включали відпо-

відно 300 і 151 компанію, які представляли 64 галузі розвитку. Ці індекси дають оцінку економічних, соціальних та екологічних ризиків і можливостей. Така оцінка дається згідно з певними критеріями, що адресуються всім трьом зазначеним секторам. Соціально адресовані критерії включають плани захоплення учасників процесу, формулювання соціальної політики, певні правила поведінки¹.

У процесі огляду і оцінки в ході імплементації національної стратегії сталого розвитку виникає резонне запитання: коли, за яких умов застосовується моніторинг? Це залежить від певних обставин, зокрема від ступеня готовності робочих планів, наскільки повно і глибоко просувається цей процес, чи справді швидко, повно, масштабно змінюються умови, чи справді значними є ризики для екосистемного благополуччя. Окрім того, процес моніторингу має бути практично постійним. Саме це дає надійні гарантії щодо впевненості в успіху усталеного розвитку. Особливе значення належить моніторингу на місцевому рівні. Він надає найбільшу можливість застосування різних систем індикаторів. Але справа не тільки в індикаторах. Місцевий рівень надає більше можливостей для проведення традиційних громадських форумів для обговорення результатів, фіксації змін у ситуації і, відповідно, вироблення необхідних рішень, які б відповідали інтересам місцевого населення.

Розробка індикаторів сталого розвитку — одна з найважливіших частин цього процесу. Центр цієї діяльності зосереджений у Комісії ООН із сталого розвитку. Цей орган розробив систему індикаторів, яка налічує їх кілька десятків. Значна частина їх випробовується в багатьох країнах світу. Генеральна мета полягає в тому, щоб розробити погоджений набір індикаторів, доступних для всіх країн².

Поки що це складне і відповідальне завдання не вдалося виконати. Комісія ООН намагається розробити гнучкий список індикаторів, з якого країни могли б вибирати індикатори згід-

¹ World Bank. Environmentally Sustainable Development. Expanding the measure of wealth: Indicators of environmentally sustainable development. Wash. D.C. World Bank, 1997.

² UN DESA. Commission on Sustainable Development. Indicators of Sustainable Development. UN. N. Y., 2001.

но з існуючими реаліями і національними пріоритетами. Порівняно більшого прогресу вдалося досягти щодо індикаторів навколишнього середовища. Але ці оцінки не підходять для сталого розвитку в цілому, якщо враховувати всі його компоненти і взаємозв'язок між ними. Завдання щодо розширення цих екологічних рамок в плані індексації поки що не увінчались успіхом.

Проте згадане аж ніяк не означає відмову від застосування інших (неіндикативних) методів моніторингу щодо імплементації стратегій сталого розвитку. Ця діяльність продовжується і вона охоплює такі сфери¹:

- фінансові, фізичні і людські надходження для стратегії;
- якість процесу виконання принципів і цілей стратегії; тут можливі індикатори, але, очевидно, можна також знайти і щось краще, доцільніше для оцінки саме якості процесу;
- результат імплементації — який продукт і якої якості вже одержано;
- підсумки, що реально вже зроблено;
- вимоглива і об'єктивна звітність.

У процесі цієї вельми важливої діяльності постає багато суттєвих запитань, на які потрібно дати відповідь. Чи є статистика (насамперед урядова) високої якості? Чи можна їй довіряти? Чи діють, згідно із стандартами необхідної якості, адміністративні і секторальні менеджментові інформаційні системи? Наскільки бюджетні алокації і витрати відповідають цілям і завданням стратегії? Важливими елементами стратегічного планування є звітність, і насамперед урядова. Однак, попри її важливість, нею не можна обмежуватися. Йдеться також про те, щоб всі учасники процесу доповідали повно і ефективно про свою діяльність. Це, у свою чергу, потребує встановлення системи звітності, яка містить вимоги інституцій, бізнесу, різних зацікавлених груп. Йдеться при цьому про інтереси навіть окремих учасників. Але зрозуміло, що визначальною тут є звітність уряду. Цікавим у цьому сенсі є досвід Канади, де вста-

¹ UN DESA. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. DESA. UN. N. Y., 2001.

новлено щорічний День усталеності, коли всі учасники доповідають про свою участь у реалізації стратегії сталого розвитку¹.

У процесі моніторингу важливо з'ясувати, як стратегія позначилася на таких чинниках, як вартість, звичаї, практика, знання, технології, інфраструктури, інституції. Така оцінка полегшує збирання відповідної інформації безпосередньо від учасників. Звичайно, тут аж ніяк не можна применшувати роль таких важливих чинників, як макроекономічна політика, різні події, що негативно позначається на процесі сталого розвитку.

З огляду на сказане важливі два типи інформації:

- інформація від тих секторів, які ідентифікували специфічні позитивні впливи усталеності (збережена біорізноманітність, скорочена бідність та ін.), але мають тільки загальну ідею про зміну політики або інші фактори, які, можливо, стали причиною цієї зміни;
- інформація безпосередньо від активних учасників процесу, які знайомі з використовуваними механізмами, але мають тільки уявлення про те, який вплив справляють ці механізми. Важливо поширювати інформацію про результати моніторингу. Вплив такої інформації суттєво залежить від того, хто її готує, якими методами і шляхами поширює.

Міжнародний менеджмент і глобальний маркетинг відіграватимуть дедалі більшу роль у процесах сталого розвитку. Світовий сталий розвиток є не лише безальтернативним, а й ефективним мегаекономічним процесом.

¹ Stratos Inc. Economic Instruments for Environmental Protection and Conservation: Best practices and opportunities of Canada. Ottawa, 2003.

2.8. Оцінка досягнутого і перспектив сталого розвитку

Аналіз, виконаний у цій праці, дає підстави зробити деякі оцінки досягнутого у сфері сталого розвитку в глобальному (всесвітньому) масштабі. Автори намагалися відповісти на корінне запитання: в чому сутність, тенденції і результати того процесу, який ми назвали **глобалізацією сталого розвитку**. Не претендуючи на повноту, ми все ж таки зробили спробу хоча б частково і досить виважено оцінити взаємовідношення глобалізації та усталеності, маючи на увазі найпріоритетнішу і дуже вагомому проблему сталого конкурентоспроможного розвитку.

Отже, за останні десять — п'ятнадцять років процес глобалізації значно вплинув на сталий розвиток. Йдеться про прискорення переходу від традиційно фіксованих планів до оперативної і адаптованої системи, яка постійно удосконалюється. Глобалізація сприяла і продовжує сприяти зміцненню таких складових елементів цього процесу, як керівництво, планування, імплементація, моніторинг і навчання із збільшенням ролі менеджментських аспектів координації та участі. Адже саме цей характер зазначеного процесу мав на увазі Всесвітній саміт щодо сталого розвитку, коли запропонував всім державам світу сформулювати, розробити і почати імплементувати з 2005 р. національний стратегічний процес сталого розвитку.

Як свідчить історичний досвід, глобалізація впливає на сталий розвиток у двох вимірах — вшир і вглиб. Перший означає збільшення кількості держав, що стали на шлях сталого розвитку, включаючи розробку і реалізацію відповідних національних стратегій. Коло цих держав постійно розширюється. Якщо брати офіційні дані ООН, то кількість країн, які в тій чи іншій формі мають національні стратегії сталого розвитку, вже перевищує 60. Водночас прихильників сталого розвитку (і це красномовно довів саміт у Йоганнесбурзі) виявилось набагато більше. Практично це всі члени ООН. У зв'язку із самітом вони всі подали в ООН доповіді-звіти про реалізацію **“Порядку денного-XXI”**, який, як відомо, є основоположним документом з проблематики сталого розвитку. Отже, глобалізація справді сприяла поширенню і втіленню в життя ідей і практики сталого розвитку.

Все це означає, що держави на основі власного досвіду і враховуючи його міжнародні аспекти, дійшли висновку про доцільність і необхідність переходу до сталого розвитку. Держави світу вбачають в такому курсі перспективні і реальні можливості забезпечити збалансоване вирішення своїх соціальних, економічних та екологічних проблем, збереження сприятливого стану навколишнього середовища і природоресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь.

Сказане і є, власне, свідченням того, що вплив глобалізації відбувається не тільки вшир, а й углиб. Показником цього є зміцнення основної двокомпонентної ідеї сталого розвитку. А це означає, що сталий розвиток — це процес розбудови держави на основі узгодження і гармонізації економічної, соціальної та екологічної складових з метою задоволення потреб сучасного і майбутніх поколінь.

До цього треба додати, що цей процес базується на гуманній філософії: дбати не тільки про нинішнє, а й прийдешні покоління. І відповідно у своїй діяльності щодо розвитку дотримуватися такого підходу, який би не тільки не завдав шкоди благополуччю і безпеці майбутнім жителям Всесвіту, а й сприяв цим благородним цілям.

Світова громадськість все більше усвідомлює, що основою сталого розвитку є паритетність у тріаді людина, господарство, природа. Саме цей підхід є вирішальним для появи іншої тріади — економічні, соціальні і екологічні напрямки розвитку.

Філософія сталого розвитку базується на тому, що ці складові є рівноправними, паритетними, основоположними. Одна з них не може диктувати щось іншій. Саме їх рівність сприяє можливості зближення, взаємодії і, врешті-решт, інтеграції. Широко визнаним є також підхід, який передбачає соціально-орієнтовану економіку. Але сталий розвиток потребує більшого — взаємозалежності і взаємодії всіх трьох чинників — економічного, соціального і екологічного. І доля сталого розвитку не повинна обмежуватися реалізацією тільки цієї тріади. Вона має бути суттєво розширена за рахунок інституційних реформ, інновацій, забезпечення основних прав і свобод людини, збільшення ролі громадянського суспільства.

Досвід сталого розвитку засвідчує підвищення ролі ще однієї тріади (уряд, бізнес, громадянське суспільство), яка виступає могутнім рушієм зазначеного процесу. Усвідомлення цієї істини є важливим показником впливу глобалізації на сталий розвиток.

Глобалізація сприяє масштабному розумінню того, що сталий розвиток узагальнює в собі виживання і відтворення генофонду будь-якої країни. Водночас це сприяє активізації ролі кожної людини, забезпечення прав і свобод, збереження навколишнього природного середовища.

Світовий досвід сталого розвитку, за всієї різноманітності своїх шляхів і механізмів, виокремлює той, який пов'язаний з ефективним використанням всіх ресурсів, структурно-технологічною модернізацією виробництва, використанням творчого потенціалу суспільства для розвитку конкретної держави. Саме таким чином можна забезпечити динамічне соціально-економічне зростання, збереження і поліпшення якості навколишнього середовища і раціональне використання природоресурсного потенціалу.

Однак сталий розвиток не може претендувати на роль якоїсь панацеї, магічного способу стимулювання екологічної усталеності, продуктивної праці, науково-технічного прогресу, соціальної справедливості. **Глобалізація не тільки сприяє сталому розвитку, а й створює нові суттєві проблеми.** Серед них — монополізація економіки із всесиллям ТНК, погіршенням стану навколишнього середовища, підвищення цін, функціонування і розвиток екологічно небезпечних виробництв, зниження рівня зайнятості, погіршення фінансових систем, збільшення державного боргу тощо.

Не можна забувати, що сталий розвиток конкурує з багатьма вже існуючими цінностями і процесами. Це може уповільнювати прогрес. Сталий розвиток передбачає, як правило, довгострокове планування. Виникає природне запитання: як узгоджувати таке планування з короткотривалим електоральним циклом в тій чи іншій країні? Не тільки не відходить на другий план, а й актуалізується така проблема: як узгодити економічне зростання з екологічною і соціальною усталеністю? Або така проблема: як ефективно використовувати переваги більшої координації процесів сталого розвитку? За всієї важ-

ливості поставлених тут запитань, що так чи інакше стоять на перешкоді сталого розвитку, не можна не звернути увагу на ту проблему, яка була і продовжує бути найбільш суттєвим гальмом у процесі сталого розвитку. Йдеться про слабку взаємозалежність і взаємодію економічного зростання, соціального прогресу і екологічної безпеки. Але очевидно й інше: це питання не тільки доленосне, а й надзвичайно складне.

В центрі цього процесу перебуває людина, яка має право на здорове і повноцінне життя в гармонії з природою. А це, у свою чергу, потребує зміни ціннісних стереотипів, гуманізації суспільства, активізації соціальної політики, забезпечення соціальних гарантій. Як цього досягти, враховуючи взаємодію соціальної складової з іншими двома складовими? Або як інтегрувати екологічну політику в стратегію економічних реформ? Якими мають бути конкретні дії щодо екологізації виробництва, зменшення техногенного навантаження на довкілля? Як досягти екологізації суспільних відносин? Зазначені важливі питання потребують додаткового фундаментального опрацювання. Очевидно, що з метою забезпечення сталого розвитку охорони природного середовища не можна розглядати як самоціль. Це має бути невід'ємною частиною сталого розвитку.

Очевидно, що побудови соціально-орієнтованої економіки недостатньо. Вона має бути також екологічно-орієнтованою. Розвиваючи економіку, необхідно підвищувати соціально-екологічну складову різних галузей.

Оцінюючи світовий процес сталого розвитку, ми доходимо висновку, що його млявість, недостатність, повільність пояснюються суттєвою, якщо не першорядною, обставиною. Поки що не вдається досягти достатньо ефективної взаємозалежності, взаємодії і взаємовпливу окремих компонентів тріади — економічного зростання, соціального прогресу і захисту навколишнього середовища. В цьому сенсі не можна не погодитися з оцінкою цієї ситуації, яку дав Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у своїй доповіді на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку. Серед інших причин слабкості процесу сталого розвитку К. Аннан назвав неефективність функціонування саме згаданої тріади. На жаль, саміт не приділив цій проблемі достатньої уваги.

Корінне і дотепер невирішене питання полягає у відсутності достатньо узгодженої міжнародної системи моніторингу сталого розвитку через запровадження єдиних індикаторів. Однак згадане аж ніяк не можна оцінювати як применшення значення численних інноваційних підходів і засобів стратегічних дій, які застосовуються в багатьох країнах для активізації сталого розвитку. Вказані інновації тим більше заслуговують на увагу, що вони торкаються основних аспектів стратегічного процесу національного усталеного розвитку, а саме — **керівництва, планування, імплементації, моніторингу, координації та участі.**

Загальна ситуація, якщо оцінити згаданий процес, свідчить про те, що тільки деякі країни діють справді стратегічно щодо сталого розвитку. Все ще не подолано суттєві перешкоди. Ще не дано адекватних відповідей на численні виклики. Що ж це за виклики?

По-перше, це відсутність механізмів зворотного зв'язку щодо моніторингу, навчання й адаптування. Тільки деякі країни змогли розвинути і запровадити систему таких індикаторів, які б забезпечували аналіз неодмінних обмінів і зв'язків між економічними, соціальними та екологічними вимірами сталого розвитку. Інтегрований моніторинг — корінне питання сталого розвитку. Очевидно, що ми можемо ефективно управляти тільки тим, що можна вимірювати. Отже, начебто технологічне питання про механізми стає насправді стратегічним. Доти, доки ми не зможемо систематично стежити за процесом з допомогою інтегрованих наборів індикаторів усталеності, а також застосовувати як формальні, так і неформальні підходи, щоб навчатись і адаптуватись, ми не будемо діяти стратегічно.

Досвід показує, що включення в національні стратегії сталого розвитку економічних, соціальних та екологічних вимірів стало вже чимось загальноприйнятим, звичним. Але проблема полягає в тому, що ці виміри діють окремо один від одного, без взаємозв'язку. Отже, йдеться про слабкість, низький рівень лінкіджу, невизначеність характеру і змісту складних взаємовідносин між цими компонентами. Простого їх включення до стратегії не досить. Стратегія від цього ще не стає інтегрова-

ною. Щоб стати такою, вона повинна визначати як позитивні, так і негативні наслідки інтеграції згаданих компонентів.

По-друге, відсутність або слабкість координації стратегічних цілей та ініціатив з національним бюджетним процесом. Сама ідея сталого розвитку містить у собі можливість ефективно реагувати на нові загрози і нові проблеми. Серед іншого тут мається на увазі переосмислення витрат і прибутків. Але якраз цього не вистачає сучасному процесу сталого розвитку. Він все ще слабо і непослідовно впливає на національні бюджетні витрати і прибутки. Треба сказати, що стан справ тут незадовільний саме через те, що більшість національних стратегій все ще не мають належної уваги урядів і відповідних міністерств. Проблема полягає в тому, що уряд і його департаменти мають тримати процес сталого розвитку в центрі уваги. Якщо цього не буде, то відповідно не буде належної координації між стратегічним процесом сталого розвитку і стратегічним менеджментом, з одного боку, і встановленням бюджетних пріоритетів — з другого. Цікавим і повчальним є досвід Мексики, Філіппін і деяких інших країн. У них принципи сталого розвитку прямо інтегруються в національний процес розвитку.

По-третє, перешкодою на шляху сталого розвитку продовжує залишатися слабкість горизонтальної координації, тобто національної стратегії із субнаціональними і локальними. Національні дії щодо сталого розвитку, щоб бути стратегічними й ефективними, мають не тільки враховувати відповідні дії на місцевому рівні, а й сприяти їм. Варто назвати країни, де досягнуто певного прогресу щодо горизонтальної координації. Це Данія, Південна Корея, Коста-Рика та ін.

По-четверте, недостатньо ефективно використовується система політичних ініціатив. Проблема сталого розвитку — комплексна проблема. Це означає, що для її вирішення потрібен комплекс ефективних засобів і механізмів. Цього потребує різноманітна природа взаємодій між людьми, а також між людьми та екологічними вимогами. Отже й відповіді на ключові питання сталого розвитку повинні також бути різноманітними. Нагромаджений нині досвід свідчить, що уряди мають у своєму розпорядженні складний набір політичних ініціатив, включаючи регулятивні, програмні, фінансові, інституційні та еко-

номічні. Виявляється, що саме останні використовуються недостатньо ефективно. Економічні інструменти в деяких країнах при плануванні та імplementації сталого розвитку недооцінюються. Значну роль тут мають відігравати зокрема ініціативи екологічної фіскальної системи.

Глобалізація сталого розвитку доводить необхідність стратегічного планового підходу. Досягнення усталеності потребує такого курсу, який би передбачав довгостроковість та інтегрованість. Це означає поєднання різних аспектів розвитку з тим, щоб вони справді були здатними ефективно відповідати на виклики сьогодення. А це означає, що стратегічний підхід на національному рівні має неодмінно передбачати:

- узгодження довгострокового бачення із середньостроковими цілями і короткостроковими діями;
- реалізацію горизонтального зв'язку між окремими секторами стратегії і тим самим забезпечувати координований підхід до розвитку;
- здійснення вертикальних зв'язків (центр — провінція — муніципалітет) з тим, щоб місцева, регіональна і національна політика раціонально й ефективно підтримували одна одну і взаємодіяли;
- досягнення справжнього, а не декларативного партнерства між урядом, бізнесом і громадянським суспільством, оскільки існуючі проблеми є надто складними і, отже, їх вирішення настійно вимагає комплексності з боку тих, хто їх вирішує.

Досвід багатьох країн дає підстави зробити висновок, що ефективні національні стратегії сталого розвитку мають спільні характеристики, особливості. Отже, стратегія має враховувати певні засади, які включають:

- Сильні політичні зобов'язання — йдеться про необхідність послідовності і неухильності щодо обраного курсу на сталий розвиток і відповідно розробку і реалізацію стратегії. Для успіху потрібні певні гарантії щодо правильності обраного курсу. Продекларована політика, намічені інституційні зміни мають неухильно проводитись у життя. Неприпустимими є вагання, невмотивовано суттєвий перегляд політики розвитку. Відповідні урядові і неурядові чинники повинні відчувати повну відповідальність за реалізацію національної стратегії.

- Поєднання стратегічного і прагматичного бачення, далекосяжних перспектив розвитку. Саме на такому виваженому баченні має будуватися стратегічний курс дій, розрахований на досить віддалену перспективу. В цю перспективу мають вірити, бути достатньо впевненими в ній всі зацікавлені учасники стратегічного процесу.
- Сталий розвиток — справа самих країн, самих народів. Ось чому саме країні (а не міжнародній спільноті) має належати ключова роль у розвитку стратегій власного розвитку. За всієї важливості міжнародних аспектів, включаючи і пряму допомогу з боку міжнародної спільноти, вирішальне слово має належати самій країні, її народу. Надмірне втручання міжнародних інститутів у справу національного сталого розвитку призводить до невдач, до ускладнень.
- Стратегія розвитку багатьох країн розглядається як щось офіційне, відображене в документі. Водночас цей процес досить тривалий і нелегкий. Він має включати формулювання стратегії, участі та імплементації.

При цьому треба враховувати певні слабкості і недоліки, які негативно позначаються на цьому процесі. Це зокрема:

- Недостатня участь громадськості у діяльності, пов'язаній із стратегією сталого розвитку, включаючи визначення пріоритетів і процес загалом.
- Слабкість інтеграційного підходу. Проголошений документально, він інколи ігнорується на практиці.
- Мало уваги приділяється моніторингу й оцінці сталого розвитку. Щоправда, значне просування вперед на цьому шляху помітне в екологічних питаннях.
- Відсутність або недостатність ясного і прагматичного бачення самої сутності проблеми розвитку. Це позначається безпосередньо на стратегіях сталого розвитку.
- Слабкість національної власності. Багато стратегій оминають цю гостру і важливу проблему. Деякі стратегії роблять акцент на ролі зовнішніх чинників, надмірно відповідаючи вимогам міжнародних інституцій.

Стратегічне планування повинно базуватися на врахуванні ролі, місця і значення вже діючих стратегій планів розвитку. Стратегії сталого розвитку мають співпрацювати з існуючими

стратегіями. Стратегія сталого розвитку має бути побудована таким чином, щоб не тільки не ігнорувати вже досягнуте, а й домагатися зближення, конвергенції, інтеграції різних елементів розвитку, які передбачені вже існуючими стратегіями. І щоб забезпечити відповідну координацію діючих інститутів розвитку, потрібен грамотний менеджмент.

Роль сильних інституцій обов'язкова для забезпечення успіху сталого розвитку. Йдеться про орган, який має координувати процес сталого розвитку. Це може бути комісія, міністерство, національна рада, які повинні мати підтримку на найвищому урядовому рівні.

Забезпечення найширшої участі (йдеться про участь у зазначеному процесі громадянського суспільства, бізнесу, місцевих органів, неурядових організацій, зацікавлених груп, академічних наукових кіл тощо). Звичайно, особливо важливою і потрібною має бути участь у процесі сталого розвитку уряду. Така широка палітра участі потрібна для того, аби забезпечити, щоб процес сталого розвитку був відкритим для нових ідей, нової інформації, найповнішої транспарентності. Такий підхід сприятиме досягненню справді національної згоди, національного консенсусу. Все це, безперечно, має полегшити імплементацію стратегії.

За строками стратегії сталого розвитку мають враховувати три типи планів, а саме короткотривалі, середньої тривалості і довготривалі. Власне два останні типи мають реалізовуватися через відповідні короткотривалі плани або ж серію таких планів. Отже, стратегія, яка розрахована на значний період, має ґрунтуватися на планах тривалістю п'ять, три і один роки. Тобто принципово у цьому процесі є необхідність узгодження, зв'язок між планами різної тривалості. Йдеться про узгодженість процесів розвитку в часі. Стратегія сталого розвитку може й не мати якогось певного строку дії. Важливою в цьому сенсі є така лінія поведінки, яка б забезпечувала співпрацю різних планів: короткостроковий має працювати згідно з вимогами середньострокового, а цей останній має діяти на користь довгострокового.

Встановлення реалістичних і водночас гнучких цілей є безперечно однією з найважливіших вимог стратегії сталого розвитку. Від правильного вибору цілей залежить доля сталого

розвитку. Цілі мають бути сміливими, новаторськими, але водночас і достатньо реалістичними й досяжними.

Між національними і локальними пріоритетами і діями має існувати дієвий, ефективний зв'язок. Основні стратегічні підходи і напрямки мають, звичайно, встановлюватися на загальнонаціональному рівні. Йдеться про економічну, фінансову і торговельну політику, законодавчі ініціативи, міжнародні аспекти. Всі ці питання мають визначатися на загальнодержавному рівні. Що ж стосується детального планування, імплементації і моніторингу, то вони мають обговорюватися і плануватися на місцевому рівні. Звичайно, це потребує відповідних можливостей, прав, фінансових забезпечень для місцевого рівня з тим, щоб забезпечувати успіх національної стратегії.

Корінь питання успіху стратегії сталого розвитку — створення й успішне функціонування відповідних механізмів, які б забезпечували моніторинг, оцінку, огляд досягнутих результатів. Такий механізм має бути інтегральною частиною стратегії. Цей механізм працює на основі спеціальних індикаторів, які вимірюють успішність процесу сталого розвитку.

Забезпечення можливості продовження процесу здійснення стратегії — також важливий принцип, виконання якого сприяє успішній реалізації стратегії. Адже стратегія — це не тільки і не стільки документ. Це насамперед процес, рух, діяльність. Отже, треба дбати про реалізацію цього важливого принципу. Сталий розвиток — постійний і циклічний процес. Він не повинен автоматично залежати від змін у політичній ситуації тієї чи іншої країни. Він не може передбачати зупинок, пауз. Постійність, неухильність — ключ до успіху стратегії сталого розвитку.

Названі вище принципи стануть ефективними за умови, якщо вони не тільки проголошуються, визнаються, а й послідовно здійснюються в реальному житті, тобто в процесі сталого розвитку. У цьому зв'язку можна говорити про чотири невід'ємні складові: політичну, технологічну, забезпечувальну, ресурсомобілізуючу участь. Ці складові мають бути взаємозалежними і діяти на постійній основі.

Політична складова передбачає існування сильного політичного зобов'язання від центрального уряду і місцевої влади щодо правильності курсу на сталий розвиток. Йдеться про те,

щоб у питаннях сталого розвитку і відповідних стратегій мислити і діяти стратегічно. Цей вибір не може змінюватися із змінами у владних структурах тієї чи іншої країни.

Технічна складова має забезпечувати різні види діяльності: проведення огляду і оцінки наявної економічної, соціальної та екологічної ситуації, визначення проблем, встановлення чітких пріоритетів, забезпечення інвестиційних програм, моніторинг і оцінку. Ресурсозабезпечення — складова, яка дбає про забезпечення і розподіл необхідних ресурсів. Йдеться про те, щоб цілі сталого розвитку відповідали реальним можливостям, і особливо фінансовим.

Складова забезпечення участі передбачає сприяння участі в процесі сталого розвитку найширших кіл — як урядових, так і неурядових — у складанні і реалізації стратегії. Це є корінним, вирішальним моментом будь-якої стратегії сталого розвитку, яка претендує на успішне виконання.

РОЗДІЛ III

**ГЛОБАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА
І ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ**

3.1. Національна стратегія України і проблеми сталого розвитку

До здобуття Україною незалежності розробка Національної стратегії розвитку не здійснювалося. Її заміняли п'ятирічні плани соціально-економічного розвитку, які розроблялися на рівні СРСР і доводились директивно всім союзним республікам як державні планові показники.

У наукових колах України починаючи з 1985 р. і протягом усього періоду перебудови і “прискорення” почали з'являтися спроби обговорення стратегічних проблем розвитку, і насамперед з позицій вдосконалення системи управління народним господарством України. Ці наукові дискусії концентрувалися в таких інститутах тодішньої Академії наук України, як Інститут економіки, НДЕІ Держплану України та Міжнародний інститут менеджменту (МІМ–Київ), Інститут світової економіки і міжнародних відносин, заснований під егідою АН України в 1989 році¹.

Характерно, що в 70–80 роках у системі ООН і особливо в Європейській економічній комісії (ЄЕК ООН), де в 1979–1986 рр. працював автор цих рядків, активно проводилися дослідження проблем міжнародної стратегії розвитку. Під впливом ідей Римського клубу вивчалися проекти еколого-економічних програм розвитку, з'явилися ідеї сталого (стійкого) і збалансованого розвитку. Ідеї ООН стали важливими орієнтирами для подальших досліджень авторів цієї книги. У 1995–2005 рр. в системі НАН України видано цілий цикл монографій та інших публікацій, присвячених стратегіям трансформації і розвитку України².

¹ Засновниками Міжнародного інституту менеджменту (МІМ–Київ) стали экс-директор Департаменту промисловості, науки і техніки ЄЕК ООН проф. О. Г. Білорус та экс-директор Міжнародного інституту менеджменту (МІМ–Женева) д-р Б. Д. Гаврилишин (громадянин Канади).

² Білорус О. Г. та ін. Глобальні трансформації та стратегії розвитку. — К., 1998; Білорус О. Г. та ін. Глобалізація та безпека розвитку. — К., 2002; Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія України. — К., 2001; Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. — К., 2003; Лазаренко П. І. Україна. Останній шанс. — К., 1998.

Виклики і загрози сучасної глобалізації і глобалізму. Безальтернативність національної стратегії інноваційно-випереджаючого розвитку України

Коли в останній чверті ХХ ст. головною закономірністю сучасного світового розвитку стала глобалізація, дослідження в галузі глобалістики, глобальних трансформацій і глобальної економіки відкрили багато нових закономірностей і законів її розвитку¹. Глобалізація розвитку, глобальна трансформація та інтеграція — об'єктивні закономірні процеси. Поглиблення останнім часом кризи глобалізації й “антиглобалізм” є специфічною, стихійною формою протесту проти силових методів глобалізації з боку США та інших головних глобалізаторів світу, за якими йдуть глобальні корпорації.

Мета супротивників глобалізації “відправити глобальний капіталізм на цвинтар” є нездійсненною мрією політичних романтиків. Тепер, коли тенденції і процеси глобалізації стали панівними, “привид глобалізації” пішов бродити по цілому світі. “Антиглобалісти” заочно засуджують до смерті “глобальну імперію транснаціональних корпорацій”.

Під впливом антиглобалізаційного руху деякі відомі державні діячі, наприклад нинішній президент Бразилії, вже виступають проти насильницької глобалізації, за глобалізацію з “людським обличчям”², тому що півтора мільярда людей світу живуть у страшній бідності, а сім або вісім країн світу прагнуть монополізувати всі ресурси розвитку в ім'я своїх “життєво важливих” інтересів.

Національна стратегія розвитку України на першу чверть ХХІ ст. не може бути сформована і прийнята Верховною Радою без повного урахування впливу чинників силової глобалізації і глобальної інтеграції, які здійснюватимуть вирішальний вплив на процеси національного і регіонального розвитку. При цьому пріоритет неодмінно повинен надаватися внутрішньому розвитку, внутрішній інтеграції економіки і суспільства, інтродуктивному характеру політики заради облаштованості Украї-

¹ Білорус О. Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2001. — 732 с.

² Гейдар О. Антиглобалізм — чума ХХІ века или последняя надежда бедняков // Сегодня. — 2001. — 14 авг.

ни в нових історичних умовах. Виникає суперечність між інтровертивним і екстравертивним напрямками національної стратегії. Вихід з такої ситуації тільки один. Внутрішня стратегія і політика України повинна бути глобально-орієнтованою — конкурентоспроможною і ефективною з точки зору протидії новим руйнівним впливам глобалізації і прагматичною з точки зору використання нових можливостей і переваг, які приносить глобалізація. Єдиним критерієм ефективності стратегії є рівень міжнародної конкурентоспроможності країни і досягнутий нею рівень людського розвитку. Доки Україна перебуває на сотому місці у світі за рівнем людського розвитку¹, про жодну високу глобальну конкурентоспроможність не йтиметься, а ефективність національної стратегії розвитку прямо залежить від спроможності вищого керівництва налагодити систему державного менеджменту².

Тут доречно пригадати глобальний феномен М. Горбачова, який серед усіх вищих державних керівників СРСР особливо вирізнявся своїми незвичними глобальними підходами, ігноруючи інтереси внутрішнього розвитку країни. “В останні роки перебування при владі... пристрасть до “загального” керівництва перетворилася в нього на повсякденне просторікування про світові процеси і глобальні явища, на скорботу про долю всього людства й лише поверховий погляд на проблеми своєї країни”³. У цьому суть “нового інтернаціоналізму” або “соціалістичного глобалізму” М. Горбачова і подібних до нього теперішніх керівників країн СНД і України, нездатних вирішувати проблеми бідності й ефективності, конкурентоспроможності своїх країн, своїх націй-держав. Такі керівники завжди займаються “планетарними справами”, прирікаючи свій народ на цілковите животіння і деградацію.

Шанси на ефективний, конкурентоспроможний розвиток в Україні з’явиться тільки тоді, коли державна влада належатиме народу, а не кланам або олігархам. Головна перешкода на шляху розвитку сьогодні — повна невідповідність рівня і “калібру” нинішніх державних лідерів масштабам і рівню сучас-

¹ Ревенко А. Україна в світових координатах людського розвитку // Дзеркало тижня. — 2001. — 4 серп.

² Білорус О. Кадри вирішуватимуть все // Голос України. — 2001. — 9 серп.

³ Зенькович Н. М. Горбачев: жизнь до Кремля. — М., 2001. — С. 231.

них завдань, що стоять перед Україною. Активізація процесів глобалізації і глобальних трансформацій за останні десятиліття призвела до того, що цей відносно новий світовий феномен перетворюється на головний чинник впливу на процеси розвитку.

Незважаючи на масштаби і силу глобалізації цей процес, продовжуючи свій тотальний розвиток, уже ввійшов у фазу глибокої кризи — кризи “глобального капіталізму”¹. Ця криза поглиблюється. Зі сфери фінансів і економіки глобалізація перейшла у сферу соціальну, гуманітарну і політичну. Некерована, насильницька глобалізація загрожує вже не тільки бідним і відсталим країнам, а й країнам-лідерам, не виключаючи і США як “головного глобалізатора”². Таким чином, глобалізація за короткий час стала тотальним світовим процесом, у середині якого зародилася і розвивається внутрішня криза. Водночас посилюються зовнішні антиглобалізаційні впливи, конфлікти і масові протести.

Така нинішня загальна картина глобалізації. Вона закладає і певну перспективу. Перспектива ця, очевидно, буде непростю. Глобалізаційні й антиглобалізаційні тенденції і конфлікти посилюються. Збільшуватимуться нові можливості, виклики і загрози глобалізації, ризики некерованої, неконтрольованої глобалізації. Тому на цьому переломному етапі особливо важливо визначити суть, місце, роль і вплив глобалізації на процеси світового і національного розвитку. Дуже важливо розкрити механізми дії глобалізації, шляху вирішення проблем безпечного розвитку в умовах глобалізації.

Особливо важливо розглядати глобалізацію з двох точок зору:

- глобалізація як природний, об’єктивний процес;
- глобалізація як силовий насильницький процес в інтересах “глобалізаторів”.

Новітні дослідження³ дотримуються збалансованого трактування суті глобалізації, показуючи, з одного боку, її нові можливості і переваги, з іншого — виклики і загрози. Деякі ав-

¹ Сорос Дж. Кризис глобального капитализма. — М., 1994.

² Платонов О. Почему погибнет Америка. — М., 2001. — 368 с.

³ Білорус О. Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2001. — 732 с.

тори схильні до крайнього позитивістського визначення сутності глобалізації. Вони вважають, що “глобалізація — це найяскравіший прояв прогресу, що несе невичерпні економічні і соціальні новації. Новації ці багато в чому є оптимістичними, причому не тільки за критерієм забезпечення невідомими раніше благами і послугами, а й з огляду на дедалі окресленіші риси нової подоби людства”¹. За цим напрошується неминучий висновок, що долю світової спільноти вирішить саме глобалізація. Це змушує нас ще уважніше ставитися до всіх проявів глобалізації, особливо до її соціально-економічних наслідків.

Відомо, що вже зі своїх початкових стадій глобалізація демонструє нові небезпеки і ризики у загальносвітовому масштабі. Це виклики всьому людству, тому мова повинна йти про загальнолюдську відповідальність за те, що відбувається у світі, і про загальнолюдські зусилля щодо гармонізації облаштованості світу. Західні глобалізатори помиляються, коли вони думають, що можуть узяти від глобалізації для Заходу тільки позитивні результати, а негативи дістануться країнам, що розвиваються, і країнам перехідного періоду. Неупорядкована, безконтрольна глобалізація завдяки необмеженим інтересам глобальних корпорацій може здійснити незворотний руйнівний вплив на планету.

В умовах посилення глобалізації розрив у рівнях розвитку багатих і бідних країн поглиблюється. Причина посилення розриву — збільшення нееквівалентного обміну. Статистика ООН показує, що різниця між багатими і бідними країнами за показниками виробництва ВВП на душу населення становить за роками: 1960 р. — 1:30; 1990 р. — 1:60; 1999 — 1:90. Не можна не відзначити прискорення розриву, прямо або опосередковано пов’язаного з процесами і наслідками глобалізації. Якщо за 30 років (1960–1990 рр.) розрив збільшився удвічі, то за 10 останніх років — у 1,5 разу. Коефіцієнт прискорення розриву становить +2,0. Це приблизно відповідає підвищенню рівня глобалізації світової економіки, визначеному показниками збільшення обсягу експорту й імпорту провідних країн світу.

Глобалізація і панування глобальних корпорацій веде до незворотної деформації двох основних механізмів ринку. По-пер-

¹ Пахомов Ю. Украина и вызовы глобализации // День. — 2001. — 7 авг.

ше, змінюється характер основного рушія прогресу капіталістичної економіки — ринкової конкуренції. Конкуренція перероджується і перетворюється на свою протилежність. Глобальна конкуренція веде до глобальної монополізації економіки.

Глобальна конкуренція, як видозмінена форма ринкової конкуренції, позбавляє шансу на змагальність не тільки окремих товаровиробників, а й цілі країни. Багато хто з них під ударами глобальної монополізації виробництва остаточно втрачає можливість досягти рівня міжнародної конкурентоспроможності і перетворюється в “безнадійні країни”.

Глобалізація остаточно вбиває “вільний ринок”. Вихід на нього нових неглобальних країн вкрай ускладнений або закритий. Метаморфоза таких регулюючих інститутів, як попит і пропозиція, в умовах глобалізації штучно відривається від товару, від потреб людини і держави. Натурально-фізична форма товару усе більше заміщується віртуальною формою інтелектуального товару у формі інформації або послуги. Глобальні монополії відмовляються задовольняти потреби і формують їх самі, формують “глобальний попит” і “глобальну пропозицію”. Нова глобальна економіка демонструє тенденцію до віртуалізації праці і виробництва. Інтелектуалізація праці, власності, виробництва ще більше посилюють цю закономірність.

В умовах глобалізації незмірно ускладнюються проблеми людини, людського розвитку і якості життя. Людина “глобалізується”, перетворюючись у “глобальну людину”. Західний ліберальний індивідуалізм зазнає краху. Декларовані постулати про те, що саме людина самодостатня повинна бути поставлена в центр розвитку як найвища соціальна цінність, руйнуються цинізмом глобальних корпорацій, для котрих понад усе їхні власні інтереси. Вони створюють спеціальні технології маніпулювання людиною: її потребами, її свідомістю, її поведінкою. Свобода людини, її громадянський суверенітет і рівність з урядом і державою глобальні корпорації де-факто не визнають, як не визнають вони і суверенітет слабких і бідних націй-держав. Дбаючи про свої інтереси, глобальні корпорації руйнують соціальні програми, перешкоджаючи соціалізації розвитку¹.

¹ *Белорус О. Г.* Глобализация и социальная судьба глобального человека в XXI столетии // *Економічний часопис*. — 2000. — № 3.

Глобальна економіка дестабілізується під ударами ажіотажної експансії спекулятивного глобального капіталу, що швидко захоплює панівні позиції. Справа в тому, що глобальна ефективність, прибутковість, вигідність набагато перевищує звичайну рентабельність інвестицій і капіталу. Прагнучи до глобальних вигод і до спекулятивного самозростання, глобальний капітал породжує потужні спекулятивні фінансові потоки, які руйнують економіку слабких держав і дестабілізують фінансові ринки навіть сильних держав. Саме фінансові спекуляції глобальних корпорацій привели до руйнівної світової фінансової кризи 1997–1998 рр., небаченої за своїми масштабами. В умовах неконтрольованої і некерованої глобалізації такі кризи неминуче повторюватимуться, оскільки відтворюватимуться умови їх виникнення.

У процесі таких криз найбільших втрат зазнають фінансово слабкі країни. Приклад Росії є особливо характерним. Міжнародний фінансовий капітал не прийшов їй на допомогу, тому що це не входило до його глобальних інтересів. Недавня глобальна фінансова криза показала, що навіть США — цей наймогутніший глобалізатор, що генерує глобальні фінансові потоки, отримує у відповідь потужні хвильові удари глобальної фінансової кризи. Особливо незavidна глобальна доля нових фінансово слабких країн. До них належить і Україна.

Глобальна доля України не може не викликати особливих побоювань, оскільки вона виявилася не готовою ні до глобальної конкуренції, ні до глобальної інтеграції. Включення України в глобальні інтеграційні процеси одночасно з її включенням у регіональні, європейські інтеграційні процеси пов'язане з величезними ризиками і загрозами. І все-таки шлях України в глобальний простір є неминучим і безальтернативним. Суверенна держава такого масштабу, місця і геостратегічної ролі не може залишатися в самоізоляції, тому що це означало б не захищеність, а консервацію відсталості, низької міжнародної конкурентоспроможності і навіть відносно деградацію.

Глобальна доля України залежатиме від її спроможності знайти новий критичний, український шлях розвитку, нову модель розвитку, модель глобального інтегрування. Національна стратегія розвитку, що базується на **традиційному індустрі-**

альному характері розвитку, стає не тільки неприйнятною, а навіть надзвичайно небезпечною. З огляду на відсутність нині будь-якої національної стратегії розвитку і теперішній хаотично-інерційний характер розвитку усякі спроби інтеграції в європейські і глобальні структури є явно безуспішними і навіть руйнівними. Нинішня економіка України з її розваленою і “лежачою” промисловістю, з неймовірно низькою технологічністю, відсталою організацією виробництва і низькою продуктивністю не може витримати іспитів і навантажень глобальної конкуренції з її особливо високими критеріями ефективності.

Важкоінерційний, застарілий індустріальний розвиток — величезна стратегічна небезпека для України. Подолати її на теперішньому етапі можна буде тільки інтенсивним компенсуючим розвитком народного підприємництва в ефективних формах малого і середнього бізнесу виробничого типу, що базується на новій технологічній основі. Саме через технологічно модерний, європейський малий і середній бізнес в умовах крайнього дефіциту інвестиційного капіталу можуть бути запроваджені високі технології, здійснене технологічне переозброєння “у колі першому” і створені внутрішні джерела інвестицій для інвестування у високотехнологічне виробництво.

Реалізація цього стратегічного курсу неможлива без перебування всієї податкової системи і кардинального усунення непомірного податкового пресу на виробника і на громадян-споживачів. Вище державне керівництво України в останні десять років демонструє нерозуміння таких можливостей. У результаті останнє десятиліття з точки зору інтересів розвитку є “загубленим десятиліттям”. Замість конкурентоспроможної економіки в Україні створена “податкова імперія”. В цих умовах реалізація такої передумови глобальної інтеграції як вступ України до Всесвітньої торгової організації може мати тяжкі фінансові наслідки. Не може не викликати подиву організаційна непослідовність на рівні уряду України у вирішенні проблем європейської і глобальної інтеграції. Нам видається необхідним, щоб у Кабінеті Міністрів України один із віцепрем’єрів безпосередньо відповідав за зовнішньоекономічні й інтеграційні зв’язки. При цьому варто зменшити кількість галузевих віцепрем’єрів. Галузями, у тому числі промисловістю, сільським господарством, повинні керувати міністри. Необхід-

но прийняти Закон про уряд України як вищий орган виконавчої влади. Потрібно скоротити до мінімуму кількість заступників міністрів.

Успішне включення України в європейські і глобальні інтеграційні процеси можливе лише в разі відмови від горезвісної стратегії “наздогнати-перегнати”. Україна в досяжному для огляду майбутньому першої чверті ХХІ ст. не спроможна наздогнати Америку і Європу за рівнем міжнародної конкурентоспроможності, виробництва ВВП на душу населення, продуктивності праці, ефективності виробництва. Відновлення рівнів 1990 р. і гонка натурально-фізичних показників економіки для України безперспективні. Інтеграція України в глобальний простір повинна будуватися на максимальному використанні інформаційних, інтелектуальних ресурсів і наявного науково-технічного потенціалу.

У цьому напрямку “гонка за лідерами” можлива і допустима. Рівень конкурентоспроможності тут у нас досить високий і може бути підвищений у гранично короткі терміни. Концепція інтелектуального входження України в глобальну систему “прокладеною лижнею” видається дуже привабливою. Але для цього, як правильно наголошує академік НАН України Ю. Пахомов, потрібно змінити важкоінерційний індустріальний розвиток на **інноваційний розвиток**¹. А для цього, у свою чергу, потрібно мати мобілізаційну довгострокову національну стратегію розвитку країни на 25 років і ефективно її реалізувати. Така стратегія ще не розроблена. Її розробка і реалізація — невідкладна державна справа. Головна ідея такої стратегії — концепція випереджаючого розвитку, що поєднує світогосподарський досвід з великими невикористаними можливостями² України.

Аналіз світового досвіду показує, що формальні ринкові трансформації не забезпечені технологічними проривами не можуть дати економічних вибухів і тим більше економічного дива. Прикладом і доказом можуть служити десятки “ринкових” країн Латинської Америки, Азії й, особливо, Африки, які

¹ Пахомов Ю. Н. Украина и вызовы глобализации // День. — 2001. — 7 авг.

² Марчук Е. Україна: нова парадигма поступу. — К., 2001.

десятиліттями залишаються в стані економічної деградації. З іншого боку, нові індустріальні країни — “східно-азіатські тигри” прорвали монополію елітних країн — головних глобалізаторів — і вийшли на економічний і соціальний прогрес саме завдяки технологічним проривам. В умовах глобалізації найчастіше об’єктивно підривається монополія головних елітних країн на високі технології. Глобальні ринки породжують попит настільки інтенсивно і масштабно, що пересиченим і втомленим “глобальним” лідерам не вдається задовольняти цей попит незважаючи на викачування інтелекту.

Утвориться величезний, небачений раніше глобальний вакуум високих технологій, тому що нові технологічні системи потребують інтенсивної зміни ще новішими. Якраз тут і виникає шанс у таких країн, як нові індустріальні країни, а також Китай, Індія й Україна на **власні технологічні прориви глобального масштабу і характеру, що базуються на глобальному “замовленні” і глобальному попиті.**

Отже, в умовах глобалізації розвитку ринкові трансформації можуть бути ефективними тільки в разі їх органічного поєднання з технологічними проривами і технологічними системними трансформаціями.

Виникають дві проблеми. З одного боку, інтереси і глобальна конкуренція жорстко обмежують можливості технологічних проривів відсталих країн, а самі вони не мають достатніх інвестицій у нові високі технології. З іншої боку, такі країни не можуть забезпечити комплексного по усьому фронті технологічного пориву. Що це — нова глобальна безвихідь розвитку? Ні, це проблема національних стратегій розвитку.

Такі країни, як Україна, лише останнім часом штучно, через інтереси глобалізаторів, потрапили в технологічно відсталі. Ще 10 років тому, за даними ООН, Україна була серед 20 надрозвинених країн світу. Технологічний потенціал у багатьох секторах (космос, радіоелектроніка, авіабудування, суднобудування, виробництво танків, електрозварювання, нові матеріали та ін.) в Україні збереглися. Тому, у принципі, технологічний прорив і випередження західних країн у нас можливі за багатьма напрямками. Тут доречно застосовувати стратегії точкових і локальних технологічних проривів. Наприклад, виробництво унікальних літаків. Проте таке вироб-

ництво неминуче потребує високого рівня інтеграції, а це вже проблема державного менеджменту і міжнародної кооперації.

Технологічні прориви глобального характеру і масштабу та наступні за ними ринкові, фінансово-економічні і соціальні прориви починаються і можуть починатися, як правило, на локальному, оазисному рівні технологічних структур (вільні економічні зони, технополіси, технопарки, соціополіси). Об'єктивно існують основні передумови для технологічних і економічних проривів на локальному рівні і за окремими секторами в Україні. Проте потужний синергетичний ефект об'єднаної народної праці не може бути досягнутий, доки суспільство розділене, розірване за інтересами, доки немає державної солідаризації, доки справедливість і демократія є лише загальними, порожніми фразами, доки господарська ініціатива і народне підприємництво придушється державою шляхом створення “податкової імперії”, доки владу і державу контролюють олігархічні і кланово-корупційні структури. Деякі автори пропонують створити соціополіси як панацею для технологічних і економічних проривів¹. У їхньому уявленні оази-соціополіси вириваються із загального задушливого оточення і функціонують у нереальному ідеальному оточенні. Комунізм у мініатюрі. Вважаємо, тут існують дві основні проблеми. Перша проблема — це проблема державної влади, спроможної виробити національну стратегію й організувати народ, і насамперед його інтелектуальну еліту, працювати в режимі довгострокових надзусиль для досягнення технологічних проривів. Тоді соціалізація розвитку, в тому числі створення технополісів і соціополісів, буде поставлена на природну основу. Кадри вчених і спеціалістів вирішуватимуть успіх цієї справи. Для цього потрібно усунути і таку перешкоду, як повна невідповідність рівня теперішніх державних керівників масштабам і складнощам завдань, що стоять перед Україною².

Друга проблема — негативний і стримуючий вплив “глобальної влади” на технологічний розвиток України. Теперішні лідери глобалізації прагнуть монополізувати своє технологічне лідерство, утримувати його на всіх захоплених напрямках.

¹ Марчук Е. Україна: Нова парадигма поступу. — К., 2001.

² Білорус О. Кадри вирішуватимуть усе // Голос України. — 2001. — 9 серп.

Вони нав'язують новим незалежним країнам формулу “середніх”, тобто середньорозвинених держав. Україна не повинна приймати такі рецепти. У складі СРСР, займаючи 2,5 % його території, Україна давала близько 40 % продовольства, 35 % промислової продукції і володіла 35 % науково-технічного потенціалу. За даними ФАО ООН, Україна може прогодувати 1 млрд населення планети. Це достатня база для створення власних інвестиційних ресурсів і для того, щоб покладатися на власні сили. Уряд України повинен відмовитися від надзусиль щодо випрошування кредитів МВФ і Світового банку. Відмовитися від кабальних “меморандумів диктату” цих глобальних організацій.

Глобалізація дає величезні переваги країнам — лідерам Заходу — виробникам і споживачам інформаційно-інтелектуальних технологій у всіх формах їхнього прояву. Але гарантії монополії на високі технології глобалізація не дає нікому. Звідси потенційна можливість технологічних проривів і випереджаючого розвитку в одному або багатьох напрямках залишається й у середньорозвинених індустріальних країн, які, як і Україна, мають високий науково-технічний потенціал, ефективну організацію інтеграції науки і виробництва і, головне, сучасні кадри, які у ХХІ ст. будуть вирішальним чинником розвитку. Тобто вирішальними будуть висока мобілізаційна здатність, наявність політичної і державної волі і стратегія покладання на власні сили і можливості.

Шанси на прорив і включення в глобальну гонку розвитку на випередження мають багато країн, у тому числі й Україна. Далеко не всі ці країни витримають цю гонку і стануть конкурентоспроможними порівняно з країнами-глобалізаторами. Але відмовитися від участі в цій гонці означає втратити будь-який шанс на ефективний розвиток.

Співвідносна динаміка розвитку головних країн-глобалізаторів і “новачків на глобальному стадіоні” має свої специфічні закономірності. Одна з них — ажіотажне завищення курсу акцій інформаційно-інтелектуальних корпорацій і неминуче за цим перегрівання фінансового ринку, скидання, спад, провал в інвестиційному циклі. Нова, тобто інформаційна, економіка в умовах глобалізації в багатьох випадках поводить парадоксально і найчастіше веде до незвичних, небачених деформацій фондових ринків і загального спаду (США).

Нова глобальна інформаційна економіка ніби відривається від старої індустріальної і навіть постіндустріальної економіки західних країн. Вона все більше стає віртуальною економікою. Цим украй підривається фондоутворення в галузях традиційної економіки. Глобальна інтеграція інформаційно-інтелектуальної економіки посилюється на тлі дезінтегрованості традиційної індустріальної економіки західних країн. Поступово утворюються два дезінтеграційні економічні уклади: старий індустріалізм і новий технотронно-інформаційний (інтелектуальний) глобалізм. Співіснування цих двох укладів — складний процес, що неминуче веде до потрясінь і “заминок” у глобальній технологічній гонці. Старі галузі не запліднюються новими технологіями і, деградуєючи, служать “стоп-краном” у розвитку економіки в цілому. Починаючи з 2000 р. усі три глобальні центри розвитку — США, Європа, Японія — опинилися в зоні спаду, передкризового характеру.

Ініціатори прискореної і силової глобалізації та інформатизації очікували, що вона розширить ринки для традиційних галузей їхньої економіки, дасть новий імпульс продуктивності праці і прибутковості, розсуне межі циклічного піднесення внаслідок перманентно-каскадної модернізації і забезпечить фактично безкризовий розвиток на десятиліття. Розрахунок на глобалізацію був і в частині інтенсифікації інформаційного обслуговування, прискорення фінансових потоків, підвищення ефективності й окупності інвестицій.

Проте, як показує досвід США та інших головних глобалізаторів, глобалізація не тільки не прискорила, а навіть загальмувала процес передачі технологій та інновацій у “старі індустріальні галузі” традиційної економіки. Майже беззатратні, спекулятивно зростаючі нові галузі відриваються у своєму розвитку від старих затратних галузей. Відчуженість старої традиційної індустріальної економіки від “нової технотронно-інформаційної глобалізованої економіки” США досягає свого вищого рівня, апогею. Нова глобальна економіка США паразитує на старій економіці, підриваючи не тільки її, а й економіку в цілому, деформуючи економічну динаміку. Це дає шанси “новим технологічним країнам” підтягуватися до лідерів і обганяти їх за певними напрямками випереджаючого розвитку і технологічної модернізації економіки, систем менеджменту, соціальної машинерії.

Щоправда, у “нових технологічних країн” існують свої особливо гострі проблеми. Так, Україна на першому етапі незалежності пройшла трансформацію від укладу державного деспотичного соціалізму до кримінального і тіньового капіталізму, що цілком доречно називають “суспільним ладом криміналізму”¹. Цей уклад — найбільша, якщо не смертельна загроза Україні на шляху її розвитку.

Якщо Україна після десятих років рукотворної кризи стане на безальтернативний шлях технологічної модернізації економіки з повною відмовою від інерційного примату традиційного індустріального розвитку і з поступовим переходом до постіндустріального, інформаційно-інтелектуального характеру розвитку, вона зможе істотно зменшити розрив з високотехнологічними країнами, поліпшити динаміку витрат і результатів виробництва ВВП на душу населення з перебудовою структури економіки і всього відтворювального процесу.

Для України, як і для інших європейських постсоціалістичних країн, особливо небезпечною є допущена в США десинхронізація, дезінтегрованість, дисбаланс відтворювальних процесів нових і старих галузей економіки. Стратегія розвитку України повинна забезпечувати не створення спекулятивних глобальних корпорацій типу “Майкрософт”, а послідовне інноваційне запліднення і технологічну модернізацію своїх внутрішніх виробничо-економічних структур, забезпечуючи підвищення їхньої міжнародної конкурентоспроможності й експортної орієнтації. Посилення динамічної збалансованості і внутрішньої інтеграції економіки України неминуче дасть великий позитивний довгостроковий ефект. А це, у свою чергу, відкриє можливість для поетапного інтегрування України в глобальний простір не як сировинного придатку і ринку збуту, а на конкурентоспроможній основі, що забезпечить ефективний захист національних інтересів.

Інтеграція економіки України в глобальний простір потребує створення особливих умов “інвестиційного середовища” для залучення глобальних високотехнологічних інвестицій, а також для втримання в країні та реінвестування отриманих

¹ Сенчуков В. И. Концепция оптимального курса рыночных реформ. — К., 1999. — С. 4.

прибутків. Самих законодавчих рішень тут недостатньо. Особливу роль відіграє наявність трудових ресурсів високої фахової якості, наявність системи високоякісної освіти, масштабний розвиток фундаментальної і прикладної науки. Потрібні масовані інвестиції в модернізацію виробництва. Наука і освіта повинні стати головними напрямками модернізації. Тоді, як передбачав Т. Шевченко, і до нас прийде “апостол правди і науки” як втілення образу суспільства справедливості і добробуту для усіх.

Одним із найважливіших імперативів глобалізації є прискорене формування внутрішнього національного інституційного середовища і ринкової інфраструктури, спроможних витримати величезний тиск негативних глобалізаційних чинників і абсорбувати вплив позитивних чинників і результатів глобальних трансформацій. В умовах глобалізації зростаючу, якщо не визначальну роль відіграє інноваційно-інформаційна внутрішня інфраструктура країн (наука, освіта, культура, релігія, система виховання дітей, сім'я, організація праці тощо).

Розвинене інвестиційне середовище виступає чинником переваг у глобальній конкуренції. У складі і структурі інституційного середовища варто особливо виокремити фондовий ринок, без якого фінансовий капітал не починає рухатися і не дістає можливості вийти на глобальний простір. Особливу роль відіграє венчурний малий бізнес, що забезпечує глобальним, транснаціональним і національним (внутрішнім) корпораціям перенесення інновацій у структуру внутрішньої економіки і їх прискорений інноваційний розвиток. Тобто йдеться про комплексну систему, що включає стратегічні фінансово-інвестиційні контури, які забезпечують послідовні, безупинні, довгострокові вкладення в економіку країни, їх розширену реінвестицію.

Розглянуте інвестиційне середовище, яке відповідає вимогам глобалізації, в Україні ще не створено. У цьому держава свою роль не виконала. Тому іноземний інвестиційний капітал не тільки не приходить, а навпаки, останнім часом інтенсивно відпливає. Тільки в 2001 р. пішло більше 1 млрд доларів іноземного капіталу, а прийшло втричі менше. Зберігається злов'язна тенденція відпливу з внутрішнього ринку України національного капіталу і його вливання в глобальний капітал. За

наявними даними, усього за останні 10 років вивезено з України вже понад 40 млрд доларів США. Цьому сприяє і тотальна доларизація економіки країни, і дія “податкової імперії”, і допущена державою надлібералізація, і тінізація економіки, порушення закону економічної компресії.

Відсутність необхідної розвиненої ринкової та інноваційної інфраструктури, повна нерозвиненість інституційного середовища, заблокована лібералізмом роль держави — усе це веде до деградації економіки і перешкоджає її послідовній, поетапній інтеграції в глобальний економічний простір. Звідси формально ліберальна (відкрита) економіка України є фактично закритою кланово-бюрократичними і державно-корумпованими бар’єрами. Існуюча в Україні “економіка державного корупціонізму і криміналізму” є інвестиційно непривабливою й усе більше відривається від нової глобальної економіки і виштовхується з процесів глобальної інтеграції. Україна втрачає багато своїх глобалізаційних шансів та ефективності глобальної інтеграції.

Тому стратегічним імперативом розвитку на майбутні 7–10 років є прискорене створення державою інноваційної ринкової інфраструктури й інноваційного інституційного середовища. Якщо така стратегія буде успішно реалізована, Україна дістане додатковий глобалізаційний шанс.

Справа в тому, що на теперішньому етапі глобалізація породжує одну дуже специфічну закономірність і зовнішню парадоксальну тенденцію. Фронт або коло глобального економічного обороту звужується й щораз більше концентрується в “колі першому” елітних глобальних країн (США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Канада, Нідерланди, Швейцарія). Під впливом самодостатності фінансово-технологічних досягнень Заходу зона глобального інвестиційного, отже й експортно-імпортного простору стискується внаслідок особливих конкурентних інтересів головних західних країн. Глобальна залежність цих країн одна від одної посилюється — збільшуються й масштаби і глибина їхньої інтеграції. А глобальна залежність західних країн від інших не тільки не збільшується, а навіть зменшується.

Наводимо деякі дані, що підтверджують такі висновки. Головні країни Заходу спрямовували одна одній такі частки

загального обсягу їхнього експорту (за роками): 1953 р. — 38 %; 1963 р. — 49 %; 1973 р. — 54 %; 1990 р. — 76 %. За орієнтовними даними за 2000 р., ця цифра збільшилася до 81 %. Частка імпорту, отримана з країн, що розвиваються, зменшилася в другій половині 90-х років до 1,2 % від їх загального ВВП. Нині понад 90 % зовнішніх інвестицій йдуть у США з країн сімки плюс Швейцарія і Нідерланди. Ці дев'ять країн одержують більш як 60 % капіталовкладень США, що інвестуються за кордоном¹.

У результаті західні країни, реалізуючи свої глобальні стратегії, попри свою волю відчиняють частину глобального простору для відстаючих незахідних промислово розвинених країн, таких як Україна, і навіть створюють глобальний вакуум, у який ці країни можуть увійти і закріпитися.

Цим стратегічним глобалізаційним шансом Україна повинна скористатися незважаючи на посилений тиск, перетягування на свій бік і спроби прив'язати Україну до себе з боку Росії. Раптове (вигідне для Росії) возз'єднання енергетичних систем у 2001 р. і драматичні заяви високопоставлених представників Росії (В. Чорномирдін) про те, що без України економіку Росії відродити неможливо, а також наполегливі спроби нав'язати систему колабораціонізму з чинним владним режимом України і сміховинні обвинувачення экс-прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко, що виступила проти енергетичної експансії Росії в Україні — усе це ланки одного ланцюга. Єдине, з чим не погоджується Росія, — це встановлення режиму вільної торгівлі без штучних бар'єрів. Тут бере гору страх перед конкуренцією з боку України.

Стиснення глобальної зони економічного обміну елітних західних країн на тлі того, що глобалізація торкнулася (поки ще лише частково) лише 1/3 населення Землі — це величезний додатковий шанс для інтегрування України в глобальний світогосподарський простір. Але цей шанс має дуже жорсткі часові обмеження — не більше 10–15 років. У цей період, відповідно до наших глобальних прогнозів, уже більше 2/3 населення Землі буде охоплено глобалізацією, а країни — головні глобалізатори неминуче вийдуть з “кола першого” елітарної

¹ Отечественные науки и современность. — 2001. — № 1. — С. 150–151.

глобалізації і перейдуть до реалізації своїх стратегій тотальної глобалізації.

Історія дає Україні лише 10–15 років для реалізації власних стратегій інноваційного випередження і підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності до рівня європейських країн з інтеграцією в Європейський Союз. У цьому потужному союзі глобальна доля і розвиток України будуть набагато безпечнішими, ніж нині. Україну чекає величезна робота зі структурної та інституційної трансформації економіки для її успішної глобальної інтеграції і досягнення максимально високої ефективності і конкурентоспроможності.

В умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів особлива роль повинна належати прискоренню темпів економічного розвитку при одночасному поліпшенні структури, якості зростання і розвитку. Як уже говорилося і наголошувалося, для України в її теперішньому стані неприйнятні традиційні середні західні темпи щорічного зростання економіки на 2–3 %.

За період кризи 1991–2001 рр. Україна втратила 75 % ВВП і близько 15 млн робочих місць. Динаміка відновлення економіки на новій якійсній основі повинна становити 15–20 % у рік. Тоді Україна зможе одержати ефект прискореного випереджаючого розвитку. Такого темпу можна досягти за рахунок найбільш репродуктивних галузей харчової і легкої промисловості, а також шляхом форсованого розвитку малого і середнього бізнесу на новій, високій інформаційно-технологічній основі. А для цього потрібно прийняти стратегічні державні рішення в галузі податкової політики і забезпечити ефективне стимулювання народного підприємництва. Очевидно, що на майбутні 10–15 років потрібно звільнити малий бізнес від податку з прибутку і ПДВ. Цим держава підірвала б клас корумпованих чиновників і створила б ефективну базу накопичення національного капіталу і потужне внутрішнє джерело інвестицій, що відтворюється на розширеній основі народної економіки.

Малий бізнес для таких країн перехідного періоду, як Україна, Польща, Туреччина та інші, стає воістину “великим бізнесом”. Його специфічна роль виявляється й у тому, що він вступає в ролі амортизатора і буфера проти шоків ударів потворної глобальної фінансової сфери, яка усе більше набирає

характеру віртуально-спекулятивної діяльності, що призводить, на думку такого авторитета як Дж. Сорос, до глибокої кризи глобального¹ капіталізму. Невтягнутість глобального малого українського бізнесу в прямі глобальні фінансові потрясіння, неприв'язаність його до долара, єни або іншої глобальної валюти плюс вкладена висока питома вага малого бізнесу у ВВП, скажімо, 70 %, як у США, могли б забезпечити стабільний розвиток економіки України навіть у період глобальних фінансових потрясінь. А це просувало б Україну ближче до рівня успішних країн Європи. В умовах, коли глобальна стабільність і глобальна безпека розвитку підірвані і, як показала світова фінансова криза 1997–1998 рр., глобальна дезінтегрованість (відрив) світових фінансів від реальної економіки стали незворотним процесом, у таких країн, як Україна, немає інших механізмів самозахисту, крім народного підприємництва і малого бізнесу.

Глобальна дезінтегрованість складових внутрішнього реального виробництва і фінансової сфери доповнюється негативним впливом посилення віртуалізації нової глобальної інформаційної економіки, що наочно видно на прикладі США, де сьогодні зосереджено 72 % інформаційного ринку. Що стосується глобальної дезінтегрованості галузі нової інформаційної економіки, то США поступово перетворюється на світову лабораторію негативного досвіду, як колись СРСР був світовою лабораторією негативного соціального досвіду. Як показує досвід США, нова інформаційна економіка на її теперішньому етапі розвитку через відрив від старої економіки не забезпечує реальної й ефективної окупності інновацій і капітальних вкладень. Проте вона викликає величезне ажіотажне збільшення кредитної грошової маси і перенакопичення, надінвестування капіталу, спровоковані ажіотажними масовими очікуваннями. У результаті стримується підвищення продуктивності праці, а отже, відбувається загальне гальмування економічної динаміки. Як підтверджує нобелівський лауреат, американський професор Р. Солоу, "...скрізь значні ознаки прийдешньої комп'ютерної епохи, крім статистики продуктивності праці"².

¹ Сорос Дж. Кризис глобального капитализма. — М., 1998.

² Мировая экономика и международные отношения. — 2001. — № 2. — С. 6.

Така кризова “фазова заминка” і самогальмування глобальної інформаційної економіки дає можливість таким країнам, як Україна, підтягнутися в гонці за глобальним лідером і зробити все можливе, щоб у нас нова інформаційна економіка (НІЕ) запліднювала стару індустріальну економіку. Така стратегія може забезпечити загальне прискорене економічне піднесення і конкурентоспроможну інтеграцію в європейські економічні структури, що також поки що відстають у гонці за глобальними лідерами. Цей додатковий шанс європейської реінтеграції Україна може реалізувати тільки за умови підвищення ефективності державного і корпоративного менеджменту. Державному керівництву України необхідно застосовувати екстрені заходи щодо впровадження сучасних систем менеджменту, які забезпечують національні інтереси.

Саме від ефективного менеджменту, його відповідності інтересам розвитку залежить створення і запуск нових проривних інноваційних технологічних структур, які, так само, як комплекс Інституту Патона, КБ Антонова та інші, забезпечує розвиток цілих випереджаючих секторів і галузей економіки, а відтак, і загальне піднесення.

Державному керівництву України пора усвідомити, що вітчизняні чиновники-компрадори і чужі радники штовхають Україну на вкрай небезпечний шлях розвитку — шлях традиційного індустріалізму в умовах загальної внутрішньої криміналізації. Саме ці гострі проблеми необхідно невідкладно вирішувати. Провалена адміністративна реформа може дати злякисний ефект посилення етатизації і бюрократизації систем менеджменту. Цього допустити не можна. Держава несе повну відповідальність за те, щоб вибудувати систему демократичного менеджменту в країні (політичного, економічного, соціального) і забезпечити на цій основі просування до цивілізованого суспільства. Без економічної демократії й ефективного соціального механізму економічного дива в Україні не буде. Та й як очікувати економічного вибуху в країні бідняків, що втратили надію? Така країна приречена на вічний наздоганяючий характер розвитку, що означає консервацію відставання і перетворення в “середньорозвинену” державу Європи з населенням 30 млн чоловік.

Концепція традиційного, наздоганяючого розвитку України — безперспективна. Вона підриває національну ідею вели-

чі країни, роззброює і демобілізує націю. Відкривати нові напрямки розвитку і доповнювати своїми інноваціями чинні напрямки — таким є гасло для України як молодої держави, не обтяженої гонкою озброєнь і глобальними зобов'язаннями.

Глобальні країни-лідери і їх глобальні ТНК тягнуть на собі величезний вантаж капітальних інвестицій, які ще не окупилися. Відкладаючи інновації до повної амортизації вкладеного капіталу, ТНК зумисне гальмують технічний прогрес. Україна не обтяжена своїми глобальними вкладеннями капіталу і може ефективно скористатися таким чинником. Крім того, на теперішньому етапі наші внутрішні інвестиції в аналогічні технології та інновації обходяться набагато дешевше, ніж на Заході. Це додатковий позитивний чинник. Реалізувати цю перевагу Україна зможе лише у разі ефективного напрямку корпоративних і державних інвестицій в інноваційне русло.

Транснаціональні корпорації і країни Заходу прагнуть до монополізації інновацій і до максимальної закритості їх у колі основних елітних глобальних країн. Трансфер високих технологій та інновацій у відстаючі країни всіляко гальмується. Монополізація інновацій веде до придушення міжнародної конкуренції в галузі технологій. Це дає Заходу лише тимчасовий ефект, а потім викликає втрати. Вільна конкуренція як рушій прогресу неминуче породжує монополію і застій. Чи не тому Україна має пріоритет у виробництві кращих у світі танків Т84А і унікальних літаків ХХІ сторіччя “Руслан”, “Мрія”, АН-70. Тут можливий прорив через певні сегменти світового ринку.

Україні, як і іншим країнам перехідної економіки, поки що важко розраховувати на якийсь особливо сприятливий глобальний клімат. На теперішньому етапі глобальний тиск посилюється. Але в недалекій перспективі неминучі зміни не тільки самої глобальної сцени, а й акторів, що грають на ній, а також змісту їхніх ролей. Наші глобальні прогнози показують неминучість поліпшення загальної глобальної ситуації, посилення “глобальної демократії”, більшої інтеграції, синхронізації і гармонізації світогосподарського розвитку. До цієї сприятливішої смуги Україна повинна себе підготувати, щоб стати активним і сильним, рівноправним глобальним гравцем. Політика антиглобалізму нічого Україні дати не може. Посилення глобалізації має об'єктивний характер.

Водночас Україна повинна виступати проти прийомів силової глобалізації винятково в інтересах країн “Золотого мільярда”. Ці країни-глобалізатори неминуче підуть на те, щоб у своїх же інтересах відкривати “друге коло” глобалізації, розсунути його рамки, розширити глобалізаційний фронт. Україна виявиться природним партнером і учасником, без якого неможливо буде обійтися з погляду геополітики і геоekonomіки. Україна ввійде в глобальний простір зі своїм експортом і буде споживачем зростаючої частини глобального експорту, зосередившись на імпорті капіталу і нових технологій. Це буде новий рівень безпеки розвитку України¹.

У політичному і стратегічному плані Україна разом з іншими країнами на міждержавній арені повинна боротися за те, щоб об’єднаними зусиллями держав повернути глобальний капіталізм і глобалізацію розвитку у бік соціалізації ринкового розвитку всіх країн, у бік глобальної соціальної інтеграції людей Землі. Ця висока мета повинна стати імперативом зовнішньополітичної стратегії України. Досвід Заходу, що змусив дикий капіталізм ХІХ століття трансформуватися в капіталізм із людською подобою, показує що це у принципі можливо і з новою формацією — глобалізмом через трансформацію глобального капіталізму в соціальний глобалізм. Людство вже в ХХІ столітті неминуче піде шляхом створення нового планетарно-глобального інституційного середовища і світової ноосферної економіки². Ноосферна економіка соціоглобалізму безперечно буде високоінтегрованою економікою світу.

Для того щоб інтегруватися на регіональному (Європа) і глобальному рівні, економіка України повинна бути глибоко й ефективно інтегрованою на національному (державному) рівні.

Глобалізація економіки не може скасувати національного (державного) рівня управління, рівня націй-держав з їхніми специфічними умовами і проблемами. Координація діяльності національних урядів посилиться на рівні міжнародних організацій, таких як ООН, МОП, ВОП та ін. Перед ними стоїть завдання розробити Кодекс поведінки країн і міжнародних корпорацій в умовах глобалізації. У цьому кодексі країни-гло-

¹ Білорус О. Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2001. — 736 с.

² Білорус О. Г. Глобальна ноосферна економіка. — К., 2001. — 149 с.

балізатори повинні відмовитися від виробленого ними механізму силового розподілу і перерозподілу світових багатств на свою користь. Поведінка всіх країн повинна відповідати об'єктивній природі і закономірностям глобалізації. Глобальна експансія повинна бути замінена глобальним кооперуванням і глобальною демократією.

Об'єктивні закони глобалізації розвитку і глобальної інтеграції¹ потребують радикальних змін глобальних стратегій і поведінки головних країн-глобалізаторів. Якщо вони протидіятимуть цьому і продовжуватимуть силову глобалізацію лише для себе, ці закони суворо їх покарають, тому що об'єктивної заданості процесів глобалізації їм не змінити, а насильство над законами може дати лише тимчасовий успіх. Тому згаданий Кодекс поведінки країн і міжнародних корпорацій в умовах глобалізації потрібен насамперед для стримування непомірних амбіцій країн-глобалізаторів і глобальних ТНК.

З усе більшою тривогою не тільки антиглобалізатори, а й всі чесні люди планети і навіть ідеологи та стратеги капіталізму з людським обличчям, прихильники соціалізації розвитку і відкритого громадянського суспільства доходять висновку про те, що теперішні злоякісні та негативні прояви і наслідки глобалізації виходять далеко за межі "об'єктивної заданості і міри".

На думку багатьох авторитетних дослідників глобалізації, занадто багато з того, що виявляється неприйнятним і руйнівним для людства "...далеко не обов'язково впливає з глобалізації як процесу об'єктивно заданого... найбільш загрозливі для людства глобальні небезпеки і ризики далеко виходять за рамки об'єктивної заданості... Як позитиви, так і негативи, залежно від завдань та інтересів, верховні глобальні гравці можуть форсувати в той або інший (негатив) бік... і це часто зумовлює істотний вплив на силу глобальної експансії... і на долі народів і країн, позбавлених у ситуації глобалізації конкурентних переваг"².

Стратегії глобальної експансії, розроблені і реалізовані Заходом, є не що інше, як спроби використовувати глобалізацію

¹ *Белорус О. Г.* и др. Глобальные трансформации и стратегии развития. — К., 2000. — С. 417, 421.

² *Пахомов Ю. Н.* Украина и вызовы глобализации // День. — 2001. — № 139.

винятково у своїх інтересах. Підгонка Заходом глобалізації під свої стратегічні інтереси стала абсолютно очевидною. Прикладом і доказом цього служить такий глобальний проект, як Вашингтонський консенсус, прийнятий ще в 70-ті роки і реалізований через підконтрольні США міжнародні фінансові організації, відповідно до якого кейнсіанські (соціальні) моделі економічного розвитку замінено на монетаристські, спрямовані на руйнування національно-державних економічних просторів, на підготовку національних ринків для заволодіння західними глобальними ТНК. Реалізація стратегії Вашингтонського консенсусу дала потужний поштовх розвитку процесів глобалізації. Механізми Вашингтонського консенсусу в поєднанні з механізмами глобалізації дають можливість Заходу прискорено перерозподіляти світові багатства на користь глобальних ТНК і головних західних країн.

Україна стала одним з головних об'єктів глобальної експансії Заходу і, на жаль, за перші 10 років незалежності не змогла скористатися можливостями третьої ядерної країни світу й одержати гідну економічну компенсацію за свою унікальну ініціативу добровільного ядерного роззброєння. А вона мала право зажадати повної компенсації десятків мільярдів доларів інвестицій за ядерну зброю.

Західні глобалізатори одним фінансовим ударом як черепашку розкрили неконкурентоспроможну економіку України, піддавши її цюнайсильнішим шоковим ударам лібералізації і неолібералізації.

У теперішній глобальній ситуації Україна та інші перехідні економіки і економіки, що розвиваються, жорстко травмуються раптовою відкритістю і втратою “економічної компресії” і сідають на голку боргової залежності. Завдання цих країн — забезпечити свою економічну безпеку і захищати національного виробника протягом наступних 10–15 років, поки Україна не досягне необхідного рівня міжнародної конкурентоспроможності. Нинішній компрадорський владний режим не забезпечив захисту національних інтересів України і відкинув її в розвитку мінімум на 20 років. Тому без демократизації влади і суспільства, без реального народовладдя Україна не може протистояти такому сильному тиску глобальної експансії.

Сьогодні з повним правом можна говорити про глибоку кризу західної глобалізації світу, про що переконливо свідчить і глобальна фінансова криза 1997–1998 рр., і новий синхронний спад у США, Європі, Японії. Українське “економічне диво” полягало в тому, що, на відміну від Росії, Україна не зазнала найбільш руйнівних втрат через бідність і невтягнутість у фінансові ринки. Проте факт стовідсоткової доларизації України і те, що стартовий курс гривні впав у 5,5 разу, говорить про нові загрози глобалізації. Єдиною відповіддю на глобалізацію є досягнення Україною високої міжнародної конкурентоспроможності.

Через те економічна і вся глобальна дипломатія України повинна бути спрямована на повне заволодіння глобальними процесами і перетворення України з бідної людини Європи на повноправну глобальну державу і регіонального лідера. Україна може зробити свій вагомий внесок у заміну західних стратегій глобалізації як глобальної експансії на загальносвітові стратегії глобальної кооперації і глобальної інтеграції в інтересах усієї “глобальної сім’ї”, в інтересах побудови демократичної, правової держави справедливості і добробуту для усіх.

Український шлях і стратегічний вибір України в епоху глобалізації

З початку ХХІ століття привид глобалізації вже не тільки бродить по цілому світі. Глобалізація заволоділа світом. Загроза тотальної силової глобалізації стала реальною. Її гасло — “Глобалізуйся, бо програєш!” Сьогодні глобалізація вже реально стала головним законом світового розвитку. Для одних країн вона несе нові можливості, для інших — великі загрози. Як уникнути або принаймні пом’якшити ударні хвилі глобалізації на невідготовлену, внутрішньо дезорієнтовану, дезінтегровану, неконкурентоспроможну економіку? Досвід останньої чверті ХХ ст. показує, що країни, які не зрозуміли або знехтували законами і закономірностями глобалізації і не врахували її наслідків і сили дії у своїх національних стратегіях, заплатили і платитимуть надто велику ціну.

Одним з найголовніших конструктивних гасел ХХІ ст. буде “Вчитись глобалізації!” Це гасло витіснить головне гасло ХХ ст. “Вчитись торгувати!” Але одного лише вивчення проце-

сів глобалізації недостатньо. Потрібна адекватна дієва реакція-відповідь кожної країни на загрози і виклики глобалізації. Закони та імперативи світового розвитку початку нової ери, епохи глобалізації і глобальної інтеграції ХХІ ст. вимагають і від України чіткого самовизначення та визначення українського шляху і стратегічного вибору. Це неможливо без розробки загальноприйнятної національної стратегії розвитку.

Неоколоніальна глобалізація чи ефективна і конкурентоспроможна інтеграція в європейські і світові структури в національних інтересах? Україна — пасивний об'єкт глобалізації чи активний суб'єкт глобального розвитку? Глобалізація для глобалізаторів чи глобальна інтеграція і гуманізація розвитку в ім'я людини як найвищої, самодостатньої цінності і мети розвитку? Саме ці найважливіші питання поставило сучасне життя перед новою Україною. Від того, яку саме стратегічну відповідь дасть Україна, як і інші нові незалежні країни, залежить її історична доля, доля людства, доля нової глобальної людини. Без розробки і послідовної реалізації національної стратегії, зорієнтованої на глобальні виклики, переваги і загрози, такої відповіді дати неможливо.

У цій праці її автор узагальнив результати своєї багаторічної роботи в галузі економіки, глобалістики, стратегіки і дипломатички, глобального і національного державного менеджменту, соціології і політології. Саме міждисциплінарний науковий підхід був покладений в основу методології розробки глобалізованої національної стратегії розвитку. Важливим було і є переконання автора в тому, що без оволодіння закономірностями і законами глобалізації і глобальної інтеграції, без повного врахування їх сили і масштабу розробка будь-якої сучасної і перспективної національної стратегії розвитку залишатиметься формальним актом.

Україна через своє геостратегічне місце і роль є не тільки регіональною, а й глобальною країною. Ставши великою незалежною європейською державою, Україна не може сховатися в своїй національній квартирі. Вона повинна знайти механізми вирішення суперечності між своїми внутрішніми, національними та глобальними інтересами.

Український стратегічний вибір і український шлях полягають зовсім не в тому, щоб ховатися від світу або лізти в Європу через вікно. Україна — це Європа з багатьох точок зору:

з економічної, науково-технічної, інтелектуальної. Але вона ще не стала Європою з точки зору конкурентоспроможності, демократії, прав людини, розвитку справедливого суспільства і добробуту для всіх громадян. Доки в Україні 82 % громадян житимуть бідно з рівнем добробуту нижчим за офіційний рівень бідності, доки країну, владу і державу узурпують кланово-олігархічні угруповання, про європейську інтеграцію як головну мету наступного десятиліття і першої чверті ХХІ ст. не може бути й мови.

Ставши незалежною державою, Україна не була приречена на кризу і страждання народу. Глибока багаторічна політична й економічна криза в Україні є рукотворною, створеною руками новоявлених посткомуністичних правителів, які дбали про свої кланові інтереси, інтереси захоплення в свої руки національного багатства і встановлення своєї необмеженої влади над люмпенізованим, вкрай зuboжілим народом. Довга політична українська зима не може тривати нескінченно, народ прокидається від пригніченого безправ'я і безнадії, зневіри і байдужості. Революційні політичні події кінця 2004 р. в Україні демонструють волю народу захистити Конституцію, законність і повернути владу в свої руки. Велику надію вселяє політична структуризація суспільства, наростання принципового політичного протистояння національно-демократичних, центристських і лівоцентристських партій і рухів і партій реваншу. Все більше партій і рухів, а з ними і громадяни, їхні прихильники, виступають за демократію, за збереження перспективи суверенної державності, за справедливість, за права громадян, проти тотальної державної корупції, проти розграбування держави і країни мафіозними кланами, проти узурпації влади і використання адміністративних ресурсів у своїх інтересах проти демократії.

Вперше в Україні у 2001 р. створилася якісно нова політична ситуація, коли в опозиції до влади Л. Кучми разом виступили ліві, лівоцентристи, центристи і праві партії. Вони солідарно вимагали зміни системи влади, її демократизації і гуманізації. Час змін і об'єднаних дій настав. Ідеологічні розбіжності вже не можуть перешкодити об'єднаним діям партій, які стоять на засадах суверенної державності, патріотизму, демократії і прав громадян. Поява об'єднаної, здатної на компроміси всенародної опозиції дала Україні нову перспективу рі-

шучих змін на краще. Об'єднана опозиція зуміла захистити парламент і парламентаризм, захистити Конституцію від переписування в інтересах однієї особи і її оточення.

Владний режим Л. Кучми несе повну відповідальність за небачене падіння рівня соціально-економічного розвитку України, за економічний колапс, тінізацію економіки і небачене падіння міжнародної її конкурентоспроможності.

Ще й нині за рівнем конкурентоспроможності Україна перебуває на 109 місці у світі. В умовах глобалізації міжнародна конкурентоспроможність не може визначатися на рівні технології чи на рівні окремого підприємства. Утвердження України на світових ринках як високотехнологічної держави потребує розгорнутого стратегічного підходу до конкурентоспроможності як інтегрованого критерію стійкості суспільно-економічної системи і стійкості (сталості) соціально-економічної динаміки¹.

Перед демократичними силами країни стоїть історичне завдання розробки стратегії національного порятунку і розвитку України до 2025 року. Тому суть національної стратегії України і стратегії її розвитку на наступні десять років полягає в тому, щоби: 1) конституційним шляхом усунути від влади олігархів і узурпаторів, які довели Україну до краху; 2) зруйнувати систему васального антиконституційного державно-владного криміналізму, феодально-васального авторитаризму, нав'язану Україні діючим режимом, забезпечити на ділі реалізацію принципів демократії, конституційних прав і свобод людини-громадянина; 3) забезпечити розвиток реальної демократії, справедливості і народовладдя; 4) створити ефективну систему захисту національних інтересів; 5) забезпечити розвиток народної економіки шляхом державного стимулювання господарської ініціативи і самодіяльності громадян через розвиток сучасного високотехнологічного малого і середнього бізнесу; 6) ліквідувати безробіття, тотальну бідність і забезпечити піднесення рівня добробуту населення до середньоєвропейського рівня; 7) забезпечити структурну перебудову економіки, реалізацію випереджаючих інноваційних стратегій розвитку конкурентоспроможних секторів, регіонів і галузей економіки, на цій основі послідовно забезпечувати ефективну

¹ Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації. — К., 2003.

інтеграцію економіки України в нову глобальну технотронно-інформаційну економіку; 8) перебудувати систему освіти і науки, забезпечивши ефективну інтеграцію освіти і науки, вузівської, академічної та галузево-виробничої науки; 9) забезпечити реальну і ефективну соціальну підтримку сім'ї як головної ланки демографічного відтворення і виховання нових поколінь, запровадити дієву державну систему стимулювання народжуваності, матеріального забезпечення багатодітних сімей; 10) створити нову систему соціального захисту пенсіонерів та інвалідів; 11) створити новий ефективний кадровий державний корпус України, конкурентоспроможну систему державного менеджменту; 12) створити українську політичну націю, об'єднавши громадян України всіх національностей в системі державної солідаризації для досягнення найвищої загальноприйнятної мети — побудови соціального суспільства добробуту і справедливості для всіх.

Досягнення Україною цілковитого суверенітету та ефективної державності на основі демократії як передумови і гарантії розвитку висуває щораз нові вимоги щодо адаптації та інтеграції нашої молоді держави в сучасному глобалізованому світі.

Автор не визнає абсолютного примату глобального над національним. Водночас він проти існуючої недооцінки глобальних факторів. У формуванні національних стратегій треба знайти баланс внутрішніх і зовнішніх інтересів. Як і інші європейські країни, Україна не зможе вирішити власні внутрішні проблеми без врахування і ефективного використання впливу глобальних факторів нової світової ери і суспільно-економічної формації глобалізму.

Проблеми стратегій взаємопов'язаного глобального та національного розвитку розглядаються автором на основі беззаперечного пріоритету людини як центру розвитку, найвищої соціальної цінності і самої мети розвитку. Глобалізація і глобальна гуманізація для людини, а не людина для глобалізації. Це авторське кредо взаємопов'язане з його постановкою питання про інтелектуалізацію національного і глобального розвитку як гарантії їх гуманізації. Звідси логічно є постановка питань про глобальне ноосферне суспільство і ноосферну глобальну економіку. Ці питання будуть предметом подальших авторських досліджень. Немає, однак, сумнівів у тому, що вже сьогодні імперативні детермінанти глобального ноосферного

розвитку, такі як соціалізація, демократизація, інтелектуалізація, гуманізація, визначають суть і характер національних стратегій розвитку.

Автор сподівається, що запропоновані ним концепції і стратегії політичного, соціального та економічного розвитку на глобальному, регіональному та національному рівнях будуть раціонально використані при розробці національної стратегії розвитку України на перехідний період першої чверті ХХІ століття. Головними гаслами загальнонародної стратегії у ХХІ столітті є Державність, Демократія, Духовність, Добробут.

Багато дослідників вважають, що стратегії сталого розвитку в Україні немає, бо немає загальної Національної стратегії розвитку. Сучасна економіка України, яка базується на деформованій галузевій структурі та застарілих технологіях, **практично виключає можливість сталого економічного зростання**, вважає экс-прем'єр України А. К. Кінах¹. Він зазначає, що функціонування національного господарського комплексу підтримується за рахунок вкрай низької вартості робочої сили, виробництва сировинної і напівсировинної продукції і матеріалів. За роки інерційного пострадянського промислового розвитку частка паливно-сировинних галузей у структурі ВВП збільшилася практично в 3 рази і досягла у 2003 р. 50 % від загальних обсягів промислового виробництва. А питома вага машинобудування і **галузей соціальної спрямованості (легкої і харчової)** зменшилась у 2 рази і становить відповідно 15 % і 20 %. Відкинута в розвитку до 60-х років Україна, однак, продовжує бути одним з найбільших фінансових донорів глобальної економіки. Забезпечуючи західну економіку дешевою працею мільйонів своїх громадян і вивозячи свої сировинні ресурси і напівфабрикати, Україна сприяє економічному зростанню добробуту і можливості переходу до сталого розвитку західних країн. В результаті економічної деградації праця громадян України стала найдешевшою у світі, а її експлуатація і надексплуатація є важливим джерелом доходів зарубіжних країн, до яких щорічно вивозиться 60 % валового внутрішнього продукту України, чим гальмується формування і наповнення національного внутрішнього ринку. Як вважає відомий ро-

¹ Кінах А. К. Український прорив. — К., 2004. — С. 35.

сійський економіст Є. Гайдар, нині без дешевої робочої сили з України став би неможливий розвиток економіки Росії, і не лише таких галузей як нафтова, газова та лісозаготівельна промисловість, а й таких, як будівництво і сервісна індустрія¹. В цьому полягає головний конфлікт стратегії розвитку України.

Нинішні відносно високі темпи економічного зростання в Україні не мають якісного наповнення, бо вони не спираються на результати послідовних структурних реформ в економіці. Від таких високих темпів зростання громадяни не отримують нічого або майже нічого для свого добробуту, бо як і в умовах СРСР, так і в умовах “українського” капіталізму держава продовжує економічну політику безоплатної праці або вкрай низької плати, яка вигідна олігархам з точки зору форсованого нагромадження капіталів і яка блокує можливості переходу суспільства до сталого розвитку. В Україні дуже слабо проявляється загальна сучасна тенденція випереджального зростання доходів населення порівняно із зростанням ВВП, що в більшості успішних країн має бути основою успішного сталого розвитку з його новим імперативом інвестицій в людський капітал. За визначенням Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), сьогодні конкурентоспроможна країна — це країна, яка “підтримує і збільшує реальні доходи населення у довгостроковій перспективі”². Негативні соціально-економічні наслідки цього явища в Україні є дуже серйозними — низька платоспроможність населення веде до зниження попиту і гальмування виробництва й економічного обороту, нагромадження суспільного капіталу, зменшення інвестицій у технічний прогрес, структурну перебудову і в програми переходу до сталого розвитку. Чи не головним негативним наслідком усього цього є падіння мотивації до розвитку народного підприємництва, економічної ініціативи і підприємливості громадян як головного локомотива розвитку. Про падіння мотиваційних стимулів до продуктивної праці й конкуренції і штучне знецінення робочої сили свідчить і той факт, що в структурі собівартості промислової продукції України питома вага витрат

¹ Гайдар Е. Сладкие гуси передела // Эксперт. — 2005. — № 5. — С. 49.

² Кінах А. К. Український прорив. — К., 2004. — С. 37.

на заробітну плату вкрай низька і становить лише 10,5 %, а питома вага матеріальних витрат, ціни на які штучно завищені, становить 71 %. Витрати на оплату праці в собівартості продукції в Україні в 3 рази менші, ніж у розвинених країнах. Внаслідок такої соціально-економічної політики, яка захищає лише інтереси бізнесу, а не всіх громадян, у 2003–2004 рр. мінімальна заробітна плата становила лише 56 % від прожиткового мінімуму для працездатних громадян. А середня заробітна плата по Україні в цілому не набагато перевищувала прожитковий мінімум, що означало, що резервів для нагромадження і сталого розвитку людського капіталу не залишалось.

Досягнутий в Україні рівень доходів населення від трудової діяльності залишається невиправдано низьким, таким, що не забезпечує розширеного відтворення робочої сили на рівні нових вимог постіндустріального суспільства. Інакше і бути не могло в країні, де заробітну плату нижчу за мінімальну отримує кожен сьомий працівник (14,6 %), а заробітну плату нижчу за прожитковий мінімум нараховували майже половині працюючих (49,7 %) ¹. У своїй книзі “Український прорив” (2004) А. Кінах досить тверезо оцінює соціально-економічну ситуацію України в розумінні можливостей для стабільного і сталого розвитку. Він вважає, що до досягнення Україною рівня ВВП на душу населення, який нині характерний для розвинених країн (близько 30 тис. дол. США на рік), складно говорити про перехід до сталого розвитку та інноваційних інвестицій. Без перебудови всієї економічної політики України, модернізації структури економіки, без економічного прориву стає зростання і сталий розвиток в Україні є малоперспективним.

На перший погляд може здатися, що концепція А. Кінаха песимістична для України ². Але це стосується лише нинішнього стану справ в економіці і в екології. Що ж стосується перспектив, то ця концепція є і оптимістичною, і мобілізаційною. Це справді концепція прориву в ХХІ століття, де Україна може створити цілком сприятливі умови для сталого розвитку за умови послідовної реалізації національної стратегії за модел-

¹ Кінах А. К. Український прорив. — К., 2004. — С. 37.

² Там само.

лю прискореного економічного розвитку і якісно нового зростання.

На глибину горизонту середньострокового періоду 2005–2011 рр. реалізація програми переорієнтації соціально-економічних відносин в Україні на запровадження моделі прискореного розвитку при суттєвому підвищенні якості економічного зростання на основі інвестиційно-інноваційного технологічного оновлення і структурної модернізації загальна картина соціально-економічного стану України у 2011 р. може бути зовсім іншою. Продуктивність праці збільшиться у 2–2,5 разу при відповідному зростанні конкурентоспроможності економіки. ВВП України до 2011 р. збільшиться в 2 рази. ВВП на душу населення досягне 10–12 тис. дол. США за паритетом купівельної спроможності. Обсяги промислового виробництва збільшаться в 2 рази за рахунок насамперед випереджального розвитку наукомістких галузей і машинобудування, темпи зростання яких досягнуть 35 % на рік. Ці галузі є найменш забруднюючими і найбільше здатні працювати на екологізацію економіки і на сталий розвиток. Починаючи з 2007 р. Україна має реальну можливість нарощувати інвестиції в економіку небаченими темпами, починаючи з 2011 р. — на рівні 30 % на рік (табл. 1).

Як показують прогнознi дані, за моделлю прискореного розвитку середньорічні темпи розвитку зростання ВВП України в 2005–2011 рр. можуть досягати 10–12 %. При цьому темпи підвищення цін виробників повинні бути нижчими від темпів збільшення ВВП більш як у 2 рази. Низькими залишаються темпи розвитку малого (народного) підприємництва (до 2011 р. його питома вага у ВВП не перевищить 35 %, що гальмуватиме соціально-економічний розвиток).

Наведений у табл. 1 прогноз передбачає дуже високі середньорічні темпи збільшення обсягів інвестицій в основний капітал (30 % за моделлю прискореного розвитку). При цьому передбачається швидке збільшення частки інвестицій інноваційного спрямування (до 70 % за моделлю прискореного розвитку). Враховуючи, що вже близько 87 % основних фондів належать приватному сектору, такі прогнози інноваційного інвестування є необґрунтованими.

**Прогнозні показники соціально-економічного розвитку
України до 2011 року¹**

№ п/п	Показник	Фактично у 2003 р.	2005–2006 рр.		2007–2011 рр.	
			За модел- лю інер- ційного розвитку	За модел- лю прис- кореного розвитку	За модел- лю інер- ційного розвитку	За модел- лю прис- кореного розвитку
1	ВВП реальний — середньорічний темп збільшення, %	109,3	106,5	110	110	112
2	Мінімальна заробітна плата на кінець періоду, грн. та у % до попереднього періоду. Середня пенсія на початок періоду, грн. та у % до попереднього періоду	185	237	474 (на 100 %)	564	1040 (у 2,2 разу)
		136,6	222	364 (у 2 рази)	247	728 (у 2,2 разу)
3	Середньорічний рівень безробіття за методологією МОП, %	9,7	9,45	9,0	9	7
4	Середньорічний індекс промислового вироб- ництва, %, , в тому числі машино- будування	115,8	106	116	106,5	116
		135,1	112	142	113	135
5	Середньорічний індекс споживчих цін, %	108,2	106,1	104,9	105,2	104,0
6	Середньорічний індекс цін виробників, %	111,1	105,7	105,2	105,3	104,7
7	Частка продукції малого підприємств- ва у ВВП, %	12	15	18	20	35
8	Інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення), середньо- річне збільшення, %	131,3	110,1	135,0	111,5	130,0
9	Частка інвестицій інноваційного спрямування		15	30	25	70

¹ Кінах А. К. Український прорив. — К., 2004.

Не може не дивувати і те, що в нібито стратегічному урядовому документі “Програма “Україна-2010””, поданому до Верховної Ради України урядом В. Пустовойтенка і схваленому парламентом жодного слова не сказано про сталий розвиток. Щоправда, автори програми утаємничено згадують про якусь неіснуючу “глобальну стратегію України в наступному ХХІ столітті”¹.

І вже зовсім безнадійним стратегічним документом виглядає остання книга екс-президента України Л. Кучми, в якій пропонується безглузда “стратегія” гонки традиційного екстенсивного індустріального розвитку². Горе України, на чолі якої опинився “стратег”, який завжди дбав лише свої шкурні інтереси і ніколи не піднімався до рівня національних інтересів.

Запропоновані ним 6–7 % приросту ВВП до 2015 р. з акцентом на консервативну структуру — не що інше, як запрошення до деградації і регресу. Саме життя відкидає такі “стратегії” і таких недолугих стратегів.

Тяжка інерція традиційно-консервативного індустріалізму й подальший екстенсивний розвиток і зростання економіки України за рахунок сировинних галузей промисловості веде в глухий кут і різко загострює екологічні і соціальні проблеми. В умовах глобалізації розвитку інерційно-консервативні індустріальні стратегії розвитку призводять до подальшого поглиблення відставання України від країн ЄС і країн Заходу в цілому. Слід пам’ятати, що незважаючи на високі темпи виробництва і в 2005 р. в Україні ще не буде досягнуто обсягу реального ВВП рівня 1991 р., а в 2003 р. обсяг ВВП становив менше 60 % від рівня 1991 р. Ще гірша ситуація з вирішенням інституційно-ринкових проблем. Сьогодні вартість ринкової капіталізації активів на душу населення в Україні в кількисот разів нижча, ніж у провідних країнах світу (в Україні — менш ніж 100 дол. США, у Західній Європі — 24 тис. дол., у США — 36 тис. дол.). Співвідношення банківського капіталу і ВВП в країнах Центральної і Східної Європи становить понад

¹ Програма діяльності Уряду України “Україна-2010”. — К., 1999.

² Кучма Л. Д. Своім шляхом. Роздуми про економічні реформи в Україні. — К., 2004. — С. 225.

40 %, а в Україні — близько 5 %. Вклади фізичних осіб (громадян) порівняно з ВВП України становлять лише 10 %, що менше ніж у країнах, що розвиваються.

Сьогодні Україна відкинута в розряд бідних країн в результаті грабіжницької приватизації епохи кучмізму (1992–2004 рр.). А колись вкрай бідний Китай, який відмовився від тотальної приватизації і різко розширив своє конкурентне становище на світових ринках без зміни форм власності, успішно демонструє “китайське економічне диво”. Вже в 2020 р. ВВП Китаю становитиме 26 трлн дол. США, а США матимуть ВНП близько 13 трлн доларів. Цей приклад показує значення і роль мобілізаційної національної стратегії розвитку. Приклад колись вкрай відсталої європейської країни Фінляндії, яка сьогодні займає перше місце за рівнем міжнародної конкурентоспроможності, показує, що жодна країна, в тому числі й Україна, не є приреченою на вічне відставання. Україна повинна боротись за свою конкурентоспроможність, за подолання бідності, за мобілізацію своїх інтелектуальних ресурсів, а для цього потрібна Національна стратегія випереджального розвитку.

Проблеми розробки національної стратегії сталого розвитку України

Сталий розвиток об’єктивно посідає нині чільне місце як у глобальному порядку денному, так і в національних стратегіях передових країн. Це значною мірою є результатом розуміння корінних неузгодженостей у співвідношенні виробництва і споживання. Зазначене призводить до того, що не тільки не задовольняються потреби значної кількості населення сучасного світу, а й не забезпечується можливість задовольняти потреби прийдешніх поколінь. На цьому ґрунті наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст. виникає нова модель розвитку — **модель сталого розвитку**. Вона була запропонована Комісією ООН під керівництвом Брундтланд (1987 р.), а потім уточнена і розвинена на Конференції ООН з навколишнього середовища і сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.). Згаданий форум ухвалив “Порядок денний на ХХІ століття”, де урядам рекомендувалося розробити і схвалити **національні стратегії сталого розвитку**. Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН (1997 р.) рекомендувала 2002 рік для завершення роботи над зазначеними

стратегіями. Нарешті, Світовий саміт із сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.) підтвердив і розвинув попередні рішення і в плані імплементації зажадав від країн-учасниць досягти прогресу в розробці національних стратегій сталого розвитку.

Україна як велика європейська держава брала участь у всіх названих міжнародних форумах і підтримала такі рішення. Так, перебуваючи на Світовому форумі в Йоганнесбурзі, колишній президент України Л. Д. Кучма заявив, що **Україна остаточно обрала шлях сталого розвитку**. “В Україні, — сказав президент, — глибоко усвідомлюють необхідність створення передумов для збалансування інтересів суспільства і можливостей природи, соціально-економічного довкілля”. Було також декларовано, що в Україні “невдовзі буде розроблено Національну стратегію сталого розвитку”. На жаль, зазначені й інші важливі заяви так і не були реалізовані. Правильним підходом до сталого розвитку була підготовка в спеціальній комісії під головуванням президента НАН України Б. Є. Патона “**Концепції сталого розвитку України**”. Вона, як відомо, була підтримана Кабінетом Міністрів України, але так і не була затверджена Верховною Радою.

Чому ж Україна має прискорити свій рух до сталого розвитку? Звичайно, до цього її спонукає цінний світовий досвід. І особливо важливим для України є досвід, нагромаджений Європейським Союзом. У рішенні Ради ЄС від 25 січня 1999 р. говориться: “**Конкурентність і усталеність є ключами до довготривалого майбутнього економіки Союзу...**” В проєкті Конституції ЄС сказано: “Союз працюватиме для Європи сталого розвитку, що ґрунтується на збалансованому економічному зростанні, соціальній ринковій економіці, висококонкурентній і спрямованій на повагу зайнятості і соціальний прогрес з високим рівнем захисту і поліпшенням якості навколишнього середовища”.

Зазначений стратегічний курс ЄС неухильно і послідовно втілюється в життя, в тому числі і шляхом реалізації відомих шести Рамкових програм. Україна, йдучи шляхом поетапної, послідовної інтеграції до ЄС, не може не враховувати його корисний досвід.

Треба мати на увазі, що ЄС перебуває в авангарді світового сталого розвитку. Тут діє загальносоюзна стратегія. Із 25 ни-

нішніх членів ЄС у 20 вже розроблені й імплементуються національні стратегії сталого розвитку.

За всієї значущості зазначених міжнародних аспектів все ж таки для України вирішальними щодо необхідності сталого розвитку були і залишаються внутрішні чинники, національні інтереси. Сталий розвиток передбачає застосування такої політики, яка б поєднувала високі екологічні і соціальні стандарти з динамічною економікою. Саме в цьому, на наш погляд, криється відповідь на вельми важливе й актуальне питання: як зберегти, якщо вже не збільшити, темпи зростання ВВП України? Матеріальне зростання має відбуватися паралельно з соціальним прогресом і екологічною відповідальністю. Соціально-орієнтованої економіки тут замало. Йдеться про взаємозалежність, взаємодію і баланс трьох чинників — економічного зростання, соціального прогресу і економічної безпеки. До цієї тріади додаються інституційні реформи, роль бізнесу і громадянського суспільства, демократичні перетворення із забезпечення прав і свобод людини, включаючи право на розвиток.

Упродовж останніх років, починаючи з 2000 р., економіка України характеризується досить значними темпами зростання, стриманою інфляцією і позитивним платіжним балансом. Уряд Ющенка — Тимошенко дав великий поштовх економічному зростанню.

Динамічність цих процесів незаперечна. Водночас рівень життя, його якість були і залишаються незадовільними і неприйнятними. Отже, найпріоритетніше завдання є двоєдиним: по-перше, знайти шляхи до максимізації темпів економічного зростання, а по-друге, поліпшити якість людського життя і насамперед найменш захищених верств населення. Сталий розвиток дає можливість досить успішно і комплексно вирішувати згадані завдання. Немає сумніву, що перемога демократичної революції 2004 року, прихід до влади уряду народної довіри Ющенка — Тимошенко відкривають нові можливості для розробки як Національної стратегії розвитку України, так і Національної стратегії сталого розвитку.

Підтримавши відповідні рішення міжнародних форумів, Україна офіційно погодилася з таким баченням сталого розвитку, яке робить його реальною перспективою для всіх країн світу. Україна визнала, що генеральна мета сталого розвитку

полягає в тому, щоб забезпечити його соціальну відповідальність, і водночас захистити ресурсну базу і навколишнє середовище на благо нинішнього і прийдешніх поколінь.

Які ж практичні висновки можна зробити з цього короткого огляду проблематики сталого розвитку?

Перше. Прийшла пора невідкладно приступити до практичної і конкретної розробки Національної стратегії сталого розвитку України. Така згадана стратегія, на наш погляд, має будуватися на таких принципових засадах:

- на державному рівні визнати, що сталий, збалансований розвиток має сприяти задоволенню потреб нинішнього покоління, водночас не перешкоджаючи задоволенню потреб майбутніх поколінь;
- забезпечити комплексність, багатоформатність, збалансованість розвитку в динаміці;
- назавжди відмовитися від твердження, що “економіка вирішує все”, відмовитися від тотальної економізації і комерціалізації розвитку;
- забезпечити органічну єдність складових сталого розвитку — економічного розвитку, соціального прогресу і екологічної безпеки в їх взаємодії, взаємовпливі, балансі та інтеграції.

Сталий розвиток не обмежується зазначеною тріадою. До неї треба додати інституційні реформи, інновації, конкурентоспроможність, демократичні перетворення. Процес сталого розвитку, включаючи імплементацію стратегії, мають здійснювати три учасники — уряд, бізнес і громадянське суспільство. Має бути забезпечена максимальна відкритість і гласність на всіх етапах процесу. Згаданий процес має включати такі компоненти, як керування, планування, імплементація, зв’язок з бюджетним процесом, моніторинг і навчання з підвищенням ролі менеджментських аспектів координації і участі.

Друге. Для реалізації цієї діяльності необхідно створити авторитетну спеціальну комісію за участю спеціалістів, забезпечуючи не тільки економічний, а й соціальний, екологічний, правничий, інформаційний та інші рівні. До комісії варто залучити учасників розробки Концепції сталого розвитку України.

Третє. На чолі цього процесу має стояти високий і відповідний державний орган. Світовий досвід свідчить, що таким ор-

ганом має бути Національна рада із сталого розвитку під керуванням прем'єр-міністра, віце-прем'єра або міністра за участю авторитетних представників уряду, бізнесу, громадянського суспільства, наукової громадськості.

Четверте. Суттєвого поліпшення потребують наукові дослідження в галузі сталого розвитку. Авангардну роль тут мають відігравати науковці Національної академії наук. Варто обговорити питання про стан наукових досліджень із сталого розвитку на засіданні Президії НАН України. Значного поживлення потребує робота Наукової ради при Президії НАН із навколишнього середовища і сталого розвитку.

П'яте. Необхідно буде узгодити розробку Національної стратегії сталого розвитку України із Стратегією економічного і соціального розвитку України “Шляхом європейської інтеграції” на 2004–2015 рр., затвердженою Указом Президента України від 30.04.04.

Історичний досвід свідчить, що сталий розвиток став генеральним напрямом руху людства в епоху глобалізації до суттєвого економічного зростання, соціального прогресу і здорового довілля. Україна не може, не повинна дозволити собі таку “розкіш” — залишатися поза цим доленосним процесом.

Інтеграція України до Європейського Союзу чи євроатлантична інтеграція України без формального членства в ЄС великою мірою залежать від успішної розробки і реалізації Національної стратегії сталого розвитку України. Таку стратегію необхідно розробити в складі Національної стратегії розвитку України до 2015 року разом з Національною стратегією європейської інтеграції України. Наступні 10 років повинні стати вирішальними у розв'язанні проблем модернізації нашої країни.

Першочерговими завданнями народної влади В. Ющенко — Ю. Тимошенко є налагодження послідовної роботи з розробки Національної стратегії сталого розвитку України. Повинна бути створена нова Національна комісія сталого розвитку на чолі з прем'єр-міністром. Головною метою уряду і Національної комісії в цій сфері є розробка науково обґрунтованої Національної стратегії сталого розвитку вже протягом 2005–2006 рр. Науковим штабом розробки такої стратегії повинна стати реформована Національна академія наук України.

3.2. Сучасні наукові і прикладні концепції сталого розвитку України

Пріоритетність не лише соціальних, а й екологічних імперативів при прийнятті стратегічних економічних рішень поступово стає загальноприйнятною як на Заході, так і на Сході Європи, в тому числі і в Україні, де екологічна ситуація напружена, а майбутній прискорений економічний розвиток, якщо він продовжуватиметься традиційними індустріальними методами, може призвести до національної екологічної катастрофи. З іншого боку, сучасні глобалізаційні процеси все більше переплітаються з екологічними. В Україні це особливо гостро видно на прикладі Чорнобильської катастрофи, яка стала глобальною за своїми довгостроковими негативними наслідками.

В останні декілька років в Україні активізувалася наукова робота з формування концепцій сталого розвитку. Еколог Л. Гринів у монографії “Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії” (2001 р.) розвиває оригінальну концепцію екологічно збалансованого розвитку та розглядає перспективи формування екологічно збалансованої економіки в Україні. Автор наголошує, що для України проблема формування екологічно збалансованої економіки особливо актуальна. “Статус післячорнобильської держави зобов’язує змінити стратегію економічної політики в сфері природокористування. Для цього потрібний пошук нових ніш ресурсозбереження та попередження виникнення екологічних проблем. На жаль, прийнятий ще в 1997 р. проект Концепції збалансованого сталого розвитку України не має механізмів та нормативно-законодавчої бази для її реалізації”¹.

Зважаючи на післякризові реалії економіки України, автор концепції рекомендує шукати нові нетрадиційні напрями розвитку екологічно збалансованої економіки, які навіть в умовах транзитивності були б здатні використати, поєднати наукові відкриття теорії ринкової енергетичної економіки та вчення про ноосферний розвиток та синергетичний ефект стійкості економічної та екологічної систем. Рано чи пізно економічний

¹ Гринів Л. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії. — К.; Л., 2001. — С. 10.

розвиток у його традиційній моделі індустріалізму зіткнеться з екологічними межами. Ноосферний імператив стає першоосновою національної стратегії розвитку України і стратегії її сталого розвитку.

Реалізація національної стратегії сталого (збалансованого) розвитку України гальмується бідністю держави і її недостатнім впливом на ефективне використання національного і світового природного капіталу в умовах глобалізації розвитку. Виходячи зі своїх національних інтересів Україна повинна активно домагатись економізації світової екології, в тому числі і через систему фінансових санкцій щодо забруднення, торгівлі квотами із забруднення та здійснення світових операцій як взаємовигідних механізмів заліку зовнішніх боргів України в обмін на природоохоронні програми та заходи.

У 2004 р. побачила світ чотири томна монографія “Екологічна політика: національні та глобальні реалії”¹. Це одна з вдалих спроб розробки національної екологічної політики в контексті глобалізації розвитку. Необхідно забезпечити жорсткий взаємозв’язок між національною стратегією сталого розвитку України, національною стратегією розвитку України і глобальною стратегією України. На жаль, наявні в Україні спроби налагодження такого взаємозв’язку до 2005 р. не відповідали інтересам виконавчої влади. В урядових стратегічних документах проблеми сталого (збалансованого) розвитку України або замовчувалися, або ставились лише формально-декоративно. Так, в останній урядовій розробці “Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки)” шляхом європейської інтеграції комплексні завдання сталого розвитку не ставляться взагалі. Ця стратегія фактично консервує деградційну політику традиційного індустріалізму в Україні з її галузевими пріоритетами.

Як уже зазначалось, в цій Стратегії, яка претендує на роль національної та євроінтеграційної, розглядається лише питання екологічної безпеки² в дуже вузькому значенні, а сталий

¹ Васюта О. А., Васюта С. І., Філіпчук Г. Г. Екологічна політика: національні та глобальні реалії: У 4 т. — Чернівці, 2004.

² Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом Європейської інтеграції. — К., 2004. — С. 426–431.

розвиток трактується лише як економічний розвиток. У Стратегії передбачається сповільнення економічного розвитку, що підірве фінансово-економічну базу екологічного сталого розвитку. Так, прогнозні показники ВВП з досягнутого рівня 9,3 % (2003 р.) знижуються відповідно до 4,9 % (2004–2005 рр.), 7,2 % (2006–2009 рр.) і до 5,7 % (2010–2015 рр.). Саме життя показало неприйнятність таких стратегічних концепцій. Так, у 2004–2005 рр. річний обсяг ВВП в Україні фактично підвищується не на 4,9 %, а більш як на 9,5 %, тобто майже удвічі більшими темпами. Така груба прогнозна помилка не говорить про обґрунтованість та якість всієї Стратегії. Її соціальні прогнозні параметри ще більше розчаровують. Безробіття прогнозується на неприйнятному рівні 9,3–9,4 %¹.

Згадана Стратегія, затверджена Указом Президента Л. Кучми № 493 28 квітня 2004 р., а не Верховною Радою України як вищим органом народовладдя. Вона не базується на концепції національних інтересів України (бо такої Верховна Рада ще не затвердила). Тому ця Стратегія фактично являє собою екзекутивний (управлінський) документ виконавчої влади і не може бути основою національної стратегії сталого розвитку України.

Л. Масловська в монографії “Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика” (2003 р.) порушує питання про сталий розвиток продуктивних сил України. Звичайно, проблема регіоналізації сталого розвитку дуже важлива, але і теоретично, і практично сталий розвиток не може обмежуватися лише продуктивними силами, бо, як пише сам автор, неминучим явищем є “екологізація виробничих відносин”². У середині 90-х років минулого століття була створена Наукова рада сталого розвитку НАН України. В 1994 р. Кабінет Міністрів України затвердив розроблену НАН України Концепцію сталого розвитку і подав її на розгляд Верховної Ради України. Проте ця Концепція так і не стала основою стратегії сталого розвитку України, розробка якої планувалася на 2000 рік. Часті зміни складу уряду України не сприяють

¹ Strategy of the Economic and Social Development of Ukraine (2004–2015). P. 51.

² Масловська Л. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів. — К., 2003.

пріоритетному вирішенню стратегічних завдань. Це повною мірою стосується і згаданої Стратегії.

Розробники Концепції виходили з того, що ще в 1992 р. на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро Україна заявила про свій намір перейти до сталого розвитку. Розробники вважали, що прийняття Концепції Верховною Радою і розробка на її основі стратегії сталого розвитку України означатиме початок переходу нашої держави до **епохи ноосфери** (додат. 1. Концепція сталого розвитку України від 30 квітня 1999)¹. Вивчення цієї Концепції показує, що вона є лише короткою декларацією про наміри.

Голосуючи у 2000 р. на саміті ООН за ухвалення Генеральною Асамблеєю Декларації III Тисячоліття ООН (Цілі розвитку тисячоліття) Україна не могла не прийняти до реалізації всі цілі тисячоліття. І така реалізація потребує нової якості розвитку — сталого розвитку і мобілізації всіх зусиль громадян України, особливо державної влади. Який же реальний стан справ у цій галузі?

Мета 1. Подолати крайню бідність та голод

До 2015 року знизити на 50 % (порівняно з базовим 1990 р.) частку людей, що живуть у злиднях і голодують.

Реальний стан справ в Україні. Більш як 27,8 % людей живуть нижче рівня бідності (дохід і споживання на одну людину не перевищує 1 долар на день). Як свідчать незалежні дослідження Міжнародної організації праці (ООН) 83 % населення України відчують себе бідними. Економічна криза в Україні 1990–1999 рр. порівняно з Великою депресією США (30-ті роки) була удвічі більшою за економічним спадом і тривала втричі довше, перш ніж він досяг найнижчого рівня і почалося економічне зростання.

Мета 2. Надати всім дітям початкову освіту

До 2015 року досягти загального доступу до початкової освіти і її отримання (порівняно з 1990 р.).

За період з 1992 до 1998 р. кількість дітей у початковій і середній школах знизилася відповідно на 16 % і 13 %. Зменшилася кількість шкіл, особливо у сільській місцевості.

¹ Документи Верховної Ради України. — К., 1999.

Мета 3. Зменшити дитячу смертність

До 2015 року знизити на 66,6 % порівняно з 1990 роком відсоток смертності дітей від 1 до 5 років. В Україні у 2000 р. з 1000 дітей умирало 16, не досягнувши 5-річного віку, що перевищує показники дитячої смертності країн Європи.

Мета 4. Поліпшити стан здоров'я матерів

До 2015 року знизити материнську смертність на 75 % порівняно з 1990 роком. В Україні в 1999 р. одна з 4000 вагітностей закінчувалася смертю матері під час пологів, у 1990 р. — одна з 3125. Ситуація погіршується із збільшенням кількості небезпечних абортів.

Мета 5. Сприяти рівності жінок і чоловіків

До 2015 року ліквідувати гендерну нерівність в отриманні початкової і середньої освіти (порівняно з 1990 р.). Україна — єдина країна світу, де понад 50 % робочої сили становлять жінки, що негативно позначається на народженні і вихованні дітей. У 1999 р. середній дохід жінки в Україні становив лише 54 % середнього доходу чоловіка. Гендерна нерівність існує і в залученні жінок на високі пости. У 2005 році, вперше в історії України, Юлія Тимошенко була обрана Прем'єр-міністром України.

Мета 6. Перемогти ВІЛ/СНІД, малярію, туберкульоз та інші тяжкі хвороби

До 2015 року зупинити поширення ВІЛ/СНІД. За оцінками ВООЗ, в Україні нараховується більш як 500 тис. людей, хворих на СНІД, і ця цифра щороку збільшується. Підвищується загроза епідемії туберкульозу.

Мета 7. Забезпечити стабільний розвиток довкілля

До 2015 року знизити на 50 % частку населення, яке не має доступу або не може дозволити собі споживати безпечну питну воду (порівняно з 1990 р.). Сьогодні проблема питної води в Україні загострюється. Забруднення води досягло високого рівня. До 40 % території України — це землі, що зазна-

ли ґрунтової ерозії, їх обсяг збільшується щорічно на 80–100 тис. га. Басейн р. Дніпро є основним джерелом води для 35 млн українців і становить 80 % загальних водних ресурсів України.

Мета 8. Забезпечити глобальну співпрацю задля розвитку, спрямованого на підтримку, торгівлю та зниження заборгованості

Надзвичайно великим є забруднення атмосфери України, особливо в зоні промислових центрів. За викидами вуглекислого газу на душу населення Україна займає 6 місце в світі.

Крім цих основних цілей є й інші, такі як енергозбереження, боротьба з тероризмом, подолання наркоманії та алкоголізму, корупція.

У 2003 р. при президентові України було створено Національну раду зі сталого розвитку України, яка, на жаль, не стала регулярно діючим органом. Не відчувається активної роботи і з боку Національної комісії сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України. На жаль, ні національна комісія з питань сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України, ні Національна рада з питань сталого розвитку так і не організували розробки концепції і стратегії сталого розвитку України. Потребує значного поліпшення законодавче забезпечення і супровід сталого розвитку. Організація управління сталим розвитком в Україні ще не стала органічною складовою системи державного управління. Використання інтегрованих індикаторів сталого розвитку, гармонізованих з головними індикаторами, що застосовуються в розвинених країнах ОЕСР (табл. 2), в Україні ще не набуло необхідного поширення.

Найбільш відомими в Україні “офіційними” концепціями сталого розвитку є такі три документи, які розглядались урядом або Верховною Радою: 1) “Концепція сталого розвитку України”, внесена в 1999 р. групою народних депутатів України (А. Писаренко, О. Фурдичко, Г. Дашутін); 2) “Концепція сталого розвитку України”, подана НАН України у 2001 р. Керівник — П. Є. Патон; “Концепція переходу України до сталого розвитку”, подана групою народних депутатів (В. І. Ландик), 2004 р.

**Інтегровані індикатори сталого розвитку,
які гармонізовані з головними індикаторами ОЕСР**

Категорія	Показники стану навколишнього середовища	Показники стану	Показники реагування
1	2	3	4
Екологічні 1. Захист якості та запасів свіжої води	• щорічний забір підземних вод, % доступного обсягу • щорічний забір поверхневих вод, % доступного обсягу • річне споживання питної води на душу населення, куб. м • водомісткість промисловості, куб. м в розрахунку на одиницю промислового ВВП • водомісткість ВВП, куб. м/грн.	• потенційні ресурси річкових вод, куб. км • балансові запаси місцевого стоку, куб. км • запаси підземних вод, млрд куб. м • фекальне забруднення свіжої води, % у загальному обсягу стічних вод • біохімічні потреби кисню свіжої води, БПК5 (20° С) • водозабезпечення місцевим стоком, тис. куб. м/рік - на 1 чол. - км²	• очистка стічних вод, % • ціни на воду та водоспоживання для очистки побутових відходів • частка безповоротного водоспоживання в об'ємі використаної води, % • безповоротні витрати води в промисловості, % об'єму відновлювальної води
2. Захист морів та прибережних зон від забруднення	• скид нафтопродуктів у прибережні води, т • надходження азоту та фосфору у прибережні води, т/рік загального азоту, фосфору	• середньорічний вилов морських організмів, т • співвідношення середньорічного вилову морських організмів до максимального середньорічного вилову, %	• регуляція запасів (вилову)

1	2	3	4
3. Інтегративний підхід до планування та управління земельними ресурсами	• загальна площа земель (суші), тис. га з них: залучено у цільове використання, тис. га • сільськогосподарські угіддя, % загальної площі • забудовані землі, % загальної площі • землі промисловості, % • землі рекреаційного, курортного, природоохоронного призначення та історико-культурної спадщини, % • землі природно-заповідного фонду, % загальної площі • землемісткість сільського господарства, тис. га/ одиницю сільськогосподарського ВВП	• площа деградованих та порушених земель, % загальної площі • площа радіоактивно-забруднених земель, тис. га з них реабілітовано, тис. га	• реформування земельних відносин — розподіл земельного фонду за формами власності, % • державна • власність недержавних сільськогосподарських підприємств • приватна • реабілітовані землі, %
4. Управління чутливими екосистемами: боротьба з опустелюванням та засухами	• населення, яке мешкає у регіонах з посушливим кліматом, % • площі земель з недостатнім зволоженням, % загальної площі	• середньомісячна кількість опадів у регіонах з посушливим кліматом, мм	
5. Розвиток гірських територій	• населення, яке мешкає у гірських регіонах, % • територія гірських (передгірних) регіонів, % загальної площі України	• площа небезпечних зон у гірських і передгірських регіонах, % площі гірських регіонів • площа деградованих земель, % площі гірських регіонів	• лісозахищеність земель, % площі гірських регіонів

1	2	3	4
6. Екологічна безпека сільського господарства	• використання пестицидів, кг/сільгоспугідь • внесення мінеральних добрив, кг діючої речовини на 1 га сільгоспугідь • зрошування землі, % площі ріллі • осушувані землі, % площі сільгоспугідь	• площі орних земель на душу населення, га • площа засолеваних, перезволожений та заболочених земель, % сільгоспугідь • землі з кислими ґрунтами, % сільгоспугідь • загальна площа земель, що зазнають водної ерозії, % сільгоспугідь	• витрати на захисні та відновлювальні заходи, % ВВП
7. Охорона лісів	• лісистість території, % • середній приріст насаджень на 1 га, куб. м • площа лісового фонду, млн га; потенційні обсяги недревних ресурсів, тис. т • темпи відновлення лісів, тис. га/рік • запаси деревини, млн куб. м		
8. Збереження біорізноманітності	• площа заповідних територій, % загальної площі	• види флори і фауни, які охороняються, % загальної кількості видів	• площі земель суші та приберегових морських зон, які захищено, % від загальної площі
9. Управління екологічними біотехнологіями		• регіональні та національні витрати на біотехнології, % ВВП	• наявність національних програм та рекомендації щодо розвитку біотехнологій

1	2	3	4
10. Захист атмосфери	• емісії газів, що призводять до парникового ефекту: CO_2, CH_4, N_2O, метану млн т/рік • емісії оксидів сірки (SO_x), які виражено як суму SO_2, т або тис. т на душу населення, або на одиницю ВВП, або одиницю загального енергоспоживання • емісії антропогенних оксидів азоту (NO_x), які виражено як суму NO_2, т або тис. т на душу населення, або на одиницю ВВП, або одиницю загального енергоспоживання • споживання фтористих речовин, які руйнують озоновий шар, т • надходження забруднюючих речовин в атмосферу, кг на душу	• концентрації SO_2, CO, CO_2: - оксидів азоту - озону - метану - мікрочастинок - тетрахлориду вуглецю - метилхлороформу - CFC-11, 12, 22, 113 - та токсичних сполук у повітрі населених міст, для CO — mg/m^3 для інших — ng/m^3 • глобальні зміни температури повітря • наземний рівень УФ-радіації	• загальні витрати на скорочення та контроль забруднення атмосферного повітря, грн. • скорочення викидів (1980–1998), % • частка державних витрат на охорону повітря, % • економічні та фіскальні інструменти
11. Управління твердими відходами	• утворення промислових та комунальних відходів, т на душу населення / рік • утворення побутових відходів, кг на душу населення за добу • утворення відходів при добуванні та збагаченні корисних копалин, млн куб. м	• збирання та утилізація комунальних відходів, т/тис. грн. ВВП у рік • площі під твердими відходами, га	• темпи скорочення відходів у розрахунку на одиницю ВВП, т/рік • ступінь зворотного та вторинного використання відходів, % • витрати на управління відходами, грн./тис. грн. ВВП

1	2	3	4
12. Екологічне управління токсичними хімічними сполуками	• <i>емісії важких металів</i> • <i>емісії органічних сполук, тис. т/рік</i> • <i>використання токсичних пестицидів, кг/га</i>	• <i>концентрація токсичних сполук в об'єктах та природних середовищах, мг/кг</i> • <i>концентрація важких металів у річках, мг/л</i>	• <i>зміни вмісту токсичних сполук у продуктах виробництва</i>
13. Управління небезпечними відходами	• <i>утворення небезпечних відходів у розрахунку на тис. грн. ВВП, т</i> • <i>імпорт, експорт небезпечних відходів</i>	• <i>площі земель під небезпечними відходами, кв. км</i>	• <i>загальні витрати на зменшення та переробку небезпечних відходів, млн грн.</i>
Соціальні 1. Демографічна динаміка людського розвитку	• <i>загальний щорічний приріст (скорочення) населення, %</i> • <i>населення віком 60 років і старше, %</i> • <i>очікувана тривалість життя при народженні (років)</i> • <i>рівень грамотності населення, %</i>	• <i>загальна кількість населення, тис. чол.</i> • <i>густина населення, чол./кв. км</i> • <i>zareєстроване безробіття (у % до працездатного населення)</i> • <i>сальдо міграції населення:</i> - <i>міського</i> - <i>сільського</i>	• <i>населення, яке пов'язане з біологічними або хімічними очисними спорудами, %</i> • <i>з переробкою побутових відходів, %</i>
2. Охорона здоров'я населення	• <i>кількість населення, яке проживає в екологічно небезпечних умовах, млн чол.</i> • <i>материнська смертність (на 100000 живонароджених)</i> • <i>смерті від захворювань системи кровообігу (у % до всіх випадків)</i> • <i>смерті від новоутворень (у % до всіх випадків)</i>	• <i>забезпечення якісною питною водою, %</i> • <i>споживання алкогольних виборів (літрів на душу населення)</i> • <i>споживання тютюнових виробів (кг на дорослого)</i>	• <i>загальні національні витрати на охорону здоров'я, % ВВП</i> • <i>державні витрати на охорону здоров'я (у % до всіх державних витрат)</i>

1	2	3	4
3. Умови життя	Міста, де мешкає понад мільйон чол. (% від міського) • <i>емісії No_x та So_x у містах, %</i> • <i>щільність транспортних потоків:</i> - <i>міських</i> - <i>національних</i>	• <i>питома вага обладнаної загальної площі у житловому фонді, %</i> • <i>водопроводом:</i> - <i>у містах</i> - <i>у сільській місцевості</i> • <i>каналізацією:</i> - <i>у містах</i> - <i>у сільській місцевості</i> • <i>центральним опаленням:</i> - <i>у містах</i> - <i>у сільській місцевості</i> • <i>гарячим водопостачанням:</i> - <i>у містах</i> - <i>у сільській місцевості</i>	• <i>витрати на водоочистку та зменшення шуму, % до загальних витрат</i>
4. Освіта	• <i>сукупна частка учнів, %</i>		• <i>загальні витрати на вищу освіту (у % до загальних витрат на освіту)</i> • <i>державні витрати на освіту (у % до ВВП)</i> • <i>державні витрати на науку (у % до ВВП)</i>
Економічні 1. Національна політика та міжнародна кооперація	• <i>ВВП (на душу населення), грн.</i> • <i>промислова продукція (у % до ВВП)</i> • <i>сільськогосподарська продукція (у % до ВДВ)</i>	• <i>частка промислових продуктів у загальному товарному експорті, %</i>	• <i>витрати на охорону навколишнього середовища, % ВВП % до загальних витрат</i> • <i>витрати на контроль та</i>

1	2	3	4
	• кінцеві споживачі, витрати домашніх господарств (у % до ВВП) • експорт товарів та послуг (у % до ВВП) • імпорт товарів та послуг (у % до ВВП) • питома вага сировини і матеріалів у загальному обсязі експорту, %		зменшення забруднення, % ВВП • витрати на соціальний захист населення (у % до загальної суми витрат) • витрати на соціальний захист (у % до ВВП)
2. Зміни структури споживання	• наявність паливних ресурсів, н. е. • загальне споживання паливно-енергетичних ресурсів, - млн т у. п. - млн н. е. • споживання електроенергії, млрд кВтг/рік • споживання теплоенергії, млн гКал/рік • встановлена потужність електростанції, млн кВтг: - теплових - атомних - гідро • структура виробництва електроенергії, % - теплових - атомних - гідро	• загальна енергомідкість ВВП, - кг н. е./грн. - кг у. п. /грн. • загальна енергомідкість ВВП, кВтг/грн. • загальна енергомідкість промисловості, кг н. е./грн. • електромідкість промислової продукції, кг н. е./грн. • загальна енергомідкість сільського господарства, кг н. е./грн. • паливомідкість промислової продукції, кг н. е./грн. • частка споживання відновлюваних ресурсів, %	• ефективність споживання ресурсів, кг, т, куб. м на 1000 грн (доларів США) • імпорт паливно-енергетичних ресурсів, млн т н. е. • експорт паливно-енергетичних ресурсів, млн т н. е.

1	2	3	4
3. Фінансові ресурси та механізми	• чисті ресурсні трансфери, ВВП, %	• загальні зовнішні і внутрішні борги /ВВП, % • дефіцит зведеного бюджету України (у % до ВВП) • баланс зведеного бюджету, % ВВП • дефіцит державного бюджету, % ВВП	• сума нових та додаткових фондів для сталого розвитку з 1992 р., грн. (дол. США)

Примітка. Курсивом позначено індикатори, які є обов'язковими для країн Центральної і Східної Європи.

Скорочення:

ВВП — валовий внутрішній продукт;

БПК5 — 5-добова біохімічна потреба в кисні;

ВДВ — валова додаткова вартість;

грн. — гривня;

н. е. — нафтовий еквівалент;

у. п. — умовне паливо.

Серед трьох розглянутих нами концепцій сталого розвитку України на найбільшу увагу заслуговує концепція, розроблена колективом авторів під керівництвом народного депутата України В. І. Ландика. Після її розгляду і схвалення Верховною Радою України вона може стати бодай мінімальною основою для розробки національної стратегії сталого розвитку України.

У Пояснювальній записці до проекту Концепції переходу України до сталого розвитку її автори визначають метою такого переходу "...забезпечення сталого соціального розвитку України як сукупності духовних, соціальних, економічних, політичних процесів, що розгортаються в суспільстві, з метою досягнення гармонійного розвитку людини, суспільства, економіки та навколишнього середовища"¹.

¹ Ландик В. І. Пояснювальна записка до проекту "Концепції переходу України до сталого розвитку". — К.: ВР України, 2004. — С. 1.

Потрібно зауважити, що автори цієї Концепції, на відміну від своїх попередників, визначають сталий розвиток, а точніше “сталий соціальний розвиток” як стратегічну мету Української держави на XXI століття. Виходячи саме з цієї стратегічної мети автори Концепції пропонують визначати і систему стратегічних цілей і пріоритетних завдань, і систему механізмів їх реалізації. Як бачимо, на відміну від надмірного “економізму”, тобто абсолютизації економічних аспектів сталого розвитку, тут спостерігається абсолютизація соціальних аспектів сталого розвитку — надмірна його “соціалізація”. В умовах України, яка пройшла глибоку економічну кризу і залишається в стані структурної економічної кризи, така незбалансована соціалізація сталого розвитку неприйнятна. Теорія і методологія сталого розвитку виходять з принципової вимоги органічного зв’язку і збалансованості в динаміці економічних, соціальних, екологічних і гуманітарних аспектів розвитку. При цьому в умовах України особливо важливим є повне врахування не лише внутрішніх передумов і факторів, а й зовнішніх (міжнародних) факторів розвитку, сила дії яких невпинно збільшується.

До кінця правління Л. Кучми ні Національної стратегії розвитку України, ні Національної стратегії сталого розвитку в Україні розроблено не було не зважаючи на те, що і в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), і в Йоганнесбурзі державні керівники України демагогічно заявляли, що такі стратегії не лише розроблені, а й успішно виконуються. Лише 12 березня 2004 р. на спільному розширеному засіданні Кабінету Міністрів України і Президії Національної академії наук України було прийнято “Стратегію економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 роки “До європейської інтеграції”¹. Найімовірніше, ця стратегія готувалась до президентської виборчої кампанії як стратегічна концепція “Кучма-3”. І тому не дивно, що у Верховній Раді України, яка за Конституцією є відповідальною за формування основ внутрішньої і зовнішньої політики, а отже і стратегії, цей документ зовсім не розглядався.

¹ Цей документ був опублікований не лише українською, а й англійською мовами. Див. “Strategy of the economic and social development of Ukraine for the years 2004–2015. “Towards European Integration”.

Незважаючи на те, що ця стратегія претендувала на роль інтеграційної стратегії і мала другу назву “До європейської інтеграції”, вона не зовсім відповідала новій стратегії Європейського Союзу, в основу якої були покладені положення про глобалізацію, про міжнародну конкурентоспроможність і, що особливо важливо, про сталий розвиток. Щоправда, Національна академія наук України на чолі з П. Є. Патеном зробила спробу розробити Концепцію сталого розвитку України у 2002 р., яка також не була затверджена Верховною Радою України. Таким чином, на початок 2005 р. Україна прийшла без національної стратегії розвитку і це ставить перед новою владою Президента В. Ющенка особливі невідкладні завдання. Ситуація ускладнюється ще й тим, що згадана стратегія “До європейської інтеграції” так і не набула чинності. Мало того, в останній період свого перебування при владі Л. Кучма демонстративно відійшов від євроатлантичного стратегічного курсу на користь євразійській інтеграції в рамках Єдиного економічного простору з Росією, Казахстаном і Білорусією. Тому і Послання Президента Л. Кучми до Верховної Ради України “Європейський вибір” (2002 року)¹ і стратегії “До європейської інтеграції” слід, очевидно, розглядати як кон’юнктурні документи тактичного політичного маневрування в рамках багатовекторної політики Л. Кучми. Про це свідчить і той факт, що в 2004 р. з “Воєнної доктрини України” були викинуті положення про приєднання в майбутньому України до НАТО. Дивно, але факт, що ці положення про НАТО збереглися в Стратегії “До європейської інтеграції” в розділі під назвою “Євроатлантична інтеграція”². Такий різнобій у стратегічних документах України означає, очевидно, що реальної стратегії просто не існує. Сьогодні для нової влади України важливо зробити вибір між євроатлантичною інтеграцією, включаючи НАТО, європейською інтеграцією, в широкому сенсі цього поняття, і формальним членством України в Європейському Союзі.

Що стосується членства в НАТО, то в 2002 р. державне керівництво України прийняло політичне рішення домагатися в

¹ “Європейський вибір”. Послання Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України. — К., 2002.

² Strategy of the Economic and Social Development of Ukraine for the Years 2004–2015. Towards European Integration, — К., 2004. — P. 23–26.

майбутньому членства в НАТО і приєднатися до Європейської системи безпеки. Як наголошується у стратегії України “До європейської інтеграції” “...відмова брати участь в такій системі могла б об’єктивно відкинути нашу країну на периферію європейських міжнародних процесів, могла б поставити країну у відносну міжнародну ізоляцію”¹. В згаданій стратегії визначено, що вже в 2008 р. Україна може стати членом НАТО. Очевидно, що нова влада України вже в 2005 р. повинна розробити і затвердити у Верховній Раді нову Національну стратегію розвитку України на період до 2020 року. В цій стратегії, так чи інакше, необхідно вирішити взаємопов’язані питання і про вступ до СОТ, і про вступ до НАТО, і про вступ до Європейського Союзу.

Слід приділити особливу увагу і тому факту, що в нових умовах вступ України до Європейського Союзу стає неможливим без розробки і прийняття Національної стратегії сталого розвитку, така стратегія може стати основою Національної стратегії розвитку України або її еквівалентом. Аналіз показує, що поспішно прийнята у 2004 р. стратегія України “До європейської інтеграції” жодною мірою не може бути визнаною як Національна стратегія сталого розвитку України. В ній, що дуже дивно, про сталий розвиток зовсім не йдеться. В Секції 2 “Стратегічні цілі і пріоритети порушується лише питання про “Забезпечення сталого економічного розвитку”. Це знов-таки прояв відомого абсолютного економізму. Визнаючи, що світова спільнота визначила саме **сталий розвиток як головну стратегію XXI століття**, Л. Кучма і його стратеги наполягають, що для України найважливішою на нинішньому етапі є **стратегія прискореного розвитку з середньорічними темпами підвищення ВВП в 1,5–2 рази вищими, ніж у середньому в країнах — членах Європейського Союзу. Україні пропонують розвиватися досить обмеженими темпами в 6–7 % і тоді, за розрахунками авторів стратегії “До європейської інтеграції”, у 2015 р. рівень ВВП на душу населення, розрахований за паритетом купівельної спроможності, досягне 12–13 тисяч доларів. При цьому автори Стратегії вважають, що прискорений і стійкий економічний ріст забезпечить і сталий розвиток країни.**

¹ Strategy of Ukraine “Towards European Integration”. — К., 2004. — Р. 24.

Вважаємо, що в умовах нової України після демократичної революції 2004 р. темпи економічного зростання 6–7 % є недостатніми. Розвиваючи економічну демократію і народне підприємництво, Україна здатна розвиватись темпами 12–15 % на рік, а в разі залучення іноземних інвесторів темпи економічного зростання можуть досягати 15–18 %. Саме тому чи не найголовнішим стратегічним імперативом є забезпечення не лише суто економічного зростання, а й поєднання економічних, екологічних і соціальних вимог розвитку. Україні не потрібен тільки економічний розвиток заради самого розвитку. Їй потрібна нова стратегія екологічно і соціально орієнтованого сталого економічного розвитку. В цьому полягає сенс нового розуміння міжнародної конкурентоспроможності і конкурентоспроможного розвитку європейського типу. Сьогодні дуже важливо розробити прийнятні концепції сталого розвитку України як основу для розробки національної стратегії.

Однією з найбільш цікавих наукових концепцій сталого збалансованого розвитку України є концепція, розроблена Тимчасовою спеціальною комісією з питань майбутнього розвитку, очолювана народним депутатом, академіком НАН України І. Р. Юхновським¹. Цінність цієї концепції в її інноваційному характері, в поєднанні принципів сталого розвитку з інноваційно-випереджальним розвитком. Бажаючи ознайомити читачів з цим важливим проектом, ми наводимо його текст (додат. 1) в кінці книги, обмежившись тут лише деякими коментарями. Зазначимо також велику роль, яку повинна відігравати Верховна Рада України в розробці внутрішньої і зовнішньої політики та національної стратегії розвитку України відповідно до Конституції України.

Автор концепції робить особливий наголос на тому, що сталий розвиток об'єктивно є глобальним процесом і його не можна розглядати в обмежених національних рамках тієї чи іншої країни, в тому числі й України. Відповідно до Конституції України людина, якість її життя, рівень добробуту і здоров'я визнаються **як найвища соціальна цінність**. Тому найвища мета стратегії сталого національного розвитку формулюється так: **“Краща якість життя для кожного тепер і для прийдешніх по-**

¹ Стратегія розвитку України. — К.: Верховна Рада України, 2005.

колінь”. Ця проста формула зрозуміла і прийнятна. Адже концепція принципово по-новому розглядає проблему формування і розвитку людського капіталу України як єдино можливу основу для конкурентоспроможного інноваційно-випереджального розвитку. Цьому надзавданню автори підпорядковують всі інші завдання сталого розвитку, в тому числі і економічне зростання, і розбудову інформаційно-інтелектуального суспільства знань, і реінтеграцію України в європейське та євроатлантичне співтовариство.

3.3. Європейська модель еко-соціальної ринкової економіки і перспективи сталого розвитку України¹

Становлення України як сучасної розвиненої держави та спроможність забезпечувати свої національні інтереси визначально залежать від її повноцінного входження в європейські та світові процеси і структури. Євроатлантична і глобальна інтеграція України — це найбільший виклик для нашого суспільства на першу чверть ХХІ століття. Нова глобальна економіка ставить перед економікою України нові виклики.

Одним з головних викликів, що постали перед людством у сучасну добу, є нагальна потреба принципової зміни стосунків людини і природи. Сучасна індустріальна цивілізація, що стрімко розростається, почала вичерпувати існуючу ресурсно-екологічну базу і поступово входить в епоху планетарної кризи, що охоплює різноманітні аспекти людського життя. Недопущення розгортання цієї кризи є чи не головним завданням людської цивілізації у ХХІ столітті.

Нині Україна стоїть на порозі масштабних суспільно-політичних змін, що дає шанс модернізувати країну з урахуванням фундаментальних тенденцій світового ринку. Країна потребує нової парадигми національної стратегії модернізації, що базуватиметься на сучасних світоглядних принципах, визначить дороговкази в гідне майбутнє й створить засади для конкурентоспроможності української нації в епоху глобалізації.

“Еко-соціальна ринкова економіка” як європейська модель сталого розвитку суспільства

Для адекватної відповіді на виклики часу в основу національної модернізації стратегії України слід покласти новітню доктрину **“сталого (екологічно і соціально збалансованого) розвитку”**. Нинішня стратегія розвитку країни, що ґрунтується на розвитку застарілих, ресурсно-витратних та екологічно шкідливих галузей важкої промисловості й експорт первинної продукції, не може забезпечити надійної основи поступу країни на довгострокову перспективу. Водночас орієнтиром у модерніза-

¹ Співавтор В. І. Вовк.

ції країни має стати не так Польща чи Прибалтика з їхньою стратегічною, зокрема промисловою і технологічною, периферійністю, як екологічно і соціально збалансоване постіндустріальне суспільство, до якого спрямовують свій розвиток передові країни Європи.

Європейська модель **“еко-соціальної ринкової економіки”**, що нині висувається майже в кожній програмі *консервативних, соціал-демократичних і ліберальних партій* провідних країн ЄС, є сучасною європейською реалізацією концепції сталого розвитку і може служити стратегічним орієнтиром для України. Ця доктрина була офіційно закріплена ЄС у 2001 р. з прийняттям **“Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу”**, що визначає загальний вектор змін на рівні політики і законодавства як ЄС у цілому, так і його країн-членів.

Еко-соціальна ринкова економіка і сталий розвиток суспільства ґрунтується на трьох підмурівках — органічному поєднанні **економічної ефективності, соціальної справедливості та ресурсно-екологічної збалансованості**. Економічне зростання, що відбувається без врахування екологічних чинників, не може бути сталим і тривким у довгостроковій перспективі. Так само неприйнятною є охорона довкілля, що готова нехтувати інтересами людей і приносити в жертву задоволення базових людських потреб (це, на жаль, властиво для багатьох екологічних рухів та партій зелених). Масштабні ж соціальні проекти, яким бракує надійного економічного механізму створення суспільного багатства, як засвідчив історичний досвід побудови комунізму, також зрештою приречені на невдачу. Складовою еко-соціальної ринкової економіки є широке застосування ринкових стимулів та екологічно-економічних механізмів у вирішенні проблем природного довкілля, а також обмеження жорсткого адміністративного управління чи регулювання. Реалізація такої моделі потребує перегляду макроекономічної та секторальної політики з метою **“інтерналізації екстерналій”** — трансформування зовнішніх екологічних і соціальних факторів, пов’язаних з вичерпанням природних ресурсів і забрудненням довкілля, у внутрішні витрати виробництва та їх інтеграцію в процес ринкового ціноутворення.

Ключове значення має реалізація **інноваційної екологічно-економічної політики**, зокрема таких її складових, як **“торгів-**

ля квотами на викиди” та “еко-трудова податкова реформа”. Наприклад, фіскально-нейтральна податкова реформа, що спрямована одночасно на створення робочих місць та збереження довкілля, частково переносить базу оподаткування з трудових ресурсів (доходу та фонду заробітної плати) на споживання природних ресурсів та шкідливі викиди і відходи. Така політика стає важливим моментом структурної перебудови і вже розпочалася в індустріально розвинених країнах ЄС, особливо в Німеччині, Данії, Швеції та Нідерландах.

Місце України у світі в контексті переходу до сталого розвитку

Останніми роками було розроблено кілька методів для порівняння стану національного довкілля і довгострокової сталості національної економіки різних країн. У жодному з цих досліджень Україна не має задовільних результатів.

Під час саміту Всесвітнього економічного форуму в Давосі в 2001 р. був репрезентований *Індекс екологічної сталості країн*, що дає змогу оцінити прогрес на шляху до сталого розвитку за допомогою 22 комплексних індикаторів, які разом охоплюють 67 різноманітних параметрів. Рейтинг країн за ІЕС базується на порівняльному аналізі індикаторів для країн і дає узагальнену оцінку ситуації в них. Із 122 країн, що були включені до нього у 2001 р., Україна опинилася на 110 місці, що красномовно говорить саме за себе, а в п’ятірку світових лідерів ввійшли Фінляндія, Норвегія, Канада, Швеція та Швейцарія. У 2002 р. індекс розраховувався вже для 142 країн світу: перша п’ятірка світових лідерів не змінилася, а **Україна опустилася ще нижче — на 137 місце**. Це є сигналом національної екологічної катастрофи.

Living Planet Report за 2002 р., що видається Світовим фондом дикої природи і застосовує методологію еко-відбитку (eco-footprint), ставить Україну на 111 місце серед 146 країн. А комплексна система, розроблена відомим експертом Робертом Прескотом-Аленом і наведена в його книзі “*Добробут нації*” (2002), поставила Україну на 128 місце серед 180 країн.

Зазначені показники є результатом того, що Україна, успадкувавши від комуністичного режиму неефективну ресурсомістку економіку, вкрай занедбане довкілля та архаїчно-індустрі-

альну суспільну свідомість, за минулі роки не змогла подолати негативні тенденції свого попереднього розвитку у складі СРСР. Натомість посилилась невідповідність між інтересами країни та її економікою, яка орієнтується переважно на виробництво сировинних продуктів, а її **ресурсомісткість, затратність та екологічна шкідливість навіть збільшилися**. Зокрема, протягом 1991–2003 рр. збільшилося споживання ресурсів та обсяги різноманітних видів забруднення на одиницю ВВП країни, в той час як у передових країнах рівні забруднення неухильно знижуються.

Екологічний і технологічний занепад та низька якість економічного зростання в Україні

Попри ці дуже тривожні тенденції попередня українська влада підпорядковувала свою політику виключно цілям економічного зростання, що заохочувало марнотратне споживання природних ресурсів, забруднення довкілля та імпорт енергоносіїв. За даними світового банку енергоефективність економіки України, тобто виробництво ВВП (виражене через паритети купівельної спроможності) на одиницю споживчої енергії, у 2002 р. була нижчою за відповідний показник Польщі в 2,5 разу, США та Китаю — 3 рази, а Японії — 4,5 разу. Посилилася структурна деформація промисловості України: в цілому, порівняно з 1991 р. у структурі промислового виробництва України різко збільшилася частка сировинно- та енергомістких і водночас таких, що найбільше забруднюють довкілля, галузей промисловості — гірничо-металургійної, паливно-енергетичної, хімічної і нафтохімічної — з 23 % у 1991 р. до близько 60 % у 2003 р.

До того ж сформувалася яскраво виражена сировинна й низькотехнологічна спрямованість експорту, що суттєво знижує його ефективність, відбувся занепад високотехнологічних галузей промисловості. Частка матеріало- та енергомістких галузей в українському експорті перевищує 60 %, причому понад 40 % від усього експорту припадає на продукцію однієї галузі — чорної металургії.

Таким чином, промислове зростання в Україні у 1992–2004 рр. було **низької якості** й створило загрозу спонтанного

розвитку галузей важкої промисловості, зокрема застарілої гірничо-металургійної галузі (близько 50 % виробництв з виплавки сталі в Україні використовують доменні печі, тобто архаїчний мартенівський процес виробництва сталі, винайдений майже 150 років тому ще у 1860-х роках, тоді як у середньому в світі цей метод використовують лише 20 % виробництв, а в ЄС, США і Японії доменні печі не використовуються взагалі). В Україні ж залишаються переважно занапащені гірничими підприємствами землі й відходи та викиди гірничо-збагачувальних і металургійних заводів, які забруднюють довкілля. Водночас висока платоспроможність цих галузей завдяки тимчасовій експортній кон'юнктурі спричиняє перерозподіл на їх користь сировинних і фінансових ресурсів та політичного впливу, що суттєво стримує **розвиток національної економіки, орієнтованої на внутрішній ринок**. Розвиток внутрішнього ринку став найважливішою проблемою економічної стратегії України.

Неадекватність політики української влади та бізнесу

Зрозуміло, що попередня влада несе відповідальність за таку **недалекоглядність своєї політики розвитку**, в тому числі й через неадекватну економічну та податкову політику. Так, нинішня податкова система є суттєво незбалансованою, оскільки значно збільшує вартість праці (робочої сили) серед інших економічних факторів — в Україні соціальні податки на фонд заробітної плати сягають 40 % від розміру зарплати. Це перешкоджає підприємцям у наймі працівників та офіційній оплаті праці, а також заохочує до неофіційної виплати зарплати (“в конвертах”) та підживлює тіньову економіку, особливо в галузях зі значною часткою зарплати в ціні продукції, зокрема в сфері послуг та високих технологій. Водночас ця податкова система фактично не стягує податків за споживання природних ресурсів і забруднення, що робить їх відносно дешевими (особливо, коли вони субсидуються, як у металургії, зокрема через вугільну галузь та інші канали), а це є потуранням марнотратству ресурсів і створенню відходів. Очевидними наслідками такої політики стали ускладнення у створенні нових робочих місць і потужний стимул до тіньового найму працівників, з одного боку, та надмірне використання природних ресурсів і масштабне забруднення довкілля — з іншого.

Однак українські бізнесові кола також мусять розділити провину. Українська промисловість гостро потребує глибокої технологічної модернізації, зокрема ресурсоефективних технологій, систем екологічно чистого виробництва, а також ефективного менеджменту у використанні природних ресурсів та охороні довкілля. Поступ до сталого розвитку потребує **соціально і екологічно відповідального підприємництва**, готового активно змінювати свою виробничу практику та сприяти формуванню раціонального і дієвого державного регулювання (податки, субсидії, екологічні нормативи, торгівля квотами на викиди тощо).

На жаль, більшість великих підприємств — здебільшого вихідці зі старої номенклатури, що захопили власність у свої руки, — переймаються переважно боротьбою з конкурентами за контроль над застарілою промисловою базою та її експлуатацією з метою одержання швидких надприбутків, а стратегічне довгострокове планування та перспективний розвиток виходять за межі їхніх пріоритетів. А нинішні економічні “правила гри”, навіть за умови повного дотримання чинного законодавства, не створюють потужних економічних стимулів для докорінної модернізації економіки країни та її диверсифікації, а навіть заохочують до нехтування потреби в масштабному технологічному переоснащенні та інноваціях. По суті, відбувалося **“проїдання” олігархічними кланами промислової спадщини СРСР** за сприяння держави. Як і в багатьох інших країнах, в Україні дуже гостро постало питання про допустимі і прийнятні межі приватизації. Форсована приватизація 1992–2004 рр. завдала Україні великої шкоди.

Крім того, така політика сприяла консервації способу мислення багатьох людей у промислових регіонах України і фактично вона й далі базується на застарілих міфах, стереотипах та ментальних настановах комуністичного індустріального суспільства. Архаїчно-індустріальна денационалізована суспільна свідомість значної частини населення в деяких регіонах країни в поєднанні з монопольним становищем радянських промислових гігантів щодо забезпечення робочих місць та засобів існування для цих людей створили сприятливий ґрунт як для формування неофеодальних (васальних) суспільних відносин, так і для масових політичних маніпуляцій у цих регіонах.

Виклик сталого розвитку і стратегічні завдання нової української влади

Водночас в українському суспільстві поступово формується, особливо серед молоді, потреба в політиці, що органічно поєднає прагнення **політичної і економічної свободи, соціальної справедливості та екологічної безпеки**. Стратегічним завданням нової влади має стати формування еко-соціальної ринкової економіки, спрямованої на забезпечення добробуту всіх членів суспільства з дотриманням балансу економічних, екологічних і соціальних чинників.

Таке комплексне бачення майбутнього здатне подолати межі традиційних ідеологій та орієнтується на досягнення суспільного консенсусу, оскільки апелює до всього народу і не розділяє його на антагоністичні суспільні верстви. В цьому плані **парадигма сталого розвитку та європейська модель еко-соціальної ринкової економіки мають фундаментальну перевагу над “ідеологічними доктринами”**, які базуються на ідеологіях індустріальної доби і абсолютизують окремі суспільні цінності та конфлікти або виражають інтереси окремих класів чи соціальних груп. Такі політичні філософії не мають синтезуючого характеру і є неадекватними в епоху глобалізації та формування постіндустріального суспільства.

З огляду на те, що олігархічні клани України та інших країн колишнього СРСР значною мірою паразитують на експлуатації природного та людського капіталів, модель еко-соціальної ринкової економіки надає також інструментарій для **мирного економічного демонтажу олігархічної системи і тіньової економіки**. Передусім за допомогою інноваційної економічної політики — запровадження оподаткування ресурсопотоків та принципу “менше оподатковувати корисно і бажано (робочі місця й доходи), а більше оподатковувати небажано і шкідливо (споживання ресурсів і забруднення)”. Цей підхід може бути реалізований шляхом фіскально-нейтральної (без збільшення частки податків у ВВП) “еко-трудова податкова реформи” — часткового перенесення наголосу з оподаткування фонду заробітної плати на оподаткування потоків природних ресурсів та шкідливих викидів — аналогічно до змін, які нині запроваджуються в багатьох країнах ЄС як один з ключових інструментів структурної перебудови.

На переконання деяких українських експертів та окремих далекоглядних промисловців, така реформа в системі оподаткування є чи не єдиною стратегією, що дасть змогу водночас:

- ефективно збільшувати зарплату в процесі економічного розвитку;
- залучати інвестиції в технологічні інновації;
- зменшити витрати енергоносіїв та інших природних ресурсів через зменшення енерго- та матеріаломісткості виробництва;
- здійснити ефективну структурну перебудову промисловості;
- зменшити шкідливі викиди і забруднення природного довкілля;
- зменшити залежність від імпорту енергоносіїв, поліпшити торговельний баланс та підвищити національну безпеку країни.

Здатність національного бізнесу знайти адекватний баланс між отриманням прибутку, соціальною справедливістю та збереженням довкілля буде одним із вирішальних чинників для успішного переходу до сталого розвитку України. При цьому дороговказом для бізнесу має стати той факт, що в сучасному світі кращі ресурсні та екологічні показники підвищують конкурентоспроможність бізнесу на світовому ринку, зокрема сприяють доступу на дедалі більш екологізовані ринки Європейського Союзу.

Стратегічне бізнес-планування може застосовувати концепцію “еко-ефективності”, що означає **поєднання економічної та екологічної ефективності** з метою створення більшого економічного добробуту з меншими витратами для природного довкілля. Оскільки Україна успадкувала переважно неефективні, ресурсовитратні й екологічно брудні виробництва, бізнесова стратегія еко-ефективності може виявитися дуже корисною для багатьох промислових підприємств і допомогти українським компаніям зрозуміти перспективні шляхи їх виживання та розвитку в умовах глобального ринку.

Уроки вступу до ЄС країн Центрально-Східної Європи

Адаптація до вимог суспільної екологічної політики Європейського Союзу виявилася одним з найскладніших завдань

для 10 посткомуністичних країн Європи, які вступили до ЄС в 2004 р. або планують вступити у 2007 р. Угоди про вступ передбачають повний перехід протягом нетривало переходного періоду до реалізації в цих країнах екологічної політики ЄС, яка визначається у **понад 200 директивах ЄС** (нормативних актах, рішеннях і стратегіях). У правовому плані інтерпретація з боку ЄС цієї умови означає “повне узгодження національного законодавства в такий спосіб, щоб воно на 100 % відповідало вимогам законодавства ЄС, причому не тільки на папері, а й, безумовно, на практиці”. Тож вступ до ЄС передбачає:

- повну гармонізацію внутрішнього законодавства країн-кандидатів — тобто перенесення в нього (інкорпорацію) чинного законодавства ЄС;
- практичне впровадження вимог законодавства ЄС, в тому числі усіма підприємствами;
- створення адміністративного потенціалу для контролю за його неухильним дотриманням.

За оцінкою Комісії ЄС (1998 р.), перехід до європейських стандартів лише у сфері економічної політики потребуватиме від 10 країн ЦСЄ до 2010 р. значних витрат — майже **120 млрд євро**, що відповідає в середньому 2,5 % ВВП щорічно. Оцінки вартості виконання вимог ЄС, зроблені кількома країнам ЦСЄ, так само свідчать про значний масштаб необхідних коштів. Згідно з даними міністерства з питань довкілля Польщі, наприклад, “виконання базових директив ЄС щодо чистоти води, повітря та ґрунтів” до 2010 р. коштуватиме від \$33 млрд до \$44 млрд. Зважаючи на те, що на початку століття щорічні інвестиції в Польщі в охорону довкілля вже сягнули від \$1,9 млрд до \$2,2 млрд (1,7 % ВВП), для досягнення її власної нижньої оцінки країни довелося додатково збільшити витрати в цьому десятиріччі ще більш як на третину.

Необхідність цих інвестицій стала додатковим тягарем для економік країн-кандидатів, оскільки ЄС чітко роз’яснив, що якими б зрештою не були їх витрати на впровадження екологічної політики ЄС, кошти мають надійти насамперед з їх внутрішніх джерел. Допомога з боку ЄС становить у середньому лише 5 % від прогнозованих загальних видатків. Надається для окремих високопріоритетних проектів і має бути каталізатором для надання відповідної допомоги іншими зовнішніми

донорами, такими як ЄБРР і Світовий банк, а головне для інвестицій приватного капіталу.

Дискусійним питанням у переговорах щодо вступу був зміст і тривалість тих чи інших **перехідних періодів**, які ЄС надавав країнам-кандидатам, аби тимчасово полегшити тягар повного дотримання екологічних директив ЄС. За оцінками, наприклад, адаптація лише в тих питаннях, в яких Угорщині було надано перехідні періоди, коштуватиме їй близько \$8 млрд, або близько 1,5 % ВВП щорічно до 2015 р. Водночас Угорщина має сама забезпечити 93 % цієї суми, решту зможе покрити допомога з боку ЄС.

При цьому першочерговим питанням для країн-кандидатів стала **мінімізація негативного впливу цієї гармонізації на їхню економічну конкурентоспроможність**. Водночас позитиви такої адаптації економіки країн ЦСЄ мають характер стратегічних переваг — зменшення енерго- та матеріаломісткості економіки, доступ до екологічно-орієнтованих ринків передових країн ЄС, поліпшення торговельного балансу, кращий стан природного довкілля та здоров'я населення і зрештою значне поліпшення **якості життя й конкурентоспроможності націй** на глобальній арені.

Тож Україні реально загрожує **небезпека виникнення замість колишньої “залізної завіси” новітньої “екологічної завіси”**, що відділятиме її від решти Європи. З огляду на це Україні потрібно поступово наближати свою політику до стандартів ЄС, що здійснюватиметься з урахуванням національних інтересів, умов та можливостей, а головне орієнтуватиметься на нові, перспективні еколого-економічні механізми, що нині формуються в ЄС у рамках його стратегії сталого розвитку та моделі еко-соціальної ринкової економіки.

Сталий розвиток і стратегія євроатлантичної інтеграції України

У червні 2001 р. на саміті лідерів країн — членів ЄС у Гетторзі було обговорено пропозиції Європейської комісії щодо переходу до сталого розвитку Європейського Союзу і прийнято спільну “Стратегію сталого розвитку ЄС”. Стратегія окреслила заходи, які мають здійснити як установи ЄС, так і країни-члени. Зокрема показовим є той факт, що національні

стратегії сталого розвитку країн ЄС потребують глибокого залучення приватного бізнесу, а також практичної інтеграції принципів сталого розвитку в секторальну політику.

Сталий розвиток як інтеграція економічних, соціальних та екологічних цілей у діяльності людей є великим політичним викликом сучасності. Активна відповідь на цей виклик в Україні дасть змогу, з одного боку, впроваджувати нову модель еко-соціальної ринкової економіки як сучасну “стратегію розвитку”, що спрямована на всебічне поліпшення якості людського життя. А з іншого боку, вона служитиме **надійною основою для євроінтеграційного процесу** та вступу України до ЄС на наступному етапі його розширення, оскільки критерій “сталого розвитку” безсумнівно виходитиме на перший план.

Вже в нинішньому **Плані дій Україна — ЄС**, ухваленому Комісією ЄС в грудні 2004 р., сталий розвиток зазначається як важлива довгострокова мета. Сприяння сталому розвитку винесено в окремий пункт плану, де зазначається необхідність:

- формування адміністративної структури та процедур для забезпечення стратегічного планування сталого розвитку в Україні за участі усіх зацікавлених сторін;
- розробка, прийняття та впровадження національної стратегії сталого розвитку;
- інтеграції відповідних принципів у секторальну політику в Україні, а саме в промислову, енергетичну, транспортну, аграрну та регіональну політику.

Євроінтеграційна політика України, що має сенс на цьому етапі, повинна дозволити “рух на випередження” — до ЄС “майбутнього”, аніж до його “минулого”. Таку політику слід будувати на засадах перспективності, ефективності, а також адекватності тенденціям і динаміці розвитку самого Європейського Союзу, що визначатимуть критерії та конкретні умови вступу України до ЄС у майбутньому. Зрештою, таку політику слід орієнтувати на можливе спрощення й здешевлення для України виконання цих майбутніх вимог ЄС, що можна досягти на основі осмисленого й добре підготовлено зближення з ЄС у подальші роки.

Першочергові завдання нової влади України в сфері природних ресурсів і сталого розвитку

1. Необхідна глибока **адміністративна реформа** в системі державного управління у сфері використання природних ресурсів і охорони природного довкілля з метою його принципового удосконалення, а саме:

- впровадження функціонального (негалузевого) підходу в управлінні природними ресурсами та охороні природного довкілля;
- організаційно-адміністративного розподілу функцій державного регулювання і контролю, з одного боку, та функцій господарської діяльності — з іншого;
- впровадження принципів сталого розвитку як державного управління, так і в господарську діяльність природокористувачів.

2. Необхідно створити **систему інтегрованого державного управління** всім комплексом природних ресурсів та інших видів природного капіталу країни (до яких належать надра, водні, земельні, лісові, рибні, рекреаційні ресурси, атмосфера, біорізноманітність і генетичний банк рослин і тварин тощо), а також охорони природного довкілля.

Це завдання вирішується шляхом створення **єдиного органу державного управління** — Міністерства природних ресурсів і охорони довкілля, якому передаються всі функції державного регулювання і контролю та підпорядковуються всі нинішні державні комітети за видами природних ресурсів.

3. **Господарську діяльність** міністерств і державних комітетів необхідно повністю виокремити у відповідні державні холдингові компанії, яким передаються відповідні господарські функції та активи. Ці державні компанії мають діяти за ринковим принципом у межах загального державного регулювання та контролю. “Ручне управління” господарською діяльністю з боку державних службовців потрібно цілком ліквідувати.

4. Необхідно відновити **Національні ради з питань сталого розвитку** при президентові (або прем'єр-міністрі) з метою визначення та впровадження національної стратегії розвитку, що базується на збалансованості економічних, соціальних та екологічних чинників. Рада повинна виконувати роль загальнонаціонального органу, що має зіставити існуючі різноманітні інте-

реси і виробити консенсусну стратегію сталого розвитку країни, яка відобразатиме інтереси всього суспільства.

Така Рада має об'єднати зусилля урядовців, представників бізнесу та фахівців недержавних організацій, а її склад має бути сформований на паритетних засадах з представників усіх трьох секторів. Крім того, з метою консолідації зусиль суспільства робота Ради має передбачати як широке залучення бізнесу й громадськості до процесу вироблення національної стратегії, так і їх активну участь в її подальшому практичному впровадженні.

5. У структурі Міністерства природних ресурсів і охорони довкілля необхідно передбачити створення окремого департаменту сталого розвитку та євроінтеграції, до якого входять структурні підрозділи, які відповідатимуть за співпрацю з Національною радою з питань сталого розвитку в розробці і впровадженні національної стратегії, за розробку перспективних еколого-економічних механізмів (торгівля квотами та викиди, екологічні податки тощо), за гармонізацію екологічної політики України зі стандартами Європейського Союзу та за співпрацю з європейськими й міжнародними організаціями у сфері сталого розвитку. Роботою департаменту має керувати один із заступників міністра.

3.4. Національна стратегія сталого розвитку України і реалізація глобальні цілі розвитку тисячоліття

Як уже зазначалося, національної стратегії сталого розвитку України ще не існує. Але це не означає, що уряд України зовсім нічого не робив і не робить для реалізації принципів і вимог сталого розвитку. Настала пора перейти від дискусії до реальної роботи. Було б дуже дивно, якби і при новій демократичній владі розробка довгострокової стратегії України здійснювалася у відриві від глобальної стратегії сталого розвитку і глобальних цілей розвитку III тисячоліття, затверджених ООН і взятих до реалізації більшістю країн світу, в тому числі й Україною.

Уряд України цілком обґрунтовано прийняв до виконання Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ), розробка яких була ініційована ООН у 2002 р., як органічну складову майбутньої стратегії сталого розвитку. У 2003 р. Кабінет Міністрів України, а конкретно Міністерство економіки та Комітет з питань європейської інтеграції опублікували національну аналітичну доповідь “Цілі розвитку тисячоліття України”. Цей документ не є стратегією, але може стати концептуальною основою стратегії¹.

Адаптація внутрішньої економічної політики України до реалізації імперативів і “Цілей розвитку тисячоліття” є невідкладною справою з огляду на забезпечення системного і комплексного підходу до формування довгострокової стратегії економічного і соціального розвитку України, розробки національної стратегії сталого розвитку, поетапного переходу до еко-соціальної ринкової моделі економіки України.

Згадана аналітична доповідь уряду України має дискусійний характер. Проблема її розробників у тому, що жодна з пропозицій ще й досі не імплантована в програми дій уряду. Загалом урядові програми України обходять питання сталого розвитку. Так, у програмному посланні Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України “Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000–2004 роки”² наголошується,

¹ Цілі розвитку тисячоліття. Україна. — К., 2003. — С. 23.

² Україна: поступ у XXI століття. — К., 2000.

що "...основні загрози нашій державності зміщуються зараз у площину економічної безпеки"¹. В рамках довгострокових пріоритетів екологічної безпеки в цьому документі йдеться лише про застосування платного природокористування для відновлення та раціонального використання природних ресурсів. Неозброєним оком видно, що запропонована програма формування збалансованої системи природокористування в Україні з акцентом на екологізацію технологій дуже далека від Цілей розвитку тисячоліття і від стратегії сталого розвитку.

Знов-таки все концентрується навколо проблеми стійкого економічного зростання. Урядова стратегічна Програма "Україна-2010" повністю ігнорує проблеми сталого розвитку і адаптацію України до Цілей розвитку тисячоліття незважаючи на патетичну заяву, що ця програма дій майже гарантує поступ України у XXI століття і її включення у глобальні міжнародні процеси². В усякому разі в Програмі говориться, що вона орієнтована на вирішення проблем людського розвитку та конкурентоспроможності України. Про яку конкурентоспроможність, сталий розвиток і якість життя громадян можна говорити, якщо на 2010 р. ВВП на душу населення в Україні визначено на рівні 4–4,5 тис. дол. США за реальною купівельною спроможністю. А сьогодні вважається, що для конкурентоспроможного приєднання до ЄС душевий ВВП в Україні повинен досягти у 2010 р. 10–12 тис. дол. США. Прогнозна динаміка основних макроекономічних показників України на період до 2010 року не знайшла свого підтвердження в реальному житті. Починаючи з 2000 р. прогнозні показники уряду В. Пустовойтенка були явно стримуючими, заниженими (табл. 3).

У 2006–2010 рр. спрогнозовані урядом В. Пустовойтенка темпи підвищення ВВП та інші макропоказники є заниженими, вони не відповідають стратегічним цілям України, таким як ліквідація безробіття, подолання бідності, перехід від економіки, базованої на дешевій робочій силі, до економіки, базованої на дорогій робочій силі і високій середній зарплаті.

¹ Україна: поступ у XXI століття. — К., 2000. — С. 90.

² Програма "Україна-2010". — К., 1999. — С. 91.

**Прогнозна динаміка макроекономічних показників України
на період до 2010 року¹**

Прогнозні макроекономічні показники	Роки (у %)				
	1998	1999	2000	2001–2005 (середньо- річний)	2006–2010 (середньо- річний)
ВВП	-1,5	-1	2	7	8
Приватне споживання	-3	-2	1,25	6	5,5
Валове нагромадження основного капіталу	3	2	5	11	13
Експорт товарів та послуг	-15	3,5	3,1	7	7,7
Інфляція (ІСЦ)	20	19	10	7	5

Передвиборна програма Президента України В. А. Ющенка “Десять кроків назустріч людям” визначила на 2005–2010 рр. вищі макропоказники розвитку. Щорічний приріст ВВП передбачається на рівні 10–12 % проти 5–6 %, передбачених “Програмою “Україна-2010”, запропонованою урядом Пустовойтенка в 1999 р. Передбачається створити за 2005–2010 рр. більш як 5 млн нових робочих місць, що забезпечить зниження рівня безробіття до 1–2 %, підвищення середньої зарплати в 2 рази і зниження рівня бідності населення майже вдвічі за умови утримання рівня інфляції в 5–6 %.

У рамках розробки Національної стратегії розвитку України і глобальної стратегії України особливо важливим моментом є прийняття і реалізація середньострокової (5–10 років) Державної програми структурної модернізації економіки України в напрямі створення європейської моделі екологічного-економічної соціально-орієнтованої ринкової системи. Невідкладним завданням на 2005–2010 рр. є розробка Національної стратегії сталого розвитку України на період 2005–2020 рр.

З цього погляду викликає значний інтерес концепція стратегії “Український прорив”, опублікована кандидатом у прези-

¹ Програма “Україна-2010”. — К., 1999. — С. 9.

денти України А. Кінахом¹, який сьогодні є першим віцепрем'єром України.

Об'єктивно оцінюючи незадовільний стан економіки України, рівень її міжнародної конкурентоспроможності і перспективи розвитку, А. Кінах вважає, що великі потенційні можливості України треба розглядати в аспекті співвідносного руху, економічної і соціальної динаміки стосовно інших країн у сучасній глобальній економічній системі. Нинішня економічна ситуація України, незважаючи на пожвавлення 2000–2004 рр. не гарантує головного — забезпечення сталого зростання і розвитку та прискороного подолання на цьому підґрунті великого і зростаючого розриву між Україною і країнами Заходу. За роки економічної кризи в Україні (1990–1999 рр.) цей розрив значно збільшився і рівень ВВП на душу населення в Україні приблизно у 30 разів менший, ніж у багатих країнах Євросоюзу². Навіть у перерахунку в реальну купівельну спроможність душевий розмір ВВП в Україні в 7–10 разів нижчий, ніж у країнах Євросоюзу. Західні країни, незважаючи на низькі темпи зростання, постійно випереджають Україну завдяки високій конкурентоспроможності і якості зростання, які базуються на перевагах високотехнологічних виробництв, що забезпечують високий приріст **інтелектуальної доданої вартості**. З індексом перспективної конкурентоспроможності, що закладається сьогодні на 5–8 років наперед, Україна займає 84 місце, тоді як Німеччина — 13, а Фінляндія 1–2.

Прогнози співвідносного розвитку української економіки та економік країн Заходу показують, що в разі збереження нинішньої традиційно-консервативної інерційної моделі екстенсивного індустріального розвитку економіки України навіть з рівнем 10 % відставання України збільшуватиметься, бо через 30 років ВВП на душу населення в країнах Євросоюзу становитиме вже понад 50 тис. доларів США. За оцінками західних економістів, навіть за умови щорічного збільшення ВВП 10 % Україна досягне відповідності критеріям вступу до ЄС лише через 20–25 років. Україні потрібна **економічна революція**, відмова від інерційного індустріалізму радянського типу і пе-

¹ Кінах А. Український прорив. — К., 2004.

² Там само. С. 26.

рехід до нової якості розвитку на основі стратегії сталого розвитку. А це можливо лише на основі розробки і реалізації довгострокової національної стратегії розвитку України, орієнтованої на євроатлантичні і європейські цінності.

Нинішній низькоякісний інерційний розвиток індустріально-екстенсивного типу, який базується на дешевих ресурсах і вкрай дешевій, штучно знеціненій робочій силі, не може забезпечити ні стійкості, ні сталості, ні якості розвитку. Крім того, цей тип розвитку не може бути довготривалим. Бо через це ще більше посилюються загрози від тяжкої інерції пострадянського індустріалізму. Нестійкість темпів зростання, залежність зростання від сировинних галузей промисловості і від кон'юнктури на метал, хімікати, вугілля, руду показують, що досягнуті в Україні досить високі темпи економічного зростання не мають під собою відповідної бази, стійкого зростання, технологічної та економічної конкурентоспроможності. А формування такої бази неможливе без глибинних перетворень.

Повернімося до виконання Україною Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ) ООН. Їх треба розглядати як нові орієнтири розвитку країн на глобальну перспективу. Затверджено і рекомендовано лише вісім цілей, 18 завдань і понад сорок показників. Ми вже говорили про кожен з цих цілей. Тут зазначимо найбільш релевантну до теми цієї книги мету — забезпечити сталий розвиток довкілля. Це мета № 7. А також мету № 8 — розвивати глобальну співпрацю задля розвитку. Всі вісім цілей спрямовані на сталий розвиток в інтересах людей. Як відомо, в Україні у сфері людського розвитку наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. постало багато гострих проблем. Підписання Президентом України Л. Кучмою Декларації тисячоліття ООН (2000) — це не тільки визнання відповідальності за незадовільний стан людського розвитку, а й взяття Україною на себе відповідальності за вирішення проблем людського розвитку і якості життя людей. У чому ж полягають українські проблеми сталого людського розвитку? Автори аналітичної доповіді “Україна. Цілі розвитку тисячоліття” в цілому правильно визначають ці проблеми¹, не називаючи їх причини:

¹ Україна. Цілі розвитку тисячоліття. — К, 2003. — С. 5.

- надзвичайно низький рівень доходів і рівень життя основної частини населення, поширення масової бідності, відсутність середнього класу;
- депопуляція країни, тобто зменшення кількості населення України внаслідок перевищення смертності над народжуваністю;
- масова міграція найбільш талановитих і кваліфікованих працівників за межі України;
- масове відкрите та приховане безробіття;
- погіршення здоров'я населення та скорочення тривалості життя;
- зниження якості освіти, погіршення якісних характеристик людських ресурсів України;
- низький рівень соціального захисту та соціальних гарантій для населення України;
- наростання відставання України за основними параметрами людського розвитку від розвинених країн;
- надмірна централізація соціальної політики.

Цілі розвитку тисячоліття, визначені ООН в Україні, останніми роками реалізуються незадовільно. Тому відповідальність за це несе владний режим Л. Кучми, суттю якого стала державна корупція і соціальна демагогія безкінечних обіцянок на папері. Розглянемо це на прикладі конкретних Цілей ООН.

Мета 1. Подолання бідності населення України

До 1999 року законодавчо рівень бідності населення України взагалі не визначався, що викликає здивування. Лише у 2000 р. видано Указ Президента “Стратегія подолання бідності в Україні”. Ця стратегія вперше поставила два важливих завдання. **Завдання 1.** Зменшити з 2001 до 2015 р. в 2 рази питому вагу населення, вартість добового споживання якого не перевищує 4,3 дол. США за паритетом купівельної спроможності. У 2001 р. Світовий банк розрахував і встановив для України дуже вигідний, завищений паритет купівельної спроможності — 1 грн = 0,98 дол. США. Він був далеким від реальності. **Завдання 2.** Зменшити з 2001 р. до 2015 р. на 33 % питому вагу бідного населення за національною межею бідності. Національна межа бідності у 2001 р. була визначена на рівні 141,8 грн на місяць на одного умовного дорослого громадяни-

на Україні. Рівень бідності населення в Україні практично не знижується. Головними причинами бідності в Україні є вкрай низький рівень зарплати, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, а також безробіття.

Подолання бідності в Україні владний режим Л. Кучми свіdomo розтягував на надто довгий період (15 років). Фактично мова йшла лише про часткове подолання бідності, що видно з даних урядової стратегії (табл. 4).

Таблиця 4

**Програмні індикатори подолання бідності в Україні
на 2001–2015 роки¹**

Індикатори рівня бідності	2001 р.	2004 р.	2007 р.	2011 р.	2015 р.
Питома вага населення, вартість добового споживання якого не перевищує 4,3 дол. США за паритетом купівельної спроможності	11,0	9,8	8,6	7,1	5,5
Питома вага населення, яке живе за національною межею бідності	27,2	25,0	22,6	21,5	18,4

Дані, наведені в табл. 4, викликають сумні роздуми. По-перше, вони занижені в базовому 2001 році. За даними Міжнародної організації праці (ООН) у 2001 р. близько 80 % громадян України мали доходи нижчі, ніж офіційно встановлений рівень бідності. Водночас за роки “кучмізму” 10 “сімей” зосредили в своїх руках 80 % національного капіталу за рахунок пограбування держави і її громадян у процесі “прихватизації”. По-друге, владний режим Л. Кучми “планував” зменшити бідність в Україні за 15 років лише на 33 %. Тобто повна ліквідація бідності могла бути законсервована на 45–50 років. Про який сталий розвиток, а тим більше про підвищення якості людського розвитку і життя можна було говорити?

По-третє, як показують звітні дані, рівень бідності в останні роки “кучмізму (2000–2004) в Україні не знижувався, а безробіття в західних регіонах набрало катастрофічних масштабів. Відомо, що сучасний рівень погодинної зарплати у роз-

¹ Україна. Цілі розвитку тисячоліття. — К., 2004. — С. 6.

винутих європейських країнах становить 14–22 євро, а в Україні лише 0,65 євро. Складається враження, що владний режим Л. Кучми свідомо перекачував кваліфіковану робочу силу України в Росію, утримуючи вдома в 2 рази нижчий рівень оплати праці і пенсій.

По-четверте, виникла нова тенденція до негативних змін у структурі бідності. Почала збільшуватися частка бідних серед працюючих громадян працездатного віку, особливо серед працівників бюджетної сфери (вчителі, лікарі, працівники культури).

Ще більш негативний вигляд має картина бідності населення України порівняно з показниками інших колишніх країн соціалістичної співдружності, таких як Чехія, Словаччина, Польща, Литва, Латвія, Естонія, особливо в динаміці за 1991–2004 роки. Маючи найбільш сприятливі стартові умови розвитку в 1990 р., Україна стала однією з найбідніших країн Європи. Це говорить про особливу відповідальність колишнього владного режиму Л. Кучми, який встановив диктатуру кланів, режим тотальної корупції, довів рівень тінізації економіки до 60 %. Тіньова економіка не бере участі у формуванні доходів державного і місцевого бюджетів та у поповненні фондів соціального страхування.

Про катастрофічні результати і перспективні наслідки підвищення бідності в Україні говорить і той факт, що навіть кумівський уряд В. Януковича наприкінці свого існування, аналізуючи ситуацію бідності в Україні, дійшов висновку, що “...подальше розшарування населення може призвести до збільшення питомої ваги вкрай бідних, **зростання масштабів застійної бідності, виникнення такого явища, як хронічна бідність.** Якщо зазначені процеси відбуватимуться і надалі, рівень відносної бідності неминуче зросте до 45–47 %, а глибина бідності до 50–55 %”¹. Тому сьогодні і на найближчі 3–4 роки найбільшим невідкладним завданням нового уряду народної довіри є зупинення процесу наростання бідності громадян України. Немає сумніву, що Президент України В. А. Ющенко і Прем’єр-міністр України Ю. В. Тимошенко це добре розуміють. Саме такий підхід бачимо і в концепції “українського прориву” провідного члена нового уряду А. К. Кінаха².

¹ Україна. Цілі розвитку тисячоліття. — К., 2004. — С. 7.

² Кінах А. К. Український прорив. — К., 2004.

Якщо говорити про негативні перспективні наслідки поширення бідності в Україні, то вона насамперед “б’є” по демографічній ситуації і веде до прямого зменшення кількості населення, зменшення трудових ресурсів, зниження частки продуктивного населення, веде до посилення масового міграційного відпливу економічно активного населення за межі України. З іншого боку, це веде до посилення експлуатації громадян України за кордоном, знижує платоспроможний попит на внутрішньому ринку України, зменшує масу внутрішніх заощаджень як інвестиційного ресурсу, чим гальмує розвиток національного виробництва і народного підприємництва. Нинішній рівень бідності населення виключає можливості прискореної інтеграції України не тільки до Європейського Союзу, а й до Євроатлантичного співтовариства в цілому, бо там діють стандарти сталого розвитку, конкурентоспроможності і стандарти добробуту населення. Ніхто не візьметься утримувати майже 50 млн громадян України.

Як показує аналіз, одним з економічних парадоксів України періоду кучмізму було те, що з підвищенням темпів економічного розвитку бідність не тільки не зменшувалась, а й навіть поглиблювалась, особливо в найгостріших формах. Це знов-таки говорить про безвідповідальність владного режиму Л. Кучми в питаннях розподілу доходів. За кількістю доларових і недоларових мільярдерів і мільйонерів, за темпами збільшення їх кількості Україна “встановила європейський рекорд”. Ганебним є факт, що першим і головним рекордсменом є сім’я самого Л. Кучми, колишнього “гаранта” Конституції України, “заощадження” якої досягли, згідно з даними компетентних джерел, більш як 10 млрд дол. США.

Перед новою, демократичною владою України стоїть складне завдання підвищити темпи і змінити якість економічного зростання, щоби воно працювало на подолання бідності і піднесення добробуту громадян. Без цього не буде відкритим шлях до сталого розвитку, бо останній приходить лише з підвищенням якості людського розвитку і досягненням прийнятних стандартів якості життя громадян. Тому і в майбутній національній стратегії розвитку України і в національній стратегії сталого розвитку України пріоритетне місце повинна зайняти нова, затверджена Верховною Радою України, націо-

нальна стратегія України щодо подолання бідності, яку уряд Ю. В. Тимошенко повинен був розробити вже в 2005 році¹. В цій Стратегії головні зусилля повинні бути спрямовані на подолання безробіття, створення в наступні 5 років не менш як 5 млн нових робочих місць, суттєве підвищення рівня доходів працюючих громадян. Особливу увагу слід приділити розвитку народного підприємництва, насамперед у формі малого і середнього бізнесу. Перед Україною стоїть велике завдання щодо підвищення питомої ваги малого і середнього бізнесу в структурі ВВП до рівня, досягнутого країнами Європи, тобто до рівня 60–70 %. Для успішного розвитку всенародного підприємництва потрібно створити стимулюючу систему оподаткування замість нинішньої стримуючої системи.

Для зменшення масштабів бідності доцільно забезпечити подальше зниження податкового тиску на доходи громадян, скоротити кількість податків, підвищити рівень неоподаткованості до прожиткового мінімуму. Потрібно відновити стимулюючу роль пенсійного забезпечення. Завданням національного масштабу є формування “середнього класу”, тобто підвищення питомої ваги висококваліфікованих кадрів у загальній масі трудових ресурсів України. На часі запровадження державного обов’язкового мінімуму почасової оплати праці найманих працівників та підвищення питомої ваги зарплати в структурі собівартості продукції до 50 % порівняно з нинішніми 10–12 %. У розвинених країнах, економіка яких базується на дорогій робочій силі і високому добробуті працюючих, питома вага оплати праці у ВНП становить до 70 %.

Мета 2. Забезпечення якісної освіти впродовж життя

Як європейська держава Україна об’єктивно розвивається як суспільство знань. Розроблена Міністерством освіти і науки України Національна доктрина розвитку освіти (затверджена Указом Президента в 2002 р.) головною своєю метою передбачає “створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом

¹ Затверджену у 2001 р. колишнім Президентом України Л. Кучмою “Стратегію подолання бідності” потрібно переглянути або скасувати.

життя, оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти”¹.

Головною проблемою України в галузі освіти є підвищення якості освіти і конкурентоспроможності освітніх установ. Не менш важливим є підвищення рівня охоплення освітою всіх груп громадян.

Важливим показником (індикатором) якості освіти в сучасних умовах є частка діючих державних стандартів освіти України, які відповідають вимогам європейської спільноти. У табл. 5 наводиться деталізація індикаторів у динаміці за періодами (в %).

Таблиця 5

Індикатори (в %)	1997 р.	2000 р.	2004 р.	2007 р.	2011 р.	2015 р.
Охоплення освітою дітей у віці 3–4 роки в дошкільних закладах	46,4	50,7	57	60	63	65
Охоплення початковою освітою дітей у віці 6–9 років	...	...	99,3	99,5	99,8	100
Охоплення вищою професійною освітою осіб віком 18–22 років (1–4 рівень)	45,2	53,4	60	63	65	67
Охоплення вищою освітою 3–4 рівнів акредитації	30,7	38,8	42,2	49	51	65

Як бачимо, ні до 2011, ні до 2015 р. не передбачено 100%-ного рівня індикаторів державних стандартів освіти, які відповідали б вимогам європейської спільноти. А це фактично означає відкладений сталий розвиток людського капіталу і підвищення якості людського розвитку в Україні. Україна втрачає свої високі минулі досягнення в галузі освіти, що неминуче впливає і на розвиток науки. Сьогодні цілком очевидно, що пере-

¹ Національна доктрина розвитку освіти. — К., 2002.

² Україна. Цілі розвитку тисячоліття. — К., 2004. — С. 9.

хід України до конкурентоспроможної інноваційної моделі розвитку економіки неможливий без вдосконалення системи освіти, бо саме через освіту, через людський капітал відбувається початкове впровадження досягнень науки і техніки.

Починаючи з 1996 р. в Україні діє конституційна норма про обов'язковість повної загальної середньої освіти. Але у 2001/2002 навчальному році лише 56,9 % жителів 15–17 років навчалися в 10–12 класах. Частина молоді здобувала середню освіту у професійно-технічних навчальних закладах. Не досить якісна освіта в сільській школі України. До 2011 р. Україна повинна забезпечити 100% -не охоплення дітей повною середньою освітою. Цього вимагають і євроінтеграційні інтереси нашої держави.

Особливе місце займає вища професійна освіта України. Останніми роками відмічається кількісне збільшення системи вищих навчальних закладів за рахунок недержавних установ. При цьому підвищуються і проблеми якості підготовки кадрів. Більшість недержавних вищих навчальних закладів (ВНЗ) ще не мають ні відповідної матеріально-технічної бази, ні необхідного рівня викладацького складу. Для прискореного підвищення якості підготовки професійних кадрів вищої кваліфікації необхідно прийняти Державну програму інтеграції вищої школи з науковими закладами України. Кожен дослідник повинен стати викладачем, продукувати і передавати свої нові знання студентам — новим фахівцям, які понесуть їх у виробництво і в суспільство. Органічна інтеграція ВНЗ з академічними НДІ — вимога часу. Ми повинні забезпечити ефективність такої інтеграції вже до 2011 року. Тоді, як і в Європі, в ЄС і ОЕСР, підготовка кадрів у нас буде науковою, а наука стане університетською. Подальше утримання науки в ізольованих гетто численних академій наук є недоцільним. Без інтеграції науки і вищої освіти було б марно говорити про готовність інтеграції України в ЄС. У найближчі роки слід розробити нову систему державного фінансування і недержавного кредитування ВНЗ всіх форм власності, а також студентів і викладачів ВНЗ, що потребують коштів відповідно на стипендії, оплату навчання, придбання житла. Інвестиції в освіту — це інвестиції в людський, інтелектуальний капітал. Вони повинні збільшуватися

синхронно із збільшенням обсягів ВВП України. Інформатизація та комп'ютеризація системи освіти, особливо сільської школи, потребує від держави мобілізації фінансових ресурсів, у тому числі скорочення непродуктивних витрат. Резерви для реалізації такого підходу в Україні великі. Насамперед потрібно припинити практику перекачування коштів держбюджету в олігархічні структури. Слід примусити всіх платити податки.

Мета 3. Сталий розвиток довкілля

За період незалежності економічна ситуація в Україні не поліпшилася. У 2004 р. владний режим Л. Кучми визнав екологічну ситуацію як кризову¹, пояснюючи це нехтуванням об'єктивних законів розвитку і відтворення природоресурсного комплексу, структурних деформацій народного господарства, за яких перевага віддавалася розвитку сировинно-добувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості. Деіндустріалізація України в 1995–2002 рр. призвела до зменшення викидів в атмосферу в 1,4 разу, але це не забезпечило вирішення проблеми сталого розвитку довкілля. Запровадження деяких елементів економічного механізму природокористування, в тому числі податку на забруднення атмосфери, ще не є ефективним.

Підтримавши Цілі розвитку тисячоліття в галузі екології, Україна взяла на себе відносно невеликі, обмежені зобов'язання і завдання щодо сталого розвитку довкілля на 2001–2015 рр. Це завдання збільшити частку населення, що має доступ до питної води, яка відповідає національним стандартам у містах і селах; завдання щодо стабілізації до 2015 р. забруднення повітря стаціонарними та рухомими джерелами; завдання з розширення мережі заповідників та природних національних парків до 10,4 % від загальної території України. В табл. 6 наведено систему індикаторів виконання згаданих завдань за період 2001–2015 рр. При невеликих позитивних зрушеннях щодо питної води для населення як у містах (з 86 % до 96 %), так і в селах (з 63 % до 75 %) та відкладанням цих зрушень на кінець періоду постає проблема відповідності національних стандартів європейським стандартам пит-

¹ Україна. Цілі розвитку тисячоліття. — К., 2004. — С. 14.

ної води. Як відомо, і якість, і подача води в Україні залишаються проблемними. Якщо обсяги шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення планується втримати на тому ж рівні (4,05–4,1 млн тонн на рік), що є високим рівнем забруднення, то щодо рухомих джерел забруднення Україна зобов'язань на себе не брала. А сьогодні забруднення атмосфери автомобілями в таких містах, як Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, вже перевищує рівень індустриальних забруднень. Тому про ефективність політики сталого розвитку докільля при владному режимі Л. Кучми говорити не варто, бо цієї ефективності не було. Пояснювалося це одним — дефіцитом капіталовкладень. Водночас за сприяння влади олігархи вивезли за кордон багато мільярдів доларів прибутку, залишивши Україні екологічні і соціальні проблеми. Новий демократичний уряд Ющенка — Тимошенко стоїть перед вкрай серйозними проблемами щодо захисту і сталого розвитку наколишнього середовища. Вирішення цих проблем можливе лише на економічній основі шляхом переходу на еко-соціальну модель ринкової економіки в Україні, про яку йтиметься далі.

Таблиця 6

Індикатори	2001 р.	2004 р.	2007 р.	2011 р.	2015 р.
Частка населення міст та селищ міського типу, яке користується питною водою національних стандартів, %	86	87	88	90	93
Частка сільського населення, яке користується питною водою національних стандартів, %	63	64	66	69	75
Обсяг шкідливих викидів, що потрапляють в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, млн т/рік	4,05	4,15	4,20	4,20	4,10
Площа природних біосферних заповідників та національних парків, % від загальної території України	4,2	6,1	7,5	8,6	10,4

Взявши на себе зобов'язання щодо розширення площі природних біосферних заповідників та національних природних парків, владний режим пішов на пряме порушення законодавства. Так, на кордоні Київської і Черкаської областей під виглядом заповідника відгороджено десятки тисяч придніпровських лісів для “царського полювання” Л. Кучми, І. Бакая та інших можновладців. Такий же “заповідник” розбито в Івано-Франківській області з центром в с. Гута, на косі Азовського моря. Грубо порушуючи Конституцію України, экс-президент Л. Кучма зробив президенту сусідньої держави царський подарунок, виділивши під мисливський будинок близько 600 га земель Ялтинського заповідника в Криму. Покидаючи президентський пост, Л. Кучма роздав великий масив заповідних земель Пущі-Водиці, Кончі-Заспи та інших зон навколо Києва своїм прибічникам. Неморальна влада і діла її неморальні. На таку владу ще чекає Божий і народний суд України.

Новий уряд України повинен не на словах, а на ділі забезпечити реалізацію інтегрованого підходу до сталого розвитку довкілля, коли вирішення екологічних проблем є не лише національним завданням, а й інструментом справедливого розподілу суспільного багатства, який повинен реально впливати на технологічну і структурну модернізацію економіки та забезпечення сталого розвитку України в цілому. На прикладі лише деяких розглянутих вище завдань України щодо реалізації Цілей розвитку тисячоліття видно, які величезні за масштабами завдання стоять перед Україною. Вважаємо, сьогодні було б дуже неправильно розглядати окремо проблеми економічного зростання і проблеми конкурентоспроможності, проблеми сталого розвитку і проблеми європейської інтеграції. Всі стратегії щодо вирішення цих проблем треба органічно об'єднати в одному документі — Національній стратегії розвитку України на період до 2025 року. Розробка такої стратегії — невідкладне завдання нової влади.

3.5. Нова глобальна економіка і сталий розвиток України. Чи допоможе Україні Глобальний план Маршалла?

Україна вже реально стала важливою складовою глобалізованого світу. І її не можуть не цікавити глобальні процеси, глобальні інтереси, глобальні стратегії. Серед глобальних стратегій Україну як велику європейську державу цікавлять на-самперед стратегії безпечного розвитку¹ і стратегії сталого розвитку. Глобальна безпека розвитку реально стає новою ідеологією держав на постіндустріальному етапі.

В останні два роки (починаючи з 2003 р.) у світі активно дискутується ідея й ініціатива Глобального плану Маршалла. Нас ця ідея цікавить ще й тому, що починаючи з 1992 р. ми неодноразово і в публікаціях, і у виступах на міжнародних форумах, у тому числі і як перший Посол України в США (1992–1994 рр.), і як президент і віце-президент Генерального комітету ПА ОБСЄ (1999–2004 рр.) пропонували запровадити різновид післявоєнного Плану Маршалла для транзитивних країн колишньої соціалістичної співдружності, в тому числі для України. У відповідь з боку західних колег було мовчання, нерозуміння, бо це не відповідало їх інтересам. Але часи змінюються. І в 2003 р. прийшла пора нового життя цієї ідеї. Але цього разу її ініціював мовчазний Захід. Це можна пояснити зокрема новою композицією глобальних геоекономічних інтересів.

На Заході тепер стверджують, що в результаті економічної глобалізації та інформаційно-технологічної революції нова все-світня економічна система вийшла за межі світової економіки як простої сукупності національних економік і за межі контролю з боку національних держав і суспільств². Ще в 2001 р. до появи ініціативи Глобального плану Маршалла (2003 р.) дослідники Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України дійшли висновку про виникнення економічної

¹ Білорус О. Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2002.

² Global Marshall Plan. Planetary Contract. — Frankfurt-on-Main, 2003.

системи глобалізму¹. Недаремно кажуть, що нові ідеї народжуються з нічого.

Світову еліту непокоїть і лякає факт втрати верховенства політики, національних держав над економікою. В економічній глобалізації і у формуванні позанаціональної економічної системи глобалізму вони вбачають можливість нереалізованого розвитку світу і навіть глобальний хаос у результаті конфлікту колосальних фінансових інтересів глобальних корпорацій. З іншого боку, західну еліту лякають темпи збільшення світового населення, яке дуже швидко наближається до позначки 10 млрд і, за даними російського вченого С. Капиці, перевищить межі 12 млрд, хоч і менш швидкими темпами. Лякає світову еліту і той факт, що “нове” населення світу дуже швидко бере на озброєння західний споживацький ресурсно-витратний стиль життя провідних індустріальних країн. Результат такого розвитку відомий — надмірне навантаження і перевантаження на екологічні системи планети Земля, міжцивілізаційні конфлікти, глобальна катастрофа.

Відчуваючи відповідальність за долю людства, лідери, що представляють сферу економічної політики, наукова спільнота, ЗМІ, неурядові організації світу, партії зібралися в 2003 р. у Франкфурті-на-Майні і висунули ініціативу Глобального плану Маршалла. Провідну роль при цьому відігравали представники Римського клубу, Еко-соціального Форуму Європи, представники ООН, Європейського парламенту, національних парламентів країн Європи. Головна мета — створення **всесвітньої економічної, політичної і соціальної системи** для нової ери співробітництва, що забезпечить, як вважають ініціатори, глобальну безпеку, мир і благополуччя для всіх. Тобто економічній системі глобалізму пропонується контрбаланс, протизвага у формі інтегрованої глобальної політико-економічної і соціальної системи. Очевидно, що йдеться про **систему глобального солідаризму і глобальної інтеграції**. Аналогом-попередником ініціатори цього планетарного проекту вибрали як модель успішний приклад американського Плану Маршалла для зруйнованої війною Європи, що був успішно реалізований у 50–

¹ Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. — К., 2002; Белорус О. Г. Экономическая система глобализма. — К., 2003.

40-х роках ХХ століття. Враховується також позитивний досвід розширення Європейського Союзу, що набуває масштабів моделі Сполучених Штатів Європи. Передбачається, що в реалізації Глобального плану Маршалла будуть зацікавлені уряди країн Європи, бізнесові структури, інститути громадянського суспільства, Європейський Союз, ООН, Всесвітня торгова організація (ВТО), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародна організація праці (МОП) та інші структури.

Така всесвітня інтеграція нагадує новий різновид Світового уряду. Але вона має європейське походження і європейську орієнтацію.

Кінцевою метою ініціативи є перехід до всесвітньої системи еко-соціальної ринкової економіки альтернативної антисоціальної системі економічного глобалізму або економічній системі глобалізму. Чи не запізно спохватилася західна еліта? І чи є резон транзитивним країнам, таким як Україна, приєднатись до такої глобальної ініціативи? Думаємо, що для України тут є повний резон і рація одночасно. Бо така інтеграція базується на досвіді Європейського Союзу і буде корисна для реалізації української стратегії європейської реінтеграції.

Як відомо, у процесі свого поетапного розширення ЄС успішно застосовував метод співфінансування у допомозі біднішим країнам з боку їх багатих партнерів в обмін на прийняття та впровадження біднішими країнами певних соціальних, екологічних та культурних стандартів. У результаті зі зруйнованої післявоєнної Європи виникла об'єднана Європа з внутрішнім ринком за 450 млн споживачів. Могутність об'єднаної Європи набагато зростає, коли до неї ввійдуть Україна і Туреччина. Це вже буде Європа з 500 млн споживачів — найбільше в світі інтеграційне об'єднання. Представники європейської еліти вважають, що європейську концепцію кофінансування розвитку можна було б покласти в основу інтеграційних процесів, які є нагальними нині на глобальному рівні. Йдеться про створення унікальної фінансової бази для глобальної інтеграції заради еко-соціального сталого розвитку світу. Європейський Союз разом з великими азійськими економічними потугами (Японія, Китай, Індія, азійські тигри) у співробітництві з історичним піонером у наданні міжнародної економічної допомоги —

США могли б стати могутньою руйшійною силою нового Глобального плану Маршалла.

Постає питання про баланс економічних і політичних інтересів цієї глобальної тріади. ЄС і США, США і Китай, Японія і США завжди були, є і будуть партнерами-конкурентами. Всіх їх об'єднує історична доля спільного глобального дому й інтереси глобальної безпеки розвитку.

Але чи не вийде так, як кажуть японці, “ліжко одне, та сні різні”? Оптимізму трохи додає співвідносний рух таких лідерів економічного розвитку, як США, ЄС, Китай, Індія, Японія. В наступні 15–20 років США остаточно втратять роль монопольного лідера економічного розвитку і роль глобального політичного і силового доміатора. Разом з тим США будуть зацікавлені залишити за собою роль лідера глобальної демократії¹. США об'єктивно зацікавлені в уникненні глобальних конфліктів і в пошуку безпечних шляхів глобального розвитку. Цій глобальній країні є що втрачати і є що захищати. В умовах будь-якої світової системи США зуміють захистити свої національні інтереси. Тому США можуть позитивно сприйняти бачення й ідею нового Глобального плану Маршалла, спрямовану на впровадження глобальної системи еко-соціального розвитку. Події 11 вересня в США показали, що самоізоляція в добробуті чи цивілізаційні конфлікти — це згубні стратегії як для США, так і для Заходу в цілому. Реалізація нового Глобального плану Маршалла може стати основою для створення **всесвітньої екологічної і соціальної ринкової економіки**, в якій США надовго збережуть важливу роль одного з лідерів. Це привело б до відновлення багатополюсності в інтегрованій глобальній системі. Така нова глобальна система світопорядку на відміну від системи силового економічного глобалізму стала б гарантією миру, безпеки розвитку, свободи і добробуту всіх країн при дотриманні балансу економічних, екологічних і соціальних інтересів. Новий глобальний Вавилон чи новий глобальний Ноїв ковчег?

Ініціатори цього глобального проекту не приховують, що це “європейський” глобальний проект, розуміючи, що він є

¹ *Бжезінський З.* Глобальне домінування чи глобальне лідерство. — 2004 (англ.).

контрбалансом системи американського силового глобалізму, що фактично вже ввійшов на світову сцену. Йому пропонується, щоб Європейський Союз став головним штабом розробки еко-соціального Глобального плану Маршалла. Ідея “європеїзації” глобального сталого розвитку приваблива не тільки для європейців, а й для азійських країн. Очевидно, що вже тепер ЄС готовий створити Консультативний орган при Європейській Комісії з питань глобального сталого розвитку. Найважливіше середньострокове завдання — переконати максимально велику кількість глобальних партнерів приєднатися до проекту еко-соціального Глобального плану Маршалла. Кожна країна, в тому числі й Україна, мають знайти свої інтереси в цій системі.

Висунення ініціативи Глобального плану Маршалла для безпечного і сталого розвитку в усьому світі викликало великий інтерес. Ініціатори звернулися до Європейської Комісії як уряду ЄС з пропозицією щодо створення консультативного органу під назвою “Європейська ініціатива Глобального плану Маршалла”. На світовому порядку денному поставлена нова ідея. Це ідея, яка об’єднує в одне ціле сталий розвиток і безпечний розвиток. Необхідність об’єднання цих великих ідей стала зрозумілою лише в останні роки¹. Для таких великих транзитивних країн, як Україна, традиційний консервативний індустріалізм радянського типу з його екстенсивним розвитком — небезпечний. Він несумісний зі сталим розвитком. З іншого боку, необхідність глобального проекту типу нового Глобального плану Маршалла стає дедалі очевиднішою в умовах поглиблення нерівності між Північчю і Півднем, яке веде до критичного зниження рівня глобальної безпеки розвитку.

Чи зможуть США відмовитися від стратегії встановлення світового порядку глобалізму з її явною відмовою від принципу багатополюсності, мультилатералізму (багатосторонності), що вкрай обмежує можливості глобального сталого розвитку і сталого розвитку бідних країн, таких як Україна. В Україні можливості, особливо інвестиційні, для сталого розвитку є практично вкрай обмеженими, а інтелектуальні ресурси — великі. Тому Україна, якщо вона буде в глобальній системі ста-

¹ Білорус О. Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2002.

лого розвитку, може зробити свій реальний внесок, користуючись водночас синергетичним ефектом інтеграції. Виходячи зі своїх національних інтересів Україна повинна підтримати Глобальний проект сталого розвитку — новий Глобальний план Маршалла ще і як новий проект євроатлантичної інтеграції. Як відомо, так званий атлантичний проект світового порядку сконцентрований на інтересах глобальної безпеки найбільших країн, таких як США і їх найбільші союзники, а не на безпеці розвитку всіх країн світу. З ініціативою “європейського” Глобального плану Маршалла вперше виникає реальна можливість врахування інтересів всіх країн. Нинішня силова економічна глобалізація ділить населення світу на переможців — “золотий мільярд” і переможених — 8 мільярдів, які позбавлені можливості скористатися перевагами глобалізації. Така пропорція не гарантує безпеки для переможців. Вона породжує могутні хвилі антиглобалізму і загрожує глобальним конфліктом. Все це негативно впливає на розвиток світової і глобальної економіки і на глобальний сталий розвиток. Недаремно на Заході про кризу глобального капіталізму серйозно заговорили навіть його великі апологети¹.

Запропонований Європою Глобальний план Маршалла має за мету зробити глобалізацію більш справедливою і водночас закласти основу **еко-соціального економічного дива світового масштабу**. Глобальне еко-соціально-економічне диво можливе, стверджують ідеологи проекту Глобального плану Маршалла. За їх задумом, воно принесе новий великий потенціал розвитку, більший, ніж діюча світова система вільної торгівлі. З іншого боку, глобальна еко-соціальна економічна система несе в собі більший **потенціал безпеки розвитку**, яка набуває критеріального значення в національних і міжнародних стратегіях². Очевидно, нова об'єднана Європа справді прагне запропонувати нову цивілізаційно-альтернативну концепцію світового розвитку, яка має всі шанси для впровадження в майбутньому і в якій безпека розвитку і ноосферна економіка досягатимуться через механізми глобального солідаризму, співробітництва та інтеграції.

¹ Сорос Дж. Кризис глобального капитализма. — М., 2001.

² Білорус О. Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2002.

За задумом ініціаторів концепція Глобального плану Маршалла включає в себе створення нової мегасистеми для **ефективної ліквідації бідності на глобальному рівні**. Ця система має бути погоджена із загальним збереженням природного довкілля і тим самим вона зможе спрямувати світову спільноту на шлях сталого розвитку. Ця глобальна довгострокова (безстрокова) програма дасть змогу 2–3 млрд людей планети, які програли від глобалізації, динамічно реалізувати їх людський і підприємницький потенціал на свою користь, а також на користь світової економіки в цілому¹. Передбачається швидке і ефективно здійснення відповідних реформ. Звичайно, більш розвинені країни, такі як Україна, які вже стоять на шляху реформ, мають більше шансів на успішний розвиток. Тому Україні треба приєднатись до цієї глобальної програми найближчим часом. При цьому Україна може виступати не лише реципієнтом економічної допомоги, а й певним інтелектуальним і технічним донором. Відповідно до цього глобального плану, щорічні інвестиції для кофінансування проектів у країнах, що розвиваються (Південь), становитимуть як мінімум 50 млрд євро. Це додаткові інвестиційні ресурси до тих, що вже виділяються на програми розвитку під егідою ООН.

Європейські ініціатори вважають, що кожна країна — член ЄС без шкоди для себе може вносити щорічно 1,5 % свого ВВП у фонд Глобального плану Маршалла. На такій розширеній фінансовій базі планується забезпечити глобальну сталість і динамічний глобальний розвиток, що нам здається ілюзорним і нереальним. Щоправда, ці обмежені інвестиції розглядаються лише як детонатор і пусковий механізм для країн, що розвиваються. Отримавши нову фінансову підтримку, вони повинні впроваджувати екологічні і соціальні стандарти, запровадити лібералізацію і стабілізацію своїх ринків, що дасть можливість залучати іноземні інвестиції до країн, що розвиваються, і, таким чином, формувати абсолютно нові масштаби і рівень міжнародного співробітництва. Як бачимо, йдеться про те, щоб через глобалізацію європейського типу з людським обличчям розширювати світові ринки для найбільш розвинених, у тому числі європейських країн.

¹ Глобальний план Маршалла. — 2003. — С. 3.

Нова європейська модель Глобального плану Маршалла базується на тому, що існує прямий взаємозв'язок між національною безпекою і глобальною безпекою, між економічною безпекою і безпекою розвитку, між характером і змістом нового світового порядку і економічним добробутом. Захист глобального доквілля в умовах соціальних конфліктів і бідності стає неможливим. Глобальний ресурсний диктат і ресурсна експлуатація бідних країн поставлені на грань глобального конфлікту.

Процес розширення ЄС позитивно сприятиме реалізації Глобального плану Маршалла. Очікується, що вже на першому етапі (наступні 20 років) ця програма дасть поштовх потужному світовому економічному розвитку і дасть свій перший і найважливіший результат — створення умов для подальшого подолання бідності і ліквідації голоду у світі.

Отже, новий Глобальний план Маршалла не є ні філантропічним, ні суто гуманітарним проектом. Це глобальний економічний проект створення нових глобальних ринків і нових умов їх функціонування. Вважається, що це достатня умова для сталого економічного розвитку всього світу в інтересах всіх жителів планети. Ініціатори проекту не приховують, що для реалізації плану буде потрібна відповідна субординація національних стратегій і навіть запровадження системи “послідовного глобального правління”. Це нагадує нову модифікацію системи глобалізму.

У декларації ініціативи нового Глобального плану Маршалла від 11 жовтня 2003 р. у Франкфурті його автори заявили не тільки про можливість економічного дива через формування Світової еко-соціальної ринкової системи за допомогою механізмів Плану. Вони підкреслюють, що в сучасних умовах **сталій розвиток повинен бути або глобальним, або ніяким**. Забезпечити сталий розвиток в окремо взятій країні тепер неможливо, бо не тільки екологія, а й економіка та соціологія стали глобальними. Сучасна крайня економічна нерівність, бідність, голод, дефіцит питної води стали загрозою не лише для бідних країн, а й для багатих розвинених країн. Не дивно, що саме в цивілізованій Європі виникло переконання, що світ, у якому 50 % населення живуть на менш ніж на 2 євро на день в умовах глобалізації став вибухово небезпечним. Тому вважається, що саме Європа, а не Америка чи Азія, може ста-

ти лідером нового глобального руху за сталий еко-соціальний економічний розвиток. Саме в Європі виникло переконання, що **прискорений розвиток менш розвинених країн містить у собі величезний потенціал і резерв глобального економічного зростання**. Його і треба використати як резерв і можливість, а не розглядати як перешкоду і гальмо зростання. Це дало б небачене зростання попиту на експорт із розвинених країн з експортно-орієнтованою економікою і цим був би приведений в дію механізм глобального економічного зростання.

На цій основі була б створена фінансова база для **глобального сталого розвитку**, який би у свою чергу поступово перетворився в позитивний фактор економічного зростання. Таким чином, європейська модель еко-соціальної ринкової економіки могла б стати моделлю нового глобального співробітництва, альтернативою моделі світопорядку, базованому на силовому глобалізмі.

Конкретний зміст і структура Глобального плану Маршалла розроблятиметься поетапно. Поки що можемо говорити лише про деякі його складові:

- угода про обов'язкові глобальні норми захисту природних основ життя;
- угода про створення рівноправних умов глобальної конкуренції для менш розвинених країн у рамках переговорного процесу ВТО, особливо шляхом припинення експортного субсидування продукції багатих країн і формування відносин на світових ринках, що базуватимуться на принципах ринкової економіки;
- дослідження, розробка і реалізація колективних екологічних і соціальних програм у співробітництві із зацікавленими учасниками в усьому світі;
- стимулювання екологічних і соціальних перетворень в країнах, що розвиваються;
- сприяння малим і середнім підприємствам і підприємцям;
- прийняття пропозицій щодо розширення Глобального плану Маршалла.

Стратегія нової Європейської ініціативи виходить з того, що ця ініціатива повністю відповідає вимогам Цілей розвитку тисячоліття, що розроблені ООН і взяті до виконання багатьма країнами, в тому числі Україною. Головна проблема програми

Цілей розвитку тисячоліття полягає у невирішеності питання щодо їх фінансування та в недостатніх повноваженнях координуючої організації щодо санкцій, а також в обмеженості національних цілей, що видно і на прикладі України¹. Дається взнаки і невідповідність цілей таких глобальних міжнародних організацій, як МОП, ВТО, Міжнародний валютний фонд і Світовий банк, які перебувають під впливом найбагатших країн і їх глобальних корпорацій.

Європейська ініціатива, спрямована на створення глобальної еко-соціальної ринкової економіки, є єдиним проектом, здатним стати альтернативою існуючому принципу встановлення світового порядку і глобалізму як його мегафілософії.

Нинішня Європа, що інтегрується і розширюється, з її найбільшим у світі спільним ринком у 450 млн жителів є безальтернативним лідером нового Глобального плану Маршалла. Великою проблемою залишаються інтереси і позиції глобальних корпорацій. Чи візьмуть вони участь у реалізації цієї історичної програми? Чи відмовляться вони від стратегії силового глобалізму? Щодо цього у нас надто великі сумніви². Ми їх неодноразово висловлювали в опублікованих працях. Найімовірніше, не відмовляючись від своїх колосальних егоїстичних інтересів, глобальні корпорації змушені будуть підтримати екологічні проекти, що відповідають програмам Всесвітньої бізнесової ради з сталого розвитку. Крім зацікавлених розвинених країн і країн, що розвиваються, важливими партнерами Плану можуть стати неурядові організації (НУО).

¹ Україна. Цілі розвитку тисячоліття. — К., 2003.

² Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. — К., 2003.

ПІСЛЯМОВА

**ДО ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО
СУСПІЛЬСТВА НООСФЕРИЗМУ
І ДЕМОКРАТИЧНОГО
СОЛІДАРИЗМУ**

Реальна реінтеграція України в європейські і євроатлантичні структури, а тим більше офіційне членство нашої держави в ЄС і НАТО неможливі без переходу країни на шлях сталого розвитку. А це у свою чергу потребує налагодження великої державної роботи в цій сфері. Йдеться не лише про розробку національної стратегії сталого розвитку. Ця стратегія не може бути ізольованим документом. Вона повинна бути покладена в основу стратегічного документа вищого рангу — Національної стратегії розвитку на період 2005–2025 рр. Причому Національна стратегія розвитку України повинна бути глобально-орієнтованою. Вона повинна стати стратегією переходу від індустріального до постіндустріального інформаційного суспільства. Вирішення складних завдань стратегічного прогнозування і стратегічного планування, в тому числі модернізації України на принципах сталого розвитку, потребує створення особливих механізмів і структур у загальній системі державного менеджменту. Світовий досвід показує, що передові і найбільш конкурентоспроможні країни, такі як США, Канада, країни ЄС, Японія, Південна Корея, створили свої специфічні системи управління перспективним розвитком і домоглися великих успіхів. В Україні це немає системи державного управління розвитком, що вже реально стало проблемою національної безпеки. Дослідження, виконані в системі Національної академії наук України¹, показали, що переведення України на принципи сталого розвитку є одним із шляхів безпечного економічного, соціального та екологічного розвитку.

У перший період незалежності через стратегічну некомпетентність владного режиму Л. Кучми, який стояв на позиціях традиційно-консервативного індустріалізму, Україна втратила шанси модернізації структури економіки і переходу на рейки постіндустріалізму. Ще й сьогодні існує важка інерція світогляду урядовців, які тягнуть у бік реіндустріалізації України на низькій технологічній основі 3-го і 4-го технологічних укладів (металургія, неорганічна хімія, гірничодобувна промисловість, автомобілебудування, літакобудування, виробництво традиційних будівельних матеріалів, харчова промисловість, органічна хімія).

¹ Білорус О. Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2000.

Нав'язана Україні режимом Л. Кучми стратегія і реальна практика традиційної індустріальної модернізації веде до хронічного відставання і низького рівня міжнародної конкурентоспроможності середньорозвиненої країни як сировинного придатка передових західних країн. Тому перед новою демократичною владою стоїть завдання одночасного комплексного вирішення завдань прискорення економічного розвитку, переведення економіки на інноваційно-інвестиційну модель постіндустріального сталого розвитку. Постіндустріальна парадигма сталого розвитку повинна бути сприйнята новою владою України як національна стратегія розвитку.

Тобто йдеться про те, щоби уряд народної довіри, яким був Кабінет Міністрів України на чолі з Прем'єр-міністром Ю. В. Тимошенко, перейшов від стилю роботи пожежної команди до повноцінної діяльності з вирішення перспективних проблем на глибину стратегічного горизонту на 20–25 років. Цього потребують національні інтереси і глобальні загрози. Будь-які подальші зволікання із розвитком вітчизняного постіндустріального комплексу посилюють загрози національній безпеці України через постійний програш провідним країнам — лідерам глобальної конкуренції та консервують успадковану від владного режиму Л. Кучми системну кризу. Розробка і послідовна реалізація національної стратегії сталого розвитку України, змістом якої є переведення країни на шлях постіндустріального сталого розвитку, є найвищим суспільним імперативом¹.

В Україні виникли сприятливі передумови для стратегічного поєднання сталого розвитку з формуванням соціально-орієнтованої ринкової економіки постіндустріального типу, економіки ноосферизму і демократичного солідаризму.

¹ Автори цієї монографії підтримують Відкритий лист вчених України "Про розбудову постіндустріальної України. Євроінтеграція чи постіндустріалізація". — К., 2005.

Проблеми захисту навколишнього середовища та економічне зростання в Україні¹

Після здобуття незалежності Україна опинилася у скрутній економічній ситуації. Її економіка, перетворюючись з командно-адміністративної на ринкову, зазнала величезного спаду.

Екологічна ситуація, яка значно погіршилася під час радянського режиму, стала ще нестерпнішою після Чорнобильської катастрофи. В умовах економічного занепаду питанням охорони навколишнього середовища не приділяється належна увага і воно невпинно погіршується.

ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: НЕМИНУЧИЙ КОНФЛІКТ?

Здатність України розв'язати складні питання значною мірою залежить від того, чи існує внутрішній конфлікт між економічним зростанням та поліпшенням екологічної ситуації. В цьому плані переважає думка про існування такого конфлікту на нинішньому етапі розвитку соціально-економічних систем — країна повинна платити за задовільні умови навколишнього середовища, що неминуче уповільнює темпи економічного зростання. Так, якщо Сполучені Штати Америки виділяють приблизно 2,5 % свого валового національного доходу на захист навколишнього середовища, то країни, що входили до колишнього СРСР, — приблизно 0,5–1 %. Як наслідок, ці країни неспроможні витратити кошти на охорону навколишнього середовища, що призводить до екологічного занепаду.

Існує також інший погляд на це питання. Згідно з ним, заходи, спрямовані на поліпшення навколишнього середовища,

1 Оpubліковано у співстворстві з В.Басюком (США) // Вісник НАН України. — 1994. — № 9–10.

сприяють розробці нових технологій, що підвищує продуктивність праці та конкурентоспроможність продукції. До того ж такі заходи стимулюють зростання галузі промисловості, яка створює обладнання для контролю за станом навколишнього середовища. Обидва фактори сприяють економічному зростанню. Неможливо уникнути або обійти **екологізацію виробництва**, її треба залучати до нашої **нової економічної стратегії**.

Різновидом цього погляду є концепція неперервного розвитку, згідно з якою економічне зростання цілком сумісне із захистом навколишнього середовища, якщо ми міркуватимемо у термінах планетарного масштабу, визнаємо взаємну залежність обох цих аспектів життя суспільства і змінимо нашу поведінку так, аби запобігти руйнуванню планети. Конференція ООН з питань навколишнього середовища та розвитку (UNCED), що відбулася в Ріо-де-Жанейро у червні 1992 р., була першою міжнародною конференцією, яка зробила спробу узгодити економічний розвиток із захистом навколишнього середовища на основі концепції неперервного розвитку.

Бідні народи Півдня зажадали значної економічної допомоги в обмін на заходи, спрямовані на поліпшення екологічної ситуації. Багаті народи Півночі не погоджувалися платити саме стільки, скільки вимагали бідні народи. Були конфлікти між економікою та інтересами навколишнього середовища і всередині цих таборів. Тому, щоб досягти згоди з питань захисту навколишнього середовища, прийняті з цього приводу рішення були значною мірою компромісними.

Сучасні концепції сумісності економіки та екології, які насправді емпірично не доведені, також можуть бути не абсолютно правильними, але вони довгострокові. Ці концепції потребують менш тривалих економічних жертв заради екологічних здобутків. Однак вони не дуже придатні для використання у державах типу України, які опинилися у дуже скрутному економічному становищі. Сказане стосується й інших колишніх республік Радянського Союзу та країн Східної і Центральної Європи, які змушені долати аналогічні труднощі.

Особливо важливим є розгляд регіону колишнього СРСР і колишніх соціалістичних країн Східної та Центральної Європи. Автори намагаються дати відповідь на два запитання: як політику і заходи в галузі охорони навколишнього середовища

можна використати для прискорення економічного зростання на період від одного до п'яти років? Як саме завдяки здійсненню цілеспрямованої політики зробити економічні та екологічні фактори такими, щоб вони підтримували і підсилювали один одного? Якщо на ці питання буде знайдено задовільну відповідь, є підстави сподіватися, що проблеми України як в економічній, так і в екологічній сферах можна остаточно й оперативно розв'язати.

РІЗНІ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Насамперед варто розглянути фундаментальні засади, на яких базується наш аналіз. Розв'язання проблем охорони навколишнього середовища передбачає широкий спектр підходів — від власне національного (одностороннього) до міжнаціонального (двостороннього) та регіонального (вибірково-багатостороннього) і, нарешті, до глобального (універсально-багатостороннього). Кожен з них має певні переваги і кожен відіграє свою роль у захисті середовища планети. Проте з точки зору взаємної підтримки економіки та екології регіональний, або вибірково-багатосторонній, підхід здається найперспективнішим.

Односторонній і двосторонній підходи мають принаймні два недоліки, їх обсяг звичайно надто малий для того, щоб забезпечити ефективний захист навколишнього середовища — екологічна руйнація не визнає політичних рамок. До того ж обмеження обсягу утруднює повну взаємодію природоохоронних та економічних факторів з метою зменшення витрат.

Глобальний, або універсально-багатосторонній, підхід також має недоліки. Звісно, Земля намагається знайти загальноприйнятне розв'язання багатьох економічних і екологічних проблем. Однак на теперішньому ступені розвитку людства різнобічність інтересів у глобальному масштабі надто велика для ефективного узгодження та співробітництва. І це стало очевидним на конференції в Ріо-де-Жанейро.

Регіональний, або вибірково-багатосторонній, підхід з усього спектра альтернативних підходів, очевидно, пропонує золоту середину. Він забезпечує можливість широкого варіювання економічних і природоохоронних можливостей для співробіт-

ництва і водночас дозволяє вибірковість, тобто лише країни з відносно сумісними інтересами братимуть участь у процесі. Певна річ, якщо використовуватимуться переваги регіонального підходу, ми зрештою побачимо зразок світової природоохоронної організації, де співіснує і взаємодіє низка регіональних природоохоронних урегулювань під загальною широкою і вільною “парасолькою” глобальної системи навколишнього середовища.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО СИСТЕМНОЇ ЗМІНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЕКОНОМІКА

Те, що саме незалежні країни — колишні республіки Радянського Союзу та соціалістичні країни Східної та Центральної Європи — обрані як потенційна підсистема навколишнього середовища, не було результатом довільного підходу. Ми вже зазначали, що для них характерні спільні риси, зокрема істотне погіршення навколишнього середовища як наслідок багаторічного невдалого господарювання за часів соціалістичного ладу. Мабуть, найважливіше те, що цей регіон перебуває у процесі переходу від соціалістичних командно-адміністративних структур до вільної ринкової системи: цьому процесові Захід допомагає своєю цілеспрямованою політикою. Системні економічні зміни полегшують запровадження бажаних природоохоронних систем, зокрема тому, що економічна та природоохоронна системи значною мірою взаємопов’язані і взаємодіють із соціальною системою.

Ми знаємо, що ефективні економічні системи потребують значно меншого тиску управління, ніж неефективні. Системи змін, що сприяють підвищенню економічної ефективності, часто допомагають і розв’язанню проблеми поліпшення стану навколишнього середовища. Це особливо слушно в разі використання енергії: ефективна енергетична система порівняно мало забруднює довкілля. Однак опір бажаним системним економічним змінам буває значним і часом гальмує розв’язання проблем навколишнього середовища. За даними ООН, багато мільярдів доларів з фондів, призначених для позик, не були виплачені й затримуються через те, що нації, які розвиваються, не бажають здійснювати політичні реформи, необхідні для того, щоб зробити ухвалені проекти ефективними у плані використання коштів.

З огляду на те, що країни колишнього Радянського Союзу та Східно-Центральної Європи переживають системні зміни, запровадження економічних і природоохоронних систем, які взаємно підтримують одна одну, є значно меншою проблемою. Однак таке запровадження потребує далекоглядності й виваженої політики. Зокрема, не треба поспішати запроваджувати систему охорони навколишнього середовища, доки необхідні економічні умови не досягнуть задовільного рівня розвитку, інакше ресурси будуть витрачені марно.

Отже, коли економічна ефективність та ефективність захисту навколишнього середовища належним чином організовані, вони тісно взаємодіють і витрати коштів для суспільства в цілому зменшуються. Природоохоронні заходи часто підвищують економічну ефективність, яка, у свою чергу, зменшує і полегшує тягар та розміри тиску з боку навколишнього середовища.

Проблема взаємопов'язаності природоохоронної та економічної політики має ще один аспект. Системні зміни, зокрема впровадження вільного ринку та приватного підприємництва, створюють сприятливий клімат для іноземних інвесторів. Здебільшого американські та інші західні корпорації, які вже вклали кошти в економіку країн колишнього Радянського Союзу, намагаються не зашкодити навколишньому середовищу. Проте траплялися випадки, коли поведінка іноземних компаній щодо охорони природи була далеко не зразковою. Це призвело до протестів громадськості та судових справ і, як наслідок, — до формування думки, ніби “капіталістичні” компанії експортують забруднення до цього регіону, створюють додаткові соціальні проблеми.

Такий перебіг подій у регіоні аж ніяк не сприяє взаєморозумінню. Єдиним практичним шляхом поліпшення ситуації є встановлення ефективних природоохоронних стандартів, які б активно підтримувала місцева влада і які були б обов'язковими для іноземних компаній.

НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ

У деяких країнах колишнього СРСР, особливо в Росії і в Україні, рішення, що стосуються іноземних інвестицій, часто густо приймаються на місцевому, а не на загальнодержавному рівні. Під тиском економічних труднощів тут намагаються сти-

мулювати іноземні інвестиції, знижуючи рівень гранично допустимих екологічних стандартів. А це небайдуже і для сусідніх країн, особливо тих, з якими традиційно склався високий, рівень взаємозалежності.

Нині участь Японії у використанні російських природних ресурсів обмежена через непорозуміння з приводу “північних територій”, але здається, що ці проблеми зрештою будуть вирішені. І тоді виникне серйозна загроза для сибірських лісів. Адже відомо, що економіка Японії справді ненаситна щодо деревини. Країна споживає 53 % світового ринку цієї сировини. Отож у разі розширення імпорту сибірської деревини в Японію додержання загальних екологічних стандартів, які б могли забезпечити відновлення ресурсів, має велике значення не тільки для Росії, а й, скажімо, для України. Такий підхід, очевидно, мають, підтримати також інші країни, бо сибірські ліси у разі їх раціонального використання зможуть і надалі відігравати роль активних поглиначів окису вуглецю і запобігати тим самим глобальному потеплінню. Гострими є екологічні стосунки Росія — Китай, Україна — Румунія.

Сьогодні є всі підстави говорити, що поліпшення стану навколишнього середовища стимулювало б економічне зростання України. У грудні 1992 р. у виданні *Environmental Watch: East Europe, Russia and Ukraine* (Арлінгтон, штат Массачусетс) було надруковано статтю “Українські екологічні та економічні проблеми лякають інвесторів”. У цій статті зазначається, що Україна має багато передумов для сильного економічного поступу, але серйозним негативним фактором є погіршення стану навколишнього середовища, яке спричинив Чорнобиль, а також діяльність промисловості і це стримує активність зарубіжних інвесторів. Тож варто нагадати про потенційну значущість іноземних інвестицій для відродження економіки країни.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ДОГОВІР ЗАРАДИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ І СОЦІАЛЬНОГО ПОСТУПУ

Велику економічну користь можна отримати, якщо спеціально створити регіональні екологічні стандарти та здійснювати політику їх стимулювання. Такі стандарти можна було б виробити в рамках Регіонального екологічного договору зара-

ди економічного зростання (РЕДЕЗ). Участь країн колишнього СРСР та Східної і Центральної Європи в РЕДЕЗ істотно підсилила б економічну життєздатність їх екологічних стандартів. Однак до цього договору повинні приєднатися лише ті країни, чий економічний та співвідносний з ним екологічний взаємовплив потребує членства у РЕДЕЗ, бо лише за таких умов їх присутність посилюватиме дієвість стандартів. Встановлення регіональних екологічних стандартів для Західної Європи, аналогічних РЕДЕЗ, мало б сенс як важлива ланка для остаточного з'єднання двох суспільно-політичних систем.

Незважаючи на спільний політичний спадок, регіон, де потенційно можна було б укласти Регіональний екологічний договір заради економічного зростання, досить неоднорідний. Для оптимізації цілей договору треба врахувати цей факт, визнавши для різних країн різні строки досягнення екологічних стандартів. Треба створити організацію для спостереження за процесом впровадження цих стандартів і, звичайно, для забезпечення технічного або іншого сприяння прогресові у цій сфері.

Функції постійно діючої організації РЕДЕЗ (назвемо її Регіональною екологічною організацією заради економічного зростання — РЕОЕЗ) повинні містити відповідний аналіз системних змін в економіці, сприяння західній економічній допомозі, а також технології або розбудову промисловості, яка змогла б принести економічну користь програмі та політиці охорони навколишнього середовища. Вона повинна забезпечувати дієве планування і надавати рекомендації країнам — членам зазначеної організації загалом і кожній окремій країні.

РЕОЕЗ могла б, напевне, вивчати потенціал країн для інвестицій, скажімо, запропонувати якнайширше використання флуоресцентних ламп у регіоні. За деякими даними, використання таких ламп на території колишнього Радянського Союзу могло б зберегти стільки енергії, що можна було б закрити кілька небезпечних атомних реакторів. І не довелося б витратити мільярди доларів на підвищення їх безпечності.

Нещодавньому спалахові захворювань, спричинених розладом каналізаційних систем в Україні та деяких інших регіонах колишнього Радянського Союзу, можна було б запобігти недорогим коштом або навіть з прибутком, якби була впроваджена нова очисна каналізаційна технологія.

Великого поширення у США, зокрема в Каліфорнії, набула технологія використання енергії вітру. Вітряки можуть конкурувати навіть з твердим паливом. Можливо, ця технологія виправдала б себе у східноєвропейських регіонах, які потребують багато енергії, але, здобувши державну незалежність, стали залежними від імпорту нафти. Як одне з допоміжних джерел енергія вітру має ще й ту перевагу, що не забруднює навколишнього середовища. Україна з цього погляду є типовим прикладом.

РЕОЕЗ могла б проаналізувати техніко-економічне обґрунтування створення у Чорнобилі зони екологічного співробітництва, лабораторії для вивчення безпечності атомних електростанцій виходячи з досвіду Чорнобильської аварії, її впливу на населення, економіку, атмосферу. Така справа, організована на регіональному рівні, могла б стати надзвичайно корисною для створення стандартів безпеки, економічного планування та наукових досліджень у цілому світі.

РЕДЕЗ І ЗАХІД

Стан навколишнього середовища у колишніх республіках Радянського Союзу, таких як Україна, і країнах Центральної та Східної Європи пов'язаний з державною безпекою, міжнародною політикою та економічними інтересами Заходу загалом і США зокрема, і Захід бажає виділяти певні кошти на потреби захисту екології. Безперечно, Чорнобиль став болючим нагадуванням про те, що екологічна безпека не має національних кордонів. Ми вже посилалися на той факт, що країни Півдня, що розвиваються, визнали у Ріо-де-Жанейро, що розв'язання їхніх екологічних проблем є справою багатьох країн Півночі, котрі згодні платити за це, хоча й не так багато, як сподівалися країни, що розвиваються.

Існує ще кілька особливих причин, крім Чорнобиля, чому національні інтереси Сполучених Штатів передбачають підтримку впровадження ефективних екологічних стандартів на території колишнього СРСР. Як було зазначено раніше, у разі відсутності таких стандартів не дуже відповідальна поведінка деяких американських та інших зарубіжних корпорацій могла б настроїти населення колишніх радянських республік проти вільного ринку, системних змін у бік приватного підпри-

емництва, що було б вкрай небажаним для економічних інтересів США, таких як міжнародна торгівля та інвестиції. До того ж створення таких стандартів було б важливим і для американського бізнесу, оскільки стимулювало б потребу в обладнанні та технологіях для охорони навколишнього середовища у країнах, про які йдеться. У свою чергу, це відкрило б нові можливості для індустрії екології США, яка останнім часом переживає напружене змагання з німецькими та японськими підприємствами цієї галузі і нагально потребує відродження за допомогою експорту свого устаткування, технології та послуг до країн Центральної та Східної Європи шляхом створення спільних підприємств з місцевими компаніями.

Сполучені Штати зацікавлені у сильній демократії в країнах, які раніше входили до складу Радянського Союзу. Простежується чітке співвідношення між життєво важливими екологічними стандартами та демократією. Відомо, що більш як 70 відсотків вимог щодо жорстких екологічних стандартів та екологічного моніторингу в США та інших промислово розвинених країнах є ініціативою не центральних державних структур, а місцевого населення та різних неформальних груп. Місцеве населення, яке може вільно збиратися і висловлювати своє невдоволення у пресі, мало б стати важливим рушієм вироблення ефективних екологічних стандартів у країнах, які щойно стають на шлях формування демократичних засад. Свобода зборів, свобода висловлювання у пресі є суттю демократії.

Існує прямий зв'язок між станом довкілля на території колишнього Радянського Союзу та економікою США. Адже ця територія простягається на 11 часових зон і становить приблизно одну шосту всієї поверхні Землі. Якби її екологічний стан серйозно погіршився, наприклад, сибірські ліси були б повністю винищені, це могло б вплинути на озоновий шар і стимулювати глобальне потепління. Сполученим Штатам — найбільшому промислово розвиненому регіону планети і, відповідно, найбільшому забруднювачу — довелося б компенсувати цей процес запровадженням власних жорстких стандартів, що своєю чергою збільшило б економічні витрати США.

Одне слово, підтримка організації РЕДЕЗ відповідала б загальнонаціональним інтересам Сполучених Штатів. Зокрема,

існування РЕДЕЗ могло б поліпшити координацію та ефективність американської та західноєвропейської технічної допомоги, спрямованої на поліпшення навколишнього середовища у колишніх соціалістичних країнах.

ПРОБЛЕМИ І ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Попри всі економічні труднощі екологічна безпека заслуговує на значно більший пріоритет у політиці України, ніж це спостерігається нині, її треба піднести на однаковий щабель з економічною безпекою як у національній, так і в міжнародній політиці, зокрема тому, що жорсткі екологічні стандарти здатні значно стимулювати економічне зростання. На екологію та економіку не треба і не можна дивитися, як на неминучих конкурентів.

Одногласно проголосувавши за незалежність країни, населення України висловило впевненість у тому, що це — шлях у краще майбуття. Навколишнє середовище, яке сприяє збереженню здоров'я людей, забезпечує розквіт природи та відновлення її властивостей, є невіддільною частиною цього майбуття. Громадяни України мають законне право очікувати, що керівництво держави намагатиметься створити довкілля, спроможне принести людям щастя. Якщо такі очікування будуть марними і Україна зазнає невдачі у галузі екології, це свідчитиме про її нездатність забезпечити матеріальні стандарти цивілізованого суспільства і може призвести до загрози стабільності та цілісності країни. Йдеться про соціальну безпеку.

Нагадаємо також про потенційну роль, яку Украла могла б відіграти у міжнародних екологічних справах. Чорнобиль був в основному катастрофою України, але водночас він дав їй моральне право піднести свій голос на захист навколишнього середовища у планетарному масштабі. Таким чином, Україна має стати лідером у міжнародних екологічних справах, що могло б стати корисним в екологічному, політичному та економічному плані.

Однак, аби така роль була справді ефективною, потрібна не тільки діяльність у сфері міжнародного захисту навколишнього середовища, а й насамперед розв'язання актуальних проблем всередині держави, що сприятиме зміцненню міжнародного авторитету України.

Нині надзвичайно актуально, щоб українські науковці та цілі інститути розгорнули системні дослідження, спрямовані на вивчення потенціалу відносин, здатних забезпечити баланс між поліпшенням стану навколишнього середовища та економічним зростанням. Важливо, щоб таке дослідження вийшло за межі короткострокових економічних та екологічних інтересів України та країн РЕДЕЗ і включило б у себе фундаментальне довгострокове вивчення співвідношень між навколишнім середовищем та світовою економікою. Це значно розширило б їх аналітичний обрій, а Україна реально могла б стати інтелектуальним лідером у сфері екології. Хоча досягнення мети — ролі лідера — є довгостроковою справою, існують принаймні дві ініціативи у міжнародних екологічних справах, які Україна могла б започаткувати уже зараз.

Український уряд міг би звернутися з проханням до США допомогти колишнім республікам СРСР і країнам Центральної та Східної Європи організувати РЕДЕЗ. Йдеться передусім про технічну допомогу. Першим кроком може бути організація семінару у Вашингтоні для представників цих країн і обговорення на ньому системи охорони навколишнього середовища у США, з'ясування меж використання її у майбутніх екологічних стандартах регіону. Наступний крок — подання добре скоординованого прохання про технічну допомогу США та Заходу країнам, про які йдеться. Першу конференцію РЕДЕЗ реально провести вже найближчим часом, скажімо, в Санкт-Петербурзі. Заключну конференцію РЕДЕЗ, на якій бажано підписати договір і створити виконавчі органи, можна було б провести, приміром, у Києві.

Другою ініціативою України могло б стати делікатне наповнення: через дипломатичні канали, аби Європейське Співтовариство створило партнера РЕОЕЗ для Західної Європи, який співробітничав би з РЕОЕЗ та, можливо, допомагав їй. Фактично Європейське екологічне агентство (ЄЕА), створення якого кілька років тому було запропоноване, але не здійснене, могло б бути модифіковане таким чином, щоб відповідати принципам, запропонованим для РЕДЕЗ. Той факт, що від ЄЕА, на відміну від Агентства із захисту навколишнього середовища США, очікують лише спостережень і аналізу, а не більш рішучих дій, робить таку модифікацію вкрай необхідною.

Здається, час сприяє цьому. Партнер РЕОЕЗ у Західній Європі міг би не тільки опікуватися екологічними проблемами, а й виконувати певну роль у зміцненні економіки Західної Європи. Виходячи з того, що попередні очікування ефективної економічної інтеграції дотепер не виправдалися, західноєвропейська РЕОЕЗ здатна відкрити новий шлях до економічного зростання. Співробітництво між двома екологічними системами — західною і східною — може відкрити шлях до їх злиття, скажімо, у Континентальний екологічний договір задля економічного зростання. Щоправда, таке питання може бути поставлене на порядку денному лишедесь у ХХІ столітті.

В цьому додатку наводиться Проект “Стратегії розвитку України”, розроблений і опублікований у 2005 р. Тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України з питань майбутнього. Автори вважають за необхідне ознайомити читача з цією важливою концепцією сталого розвитку України незважаючи на її дискусійність.

Проект¹

Стратегія розвитку України

Нація та заселена нею територія становлять екологічно врівноважену систему, стійкість якої сформована взаємним співіснуванням упродовж тисячоліть. Україна є результатом державного самовизначення української нації

Основним завданням України є досягнення такої політичної організації і такого життєвого рівня населення, що відповідають стандартам ЄС

Сталий розвиток є глобальним процесом. Україна у тісній співпраці з світовою спільнотою прямує до сталого розвитку

І. Рушієм суспільного життя в Україні є її населення. Згідно з Конституцією України людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю. У зв'язку з цим основним завданням усіх ланок організації суспільства є мета, що формулюється так:

**Краща якість життя для кожного тепер
і для прийдешніх поколінь**

¹ Запропонований членами Тимчасової спеціальної комісії ВРУ з питань майбутнього та складений на основі матеріалів круглих столів з питань інноваційної політики.

II. Основні критерії, за якими досягатиметься мета:

- Розвиток людського капіталу України.
- Бережливе, раціональне і якісне використання природних ресурсів. Ефективна захищеність природного довкілля.
- Високі і стійкі рівні зростання економіки.
- Розбудова суспільства знань.
- Прогнозоване, надійне та достатнє енергозабезпечення країни.
- Вхідження у європейське суспільство та членство України в ЄС.

Провідні принципи, якими слід керуватися у розробці напрямів:

1. Найвищим пріоритетом є поліпшення якості життя людей.
2. Неухильне дотримання екологічних обмежень та екологічної безпеки людини.
3. Інтегрований підхід до прийняття рішень, прийняття збалансованих рішень з урахуванням наслідків їх дії на розвиток суспільства та довкілля.
4. Забезпечення прозорості, доступності та гласності.
5. Дотримання принципу економічної ефективності.

1. Розвиток людського капіталу України

Основним багатством держави, її головним стратегічним ресурсом, здатним забезпечити політичне, економічне і духовне зростання, є людський капітал. Його інтелектуальні, підприємницькі, виробничі здібності, спроможність створювати і накопичувати знання, впроваджувати їх у виробництво товарів та послуг, розробляти унікальні технології, винаходити нові види енергії, матеріалів, інформації тощо є рушієм науково-технічного прогресу та інноваційної перебудови української економіки.

Інвестиції в людський капітал, в інтелект, у здоров'я нації, в освіту і науку, створення умов нормальної життєдіяльності всіх і кожного є передумовою не тільки поліпшення якості життя народу, а й досягнення випереджального розвитку країни, її соціальної та політичної стабільності.

Основні завдання:

- підвищення рівня життя населення; більше добрих і добре оплачуваних робочих місць; сприяння малому та середньому бізнесу; подолання як бідності, так і соціальної винятковості, основаної на несправедливому збагаченні; розвиток середнього класу;
- поліпшення стану здоров'я та освітнього рівня нації;
- національне об'єднання українського суспільства.

Показники розвитку людського капіталу:

1. Демографічні процеси.
2. Рівень життя населення.
3. Зайнятість.
4. Система охорони здоров'я.
5. Доступність якісної освіти.
6. Житлові умови.
7. Культура та відпочинок.
8. Розвиток українського державного патріотизму.

Показники розвитку людського капіталу:

1. Демографічні процеси.

- Загальна чисельність населення. Розподіл населення за віком.
- Рівень народжуваності і смертності.
- Міграція населення, в тому числі працездатного віку, динаміка виїзду в інші країни.
- Середня тривалість життя.

2. Рівень життя населення.

- Доходи і витрати населення: обсяги і структура.
- Соціальні пільги та їх забезпеченість.
- Заощадження, вклади населення в комерційних банках.
- Шкала середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності, різниця між найвищою та найменшою заробітною платою.
- Мінімальний і середній розмір трудової пенсії за віком.
- Економічна структура суспільства в Україні (розподіл населення за нагромадженим капіталом).
- Залежність попиту населення від доходів.
- Питома вага населення, яке має ознаки середнього класу.

3. Зайнятість.

- Динаміка кількості підприємств та організацій за галузями економіки (за номенклатурою національних рахунків), кількістю робочих місць, середньою зарплатою.
- Розвиток малого бізнесу (кількість малих підприємств за галузями економіки, кількістю робочих місць, середньою зарплатою).
- Кількість і вікова структура економічно активного населення.
- Рівень зайнятості різних вікових груп за видами економічної діяльності.
- Попит на робочу силу залежно від кваліфікації.
- Рівень зайнятості молоді.

4. Система охорони здоров'я.

- Кількість лікарняних закладів і медичного персоналу на душу населення.
- Захворюваність за типами хвороб та за регіонами.
- Поширення ВІЛ/СНІДу та активного туберкульозу.
- Рівень дитячої смертності та смертності жінок дітородного періоду.
- Рівень бюджетного фінансування медичних закладів, середня зарплата лікарів і медперсоналу.
- Забезпеченість медикаментами та їх доступність.
- Кількість населення, що користується послугами медичного страхування
- Стан лабораторного обладнання лікарняних закладів.

5. Доступність якісної освіти.

- Рівень охоплення дошкільною, середньою і вищою освітою.
- Наповненість закладів освіти.
- Створення сільських шкільних округів і базових шкіл як центрів навчання, інформаційного обслуговування і маркетингу.
- Забезпеченість навчальними засобами закладів освіти.
- Забезпеченість навчальних закладів підручниками, сучасним обладнанням, комп'ютерами в розрахунку на одного учня (студента).

- Кількість працездатного населення, що проходить пере-кваліфікацію, післядипломне стажування, підвищення кваліфікації, володіння англійською мовою та комп'юте-ром.
- Фінансування навчальних закладів, середня зарплата вчителів і викладачів вищої школи.
- Наукова спроможність вищої освіти України (відношення кількості цитувань у всіх статтях до ВВП галузі; кіль-кість цитувань на одного жителя).

6. Житлові умови.

- Забезпеченість населення житлом.
- Квартирні черги.
- Інвестиції в житлове будівництво.
- Житлове кредитування, зокрема молодих сімей.
- Введення в експлуатацію житлових будинків.
- Благоустрій житла і населених пунктів.

7. Культура та відпочинок.

- Забезпеченість населення закладами культури та відпочи-нку.
- Обсяги телерадіомовлення.
- Випуск книжок, журналів і газет, зокрема українською мовою.
- Спорт в Україні (розвиток спортивних товариств. Підтри-мка розвитку спорту у закладах освіти. Підготовка олім-пійського резерву України).
- Кількість населення, що подорожує всередині держави.

8. Розвиток українського державного патріотизму.

- Розвиток організацій патріотичного виховання різних ві-кових груп населення.
- Поширення української мови в усіх сферах суспільства.
- Формування української політичної нації.
- Наявність освітніх програм з розвитку патріотизму, в тому числі на радіо, телебаченні.
- Відвідання населенням, в тому числі молоддю, місць, що мають історичне та культурне значення, музеїв.

2. Бережливе, раціональне і якісне використання природних ресурсів. Ефективна захищеність природного довкілля.

2.1. Бережливе, раціональне і якісне використання природних ресурсів

Україні необхідна перманентна і раціональна самозабезпеченість життєвих процесів за умови відкритості держави до зовнішнього світу. Україна володіє у великій кількості певними природними ресурсами. Постійне інноваційне виробництво продуктів повної переробки наявної природної сировини має сприяти забезпеченню як внутрішніх потреб, так і довготривалого конкурентоспроможного утримання товарних позицій на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Для України властивий розвиток таких напрямів, що впливають з наявних природних ресурсів:

1. Індустрія металів.
2. Індустрія кольорового каміння.
3. Сільськогосподарська індустрія.
4. Транспортна система.

Наповненість напрямів.

1. Індустрія металів включає:

- добування і збагачення руд металів;
- металургію;
- машинобудування;
- приладобудування.

2. Індустрія кольорового каміння включає:

- розробку необмежених запасів покладів гранітів, інших видів кольорового каміння;
- виробництво облицювальних і оздоблювальних матеріалів;
- добування блоків, виробництво щебеню;
- будівництво доріг, будинків;
- будівельні послуги;
- виробництво машин і механізмів для видобування і обробки.

3. Сільськогосподарська індустрія.

Дві третини сільськогосподарських угідь України становлять високоврожайні землі. Середній природний врожай (урожай, що одержується без внесення добрив з використанням мінімальної кількості пестицидів) в Україні становить 25 ц/га при собівартості 38\$ за тонну.

При раціональному веденні сільського господарювання урожайність земель може постійно відновлюватися.

Україна розвиває:

- рентабельне сільське господарство, продукцію зерна, овочів, фруктів, технічної сировини;
- рентабельний лісопромисловий комплекс;
- харчову і легку промисловість;
- відновлювальну енергетику шляхом переробки сільськогосподарської сировини та відходів с/г;
- хімічний синтез і виробництво хімічних добрив;
- сільськогосподарське машинобудування.

Забезпечується сталий розвиток АПК та вдосконалення земельних відносин.

4. Транспортна система України.

- *Якісний і надійний транспорт російських, середньоазіатських і, в майбутньому, іракських енергоносіїв у Європу — одне з основних завдань українських служб на найближчі п'ятдесят років.*
- Виготовлення труб, компресорних станцій, іншого обладнання для трубопровідного транспорту.
- Будівництво трубопровідних систем. Експорт послуг. Розвиток нафтохімії.
- Модернізація залізничних перевезень. Приватизація місцевих перевезень.
- Дороги України. Транспортні коридори. Розвиток інфраструктури доріг. Розвиток доріг місцевого значення.
- Модернізація і розвиток транспортного машинобудування. Будівництво локомотивів, вагонів, авіа- і ракетобудування, суднобудування, автомобілебудування, тракторобудування.
- Машини і матеріали для будівництва доріг.

- Енергоощадність. Зниження використання автомобільного транспорту за рахунок електронних засобів комунікацій, Інтернету. Розвиток велосипедних та інших паливоощадних засобів пасажирського транспорту.
- Розвиток електронних систем зв'язку.

Основні завдання.

- Забезпечення інформаційно-комунікаційними системами кожної з наведених галузей.
- Моніторинг виконання пріоритетних програм розвитку кожної з галузей.
- Сприяння випуску продукції за діючими на поточний час стандартами ЄС.
- Сприяння формуванню конкурентного середовища.
- Розвиток реклами українських товарів.
- Законодавче сприяння стабільному ринку.
- Модернізація на найсучаснішому світовому рівні наукових лабораторій і освітніх центрів, галузевих технологій машинобудування та приладобудування.
- Кожна галузь створює відповідні венчурні фонди для фінансування інновацій, трансферу технологій. Сумарні витрати на наукові розробки сягають до 3 % ВВП галузі. Створюється система інноваційних центрів.

Показники виконання основних завдань.

- Відповідність усієї номенклатури продукції галузей стандартам ЄС.
- Обсяги продукції.
- Номенклатура і об'єми продукції, що відповідає стандартам ЄС.
- Внутрішній ринок продукції.
- Зовнішній ринок.
- Внутрішній ринок продукції, що відповідає стандартам ЄС.
- Зовнішній ринок продукції, що відповідає стандартам ЄС.
- ВВП галузей та його складові.
- Фінансовий стан кожної з галузей.
- Паритети цін.
- Інноваційні нововведення.

- Модернізація основного капіталу галузей.
- Розвиток інноваційної діяльності, технопарки.
- Вичерпання сировини.
- Енергомісткість продукції галузей.
- Матеріаломісткість продукції.
- Інформаційне забезпечення.

2.2. Ефективна захищеність природного довкілля

Охорона довкілля та раціональне використання природних ресурсів є невід'ємною частиною процесу суспільного розвитку держави, здоров'я та добробуту українського народу.

У питаннях захисту природи в Україні існують дві глобальні довготривалі проблеми, пов'язані з катастрофою на Чорнобильській АЕС і з існуванням дамб водосховищ, споруджених вздовж течії Дніпра. Обидва небезпечні об'єкти дістались Україні у "спадок" після розпаду СРСР. Існування обох об'єктів є смертельно небезпечне як для населення України, так і для світової спільноти:

Чорнобиль: перетворення, під впливом тривалого інтенсивного радіоактивного випромінювання, твердих паливовмісних мас всередині Укриття у зібрані форми, що складаються з пилу мікрочастинок, їх можливий розпад, розпилення при найменшому дотику назовні та довготривале зависання в атмосфері; руйнування паливовмісних мас внаслідок взаємодії з водою; вкрай небезпечна дія високочарядних іонів на воду і на живі організми.

Водосховища: довготривале просочування води крізь тіла водозапірних дамб призводить до підняття рівня ґрунтових вод на великих територіях і може призвести до одномоментного сходження величезних мас вод і знищення великих територій басейну Чорного моря.

Ставити до відома світову спільноту, що обидві проблеми не є лише внутрішніми проблемами України, а є проблемами усієї світової спільноти. У їх вирішенні Україна потребуватиме постійної зовнішньої допомоги.

Основні завдання:

- загальне поліпшення стану навколишнього природного середовища; безпека життєдіяльності;
- гармонізація екологічних стандартів зі стандартами ЄС;
- розвиток системи екологічного контролю та моніторингу; формування національної екологічної мережі; обов'язкове врахування вимог екологічної безпеки при розробці соціально-економічних планів розвитку;
- перегляд системи зборів за використання природних ресурсів та штрафів за забруднення навколишнього природного середовища, удосконалення їх системи за принципом “забруднювач платить”;
- виконання Загальнодержавної програми поводження з токсичними відходами, здійснення заходів із підвищення рівня знешкодження та утилізації токсичних відходів, у тому числі заборонених до використання пестицидів.
- Економічне стимулювання зниження кількості відходів:
 - ТЕС, ТЕЦ і АЕС;
 - підприємств добувної промисловості;
 - підприємств металургійної промисловості;
 - підприємств хімічної промисловості;
 - підприємств сільського господарства;
 - підприємств комунального господарства.
- виконання заходів Національної програми мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи;
- запровадження постійного моніторингу стану дамб водосховищ, споруджених вздовж течії Дніпра;
- створення та впровадження програм для роздільного сортування побутового сміття, впровадження тендерних відносин при збиранні, переробці та захороненні побутових відходів, сприяння впровадженню сміттєспалювальних заводів;
- визначення та впровадження систем “життєвого циклу продукції” з метою відновлення природного середовища, зведення до мінімуму обсягів і динаміки накопичення безнадійних для використання відходів, впровадження нових “зелених” технологій.

Показники природокористування та техногенного навантаження на довкілля:

1. Стан земельних ресурсів та їх охорона.
2. Охорона та використання водних ресурсів.
3. Охорона та використання біоресурсів.
4. Якість повітря та переробка шкідливих відходів.
5. Використання мінерально-сировинної бази та вторинної сировини.

Індикатори природокористування та стану довкілля:

1. Земельні ресурси

- розораність земель;
- забрудненість земель радіонуклідами;
- природна урожайність сільськогосподарських угідь;
- рекультивация земель;
- рівень еродованих, солонцюватих, заболочених, засоленних та забруднених шкідливими речовинами ґрунтів.

2. Водні ресурси

- якість та забезпеченість населення питною водою;
- частка річок та водойм, що мають воду задовільної якості;
- рівень очищення забруднених зворотних вод;
- споживання води у виробничих цілях;
- рівень використання підземних вод;

3. Біоресурси, в тому числі лісові ресурси

- частка природо-заповідних території та об'єктів;
- лісистість території;
- розвиток популяцій диких тварин;
- співвідношення між запасом фактичних та нормальних лісостанів;
- продуктивність лісонасаджень (вихід лісоматеріалів круглих в обсягах заготівлі);
- розвиток популяції водоплавних птахів;
- динаміка лісовідновлення.

4. Якість повітря та переробка шкідливих відходів

- викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на одиницю площі;
- кількість днів, коли забруднення повітря в містах перевищує безпечні рівні;

- частка уловлених та знешкоджених шкідливих речовин у загальному обсязі утвореного забруднення;
- частка утилізованих шкідливих речовин у загальному обсязі уловлених та знешкоджених;
- темпи утворення та накопичення промислових токсичних відходів;
- інтенсивність руху, викиди шкідливих речовин від автотранспорту на одиницю площі;
- частка використаних та знешкоджених речовин у загальному обсязі утворених токсичних відходів.

5. Використання мінерально-сировинної бази та вторинної сировини

- матеріаломісткість виробництва;
- енергомісткість виробництва;
- частка збагаченої сировини в загальних обсягах видобутку;
- втрати сировини при видобутку;
- використання новітніх технологій у видобувних галузях;
- частка мінерально-сировинної продукції, що переробляється в країні, в загальних обсягах видобутку (зокрема каменесамоцвітної сировини та декоративно-облицювального каменю);
- рівень використання вторинної сировини в обсягах новоутвореної.

3. Високі і стійкі рівні зростання економіки

Виробнича стратегія, яка ґрунтується лише на переробці національної сировини, може під впливом кон'юнктури світового ринку зробити Україну сировинним додатком технологічно передових держав. Запаси сировини вичерпуються. Україна ставатиме економічно і політично залежною від розвинених держав. Нині Україна перебуває у 3 технологічному укладі, ЄС і США — у 5 і ніхто й ніщо не стоїть на місці.

Інтеграція України у високотехнологічне європейське та світове конкурентне середовище не на правах сировинного додатка, а як рівноправного партнера можлива лише за умови інноваційної моделі розвитку економіки. **Нехтування інноваційної складової виробництва веде до екстенсивного шляху розвитку і, отже, до вичерпання природних ресурсів.**

В умовах збільшення ВВП інноваційна модель економічного розвитку відрізняється від споживчої моделі постійним збільшенням інвестицій в основний капітал і посиленням конкурентоспроможності. *Інвестиції і трудові ресурси є основними факторами забезпечення економічного зростання в Україні.*

Важливим чинником інноваційного розвитку країни є **формування внутрішнього ринку високих технологій і трансфер технологій, створення ринку інтелектуальної власності.**

Усі наведені фактори означають розбудову суспільства знань, невід'ємними складовими якого є науково-технічний потенціал і сучасна динамічна інформаційна інфраструктура.

Інноваційний характер розвитку економіки потребує значного стартового капіталу. На сьогодні фінансування інвестицій здійснюється переважно за рахунок власних коштів підприємств. Існуюча податкова і фінансово-бюджетна системи не сприяють інвестиційним та інноваційним процесам у країні.

Основні завдання:

- Розбудова економіки за інноваційною моделлю.
- Розвиток стратегії технологічних проривів.

Індикатори зростання економіки:

- Розбудова економіки за інноваційною моделлю.

- ВВП України і галузей виробництва. Темпи збільшення валового внутрішнього продукту. ВВП і валової доданої вартості на душу населення. Порівняльний аналіз з країнами ЄС.
- Проміжне споживання галузей і його частка у випуску продукції, самовитрати галузей.
- Аналіз матриць “витрати-випуск” у цінах споживачів.
- Рівень інфляції.
- Рентабельність підприємств.
- Структура оборотних коштів.
- Кількість підприємств, що впроваджували інновації; частка інноваційної продукції в обсягах випуску.
- Кількість освоєних нових видів техніки, нових технологічних процесів.
- Комплексна законодавча підтримка інноваційної діяльності.
- Кількість виданих патентів та ліцензій.
- Кількість застрахованих інноваційних ризиків.
- Інноваційна інфраструктура, яка включає: інформаційні центри, мережу інноваційних центрів розвитку трансферу технологій, технопарки, інноваційні бізнес-інкубатори, інжинірингові та консалтингові підприємства, підрозділи маркетингу і технологічного аудиту, освітні установи.
- Кількість регіональних інноваційних компаній із залученням місцевих та центральних наукових і проектних установ, навчальних закладів, окремих учених і потенційних місцевих інвесторів.
- Спеціалізовані інноваційні компанії міністерств та відомств.
- Кількість транснаціональних вертикально-інтегрованих (промислово-фінансові групи) та горизонтально-інтегрованих структур (промислові кластери).
- Кількість нових робочих місць, створених технопарками і виконанням інноваційних проектів.

Індикатори активізації фінансування і кредитування інноваційних проектів

- Фінансове становище України і галузей виробництва та сфери послуг.
- Банківські кредити та активність.

- Рівень збільшення інвестицій; обсяги і структура інвестицій.
- Показники механізму часткової бюджетної компенсації відсотків, які сплачуються підприємствами банкам за кредити під інноваційні проекти.
- Показники концентрації ресурсів у провідних банках для кредитування вагомих інвестиційних проектів.
- Показники пільгового рефінансування НБУ кредитів комерційних банків, наданих під інноваційні проекти, під закупівлю нових технологій.
- Обсяги коштів технопарків, спрямованих на капіталовкладення з метою випуску інноваційної конкурентоспроможної продукції.
- Показники оптимізації потоку амортизаційних відрахувань, що реінвестуються у власну виробничу базу, надання дозволу прискореної амортизації основних фондів підприємств.
- Показники створення фондів розвитку.
- Створення венчурних фондів, лізингових, страхових компаній, діяльність яких спрямовуватиметься на ефективне впровадження досягнень прикладних наук в українське виробництво.
- Показники розвитку ринку цінних паперів як джерела залучення і перерозподілу інвестиційних ресурсів.
- Удосконалення механізмів банківського кредитування під заставу.
- Використання профіциту бюджету на модернізацію виробництва (а не на споживання).
- Обсяги коштів від приватизації, що спрямовуються на інноваційну діяльність та модернізацію виробництва на конкурсній основі і з урахуванням терміну самоокупності проектів.
- Аналіз даних, що стосуються легалізації тіньових доходів і повернення капіталів українських громадян з офшорних зон в Україну.
- Розвиток стратегії технологічних проривів.

4. Розбудова суспільства знань

Україна має високий науково-технічний потенціал. Його можливості використовуються недостатньо та неоднаково за різними видами наук і технічних напрямків.

Велику кількість наукових розробок передано за кордон. Це відбувалося різними шляхами: через одержання українськими авторами грантів від іноземних наукових фондів, продаж патентів, особисті контакти українських науковців з іноземними колегами.

Всередині держави впроваджується незначна кількість наукових розробок. Це відбувається через такі причини: недостатня лабораторна і виробнича база наукових інститутів і підприємств, дуже низька заробітна плата науковців, низький рівень технологій на підприємствах, низька технологічна культура інженерів тощо.

Основні завдання:

1. Розвиток інформаційного простору України.
2. Підтримання високого рівня фундаментальної науки України.
3. Визначення науково-технологічних пріоритетів. Модернізація бази наукових досліджень. Можливість технологічних проривів. *(За. Визначення та постійне оновлення критичних технологій для підтримки функціонування та забезпечення розвитку виробничих галузей, поданих в розділі 2.)*
4. Активізація інвестиційних процесів, розвиток різних форм фінансування і кредитування інноваційних проектів.

Індикатори розбудови економіки знань:

1. Розвиток інформаційного простору України:

- розвиток безкоштовної початкової освіти в галузі інформаційного суспільства;
- показники формування єдиного інформаційного простору України (номенклатура доступних інформаційних ресурсів, інформаційних послуг);
- розвиток пунктів загального інформаційного доступу з метою забезпечення прозорості відносин громадськості і держави;

- розвиток загальнодержавних інформаційних мереж;
- показники розвитку електронної торгівлі;
- дані про розвиток електронного урядування;
- складові індексу конкурентоспроможності України;
- показники ефективності механізмів бюджетного та децентралізованого фінансування інноваційної діяльності;
- гармонізація інформаційного законодавства України із законодавством ЄС;
- еміграція інформаційного капіталу з України.

2. Підтримування високого рівня фундаментальної науки України:

- кількість наукових установ НАНУ, галузевих академій, вищих навчальних закладів за галузями знань і технологій. Кількість зайнятих у них працівників (у тому числі докторів наук, кандидатів наук);
- кількість наукових праць за галузями наук. Кількість наукових праць на одного працюючого, на одного мешканця;
- питома вага індексів цитування наукових праць, надрукованих в Україні;
- питома вага (на одного мешканця) індексів цитування наукових праць, надрукованих у закордонних наукових журналах;
- виокремлення найбільш перспективних наукових напрямків;
- розвиток діяльності та фінансування Фонду фундаментальних досліджень.

3. Визначення науково-технологічних пріоритетів. Модернізація бази наукових досліджень. Можливість технологічних проривів. (За. Визначення та постійне оновлення критичних технологій для підтримки функціонування та забезпечення розвитку виробничих галузей, поданих у розділі 2.):

- кількість модернізованих лабораторій, сума інвестицій (з державного бюджету, за кошти організацій, іноземні інвестиції) (зокрема для За);
- кошти, виділені на модернізацію лабораторної бази найбільш перспективних наукових досліджень (зокрема для За);

- наслідки модернізації лабораторних баз наукових досліджень (зокрема для За);
- кількість запатентованих винаходів. Питома вага кількості запатентованих винаходів на одного працюючого мешканця (зокрема для За);
- кількість наукових праць, проданих за кордон за галузями наук (зокрема для За);
- кількість наукових розробок, впроваджених у виробництво (зокрема для За).

4. Активізація інвестиційних процесів, розвиток різних форм фінансування і кредитування інноваційних проектів:

- винагорода наукових співробітників;
- інвестиції в науку (бюджетні, з виробництва, закордонні);
- кількість довгострокових кредитів, спрямованих на впровадження наукових розробок;
- кількість фондів розвитку, створених міністерствами та приватними установами;
- кількість венчурних фондів, лізингових і страхових компаній та обсяг здійсненого ними фінансування інноваційних впроваджень;
- обсяг податкових пільг, використаних на інвестування інноваційної діяльності.

5. Прогнозоване, надійне та достатнє енергозабезпечення України

На найближчі 30 років енергозабезпечення України буде пов'язане з використанням вуглеводів як головного джерела енергії. Важливого значення набуває відповідальність України за стан системи газо- і нафтопроводів, що транспортують російські і близькосхідні енергоносії до Європи.

Енергозабезпечення власними джерелами енергії покриватиме третину енергопотреб держави.

Проблемою для довготривалого вирішення є стан вугільної галузі в цілому і способи добування вугілля з малопотужних кротосхильних вугільних пластів Донецького басейну.

Перспективним стає:

- використання нетрадиційних, особливо відновлюваних джерел енергії, як-от розвиток технологій вирощування ріпаку та переробки на пальне ріпакової олії;
- розвиток сучасної енергетики з використанням торфу;
- використання шахтного метану в енергетиці;
- розвиток атомної енергетики на основі низькозбагаченого природного урану;
- розвиток енергетики, пов'язаної з використанням цирконію та інших твердих електролітів і створенням батарей паливних комірок;
- розвиток енергетики, що базується на дії вітру та сонячного проміння.

Визначальними стають заходи, спрямовані на енергоощадність.

Основні завдання:

1. Вирішення організаційних, економічних і соціальних проблем, пов'язаних з постачанням енергоносіїв.
2. Оптимізація структури енергетичної системи України.

Індикатори енергозабезпечення:

1. Вирішення організаційних, економічних і соціальних проблем, пов'язаних з постачанням енергоносіїв

Вугілля.

- Запаси вугілля.
- Кількість зайнятих у вугільній галузі.

- Обсяги добування (тонн/день, кілокалорій/день).
- Питомі обсяги добування на одного працюючого.
- Якість вугілля. Енергетичні характеристики (кВтг/тонну, кВтг/кілокалорію).
- Середня собівартість і ціна.
- Відходи виробництва (кількість породи на 1 тонну вугілля, об'єми шахтних вод на 1 тонну вугілля).
- Заробітна плата за видами зайнятості.
- Точки беззбитковості шахт.
- Інвестиції в галузь.
- Бюджетні асигнування у вугільну галузь, їх розподіл та ефективність.
- Платіжний баланс галузі.
- Оснащення шахт вітчизняним та імпортованим обладнанням.
- Соціально-економічні та екологічні проблеми, пов'язані із закриттям шахт.

Газ і нафта.

Нафтова і газова промисловість є основою паливно-енергетичного комплексу України і залишиться такою впродовж не менше двадцяти п'яти — тридцяти років. Така ситуація спостерігатиметься і в більшості країн Європи та світу.

Пріоритетним ресурсом в Україні є газ, його частка в енергобалансі становить 41 %, нафти 19 %.

Газ.

- Транспорт газу до Європи. Кількість і точність контрольних вимірювальних пунктів на кордонах України.
- Втрати газу при транспортуванні.
- Витрати енергії на транспортування газу.
- Внутрішнє споживання газу.
- Собівартість і ціна.
- Вплив ціни газу на рентабельність головних галузей виробництва України.
- Рівень забезпечення газового господарства технікою і обладнанням власного виробництва.
- Рентабельність.
- Внутрішні запаси газу і рівень їх добування.
- Інвестиції у газову промисловість.
- Фінансовий стан галузі.

Нафта.

- Собівартість і ціна транспорту нафти.
- Використання вітчизняного обладнання.
- Технологічний стан нафтопроводів.
- Реалізація нафтопродуктів у державі.
- Собівартість, ціна і рентабельність нафти.
- Інвестиції в основний капітал.

Уран.

- Обсяги добування і переробки уранової руди.
- Експорт урану та економічна вигода від цього.
- Імпорт ядерних касет.
- Вартість вивезення відпрацьованого ядерного палива.
- Сумарна собівартість 1 кВтг енергії на ядерному паливі.
- Шляхи вирішення проблеми ядерних відходів.

Торф.

- Величина розвіданих запасів торфу та об'єми добування.
- Енергетичні характеристики торфів в Україні (теплотворна здатність).
- Використання торфу. ККД агрегатів на торфі (порівняльний аналіз).
- Перспективи використання торфу.
- Розвиток будівництва сучасних котлів для спалювання торфу.

Гідроенергоресурси.

- Потенційні можливості станцій Дніпровського каскаду.
- Використання енергії станцій Дніпровського каскаду.
- Собівартість енергії Дніпровського каскаду.
- Розвиток гідроелектростанцій на інших ріках України.

Двооксид цирконію.

- Запаси.
- Обсяги концентрату руди, собівартість і ціна.
- Обсяги переробки. Собівартість і ціна кінцевого продукту, що випускається в Україні.
- Виробництво цирконієвого концентрату.
- Перспективи цирконієвої металургії.

2. Оптимізація структури енергетичної системи України.

Динаміка перебудови генеруючи потужностей в напрямку забезпечення маневреності та підвищення економічності елек-

троенергетичної системи. (орієнтир — 50–55 % базисного електронавантаження, 30–35 % маневрового, 10–15 % пікового).

Ознакою забезпечення електричною енергією є баланс потреби та пропозиції. Що стосується пропозиції електроенергії, то вона визначається за допомогою:

- кількості енергії, що виробляється;
- якості енергії та її відповідності міжнародним стандартам (зокрема сталістю частоти і напруги);
- оптимізації і дотримання графіків електронавантаження;
- зведення до мінімуму витрат енергії при її транспортуванні (не більше 3 %);
- запровадженням надійних і точних приладів вимірювання споживання енергії;
- досягненням стовідсоткової сплати за спожиту електроенергію;
- дотриманням нормативів електроспоживання у виробництві, сфері послуг і домашніх господарствах;
- розробкою питання щодо можливості розвитку в Україні атомної енергетики на природному урані;
- переглядом питання щодо доцільності створення українського “ядерного паливного циклу” (*українська частина у цьому проекті торкається лише цирконієвої частини у виробництві твелів і власного концентрату фториду урану, а збагачення урану відбуватиметься в Росії, США, Франції чи Англії. Своїми силами Україна вирішуватиме лише 45 % вартості твелів. Також потребують розгляду проблеми: актуальності терміну готовності підприємства — 2012 рік (початок закінчення терміну роботи усіх ядерних реакторів України); маркетингу майбутньої продукції на ринку атомних касет поряд із продукцією США, Росії, Франції, Англії і Китаю і, у зв’язку з цим, рентабельності виробництва*);
- модернізацією систем, пов’язаних з виробництвом, передачею і споживанням електричної енергії;
- створенням єдиного енергетичного “мосту” електроенергії ЄС — Україна — Росія.

Показники динаміки використання нетрадиційних джерел електроенергії:

- використання шахтного метану;
- виробництва електроенергії в системі газопроводів і газопостачання;
- перебудови функціонуючих газотурбінних агрегатів на парогазотурбінні агрегати;
- використання енергії перепаду тиску природного газу на газорозподільних станціях, *розташованих поблизу великих споживачів газу; будівництво енергетичних модулів для виробництва електроенергії з використанням “детандер-генератор” агрегатів;*
- поширення використання вітроенергетичних установок;
- розробки та удосконалення технологій використання рослинних джерел пального (використання ріпакової олії, спирту тощо);
- розвитку малої гідроенергетики на притоках Дніпра, Дністра, Дону і Південного Бугу;
- розвитку систем колекторів сонячного випромінювання і сонячних батарей;
- розвитку енергетичних систем, що базуються на твердих електролітах, водневої енергетики, інших новітніх джерел енергії;
- розвитку цирконієвої енергетики (створення систем енергетичних комірок на основі двооксиду цирконію);
- розвитку енергетичних систем, що використовують надпровідність.

Споживання електроенергії:

- Графік енергетичних навантажень. Оптимізація типів генеруючих систем у графіку енергетичних навантажень.
- Нормативи енергозатрат у народному господарстві. Графіки відхилень. Порівняння з ЄС.
- Ціна та собівартість електроенергії.
- Системи обліку енергії. Облік спожитої енергії. Облік втрат.

Прийняття за основу базової програми розвитку енергетики України, розробленої Інститутом загальної енергетики НАНУ та моніторинг впровадження цієї програми.

6. Вхідження у європейську спільноту та членство України в ЄС

В умовах світової глобалізації досягти високого рівня життя населення неможливо без забезпечення інтеграційних процесів із світовою спільнотою. Причому інтеграційні зусилля слід спрямовувати до більш досконалих соціальних і технологічних систем. Членство України в ЄС стає необхідною умовою для подальшого високого рівня розвитку держави та громадянського суспільства.

Визначальним критерієм інтеграції України в ЄС повинен стати принцип повної відповідності внутрішніх перетворень фундаментальним основам розвитку ЄС, особливо тим, що визначатимуть політико-правові основи української держави.

Україна повинна максимально використовувати можливості, закладені в “Європейській політиці сусідства” (ЄПС), а ЄПС розглядати як перехідний етап від партнерства до асоційованих відносин з перспективою членства. Протягом цього етапу необхідно виконати комплекс заходів (План дій), спрямованих на інтеграцію України в єдиний ринок ЄС.

Досвід інтеграції в ЄС країн засвідчує, що менш розвинені країни, ставши членами ЄС, розвиваються і модернізуються швидшими темпами. Всередині ЄС відбувається процес вирівнювання. Характерним є приклад Ірландії, яка на момент приєднання до Євросоюзу належала до недорозвинутої периферії Європи і потребувала допомоги. Нині вона перетворилася на країну, що має найвищу серед усіх держав — членів ЄС частку високотехнологічного виробництва. Отже, інтегрування економіки в структуру ЄС здатне стимулювати прискорений темп розвитку та економічної модернізації.

З урахуванням того, що в 2004 році до ЄС приєдналася велика група країн, з якими Україна має добрі торговельні стосунки, можна очікувати, що ЄС перетвориться для України на головне місце для збуту експортних товарів, потіснивши з цієї цільної позиції країни — члени СНД.

Основні завдання:

1. *Забезпечення поетапної реалізації стратегічної мети вступу до ЄС.*

- набуття Україною членства в СОТ;
- підписання Угоди про асоціацію України до ЄС;
- створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС;
- створення Митного союзу між Україною та ЄС;
- вступ до Економічного та монетарного союзу ЄС.

2. Інституційне забезпечення інтеграції до ЄС.

- створення Міністерства європейської інтеграції;
- активізація роботи Центру європейського та порівняльного права;
- створення Національного Конвенту з європейської інтеграції, до участі в якому запросити неурядові організації, що працюють за відповідними напрямками.

3. Вхідження до спільного освітнього та науково-технологічного простору.

- підготовка окремого Плану дій Україна — ЄС у галузі науки і технологій;
- підписання Болонської декларації з вищої освіти.

Критерії вступу до ЄС:

Перша група критеріїв (політичні):

- забезпечення свободи парламентських, президентських виборів і виборів до місцевих органів влади;
- створення та розширення діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій;
- прийняття законодавства, що надійно захищає права меншин і створення відповідних установ;
- посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією;
- вирішення питань правового забезпечення та посилення спроможності боротьби з відмиванням коштів;
- створення надійно діючих інститутів у сфері юстиції і внутрішніх справ;
- здійснення заходів з протидії дискримінації в усіх сферах суспільного життя;
- гарантії незалежності судової влади, покращення функціонування судів;
- захист особистих свобод.

Друга група критеріїв (економічні):

- макроекономічна стабільність;
- здійснення адміністративної реформи та структурних реформ;
- наявність ринкових інститутів;
- лібералізація торговельного режиму;
- відповідне правове забезпечення ринкових перетворень;
- поліпшення умов конкуренції;
- створення середовища, сприятливого для підприємницької діяльності;
- створення сприятливого інвестиційного клімату;
- підвищення кваліфікації робочої сили;
- поліпшення структури та диверсифікація експорту;
- здійснення промислової політики, спрямованої на зниження матеріало- та енергомісткості продукції.

Третя група індикаторів (“членські”):

- визнання та включення до національного законодавства “спільного доробку” ЄС (acquis communautaire), тобто сукупності правових документів, напрацьованих Співтовариством (договори, постанови, директиви та інші акти);
- забезпечення дієвого застосування acquis через відповідним чином пристосовані адміністративні та судові структури.

Критерії конвергенції — це умови, виконання яких дає державам-членам право вступу до Економічного та монетарного союзу і які стосуються цінової стабільності, дефіциту бюджету, державного боргу, стабільності національної валюти та відсоткових ставок.

- відношення державного дефіциту до валового внутрішнього продукту не повинно перевищувати 3 %;
- відношення державного боргу до валового внутрішнього продукту не повинно перевищувати 60 %;
- достатній рівень стабільності цін та сталість середніх темпів інфляції протягом одного року до проведення такого дослідження. Причому цей рівень не повинен перевищувати більш як на півтора відсоткових пункти три кращих показники рівня стабільності цін країн-членів;

- довгострокова номінальна відсоткова ставка не повинна перевищувати більш ніж на два відсоткових пункти три кращих показники стабільності цін країн-членів;
- протягом щонайменше двох років і без значного напруження з боку відповідної країни нормальне відхилення величини обмінного курсу не повинно виходити за граничні значення, передбачені механізмом обмінного курсу країн-членів.

Крім того, критерії конвергенції повинні забезпечити збалансованість економічного розвитку в Економічному та монетарному союзі і не допускати виникнення ані найменшого напруження між державами-членами.

Маркетинг-прогноз тотального економічного глобалізму. Глобальний демократичний солідаризм і сталий ноосферний розвиток — головні імперативи ХХІ століття

Минуло п'ять років ХХІ століття і третього тисячоліття. Глобалізований світ потребує нової якості співіснування — керованості і солідаризації у процесах розвитку. Здається, людство поки що цього не зрозуміло і ще не сприйняло як надзавдання. Воно вперто продовжує кількісно нарощувати виробництво заради наживи і надспоживання, які диктуються інтересами старої капіталістичної економічної системи. Сьогодні, як ніколи, стає зрозуміло, що такі новітні форми сучасного економічного імперіалізму, як тотальний силовий глобалізм і глобальна монопольна конкуренція, небачено форсують наближення неминучої світової катастрофи. Чи зрозуміє людство і його лідери, що настав крайній момент стратегічного повороту в розвитку глобальної людської цивілізації, зміни світогляду, світобачення і світопорядку? Криза тотального економічного глобалізму — найістотніша риса нинішньої епохи — загрожує катастрофою.

На жаль, земна цивілізація, яка, можливо, є єдиною у Всесвіті колискою розуму і духу, з приреченістю і небаченим прискоренням рухається в небуття. Мабуть, дещо перебільшені алярмістські твердження деяких учених про те, що цивілізацію може врятувати лише наука¹, а найперше — глобалістика. На жаль, вона дотепер — голос волаючого в пустелі. Ми переконані, що лише національний і глобальний солідаризм народів і держав, а також система глобального менеджменту і маркетингу може породити новий менталітет і нові стратегії світового розвитку². І ХХІ століття повинно стати поворотним

¹ Федотов А. П. Глобалистика. Начала науки о современном мире. — М., 2002. — С. 3.

² Білорус О. Г. Глобальна перспектива: конкурентоспроможність і сталий розвиток. Матеріали міжнародної наукової конференції. — К.: ICE і МВ, 2005.

моментом в історії людства, моментом переходу від глобалізму до солідаризму і ноосферизму як нового, майбутнього світопорядку.

Як і всі матеріальні системи, біосфера землі має свої ресурсні межі і ступінь навантаження, об'єктивні межі екстенсивного кількісного зростання і розвитку. Нині ми вже переживаємо епоху критичного антропогенного перевантаження Землі, яка об'єктивно має обмежені природні ресурси, які або вже вичерпано, або вони деградовані. Світова господарська діяльність та інші різновиди антропогенного впливу людства на біосферу ще в другій половині ХХ ст. досягли такого критичного ступеня, за якого неминуче йде апокаліптична катастрофа людської цивілізації. Трагедія сучасної світової спільноти в тому, що цей висновок через засліплення економічними інтересами ще не можуть сприйняти ні багаті, ні бідні країни. Не хочуть цю істину сприймати ні країни “золотого мільярда”, яким є що втрачати, ні країни, що розвиваються, які прагнуть принаймні наблизитись за рівнем розвитку до передових країн за показниками виробництва і споживання.

Дослідженнями в рамках глобалістики як нової комплексної науки, що вивчає найбільш загальні закономірності розвитку світової спільноти, доведено, що в умовах антропогенно перевантаженої Землі, без системи наукового ноосферного глобального управління (менеджмент + маркетинг) і без нової духовної і моральної організації людства, що базується на солідаризмі, виживання і розвиток цивілізації є неможливими. Традиційний розвиток світу, навіть у його постіндустріальних і постеконічних формах, диктує цей економічний тоталітаризм, примат економіки наживи, руйнує органічну єдність, взаємодію і збалансованість трьох основних сфер людської діяльності — економічної, соціальної і екологічної, є по суті контрпродуктивним і веде до вже близької глобальної катастрофи. Уникнення цієї катастрофи — основна проблема людства в ХХІ столітті. Її неможливо вирішити без створення відповідної наукової бази. Традиційна економічна наука виявилася нездатною розв'язати ці грандіозні проблеми.

Тільки комплексний синтетичний підхід може допомогти вирішити це наукове надзавдання. Такий підхід здатна реалізувати і глобалістика, і глобальний менеджмент і маркетинг, і

глобальна екологія, і глобальна соціологія. Сьогодні глобалістика вже відкрила основні закономірності сучасного світу і зобразила їх не лише описово, а й у вигляді математичних функцій, тобто кількісно. Втім, глобалістика не відкинула і якісного підходу до розв'язання проблем. Досягнення глобалістики можуть бути реалізовані тільки через систему глобального менеджменту і маркетингу.

Перша закономірність — реальне гіперболічне посилення напруженості і конфліктів усередині самої світової спільноти, що, за розрахунками А. П. Федотова, може призвести до колапсу традиційного світу вже у 2020–2025 роках. Ми вважаємо таке визначення хронології необґрунтованим, бо воно є кількісним і не враховує впливу позитивних факторів глобалізації розвитку — глобальної інтеграції і глобального солідаризму.

Друга закономірність — нарощування напруженості і конфліктів у взаємодії між всім людством, яке так і не стало єдиною сім'єю, і всією біосферою¹, що неминуче призведе до катастрофи і колапсу. Цей можливий колапс також датувався 2020–2030 роками. Думаю, що й ці дати колапсу недостатньо обґрунтовані, що зовсім не знімає з порядку денного людства у XXI столітті самої проблеми. Сучасна небачена за масштабами силова глобалізація економіки з переходом до **світопорядку тотального економічного глобалізму** лише підтверджує ці закономірності. Глобалістика як наука і як проблематика визнає об'єктивний характер процесів глобалізації. Але більшість дослідників глобалістики виступають проти капітал-глобалізації, турбокапіталізму чи глобального капіталізму² і проти силового економічного глобалізму як нового ультраімперіалістичного світового ладу³. Дедалі більше вчених і політиків схиляються до філософії і стратегії розум-глобалізації, що є передумовою солідаризму і глобального ноосферизму. Нова земна ноосферна цивілізація є безальтернативним імперативом, головною проблемою майбутнього. Але перехід до неї можли-

¹ Медоуз Д. Х. и др. За пределами роста. — М., 1994. — 304 с.; Медоуз Д. Х. и др. Пределы роста. — Нью-Йорк, 1972.

² Сорос Дж. Кризис глобального капитализма. — М., 1996.

³ Белорус О. Г. Экономическая система глобализма. — К., 2003.

вий лише через глобально організований і керований сталий розвиток, через **глобальний солідаризм**. Сучасний тотальний економічний глобалізм як вакханалія глобального пограбування і руйнації планети Земля повинен зійти з історичної сцени вже в XXI столітті. Принципи взаємодії Людства і Біосфери необхідно перевести з економічної на ноосферну базу. Неухильний і неконтрольований кількісний розвиток світової економіки, а також неконтрольоване збільшення кількості населення (що знов-таки штовхає гіперрозвиток економіки) призвели до такого перевантаження Землі господарською діяльністю людства, що деякі наслідки цього вже стали незворотними, бо більшість природних ресурсів невідновлювані. Нинішній світ як єдність Біосфери і Людства (гомосфера) вступив у принципово нову критично перевантажену епоху. Світ вже розвивається за межами прийнятного рівня розвитку. Цей незворотний результат і є основною сутністю сучасності¹. Але повернути людську цивілізацію назад до старих природних меж неможливо. Тим більш неможливим і неприйнятним є інерційний рух людства до колапсу і небуття. Прогнозно-прикладна функція глобалістики як науки полягає в тому, щоб визначити нові закономірності і нові шляхи розвитку людства.

Основна парадигма глобалістики — невідкладний перехід від стратегії руйнування біосфери й екологічної катастрофи до стратегії ноосферної еволюції людства і навколишнього середовища до настання екологічного апокаліпсису². Розробку і реалізацію такої стратегії М. Мойсеев вважав найфундаментальнішою проблемою науки за всю історію людських знань. На його думку, весь розвиток культури був лише підготовчим етапом для вирішення цього величного завдання. Не дивно, що до XX століття майже в усіх наукових доктринах не ставилася мета комплексного інтегрального вивчення соціально-економічної сфери людства і сфери глобальної екології, тобто взаємодії людства з біосферою. Можливості і ресурси біосфери вважалися необмеженими. Ставилася завдання взяти ці ресурси у природи, по-мічурінськи, не чекаючи милості від неї. Навіть у вченні В. Вернадського про біосферу і ноосферу не була пред-

¹ Федотов А. П. Глобалістика. — М., 2002. — С. 5.

² Моисеев Н. Н. Быть или не быть человечеству? — М., 1999. — С. 288.

ставлена соціально-економічна (антропогенна) сфера, а ресурси біосфери вважалися необмеженими¹. За ейфорію брати від природи все відповідальність несе традиційна наука.

Лише наприкінці ХХ ст. прийшло розуміння моральності і духовності вирішення проблем світового розвитку. Лідерам багатьох країн стало ясно, що реальна загроза екологічного комплексу “...це свідчення духовної кризи сучасної цивілізації, породженої її внутрішньою пустотою і відсутністю великої духовної мети”². Це сказав віце-президент США А. Гор, якого автор добре знає особисто як людину, якій можна довіряти. Коли він говорив — цивілізація здатна знищити сама себе, то треба погодитись, що вона вперто йде по шляху до загибелі під колосальним тиском економічних інтересів, системи тотального глобалізму, які нічого спільного не мають з інтересами мільярдів людей. Таким чином, нині вся людська цивілізація стала заручницею економічною тоталітаризму й егоїстичних інтересів основних країн “золотого мільярда”, які безконтрольно споживають максимум ресурсів біосфери.

Як зупинити цю, по суті, самовбивчу політику і практику? Від кого повинна виходити ініціатива? Чи може ООН справитись із цим небачено складним глобальним завданням? Як організувати управління світовим розвитком? На ці запитання ще немає відповіді. Але таку відповідь необхідно знайти вже в першій чверті цього століття. Справді, йдеться про “**глобальний SOS**”, про всесвітнє спасіння, як передбачалось у Біблії. А надзавданням науки, і насамперед глобалістики, є пошук шляхів виходу з цієї глобальної кризи.

Настав час не лише описових досліджень глобального антропогенного перевантаження біосфери Землі. Завдання полягає у квінтесенції результатів досліджень, у доведенні їх результатів до чітких кількісних вимірів. У книжці Д. Медоуза та інших “Межі зростання” (1972 р.) вперше була представлена **ресурсна модель світу**, яка визначає допустиму межу антропогенного навантаження на земну біосферу в перерахунку на умовну максимальну кількість населення Землі в 7 млрд чоло-

¹ Вернадский В. М. О науке. Т.1. — М., 1997. — С. 573.

² Гор А. Земля на чаше весов. Экология и человеческий дух. — М., 1993. — С. 12.

вік. Як відомо, нині населення світу вже досягає 6,5 млрд чоловік, і в ХХІ ст. його кількість, за С. Капицею, перевищить 7 млрд чоловік. Але справа не обмежується лише світовими ресурсами. Є й інші не менш важливі чинники розвитку. Тому ця модель може вважатися “ліберальною” і обмеженою.

Принципово інша, або **енергетична модель світу** запропонована В. Горшковим (Росія), в якій допустима кількість населення світу визначається лише в 1 млрд чоловік¹. Кілька років тому на Глобальному форумі (США) обговорювались питання про те, чи можна кількість 6,5 млрд населення світу звести до 1 млрд чоловік. Однак після цього населення світу ще збільшилося і насамперед у країнах, які надексплуатують біосферу (США, Японія, Китай, ОЄСР, країни ЄС).

Дослідження глобалістики показали, що вторгнення різних країн у функціонування біосфери є дуже різним, індивідуальним, нерівноправним. Тому й відповідальність їх повинна бути різною. Проте тут немає прямої залежності між територією країни, кількістю її населення і фактором індивідуального навантаження цієї країни на земну біосферу. Тому двоскладова світова система Біосфера — Людство є некоректною з точки зору створення моделі світу.

Сучасна глобалістика пропонує нову **трискладову модель світу: Біосфера — Людство в цілому — конкретна країна**. В цій моделі з’являється можливість використання системи узагальнених параметрів — показників по кожній країні і по світу загалом. До цих показників належать: індекс антропогенного навантаження; рентне число (сума економічної ренти); індекс соціально-економічної дисгармонії суспільства. Перші три показники вже розраховано для 126 країн світу. Система наведених показників відображає взаємодію кожної країни з біосферою і світом у цілому. Світова спільнота дістає потенціальну можливість політичного і економічного впливу на кожну країну в інтересах спільного виживання і розвитку. Загалом проблема полягає в механізмах практичної реалізації цих моделей і показників. Досвід реалізації Кіотського протоколу щодо запровадження системи квот забруднення і ренти (еко-

¹ Горшков В. Энергетика биосферы и устойчивость состояния окружающей среды. — М., 1990.

логічної), а також щодо торгівлі квотами — наочний приклад цього. Навіть такі країни, як США, Китай і Росія, довго відмовлялися приєднатися до Кіотського протоколу, практично ігноруючи принципи глобального економічного ринку.

Тому ми вважаємо передчасними заяви деяких авторів, що вже сьогодні ми маємо принаймні теоретичну модель керованого світу¹. Навіть якби така модель існувала, то від моделі до діючої системи **глобального менеджменту і маркетингу** — величезна дистанція. Разом з тим потрібно визнати, що вже зроблено перший історичний крок у формуванні цілісної картини світу в єдності і взаємодії всіх **трьох глобальних сфер людської діяльності — екологічної, соціальної і економічної**. Як бачимо, з позицій сучасної глобалістики, яка відображає імперативи виживання, **примат економіки відходить на третє місце**. А першим пріоритетом стає екологія як середовище існування людської спільноти. Другим авторитетом є соціологія, яка ставить саме людину в центр розвитку.

Остаточо пріоритет екології, який означає, що економіка повинна бути обмеженою, економною і гуманною, а не лише ринковою, було зафіксовано на Глобальній конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. А це ставить принципово нові вимоги і до глобальної організації економіки, її філософії і стратегії. Висуваючи на перший план екологічну безпеку розвитку, Генеральний секретар конференції в Ріо М. Стронг (Канада) так визначив центральні проблеми майбутнього глобального розвитку: “...характер виробництва і споживання в промислово розвиненій частині світу, який [характер] підриває системи, що підтримують життя на Землі; вибухоподібне збільшення кількості населення. Посилення нерівності між багатими і бідними; економічна система, яка не враховує екологічних цінностей і шкоди, — **система, яка розглядає необмежене економічне зростання як прогрес**”².

На нашу думку, говорячи про антиекологічну економічну систему, М. Стронг мав на увазі саме економічну систему глобалізму, яка в ХХІ ст. стає панівною світовою силою³ і несе в собі новий небачений конфлікт і глобальну кризу.

1 Федотов А. П. Глобалістика. — М., 2002. — С. 8.

2 Контьог В. А Конференция ООН по окружающей среде и развитию. — М., 1992.

3 Белорус О. Г. Экономическая система глобализма. — К, 2003.

Ми переконані, що “мирне співіснування” системи **тотального економічного глобалізму** і системи ноосферного сталого розвитку в ХХІ ст. неможливе. На зміну економічному глобалізму, ера якого неминуче закінчиться в ХХІ ст., повинен прийти **екологічний глобалізм як нова ідеологія солідаризму і ноосферизму**. Людство справді не має іншого вибору. Воно, щоб не загинути, повинно стати єдиною світовою сім'єю. З цієї точки зору ідеї планування і регулювання глобальної сім'ї, регулювання кількості населення в часовому і регіональному вимірі стає реальним завданням кожної країни і всієї світової спільноти.

Президент Ради Землі М. Стронг обґрунтовано вважає, що людство має право контролювати й регулювати і кількість населення, і масштаби, і структуру економічної (антропогенної) діяльності заради безпеки розвитку і виживання. З цим не можна не погодитись. Світова спільнота неминуче набуде функцій самоуправління, самоорганізації і стратегічного планування. І станеться це, очевидно, ще в нинішньому ХХІ столітті. Далі людству відступати вже нема куди. Воно фактично відкотилось в неприродний позамежний світ (“запредельный мир” за А. Федотовим), в якому неминуча не просто агонія і деградація, а колапс і глобальний апокаліпсис.

Виходячи з найвищої сучасної мети — збереження земної цивілізації і переходу до нової якості розвитку, глобалістика пропонує ряд наукових рекомендацій, які, на жаль, ще не стали загальноприйнятими. Серед них:

- про необхідність стабілізації (не зростання) і обмеження масштабів світової економіки, енергетики і кількості населення світу;
- про необхідність зміни територіальної, галузевої та організаційної структури економіки світу;
- про необхідність зміни панівної економічної системи світу з тотального капітал-глобалізму на інтегровану **систему глобального економічного солідаризму**;
- про необхідність запровадження стратегічних механізмів управління світовим розвитком;
- про необхідність запровадження системи фінансових рентах платіжів, квот забруднення, санкцій за забруднення, а також міжнародної торгівлі квотами;

- про необхідність поступового переходу від капітал-глобалізму як тотальної економічної системи, що руйнує біосферу і земну цивілізацію, до нової світової соціально-економічної системи солідарного, ноосферного типу.

Ера глобального капіталізму об'єктивно закінчується. Її кінець диктується імперативами виживання людства. Проте було б наївно вважати, що економічний глобалізм як найвища перехідна стадія капіталізму “здасться без бою” або ж може бути ліквідований революційним шляхом. Трансформацію глобального капіталізму в глобальний солідаризм і далі в ноосферизм можна здійснити лише насамперед на економічній основі, економічними методами і механізмами. Політичні, правові та інші механізми можуть відіграти лише допоміжну роль. Це підтверджується і нещасливою долею розробленого в Секретаріаті ООН у 80-х роках минулого століття проекту Кодексу поведінки ТНК, який все ще не набув стану ефективної дії.

Не менш важливим чинником є збереження націй-держав як генераторів, носіїв і гарантів ноосферного світобачення XXI століття. Прогресивні держави-нації спроможні сформувані регіональні кластерні структури якісно нового розвитку, в основу яких буде покладена екологічна безпека. Будуть створені солідарні міждержавні структури й об'єднання, такі як розширений Євросоюз. Неминучим є створення глобальних екологічних структур з повноваженнями міждержавного регулювання, контролю і управління процесами екологізації світового розвитку.

Кожен переломний момент і поворот історії людства є результатом волі й устремлінь багатомільярдного людства. Нині рівнодіюча світової волі переміщується від вищої мети матеріально-економічного розвитку і прогресу до найвищих цілей — **самозбереження і сталого розвитку**. Це історичне завдання необхідно вирішити у XXI столітті. Виходячи з позицій оптимізму і глобального солідаризму ми віримо в успішну реалізацію цього нового всесвітнього проекту, який вирішить долю Людства на багато століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Атфилд Р.* Этика экологической ответственности. — М., 1990.
2. *Белорус О. Г. и др.* Глобализация и безопасность развития. — К., 2002.
3. *Белорус О. Г. и др.* Глобальные трансформации и стратегии развития. — К., 2000.
4. *Бердяев Н.* Русская идея. — М., 2000.
5. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска. — М., 1999.
6. *Бжезинський З.* Вибір: Глобальне домінування чи глобальне лідерство (англ.).
7. *Бжезинский З.* Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство. — М., 2004.
8. *Білорус О.* Глобалізація і національна стратегія України. — К., 2001.
9. *Богомолов О. Т.* Антология глобальной экономики. — М., 2003.
10. *Богомолов О.* Размышления о насущном. — М., 2003.
11. *Борисенко З.* Основы конкурентної політики. — К., 2004.
12. *Борщук Є. М.* Проблеми оптимізації еколого-економічних систем і концепція сталого розвитку. — Л., 1998.
13. *Бугаев А. Ф.* Введение в единую теорию мира. — М., 1998.
14. *Буркинский Б. В. и др.* Природопользование: основы экономико-экологической теории. — Одесса, 1999.
15. *Васюта О. А.* Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку. — К., 2001.
16. *Васюта О. А. та ін.* Екологічна політика: національні та глобальні реалії: У 4 т. — Чернівці, 2004.
17. *Вебер А. Б.* О глобализации: общий взгляд на проблему. — М., 2001.
18. *Власов В. І.* Продовольча проблема в умовах глобалізації. — К., 2004.
19. *Гелд Д., Мак-Грю Е.* Глобалізація — антиглобалізація. — К., 2004.
20. *Гелд Д., Мак-Грю Е.* Глобалізація-антиглобалізація. — К., 2004.

21. *Глобалістика*. Енциклопедія. — М., 2003.
22. *Глобальний дискурс*. — Сумы, 2003.
23. *Грани глобалізації*. — М., 2003.
24. *Гринів Л.* Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії. — Л., 2001.
25. *Данилишин Б. М.* Еколого-економічні проблеми устойчивого розвитку виробничих сил. — К., 1996.
26. *Данилов-Даниляк В. И., Лосев К. С.* Глобальний екологічний виклик — головний виклик ХХІ століття // Практична філософія. — 2001. — № 2.
27. *Делягин М. Г.* Мировой кризис. Общая теория глобализации. — М., 2003.
28. *Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації*. — К., 2003.
29. *Дорогунцов С. І. та ін.* Безпека розвитку та безпека стабільності. — К., 2004.
30. *Дорогунцов С., Федоринцева А.* Устойчивость развития эколого-экономического потенциала Украины. — К., 1996.
31. *Економіка знань: виклики глобалізації та Україна*. — К., 2001.
32. *Зиновьев А.* Запад. Великий еволюційний період. — М., 2003.
33. *Карев Н.* Америка после юбилея. — М., 1978.
34. *Келсо Л., Адлер М.* Капиталистический манифест. — К., 2004.
35. *Кінах А.* Український прорив. — К., 2004.
36. *Кобяков А. Б., Казин М. П.* Закат империи доллара и конец “Pan American”. — М., 2003.
37. *Кондратьев Н. Д.* Проблемы экономической динамики. — М., 1989.
38. *Крамм Т.* Управление энергией конфликта. — М., 2001.
39. *Макогон Ю. В.* Глобализация и Украина в мировой экономике. — Донецк, 2004.
40. *Малевиц И.* Внимание. Китай. — М., 2001.
41. *Мегатренды мирового развития*. — М., 2001.
42. *Методические подходы к выбору стратегии устойчивого развития региона: В 2 т.* — Днепропетровск, 1996.
43. *Мировая экономика. Глобальные тенденции за 100 лет / Ред. Королев И.* — М., 2003.

44. *Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию.* — М., 1989.
45. *Панарин А. С.* Глобальное политическое прогнозирование. — М., 2000.
46. *Парадигма* цивилизации третьего тысячелетия. — К., 1997.
47. *Паршев А.* Почему Америка наступает. — М., 2003.
48. *Паршев А. П.* Почему Россия не Америка? — М., 2000.
49. *Программа действий: Повестка дня на XXI век и другие документы.* — Женева, 1993.
50. *Римский клуб.* История создания, избранные доклады и выступления. Официальные материалы. — М., 1997.
51. *Сорос Дж.* Кризис мирового капитализма. — М., 1999.
52. *Сталий* розвиток суспільства. — К., 2001.
53. *Стіглиц Дж.* Глобалізація та її тягар. — К., 2003.
54. *Стіглиц Дж.* Глобалізація: тривожні тенденції. — М., 2003.
55. *Стратегія* економічного і соціального розвитку України (2004–2015). До Європейської інтеграції. — К., 2004 (англ.).
56. *Строев Е. С. и др.* Экономика СНГ. — М., 1998.
57. *Суліма Є. М.* Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму. — К., 2004.
58. *Тетчер М.* Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира. — М., 2003.
59. *Тныберген Я.* Пересмотр международного порядка. — М., 1980.
60. *Голстоухов А.* Глобалізація, влада, екомайбутнє. — К., 2003.
61. *Туниця Ю. Ю.* Эколого-экономические эффективность природопользования. — М., 1980.
62. *Удовик С. Л.* Глобалізація. Семиотические подходы. — М., 2002.
63. *Фостик М. В.* Парадигма антиглобалізму в трансформаційних процесах. — К., 2005.
64. *Хелд Д. и др.* Глобальные трансформации. — М., 2004.
65. *Шлях* України. Інформаційне суспільство. — К., 2004.

66. “*From Doha to Johannesburg through Monterrey: How to Achieve and Sustain Development in the XXIst Century*” by the UN Secretary General. UN. N. Y., 2003.
67. *55th session of the UN General Assembly. General Debate. Official records UN.* N. Y., 2000.
68. *Agyeman, Bullard and Evans* (eds.) *Just sustainabilities: development in an unequal world.* — Cambridge, MA: MIT Press, 2003.
69. *AiD Environment. Strategic Environmental Analysis: A New Planning Framework for Sustainable Development.* Amsterdam, 1997.
VROM. *The Netherlands National Environmental Policy Plan 3.* Ministry of Housing. The Hague. 1997.
70. *AiD Environment. Strategic Environmental Analysis: A New Planning Framework for Sustainable Development.* Amsterdam, 1997.
71. *An Approach to Assessing Progress Towards Sustainability Overview — Approach, Methods, Tools and Field Experience* IUCN International Assessment Team, Gland, Switzerland.
72. *Arestis, Baddeley and McCombie* (eds), *Globalization, regionalism and economic activity.* — Cheltenham, UK. MA: Edward Elger, 2003.
73. *Banuni, Khan.* *Environmental Strategy Background Report.* Islamabad. Pokistan, 2000. *AiD Environment Strategic Environmental Analysis. A New Planning for Sustainable Development.* Amsterdam, 1997.
74. *Barry, Baxter, Dunphy.* *Europe, globalization and sustainable development.* — N. Y.: Routledge, 2004.
75. *Bellagio Principles. Assessing sustainable development: principles in practice.* IISD. Canada, 1997.
76. *Bello, Waldon F.* *Deglobalization: ideas for a new world economy.* — L.; N. Y.: Zed Books, 2002.
77. *Bende-Nabende.* *Globalization, FDI, regional integration and sustainable development: theory, evidence and policy.* — Aldershot: Ashgate, 2002.

78. *Bergeson, Parman and Thommessen*. Yearbook of International Cooperation on Environment and Development, 2002/2003. Tridty of Hansen Institute, Norway. — London, 2003.
79. *Beyond Delusion: Science and Policy Dialogue on Designing Effective Indicators of Sustainable Development*, 6–9 May 1999, San Jose, Costa Rica.
80. *Bhagwati, Jagdish N*. In defense of globalization. — N. Y.: Oxford University Press, 2004.
81. *Bigman*. Globalization and the developing countries: emerging strategies for rural development and poverty alleviation. — Oxon, UK, 2002.
82. *Bouman and Brand*, rds. Sustainable forests: Global challenges and local solutions. — N. Y.: Haworth, 1997.
83. *Brown L*. State of the World 2001, Worldwatch Institute. — London, 2001.
84. *Brzezinski Z*. The Choise: Domination or Liedership. — W.; N. Y., 2004.
85. *Cameron, Wersman and Roderick*. Improving compliance with international environmental law. — London, UK: Earthscan, 1996.
Campiglio. The environment after Rio: International Law and economics. — Boston: Kluwer Publishers, 1994.
86. *Carew-Reid, Prescott-Allen, Bass, Dalal-Clayton*. Strategies for National Sustainable Development — A Handbook for their Planning and Implementation. IIED. — L.: Earthscan Pablication, 1994.
87. *Carley and Christie*. Managing Sustainable Development. — 2nd ed. — London: Earthscan, 2000.
88. *Cagri, Younes*, eds. Biodiversity, science and development: Towards a new partnership. — Wallingford, UK: CAB International, 1996.
89. *Chen, John-Ren* (ed). The role of international institution in globalization: the challenges of reform. — Northampton, MA: Edward Elger, 2003.
90. *Clark*. Worlds apart: civil society and the battle for globalization. — Bloomfield, CT: Humarian Press, 2003.
91. *Cooper, Palwer*, eds. Just environments: Intergeneration, international and interspecies issues. — London, UK: Routledger, 1995.

92. *CORDIS* Competitive and Sustainable Growth Projects funded under the Growth Programme — FPS European Union. Brussels.
93. *Creech and Willard*. Strategy Intentions: Managing Knowledge Networks for Sustainable Development, International Institute for Sustainable Development. — Winnipeg, 2001.
94. *Daily, Gretchen* eds. Natural's services: Societal dependence on natural ecosystems. — Wash. D. C.: Island Press, 1997.
95. *Dalal-Clayton and Bass*. Sustainable Development Strategies — A Resource Book. International Institute for Environment and Development. — London: Earthscan Publications Ltd., 2002.
96. *Dalal-Clayton, Bass, Sadler, Thomson, Sandbrook, Robins, Huges*. National Sustainable Development Strategies: Experiences and Dilemmas. IIED. — London, 1994.
97. *Dalal-Clayton, Bass*. National Strategies for Sustainable Development: A Guide to Key Issues and Methods for Analysis. A Prompt for Status Review and Dialogue. International Institute for Sustainable Development. — London, 2000.
98. *Daly, H*. Beyond growth: The economics of sustainable development. — Boston: Beacon Press, 1996
99. *Dargavel, Guijt, Kanowski, Pace Proctor*. Australia: Settlement, Conflicts and Agreements. Study for IIED.
100. *Department of Environmental Affairs and Tourism*. South Africa's review of Agenda XXI 1992–2002, Summary of Process South Africa, 2001.
101. *DFID*. Achieving Sustainability. Poverty Elimination and the Environment. Earth Summit and Programme for the future implementation of Agenda XXI. Special Session of the UN General Assembly, June, UN. N. Y., 1997.
102. *Dicken, Peter*. Global shift: reshaping the global economic map in the 21st century. — N. Y.: Guilford Press, 2003.
103. *Dobie*. Models for National Strategies: Building Capacity for Sustainable Development. United Nations Development Programme, New York. — N. Y., 2000.
104. *Doherty, Brian and Marins deGeus*, eds. Democracy and green political thought: Sustainability, rights and citizenship. — London, UK: Routledge, 1996.

105. *Earth Negotiations Bulletin*. Summary of the World Summit on Sustainable Development: 26 August — 4 September, 2002. Vol. 22, № 51, IISD. — Canada, 2002.
106. *Earth Negotiations Bulletin*. IISD. Vol. 22, № 51, 2002.
107. *EC Constitution* (draft). — Brussels, 2003.
108. *EC. Vision 2020: Summary and Recommendations*, XI/121/97, European Commissions. — Brussels, 1997.
109. *Edward and Gaventa*. Global Citizen Action. — Boulder Colorado, 2001.
110. *Edward and Halme*, eds. Making a difference: UGOS and development in a changing world. — London: Earthscan, 1992.
111. *EPE Towards Shared Responsibility*, European Partners for the Environment. — Brussels, 1994.
112. *European Commission Framework Programme № 6* (2002–2006). — Brussels, 2002.
113. *European Strategy for Sustainable Development*. European Council, 2001.
114. *Exploring Sustainable Development*. WBCSD. Global Scenarios 2000–2050. Summary. Geneva, 1997.
115. *Faucheux, Pearce and Proops*. Models of sustainable development. — Cheltenham, UK: Edward Elgar, 1996.
116. *Federal Government of Germany*. Perspectives for Germany. Our strategy for Sustainable Development. — Berlin. Federal Government of Germany, 2002.
117. *Fischer and Black*, eds. Greeting environmental policy: The politics of sustainable future. — N. Y.: St. Martin's Press, 1995.
118. *Fischer-Kowalski, Haberl and Payer*. Sustainable Indicators: Report of Project on Indicators of Sustainable Development. — London, 1997.
119. *Fourth International Workshop on Indicators of Sustainable Development* Prague, 19–21 January, 1998.
120. *Gale, Barg and Giles*. Making budgets green: Leading practices in taxation and subsidy reform. International Institute for Sustainable Development. Canada, 1995.
121. *Gallopín and Raskin*. Global sustainability: bending the curve. — London: Routledge, 2002.

122. *Ghai and Vuvian*. Grassroots environmental action: People's participation in sustainable development. — London: Routledge, 2000.
123. *Global Reporting Initiative*. Sustainability Reporting Guidelines. Canada, 2000.
124. *Government of Canada*. A Guide to Green Government. Canada, 1995. Stratos Institute. Economic Instruments for Environmental Protection and Conservation: Best Practices and Opportunities of Canada. Ottawa, Canada, 2003.
125. *Government of Canada*. A Guide to Green Government. Ottawa, Canada, 1995.
126. *Groose, Howard and Thiery*, eds. A sourcebook for conservation and biological diversity information. Cambridge, UK: IUCN, 1995.
127. *Hagen*. A Guide for Countries Preparing National Strategic and Action Plans. UNDP. N. Y., 2000.
128. *Hardi P*. Measuring sustainable development: Review of current Practice. — Ottawa, 1997.
New Economic Foundation. New indicators resource pack. — London, UK, 1996.
129. *Harris, Goodwin* (eds). New thinking in macroeconomics: social, institutional an environmental perspective. — Cheltenham, UK, MA: Edward Elgar, 2003.
130. *Henderson*. Building a win-win world: Life beyond global economic warfare. — San Francisco: Berret-Koehler, 1996.
131. *Hill*, National Sustainability Strategies. A Guide to Drafting and Ensuring Participation. The Green Alliance. — London, 1996.
132. *Hirschausen and Bitzer*. The Globalization of industry and innovation in Eastern Europe: from post-socialist restructuring to international competitiveness. — Cheltenham, UK. MA: Edward Elger, 2000.
133. *Human Development Report 2003*. Millennium Development Goals. — N. Y.: UN, 2003.
134. *ICLEI*. Local Agenda XXI Survey: A Study of Responses by Local Authorities and their National and International Agenda XXI. N. Y., 1997.
135. *IIED*. National Strategies for Sustainable Development. A Guide to Key Issues and Methods for Analysis. London, 2000.

136. *IMF Policy* Discussion Paper. Globalization: Facts and Figures by Paul Masson. 2001.
137. *Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodologies* Background Paper N 3 for the 9th Session of the Commission on Sustainable Development (contains the new set of 56 core indicators approved at the Commission on Sustainable Development in April 2001) UN. N. Y., 2001.
138. *International Conference on Human Rights. The Proclamation.* Teberan, 1968.
139. *International Institute for Sustainable Development.* Canada.
140. *Investment and Sustainable Development. A Guide to the Use and Potential of international investment Agreements.* UN. N. Y., 2003.
141. *Irwin.* Citizen Science: A study of people, expertise and sustainable development. — London: Rutledge, 1995.
142. *IUCN.* The World Conservation Union. An approach to assessing progress towards sustainability. Tools and training serves for institution, field teams and collaborating agencies. Gland Switzerland, 1997.
143. *Jeanrenaud C.* Environmental policy between regulation and market. Basel. 1997.
144. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Australia. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
145. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Belgium. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
146. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Canada. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
147. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Denmark, Japan, Portugal, Swictzerland... UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).

148. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Ghana. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
149. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Jamaica. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
150. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Nepal. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
151. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Netherlands, Finland, United Kingdom, Portugal... UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
152. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Netherlands. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
153. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Nicaragua. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
154. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Pakistan. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
155. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Philippins. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
Те ж саме для Домініканської Республіки, Канади, Куби, Малаві, Мексики і Уганди.
156. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Tanzania. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
157. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves.* Thailand. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides

- information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
158. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves*. Uganda, Bolivia, Burkina Faso... UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
 159. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves*. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
 160. *Johannesburg 2002, Country Profiles Serves*. Zambia. UN. N. Y., 2002 (this official UN document provides information on the implementation of Agenda XXI by all UN member states).
 161. *Johannesburg Declaration on Sustainable Development*. N. Y. UN, 2002.
 162. *Khosla*. The Road from Rio to Johannesburg, Millennium Paper Issue 5, UNED Forum. — London, 2001.
 163. *Kirton and Von Furstenberg* (eds.) New direction in global economic governance: managing globalization in the twenty first century. — Aldershit: Ashgate, 2001.
 164. *Kohl*. Globalization poverty and inequality. — Paris: OECD, 2003.
 165. *Mac Gillivray and Zadex*. Accounting for Change. The Role of Sustainable Development Indicators. New Economics Foundation. — London, 1995.
 166. *Maurer*. National Councils for Sustainable Development: Do they Matter? World Resource Institute. — Wash. D. C., 1999.
 167. *Millennium Development Goals: A compact among nation to end human poverty*. Overview. N. Y., 2003.
 168. *Miller and Lanou*. National biodiversity planning: Guidelines based on early experiences around the world. — Wash., D. C.: World Resources Institute, 1995.
 169. *Ministry of Environment and Forests, Government of India*. Empowering People for Sustainable Development, 2002.
 170. *Moltne*. International environmental management, trade regions and sustainability. International Institute for Sustainable Development, 1996.

171. *Munshi and Abraham* (eds.) Good governance, democratic societies and globalization, Thousand Oaks. — Calif: Sage Publications. 2004
172. *Murphy and Bendell*. In the company of partners. — Bristol, U. K: The Policy Press, 1997.
173. *Muschett*. Principles of sustainable development. — Florida: St. Lucie Press. 1997.
174. *National Academy of Science*. Our Common Journey: A Transition Towards Sustainability. — Wash. D. C. National Academy Press, 1999.
175. *National Strategies for Sustainable Development: Challenges, Approaches and Innovations in Strategic and Coordinated Action. Country Case Studies: China*
176. *Nayyar D*. Governing Globalization — Issues and Institution, N. Y.: Oxford University Press, 2002.
177. *Nilson and Pitt*. Protecting the atmosphere: The Climate Change Convention and its context. — London: Earthscan, 1994.
178. *OECD DAC*. The DAC Guidelines: Strategies for Sustainable Development: Guidance for Development Cooperation, Development Cooperation Committee. OECD, Paris, 2001.
179. *OECD DAC*. Development Cooperation Report. OECD, Paris, 2000.
180. *OECD DAC*. Shaping the XXIst Century. Paris, 1997.
181. *OECD Environmental policy: How to apply economic instruments*. OECD, Paris, 1991.
182. *OECD Environmentally Related Taxes in OECD Countries — Issues and Strategies*. OECD, Paris, 2001.
183. *OECD Evaluating the Use of Economic Instruments*. OECD, Paris, 1998.
184. *OECD Improving the Environment through Reducing Subsidies*. OECD, Paris. 1997.
185. *OECD Planning for sustainable development: Country experiences*. OECD, Paris, 1995.
186. *OECD Policies to Enhance Sustainable Development*. OECD, Paris, 2000.
187. *OECD Strategies for Sustainable Development. Statement by the DAC High Level Meeting upon endorsement of the*

- “Strategies for Sustainable Development: Practical Guidance for Development Cooperation”. Paris, 2001.
188. *OECD* work ship on sustainable consumption and production: Clarifying the concepts (Final report). Paris, OECD, 1995.
 189. *OECD*. Good Practices for Country and Environmental Surveys and Strategies. OECD Development Assistance Committee. Paris, 1992.
 190. *Organization* for Economic Cooperation and Development. OECD workshop on sustainable consumption and production: Clarifying the concepts. (Final report). (Norway). OECD, Paris, 1995.
 191. *Overview* of Progress Towards Sustainable Development. Report of the UN Secretary General UN Doc. E/CN.17/2004/2. UN. N. Y. Feb. 2004.
 192. *Overview* of Progress Towards Sustainable Development. A Review of Implementation of Agenda 21, the Programme for the Further Implementation of Agenda XXI, and Johannesburg Plan of Implementation. UN Doc. E/CN.17/2004/2 Feb. 2004.
 193. *Oyen, Else, Miller and Syed Abdus Samad*. Poverty: a global review: Handbook on international poverty research. — Oslo, Norway: Scandinavian University Press, 1996.
 194. *Pearce, D. W.* Blueprint 3: Measuring Sustainable Development. — London: Earthscan, 1994.
Barbier E. B. The Concept of Sustainable Economic Development, Environmental Conservation. Vol. 14, N 2. 1987.
 195. *Pearce, D. W.* Blueprint 3: Measuring Sustainable Development. — London: Earthscan, 1994.
 196. *Perrings, Charles*. Economics of ecological resources. New horizons in environmental economic series. — London: Edward Elger, 1997.
 197. *Poinier*, ed. Building civil society worldwide: Strategies for successful communications. — Wash. D. C.: CIVICUS, 1997.
 198. *Reid, D.* Sustainable Development. An introductory guide. — London, UK: Earthscan Publication, Ltd., 1995.
 199. *Report* of the United Nation Conference on Financing for Development, Monterrey, Mexico, 2002.

200. *Rigby*, Howlett and Woodhouse, Sustainability Indicators for Natural Resource Management Policy. A Review of Indicators of Agricultural and Rural Livelihood Sustainability. IDPM. — Manchester: UK, 2000.
201. *Samad*, Watanabe and Kim. People's initiative for sustainable development: Lessons of experience. Kuala Lumpur: Asia and Pacific Development Center, 1995.
202. *Satya Dev Gupta*: The Political Economy of Globalization. — Boston: Zed Books, 1999.
203. *Schmidheiny*, Zorraquin. Financing change: The financial community, eco-efficiency and sustainable development. — Cambridge, MA: Mit Press, 1996.
204. *Selendor D.* Participatory action research and social change. — Ithaca, N. Y. Cornell University, 1997.
205. *Shell* International Global Scenarios: 1995–2020, Shell International. London, 1996.
206. *SID PIED*. Workshops on Civil Society and Sustainable Livelihoods. Rome, 1996.
207. *Stratos Inc.* Economic Instruments for Environmental Protection and Conservation: Best practices and opportunities of Canada. Ottawa, 2003.
208. *Swanson*. Putting Sustainable Development to work: Implementation through law and policy. — Edmonton, Alberta: Environmental Law Center, 1993.
209. *Swedish Government*. A Summary of Government Communication on Sweden's National Strategy for Sustainable Development. — Stockholm, 2002.
210. *Tennyson and Wide*. The Guiding Hand: Brokering Partnerships for Sustainable Development. UN Staff College. — London, 2000.
211. *Tennyson*. Managing Partnerships: Tools for Mobilizing the Public Sector, Business and Civil Society as Partners in Development. — London, 1998.
212. *Tennyson*. Managing Partnerships: Tools for Mobilizing the Public Sector, Business and Civil Society as Partners in Development. The Prince of Wales Business Leaders Forum. — London, 1998.
213. *The Bellagio Principles* — Guidelines for practical assessment of progress towards sustainable development. Bellagio, Italy, 1996.

214. *The European Union Council Decision of 25 January, 1999.*
215. *The European Union's Fifth RTD Framework Programme covering period 1998–2002 Brussels. EU, 1998.*
216. *Towards Indicators of Sustainability* by Arthur Dohl at the Scope Scientific Workshop on Indicators of Sustainable Development. Wuppertol, 15–17 November, 1995.
217. *Trzyna and Osborn*, eds. *A sustainable and measuring sustainable development.* — London: Earthscan, 1995.
218. *UBCSA. Exploring Sustainable Development: WBCSD Global Scenarios 2000–2050. Summary Brochure, World Business Council for Sustainable Development, Geneva, 1997.*
219. *UN DESA. Commission on Sustainable Development. Indicators of Sustainable Development. UN. N. Y., 2001.*
220. *UN DESA. Guidance in preparing a national sustainable development strategy: managing sustainable development in the new millennium. UN. N. Y., 2002.*
221. *UN DESA. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. DESA. UN. N. Y., 2001.*
222. *UN DESA. Report of an Expert Forum on National Strategies for Sustainable Development, meeting held in Accra, Ghana, 7–9 November 2001. UN. N. Y., 2002.*
223. *UNCED. Agenda 21, United Nation Conference of Environment and Development, UN General Assembly. N. Y., 1992.*
224. *UNDP. Making New Technology Work for Human Development, The Human development Report, UNDP, N. Y., 2001.*
225. *United Nation Development Programme (UNDP). “Walking the Talk”: Capacity 21's Global Experiences with Participatory Planning, final draft. UNDP. N. Y., 2000.*
226. *United Nation Development Programme (UNDP). Globalization with a human face: background papers: Human development Report, New York: UNDP, 1999.*
227. *United Nation Development Programme (UNDP). Human Development Index. UNDP Human Development Reports issued each year, include human developing indicators for 175 countries summarized in the Human Development Index.*

228. *United Nation Development Programme (UNDP). Human development Report. — N. Y., 1999.*
229. *United Nation. Overview of Progress Towards Sustainable Development Report of the Secretary General. E/CN.17/2004/2 UK, 2004.*
230. *United Nation. The Report of the Secretary General on prog-ress in fulfillment of the Agenda XXI. N. Y., UN, 2003.*
231. *United Nation. The Report of the Secretary General to the World Summit on Sustainable Development. UN. N. Y., 2002.*
232. *United Nation. 35 th session of the General Assembly Resolution and Decisions. N. Y., 1980.*
233. *United Nation. Agenda 21: Programme of action for sustainable development report. UN Publications, 1992.*
234. *United Nation. Agenda 21: Programme of action for sustainable development. UN Publications, 1992.*
235. *United Nation. Conference on Trade and Development (UNCTAD), Trade and Development report 2002, N. Y. UNCTAD.*
236. *United Nation. Economic and Social Council. Overview of progress towards sustainable development. E/CN.17/2004/2 11 Feb. 2004.*
237. *United Nation. Millennium Declaration. Millennium Goals. United Nations. N. Y., 2000.*
238. *United Nation. Millennium Declaration. N. Y. 2000. Report of the International Conference on Financing for Development, Monterrey, Mexico. UN, 2002.*
239. *United Nation. Report of the Secretary General on Development. N. Y., 1980.*
240. *United Nation. System-Wide Earthwatch Indicators. Geneva, 2001.*
241. *United Nation. XIX th Special Session of the General Assembly. The Resolution and Decisions. N. Y., 1997.*
242. *WBCSD. Exploring Sustainable Development: WBCSD Global Scenarios 2000–2050. Summary Brocchure. World Business Council for Sustainable Development, Geneva, 1997.*
243. *World Bank, Assessing globalization. — Wash. D. C., 2000.*

244. *World Bank*, Assessing globalization. — Wash. D. C.: World Bank, PREM Economic Policy Group and Development Economics Group, 2000.
245. *World Bank*. Comprehensive Development Framework. Implementation. Experience in Low and Middle-Income Countries. World Bank, 2001.
246. *World Bank*. Comprehensive Development Framework: Country Experience: Report for the Development Committee. World Bank. — Wash. D. C., 2000.
247. *World Bank*. Comprehensive Development Framework: Country Experience. — Wash. D. C., 2000.
248. *World Bank*. Environmentally Sustainable Development. Expanding the measure of wealth: Indicators of environmentally sustainable development. — Wash. D. C., World Bank, 1997.
249. *World Bank*. Participation in Poverty Reduction Strategy Papers: A Retrospective Study. World Bank. — Wash. D. C., 2002.
250. *World Bank*. World development Report 2003. — Wash. D. C.
251. *World Bank*. World development Report 2003. — Wash. D. C., 1999.
International Monetary Fund., Poverty Reduction Strategy Papers — Progress in Implementation. — Wash. D. C., 2001.
252. *World Commission on Environment and Development*. Our common future. — Oxford U. K: Oxford University Press, 1987.
253. *World Development Report 2003*. World Bank. Pathways to a Sustainable Future. — Wash. D. C., 2004.
254. *World Development Report 2003*. World Bank. — Wash. D. C., 2004.
255. *World Summit on Sustainable Development Plan of Implementation Johannesburg Declaration on Sustainable Development*. UN. N. Y., 2002.
256. *Worldwatch Institute State of the World*. — Wash. D. C., 2003.
257. *Worldwatch Institute*. Vital signs: The environmental trends that are shaping our future. — Wash. D. C., 2002.

In the proposed monograph the world and national problems of constant development under the condition of economic globalization are researched complexly.

On the base of generalization and estimation of international experience the theoretical and political aspects of constant development in their main units as economical, social, ecological, informational are exposed.

On the base of objective appraisal of new possibilities of constant development globalization, the actual problems of constant development of Ukraine in the result of realization of European integration of the model of eco-social market economy and global objects of century development are made.

For the scientists, post-graduate students of higher educational establishments, and also for everyone, who is interested in problems of global national development.

Наукове видання

Білорус Олег Григорович

Мацейко Юрій Михайлович

ГЛОБАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА

І СТАЛІЙ РОЗВИТОК

(Системні маркетингові дослідження)

Монографія

Scientific edition

Bilorus, Oleg G.

Matsejko, Yuriy M.

GLOBAL PERSPECTIVE

AND CONSTANT DEVELOPMENT

(Systemic marketing research)

Monograph

Відповідальний редактор *М. В. Дроздецька*

Редактор *О. В. Лебідь*

Коректор *Т. К. Валицька*

Комп'ютерне верстання *О. О. Губанова*

Оформлення обкладинки *С. В. Фадєєв*

Підп. до друку 17.11.05. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 28,83. Обл.-вид. арк. 27,20. Тираж 2000 пр. Зам. № 6-184

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

ВАТ "Білоцерківська книжкова фабрика"

09117 Біла Церква-17, вул. Леся Курбаса, 4